

**AKDENİZ
İİBF DERGİSİ**
Akdeniz İİBF Journal
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/aiiibfd>

e-ISSN 2667-7229

Yıl/Year: Kasım 2020

Cilt/Volume: 20

Sayı/Number: 2

Sosyal bilimler alanında, toplumsal oluşumları, gelişmeleri ve sorunları irdeleyen bilimsel çalışmaları yayımlar.

Publishes social formations, developments and subjects in the field of social sciences.

Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi yayınıdır.

It is the publication of Akdeniz University Faculty of Economics and Administrative Sciences.

Mayıs ve Kasım aylarında olmak üzere yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir.

It is a peer-reviewed journal published twice a year, in May and November.

Akdeniz İİBF Dergisi

- TÜBİTAK ULAKBİM/TRDizin Sosyal Bilimler veri tabanına dâhildir.
- International Bibliography of the Social Sciences (IBSS)
- EBSCO
- EconLit

Makale Kabul Oranı/Article Acceptance Rate: %20

AKDENİZ İİBF Dergisi, genel anlamda sosyal bilimler, daha özelinde iktisat ve yönetim bilimleri alanında, özgün araştırmaya dayanan makaleler başta olmak üzere her sayıya ayrılacak belli bir bölümde rapor, derleme, konferans notları, örnek olay, kitap tanıtımı v.b. makale dışı yazılara da yer verir. Bu kapsamda dergi, iktisat, işletme, kamu yönetimi, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri, maliye ve ekonometri bilim alanlarından yazılara açıktır. Yazarlar, Akdeniz İİBF Dergisi yazım kurallarına uygun hazırlanmış, Türkçe veya İngilizce dillerinde çalışmalarını Dergi'ye katkıda bulunabilirler.

Akdeniz İİBF Dergisi yılda iki kez yayımlanır.

Dergide yayımlanan yazılarda belirtilen görüşler yazarlara aittir; Akdeniz İİBF Dergisi'ni bağlamaz.

Akdeniz İİBF Dergisi'nde yer alan yazılardan kaynak gösterilerek aktarma ve alıntı yapılabilir.

SAHİBİ/OWNER

Akdeniz Üniversitesi İİBF adına
Dekan Prof. Dr. Ahmet UZUN

BAŞ EDİTÖR/EDITOR-IN-CHIEF

Prof. Dr. Mehmet Mert
Akdeniz Üniversitesi, İİBF, Ekonometri Bölümü

EDİTÖR YARDIMCILARI/ASSISTANT EDITORS

Arş. Gör. İlyas ÖZKÖK - Arş. Gör. Abdullah Emre ÇAĞLAR

YAYIN KURULU/ALAN EDİTÖRLERİ/EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Hale BALSEVEN (Maliye)
Prof. Dr. Serkan AKINCI (İşletme)
Doç. Dr. Janset ÖZEN AYTEMUR (İşletme)
Doç. Dr. Gülden BÖLÜK (İktisat)
Doç. Dr. Ceren KALFA ATAAY (Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi)
Dr. Öğr. Üyesi Zafer Barış GÜL (İktisat)
Dr. Öğr. Üyesi Şerife DURMAZ (Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri)
Dr. Öğr. Üyesi Senem ATVUR (Uluslararası İlişkiler)

YABANCI DİL EDİTÖRÜ/LANGUAGE EDITOR

Prof. Dr. Sibel AYKIN

DANIŞMA KURULU/ADVISORY BOARD

Prof. Yener ALTUNBAŞ	Bangor Üniversitesi, İngiltere
Prof. Ronald BURKE	York Üniversitesi, Kanada
Prof. Jose Maria Garcia Alvarez COQUE	Politecnica De Valencia Üniversitesi, İspanya
Prof. Alpaslan ÖZERDEM	Coventry Üniversitesi, İngiltere
Prof. Caroline SAUNDERS	Lincoln Üniversitesi, Yeni Zelanda
Prof. João Carlos Correia LEITÃO	Beira Interior Üniversitesi, Portekiz
Prof. Eyüp DOĞAN	Sharjah Üniversitesi, Dubai
Prof. Şaban NAZLIOĞLU	Pamukkale Üniversitesi, Türkiye
Prof. İlhan ÖZTÜRK	Çağ Üniversitesi, Türkiye
Prof. Can Tansel TUĞCU	Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Prof. Cem KADILAR	Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Prof. Tahir ALBAYRAK	Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Prof. Erol TAYMAZ	ODTÜ, Türkiye
Doç. Dr. Alanur ÇAVLİN	Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Erkan ERDOĞDU	EPDK, Türkiye

İLETİŞİM/CONTACT

Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Dumlupınar Bulvarı, Kampus, 07058 Antalya-TÜRKİYE

Tel: +90 242 310 18 33 – Faks: +90 242 310 18 03

<http://dergipark.gov.tr/auibfd>

iibfdergi@akdeniz.edu.tr

İÇİNDEKİLER - CONTENTS

e-ISSN 2667-7229

Yıl/Year: Kasım 2020

Cilt/Volume: 20

Sayı/Number: 2

Türkiye’de Askeri Yönetim Alanının Anayasal Dönüşümü: Anayasal İktisat Kuramı Çerçevesinde Bir İnceleme
Constitutional Transformation of Military Administrative Domain in Turkey: An Examination within the Framework of Constitutional Economics Theory

Araştırma Makalesi – Research Articles**Pages-Sayfalar:143-157**

Ahmet BARBAK

11. Kalkınma Planı Çerçevesinde Sektörel CO2 Salımı Değerleri Projeksiyonu

*Projection of Sectoral CO2 Emission Values with Input-Output Models in the Framework of 11th Development Plan***Araştırma Makalesi – Research Articles****Pages-Sayfalar:158-168**

Ahmet SEL, Ziya Gökalg GÖKTOLGA

Ortak Mülkiyet Çerçevesinde İklim Değişikliği Sorununun Çözümünde Kyoto Protokolü’nün Etkisi

*The Effect of the Kyoto Protocol on the Solution of the Climate Change Problem in the Common Property Framework***Araştırma Makalesi – Research Articles****Pages-Sayfalar:169-184**

Berna Aksoy ÖZCAN

Considering Time by Quantities in Economic History: The Performance of the Box-Jenkins ARIMA Approach on the 19th Century Smyrna Harbor Foreign Trade Data

*Ekonomi Tarihinde Zamanın Miktarlarla Mütalaası: 19.YY. İzmir (Smyrna) Limanı Dış Ticaret Verileri Dahilinde Box-Jenkins ARIMA Yaklaşımının Performansı***Araştırma Makalesi – Research Articles****Pages-Sayfalar:185-200**

Sıtkı YÜREKLİ

The Effect of Green Value Chain Applications on the Performance of Companies in Ensuring the Sustainability of Enterprises: Kayseri Province Application

*İşletmelerin Sürdürülebilirliğinin Sağlanmasında Yeşil Değer Zinciri Uygulamalarının İşletme Performansı Üzerindeki Etkisi: Kayseri İli Uygulaması***Araştırma Makalesi – Research Articles****Pages-Sayfalar:201-211**

Ebru AYKAN, Mualla AKÇADAĞ

Osmanlı’nın Son Dönemlerinde Kayseri Hacılar’a Bağlı Yabancılar Köyü Sakinlerinin Taşınmaz Mal Varlıkları İle Vergi Yapısının Analizi

*Analysis of Residents’ Real Estates and Tax Structure in Kayseri Hacilar Foreigners’ Village in the Late Ottoman Period***Araştırma Makalesi – Research Articles****Pages-Sayfalar:212-220**

Ekrem ERDEM, Sefure DEVECİ

Frequency Connectedness and Network Analysis in Equity Markets: Evidence from G-7 Countries

*Hisse Senedi Piyasalarında Frekans Bağlantılılığı ve Ağ Analizi: G-7 Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama***Araştırma Makalesi – Research Articles****Pages-Sayfalar:221-226**

Onur POLAT

Uluslararası Arabuluculuğa Dair Değişen Yaklaşımlar ve Türkiye’nin Arabuluculuğun Dönüşümündeki Rolünün İncelenmesi

*Changing Perspectives on International Mediation and Assesment of the Turkey’s Role of the Transformation of Mediation***Araştırma Makalesi – Research Articles****Pages-Sayfalar:227-238**

Sami KİRAZ

Türkiye’de Kentsel Büyümenin Mekânsal Olarak Değişen Dinamikleri

*Spatially Changing Dynamics of Urban Growth in Turkey***Araştırma Makalesi – Research Articles****Pages-Sayfalar:239-253**

Ümit SEYFETTİNOĞLU, Büşra AKIN

Çin’in Kuzey Kutbu’na Olan İlgisi: Kutup İpek Yolu

*China’s Interest in the Arctic: Polar Silk Road***Araştırma Makalesi – Research Articles****Pages-Sayfalar:254-262**

Veli Ahmet ÇEVİK, Tülin DURUKAN

Yazarlara Duyuru**Author Guidelines**

Türkiye’de Askeri Yönetim Alanının Anayasal Dönüşümü: Anayasal İktisat Kuramı Çerçevesinde Bir İnceleme

Constitutional Transformation of Military Administrative Domain in Turkey: An Examination within the Framework of Constitutional Economics Theory

Ahmet BARBAK^a

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi	
Başvuru	14 Şubat 2020
Kabul	16 Temmuz 2020
Online Gösterim	20 Kasım 2020
Makale Türü	Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler

Askeri Yönetim Alanı,
Anayasal İktisat,
Anayasal Dönüşüm,
Türkiye

ÖZ

Bu makalenin amacı, Türkiye’de askeri yönetim alanının anayasal dönüşümünü kamu tercihi kuramları içinde yer alan Anayasal İktisat Kuramı çerçevesinde değerlendirmektir. Türkiye’de askeri yönetim alanı, Türk Silahlı Kuvvetleri ile onun bağlı olduğu üst düzey karar alıcılardan oluşmakta; yasama, yürütme ve yargı erklerinin kesişme alanını oluşturmaktadır. Askeri yönetim alanında gerek sivil ve askerler gerekse yasama, yürütme ve yargı organları arasındaki kurumsal ilişkiler anayasada düzenlenmektedir. Anayasal İktisat Kuramının ana araştırma sorusu, silahlı kuvvetlerin gücünün anayasal temelde nasıl sınırlanacağıdır. Türkiye’de 1982’de yürürlüğe giren anayasa 1987’den itibaren on dokuz kez değiştirilmiştir. Bunlardan 1999, 2001, 2004, 2007, 2010 ve 2017’de olanlar askeri yönetim alanı ile ilgilidir. Anayasa değişikliğinin askeri yönetim alanıyla ilgili düzenlemelerine genel olarak bakıldığında, yürütme organında yetki yoğunlaşması ve merkezileşmenin ortaya çıktığı, sivil yönetim ve yargı alanının genişlediği; askeri yönetim alanında sivilin üstünlüğünde bir ilerleme olduğu ve askeri yargının sivil yargı lehine ortadan kalktığı görülmektedir.

ARTICLE INFO

Article History	
Received	14 February 2020
Accepted	16 July 2020
Available Online	20 November 2020
Article Type	Research Article

Keywords

Military Administrative Domain,
Constitutional Economics,
Constitutional Transformation,
Turkey.

ABSTRACT

This article aims to evaluate the constitutional transformation of military administrative domain in Turkey within the context of Constitutional Economics Theory which is included in the public choice theories. The military administrative domain in Turkey consists of the Turkish Armed Forces and its senior decision making bodies; it is the intersection area of the legislative, executive and judicial powers. Institutional relations between the civilians and military, as well as between the legislative, executive and judicial powers in the military administrative domain are primarily stipulated in the constitution. The main research question of Constitutional Economics Theory is how the power of the armed forces will be restricted on constitutional basis. Turkey’s current Constitution, which was put into force in 1982, has been amended nineteen times since 1987. Of these, those in 1999, 2001, 2004, 2007, 2010 and 2017 have been directly related to the military administrative domain. It is observed that constitutional amendments have resulted in the concentration of authority and centralization in the executive branch, expansion of civilian administration and jurisdiction, superiority of civilians in the military administrative domain, and the abolishment of military judiciary in favor of civilian judiciary.

1. Giriş

2000’li yıllarda, Türkiye’nin siyasi ve idari yapısında köklü değişiklikler yapılmıştır. Bunların başında, devletin yapısını ve işleyiş biçimini yeniden oluşturan anayasa değişiklikleri yer almaktadır. Özünde siyasi metinler olan anayasalar ve bunlara ilişkin değişiklikler, kanunlar hiyerarşisinde en üstte yer almakta ve yasal-yönetimsel

düzenlemeleri de biçimlendirmektedir (Teziç, 2009: 144-145). Anayasa değişiklikleri kapsamında siyasi-idari otoritenin örgütlenme biçiminde ortaya çıkan değişim, hem yasama, yürütme ve yargı erkleri arasındaki hem de her bir erkin kendi içindeki kurumlar arası ilişkileri etkilemektedir. Anayasa değişikliklerinin etkilediği alanlardan biri de askeri yönetim alanıdır. Türkiye’de, Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) ile onun bağlı olduğu ya da temsil edildiği üst düzey

^a Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, İzmir, **E-Posta:** abarbak01@gmail.com, **ORCID:** https://orcid.org/0000-0001-6573-6308

△ Yazar(lar) bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Akdeniz İİBF Dergisi sorumlu değildir.

karar alıcılar ve yapılardan oluşan askeri yönetim alanında (Güler, 2011) askerler yanında atanmış ve seçilmiş siviller de bulunmaktadır. Buna göre, askeri yönetim alanının demokratik niteliği, bileşenleri arasındaki kurumsal ilişkiler ile bu ilişkilere bağlı olarak oluşan otorite örgütlenmesi üzerinden kavranabilir.

Gerek sivil bürokrasi içindeki gerekse askeri ve sivil bürokrasiler arasındaki ilişkilerin yasal ve yönetsel değişimi aynı zamanda askeri yönetim alanındaki otorite dağılımının değişimini ifade etmektedir. Askeri yönetim alanı içinde sivil ve asker kesimler arasındaki ilişkilerin siyasi ve idari boyutları bulunur. Liberal demokrasilerde, demokratik sivil kontrol bu ilişkinin siyasi boyutunu; hiyerarşi, kontrol ve denetim gibi yönetsel ilkeler ise idari boyutunu oluşturmaktadır (Barbak, 2015). Devletlerin kurucu hukukunu oluşturan anayasalar, kavramsal bir temele bağlı olarak siyasi-idari örgütlenmenin çerçevesini çizerken aynı zamanda askeri yönetim alanının örgütlenme biçimini de ortaya koymaktadır. Anayasal İktisat Kuramı (AİK), burada devreye girmekte; hem devlet erklerinin kendi içinde hem aralarında silahlı kuvvetlerin kontrolüne ilişkin otorite dağılımının anayasal ölçekte nasıl oluşturulacağı ile ilgilenmektedir.

AİK açısından askeri yönetim alanı, demokrasi (demokratik sivil kontrol) ve devlet dışı alan (piyasa, sivil toplum, ulusüstü yapılar) arasındaki ilişkilerin nasıl inşa edildiği ve askeri yönetim alanında silahlı kuvvetlerin otoritesinin demokrasi ve devlet dışı alan lehine nasıl sınırlandırıldığı (sınırlama yöntemi) önem kazanmaktadır. Anayasal ölçekte bir inceleme yapılarak sınırlama yönteminin ortaya çıkarılması ise, değişimin yönünün belirlenmesine ve kavramsallaştırılmasına imkân verecektir. Türkiye'nin mevcut 1982 Anayasası, 12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından askeri yönetim tarafından hazırlanmış ve referandumda kabul edilmiştir. Bugüne kadar, askeri yönetim alanına ilişkin anayasa değişiklikleri 1999, 2001, 2004, 2007, 2010 ve 2017 yıllarında yapılmıştır. 2017 yılındaki değişiklik, başkanlık tipi idareye geçişi sağlaması yönünden önceki değişikliklerden ayrılmaktadır. Bu çalışmada, anayasa değişiklikleri sürecinde TSK'nin askeri yönetim alanında anayasal olarak nasıl sınırlandırıldığı ortaya konulmakta ve konuya ilişkin sonraki çalışmalar için sınırlama yöntemine ait bir kavramsal çerçeve oluşturulması hedeflenmektedir.

2. Kuramsal Çerçeve: Anayasal İktisat

Özünde devletin meşruiyeti konusuna odaklanan AİK, köken olarak toplumsal sözleşmecî yaklaşıma dayanmaktadır. Devlet ve bireylerin karşılıklı hak ve yükümlülüklerini tanımlayan toplumsal sözleşmecî yaklaşım, devletin bireylerin güvenliğini sağlaması karşılığında bireylerin özgürlüklerinden belirli derecede vazgeçebildikleri bir siyasi, ekonomik ve toplumsal düzen öngörmekte; devlet gücünün birey karşısında sınırlanması yönünde AİK'na zemin sağlamaktadır. Piyasa dışındaki karar süreçlerinin ekonomi biliminin araç ve yöntemleriyle analizini öngören Kamu Tercihî kuramları içinde 1970'lerden itibaren gelişen AİK, siyasi ve ekonomik aktörlerin tercihlerini ve eylemlerini sınırlayan yasal, kurumsal ve anayasal kurallar bütününe açıklamaya çalışmaktadır. AİK, bu aktörlerin belirli bir anayasal yapıdaki davranışlarını ve ilişkilerini açıklamakla yetinmeyerek ekonomi politik kararların etkilerini hesaba

katmakta; siyasi karar verme süreçlerine, yapılarına ve bunlara ilişkin kurallara odaklanmaktadır (Kızıboğa, 2012). İlk kez 1982'de Amerikalı iktisatçı R. McKenzie tarafından kullanılan anayasal iktisat kavramı, J. Buchanan tarafından ekonomik ve siyasi karar almanın sözleşmecî ve anayasal temellerinin geliştirilmesi bağlamında yeni bir akademik alt disiplin olarak sunulmuştur. AİK, devlet gücünün ve yetkilerinin anayasal ölçekte sınırlandırılması üzerine odaklanmakta; aksi durumda diğer ölçeklerde (yasalar ve idari düzenlemelerle) devletin büyüyerek, otoriterleşerek ve yozlaşarak bireysel özgürlükler ile serbest piyasanın, demokrasinin ve yönetimin işleyişini olumsuz yönde etkileyeceğini savunmaktadır. Bu kapsamda, AİK'nın ana sorusunu söz konusu sınırlamanın nasıl yapılacağı oluşturmaktadır (Baysuğ, 2017).

AİK'nın pozitif ve normatif (kural koyucu) olmak üzere iki analiz yöntemi bulunmaktadır. Pozitif yöntemde karşılaştırmalı kurumsal analiz yapılmakta; öncelikle münferit girdilerin toplamının sonucunda geliştirilen belirli anayasal kuralların nasıl ortaya çıktığı incelenmektedir. Bundan sonra, anayasal kuralların bireysel ve kolektif etmenleri birbirlerinden ayırt edilmeye çalışılmaktadır. Ayrıca, daha fazla anayasal değişiklik yapılmasının gerekli olup olmadığına bakılarak önerilen değişiklikler verimlilik ve eşitlik yönleriyle sorgulanmaktadır. Son olarak da, bu değişikliklerin ekonomik etkileri incelenmektedir (Rowley, 1997; Mueller, 2005). Normatif yöntem ise, fayda ve verimliliğin en iyi yolunun devletin ve eylemlerinin meşrulaştırılması olduğunu savunmakta ve verimliliği azamileştirecek (kolektif kararların sonuçlarının makul, adil ve verimli olması) siyasi sistemleri belirlemeye çalışmaktadır. Buna göre, siyasi verimlilik toplumdaki bireylerin siyasi yapılar konusunda fikir birliği içinde olması durumunda ortaya çıkmakta; piyasa işlemlerinde olduğu gibi siyasi alanda da hak ve yetkiler gönüllü ve karşılıklı kazanç değişimi (mücadele) temelinde gerçekleşmektedir (Buchanan, 1988; 1990). Her ne kadar anayasal iktisat ifadesini kullanmasa da, herhangi bir rejimin temel ölçütünün özgürlükler olması gerektiğini savunan F. Hayek için temsili anayasal demokrasi en iyi yönetim yapısıdır (Hayek, 1960; 1973). AİK fikrinin de, esasen bu çerçevede geliştiği görülmektedir.

AİK, kamu yararının gerçekleşmesinin olası olmadığını savunan ve bireylerin tercihlerini ve yararını kamusal olana önceleyen liberal bireyci yöntem bilime dayanmakta; bireylerin kendi faydalarını azamileştirmeye yönelik akılcı tercihlerde bulunduğunu öne süren ussalık (homo economicus) varsayımı üzerinde yükselmektedir. Buna göre, siyasetçiler ve bürokratlar ile çıkar grupları kendi menfaatleri (daha fazla oy, yetki, bütçe ya da getirim) için çalışmaktadır. AİK, aynı zamanda piyasanın değiş tokuş olgusunu siyasi-idari alana taşıyarak siyasi mücadele durumunun varlığını kabul eder. Burada siyasi mücadele, bireylerin ve siyasi-idari örgütlenme içinde yer alan kişi ve kurumların hak, yetki ve sorumluluk alışverişinde olduğu ve kendi çıkarları doğrultusunda karar verdiği ve/veya eylemde bulunduğu bir durumu ifade etmektedir (Buchanan, 1987). Yönetimde keyfilik önlemeyi amaçlayan AİK, bu amaca karar vericilere ekonomi (harcama, vergileme, borçlanma, para basma) ve özgürlükler alanında anayasal sınırlamalar getirerek ulaşılabileceğini savunmaktadır. Bu anlamda, anayasa değişiklikleri, karar süreçlerine etki eden belirli siyasi ve

ekonomik tercihleri göstermesi açısından AİK için başlıca inceleme nesnelere arasında yer almaktadır.

Örneğin, Birleşmiş Milletler (BM) anayasal çerçevelerin güçlendirilmesini anayasa yapımı (constitution-making) kavramı altında ele almaktadır. BM açısından anayasa yapımı, yeni anayasa oluşturulmasını ya da mevcut anayasaların iyileştirilmesini ifade etmektedir (United Nations, 2009). Demokratikleşme süreçlerinin merkezinde yer alan anayasa yapımı, belirli bir ülkenin koşulları, işlevsel ihtiyaçları ve toplumsal yapısı çerçevesinde liberal demokrasiye dayanan bir anayasacılık (anayasa hukukunun üstünlüğü) üzerinde bir siyasi uzlaşma durumuna işaret etmektedir. Bu da, devleti sınırlı ve hesapverebilir kılmayı, otoritenin belirli bir yerde yoğunlaşmasını önleyen güçler ayrılığını, hukukun üstünlüğünü ve buna uygun işleyen bir yargı sistemini ve genel olarak temel hak ve özgürlüklere dayalı devlet-toplum ilişkilerini içermektedir (Turhan, 1994; Fusaro, 2006; Adagbabiri, 2015). Son tahlilde, anayasacılığın temel tartışması devlet gücünün sınırlamalarla dengelenmesi ve etkililik-hesapverebilirlik ilişkisinde en uygun dengeyi bulmasıdır.

3. Türkiye’de Askeri Yönetim Alanının Anayasal Dönüşümü

Bu çalışmada, Türkiye’de askeri yönetim alanının AİK çerçevesinde öncelikle demokratik sivil kontrole anayasal olarak uyarlanmak amacıyla sivil alan karşısında sınırlandırıldığı; daha sonra başkanlık tipi yönetim sistemine geçişle birlikte yönetim yapısı içinde anayasal olarak yeniden konumlandırıldığı ileri sürülmektedir. Bu kapsamda, bahsedilen dönüşümün gerçekleştiği yaklaşık 20 (yirmi) yıllık süredeki anayasal değişiklikler AİK’nın kavramsal çerçevesi (sınırlama yöntemi) üzerinden tartışılmaktadır. Türkiye’de anayasa değişiklikleri, silahlı kuvvetlerin askeri müdahaleleri takiben hazırladığı anayasalarla nüfuzunu kurumsallaştırdığı, demokratik siyaset alanını daralttığı ve böylece siyasete ve topluma kapalı korunaklı alanlar (reserved domains) oluşturduğu gerekçesiyle sıklıkla gündeme gelmiştir (Serra, 2010; Özbudun, 2011). 1982 Anayasası da, 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrasında yürürlüğe girmiş; askeri yönetim alanına ilişkin anayasal düzenlemeler ise, 1999’da başlatılmıştır.¹

Esasen, Soğuk Savaş sonrasında silahlı kuvvetlere ilişkin değişiklik (bütçe, personel ve işlev bağlamında küçültme) politikaları ve artan demokratikleşme taleplerinin ülkeleri etkilediği görülmektedir. Türkiye’nin Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT-OSCE) ve Avrupa Birliği ile ilişkilerinde öne sürülen şartlar (OSCE, 1994; UNDP, 2002; European Parliament, 2013); askeri vesayet olarak adlandırılan durumun kaldırılmasına yönelik talepler (TÜSİAD, 1995; 1997; 1999; TESEV, 2002; 2003) askeri yönetim alanına

ilişkin anayasa değişikliklerinin içinde olduğu koşulları tarif etmektedir. Bu süreçte, 1999, 2001, 2004, 2007, 2010 ve 2017 yıllarında yapılan anayasa değişiklikleri askeri yönetim alanına ilişkin düzenlemeleri içermiştir. Buradan itibaren öncelikle, demokratik sivil kontrole geçiş sürecine ait anayasal değişim; daha sonra, 2017 yılında askeri yönetim alanının başkanlık tipi idareye göre anayasal olarak yeniden örgütlenmesi incelenmektedir.

3.1. Demokratik Sivil Kontrole Geçiş: Silahlı Kuvvetlerin Anayasal Sınırlanması

Türkiye’de askeri yönetim alanına ilişkin 2000’lerde gerçekleştirilen anayasal değişikliklerin öncüsü, adil yargılama, yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığı ile insan hakları konularında eleştiri alan Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM)’nin (Lawyers Committee for Human Rights, 1999) üye yapısını sivilleştirerek sivil üstünlüğü hedefleyen 1999 yılı anayasa değişikliği olmuştur.² DGM’ler, 1982 Anayasasının yürürlüğe girmesinin ardından, devletin toprak bütünlüğüne ve milli birliğine, demokratik rejimine, iç ve dış güvenliğine yönelik suçlara ilişkin yargılamaları yapmak üzere oluşturulmuş; kararlarına karşı temyiz makamı ise Yargıtay olarak belirlenmiştir.³ DGM’ler, üyelerinden biri askeri hizmete, hiyerarşiye ve disipline tabi bir askeri hâkim olan üç hâkim üyeden oluşmaktaydı. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, askeri hâkim üyenin silahlı kuvvetlere bağlılığı yanında silahlı kuvvetlerin iç güvenlik meselelerine karışmasına ve sivilleri yargılamasına imkân vermesi nedeniyle DGM’lerin varlığını eleştirmiştir (European Court of Human Rights, 1998). Askeri vesayetini ve devlet merkezli güvenlik anlayışının kendini gösterdiği başlıca yerlerden biri görülen DGM’ler, 2004 yılında yapılan anayasa değişikliğiyle tamamen kaldırılmıştır.⁴ Böylece, 1982 Anayasasının yürürlüğe girmesinden sonra TSK’nin güvenlik ve yargı alanındaki gücü siviller lehine ilk kez sınırlandırılmıştır. Bunun ardından, 2001 yılından itibaren askeri yönetim alanına ilişkin anayasal düzenlemeler başlamış; bu kapsamda, TSK’nin yönetimin genelinde belirleyici olduğu alanın demokratik sivil kişi ve kurumlar lehine sınırlandırılmasına dayanan demokratik sivil kontrol durumuna geçiş amaçlanmıştır. Tablo 1’de, 2001-2010 dönemine ait düzenlemeler gösterilmektedir. 2001 yılı anayasa değişikliği, askeri ve güvenlik konularında üst düzey karar alıcı mekanizma olan ve esasen sivil hükümet üzerinde askeri vesayet kurumu olarak çift başlı bir yürütme ortaya çıkardığı ileri sürülen MGK’na (Gürsoy, 2011) odaklanmıştır.⁵ Burada, öncelikle MGK’nda sivil üye sayısı artırılmıştır. Değişiklik öncesinde, MGK Cumhurbaşkanlığı başkanlığında Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Milli Savunma Bakanı, İçişleri ve Dışişleri Bakanları, Kara, Hava ve Deniz Kuvvetleri Komutanları ile Jandarma Genel Komutanında oluşmaktaydı. Anayasa

¹ 1982 Anayasası, bu makalenin tamamlandığı tarih itibarıyla 1987, 1993, 1995, 1999 (Haziran ve Ağustos), 2001 (Ekim ve Aralık), 2002, 2004, 2005 (Haziran ve Kasım), 2006, 2007 (Mayıs ve Ekim), 2008, 2010, 2011, 2016, 2017 yıllarında olmak üzere toplam 19 kez değiştirilmiştir.

² 16 Haziran 1983 tarihli ve 2845 Sayılı Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun uyarınca, Devlet Güvenlik Mahkemeleri şu illerde kurulmuştur: Adana, Ankara, Diyarbakır, Erzurum, İstanbul, İzmir, Van.

³ Bkz. 2845 Sayılı Kanun.

⁴ Bkz. 18 Haziran 1999 tarihli ve 4388 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 143’üncü Maddesinin Değiştirilmesine Dair Kanun ve 07 Mayıs 2004 tarihli ve 5170 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun.

⁵ Bkz. 03 Ekim 2001 tarihli ve 4709 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanunun 32’nci maddesi.

Tablo 1
2001-2010 Dönemi Anayasa Değişiklikleri

Düzenleme Alanı	Değişiklik	Kanun
Milli Güvenlik Kurulu (MGK)	Sivil-seçilmiş üye sayısı artırılmıştır.	2001/4709 Sayılı Kanun Md. 32
	Kararlara tavsiye niteliği verilmiştir.	
Yükseköğretim Kurulu	Genelkurmay Başkanının YÖK'e askeri üye seçme yetkisi kaldırılmıştır.	2004/5170 Sayılı Kanun Md. 8
Devlet Güvenlik Mahkemeleri	DGM'ler kaldırılmıştır.	2004/5170 Sayılı Kanun Md. 9
Sayıştay Denetimi	TSK elinde bulunan devlet mallarının denetiminin milli savunma hizmetlerinin gerektirdiği gizlilik çerçevesinde kanunla düzenlenmesi kaldırılmıştır.	2004/5170 Sayılı Kanun Md. 10
Başkomutanlık	Başkomutan olan Cumhurbaşkanı doğrudan halk tarafından seçilecektir.	2007/5678 Sayılı Kanun
Yüksek Askeri Şura (YAŞ)	YAŞ'ın terfi ve kadrosuzluk nedeniyle emekliye ayırma hariç tüm ilişik kesme kararlarına karşı yargı yolu açılmıştır.	2010/5982 Md. 11
Askeri Yargı	Askeri yargı sadece asker kişilerin kendi aralarındaki ve/veya askerlik hizmetiyle ilgili suçlarına bakacaktır. Savaş hali hariç, sivil asker mahkemede yargılanacaktır.	2010/5982 Md. 15, 20, 21
	Askeri yargı organlarının askeri yönetim alanıyla ilişkisinde askerlik hizmetinin gerekleri bir ölçüt olmaktan çıkarılmıştır.	
Askeri Seçkinlerin Yargılanması	Genelkurmay Başkanı, Kuvvet Komutanları ve Jandarma Genel Komutanı, görevleriyle ilgili suçlarda Anayasa Mahkemesinde yargılanacaktır.	2010/5982 Md. 18

değişikliğiyle MGK'na Başbakan yardımcıları ile Adalet Bakanının da katılması sağlanmıştır. Ayrıca, MGK kararlarının Bakanlar Kurulu tarafından zorunlu olarak dikkate alınacak değil, değerlendirilecek kararlar olacağı yönünde değişiklik yapılmış; böylece, hem MGK'nun Bakanlar Kurulu üzerindeki doğrudan otoritesi sınırlanmış hem de Bakanlar Kurulunun askeri yönetim yapısı içinde ve milli güvenlik alanında belirleyici gücü artırılmıştır. MGK tipi yapılar, milli güvenlik politikasında sivil ve asker kesimleri bir araya getiren merkezi karar alma birimi olarak işlev göstermektedir. Bu tür yapıların politikaların etkinliğini arttırdığı kabul edilmekle birlikte, siyasi olarak hassas olmaları nedeniyle kamuoyu nezdindeki hesap verebilirliklerine vurgu yapılarak askeri uzmanlık ile demokratik sivil kontrol mekanizmaları arasında denge kurulması önerilmektedir (Bearne vd., 2005). Burada özellikle, hem milli güvenlik politikası hem de yönetimin genelinde ne dereceye kadar etkili olmalarının istendiğine dair tercihler, MGK tipi yapıların yönetimdeki hiyerarşik konumunda belirleyici olacaktır. Örneğin, bunlar Bakanlar Kurulu kararlarıyla kurulabilmekte ve üst düzey sivil ve askeri yetkililerin stratejik seviyede etkileşimde bulunduğu komiteler olarak çalışabilmektedir. Buralarda, yasama organı temsilcileri de bulunabilmektedir. MGK tipi yapılar, hesapverebilirlik, eşgüdüm ve müşterek karar verme mekanizmaları yanında bilgi paylaşımı, strateji geliştirme ve uygulamanın gözetimi yoluyla ulusal güvenlik politikasının demokratik kontrolünü sağlayabilmektedir (Bruneau vd., 2009; Law, 2010). Bu tür yapılanmalar arasındaki tercihin, belirli koşullar altında istenen sınırlama yöntemine ilişkin olacağı açıktır.

2004 yılı anayasa değişikliğinde, Yüksek Öğretim Kurulu, DGM ve Sayıştay denetimi olmak üzere üç ana konuda anayasal düzenleme yapmıştır.⁶ Genelkurmay Başkanının Yükseköğretim Kuruluna asker üye seçme yetkisi kaldırılırken, DGM'ler 1999 yılındaki anayasa değişikliğinin devamı olarak lağvedilmiştir. Bunun

yanında, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) adına mali denetim yapan Sayıştay'ın TSK'nin elindeki devlet mallarının denetimini sınırlayan gizlilik ilkesi ile denetimin kanunla düzenlenmesine yönelik yasama gücü yürütme lehine kaldırılmıştır. Burada, bir taraftan TBMM'nin askeri yönetim alanının mali boyutuna ilişkin sınırlandırılmış yetkisi genişletilirken diğer taraftan denetime ilişkin düzenleme yetkisi de yürütme organına verilmiş olmaktadır. Böylece, TBMM'nin mali denetim ve gözetim alanında, yürütme organının ise düzenleyici yetki ve TSK'nin sivil kontrolü bağlamında otoritesi arttırılmıştır. Askeri yönetim alanı üzerinden yasama-yürütme ilişkisinin de anayasal ölçekte yeniden düzenlendiği söylenebilir. 2007'de, aynı zamanda TSK'nin Başkomutanı olan Cumhurbaşkanı'nın⁷ doğrudan halk tarafından seçilmesini öngören anayasa değişikliği gerçekleştirilmiştir.⁸ Bu anayasa değişikliğiyle, halk tarafından doğrudan seçilen bir Başkomutanlık sistemine doğru bir değişim de söz konusu olmuştur. Burada, Başkomutanlık yetkisinin halk tarafından verilmesi ve TBMM adına kullanılması durumu söz konusu olmaktadır. Her iki kurumun yetkisinin halk tarafından verilmesi demokrasi kuramına uymakla birlikte, işleyiş bakımından TBMM-Cumhurbaşkanı ilişkisinin (özellikle yurt dışına asker gönderme ve savaş izni) yetki ve sorumlulukların kullanımı bağlamında tartışmaya açık hale geldiği ileri sürülebilir. Bu durum, başkanlık tipi sistemlere ilişkin tartışmalarda çift meşruluk olarak adlandırılan sorunun (Özbudun, 1997; Efe, 2015) askeri yönetim alanında bir örneğini oluşturmaktadır.

2010 yılı anayasa değişikliği; YAŞ, askeri yargı ve askeri seçkinlerin yargılanması olmak üzere üç alanda düzenleme yapmıştır.⁹ Bu kapsamda, YAŞ'ın terfi işlemleri ile kadrosuzluk nedeniyle emekliye ayırma hariç her türlü ilişik kesme kararlarına karşı yargı yolu açılarak askeri personelin disiplin mevzuatı kapsamına giren alanlarda dava açabilmesi imkânı getirilmiştir. Ayrıca, askeri yargının sadece asker kişilerin kendi aralarındaki ve/veya askerlik

⁶ Bkz. 07 Mayıs 2004 tarihli ve 5170 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanunun 8'inci, 9'uncu ve 10'uncu maddeleri.

⁷ Bkz. 1982 Anayasasının 31 Mayıs 2007'de yürürlükte olan 104'üncü maddesinin eski hali.

⁸ Bkz. 31 Mayıs 2007 tarihli ve 5678 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun

⁹ Bkz. 07 Mayıs 2010 tarihli ve 5982 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun.

hizmetiyle ilgili suçlarına bakması, savaş hali hariç sivillerin askeri mahkemelerde yargılanmaması yönünde düzenleme yapılmıştır. Böylece, askeri ve sivil yargı alanlarının birbirlerinden ayrılması, askeri yargının sivil alanda ve sivillerin yargılanma süreçlerinde belirleyici gücünün olağanüstü koşullarla sınırlanması amaçlanmıştır. Buradaki sınırlama yönteminin, sivil ve asker kişileri/yargı alanları yanında olağan koşullar ile olağanüstü koşullar ve/veya savaş ve barış koşulları arasında ayrıma dayandırıldığı görülmektedir. Askeri yargı organlarının askeri yönetim alanıyla ilişkisinin düzenlenmesinde askerlik hizmetinin gerekleri bir ölçüt olmaktan da çıkarılmış; TSK'nin hizmet koşullarının yargı üzerindeki belirleyiciliği ile sınırlayıcı ya da kısıtlayıcı etkisinin kaldırılması yoluna gidilmiştir. Son olarak, Genelkurmay Başkanı, Kuvvet Komutanları ve Jandarma Genel Komutanının görevleriyle ilgili suçlardan dolayı Yüce Divan olarak Anayasa Mahkemesinde yargılanması yolu getirilmiş; böylece, askeri seçkinler anayasal ölçekte yargı sürecine dâhil edilerek anayasa yargısının kapsamı genişletilmiştir. Son tahlilde, askeri yönetim alanındaki yetki ve sorumluluk alanları ile hiyerarşik bağlantıların sivil/siyasi kesim lehine düzenlendiği ve temel olarak askeri yönetim alanında sivil kontrolün amaçlandığı söylenebilir.

3.2. Başkanlık Tipi İdareye Geçiş: Askeri Yönetim Alanının Yeniden Örgütlenmesi

Çalışmanın bu bölümünde, 2017 anayasa değişikliği teklifinin kavramsal çerçevesi ile anayasa değişikliğinin askeri yönetim alanına ilişkin doğrudan ve dolaylı düzenlemeleri incelenmektedir. Kavramsal çerçeve, devletin hem kurucu aklını hem de toplumsal sözleşmeyi değiştiren anayasal düzenlemelerin düşünsel zemininin anlaşılması gerekliliğinden (Teziç, 2009: 156-176) dolayı ortaya konulmaktadır. Askeri yönetim alanına ilişkin doğrudan düzenlemeler, askeri yönetim alanını oluşturan sivil ve askeri kesimin yetki ve sorumlulukları ile kurumsal ilişkilerine odaklanarak tespit edilmekte; dolaylı düzenlemeler ise, başkanlık tipi idareye geçişe ilişkin genel düzenlemelerden askeri yönetim alanına tesir edenleri içermektedir.

3.2.1. 2017 Anayasa Değişikliği Teklifinin Kavramsal Çerçevesi

2017 yılındaki anayasa değişikliği amacı, kapsamı ve sonuçları bakımından önceki anayasa değişikliklerinden ayrılmaktadır. Türkiye'de yönetim sistemini başkanlık tipine dönüştürmesi; yasama, yürütme ve yargı organlarını ve bunların birbirleriyle olan kurumsal ilişkilerini yeniden örgütlemesi nedeniyle, bu anayasa değişikliği daha ayrıntılı bir inceleme gerektiriyor. Öncelikle, anayasa değişikliğinin askeri yönetim alanına bakışını anlamak için kavramsal çerçevesi üzerinde durulmalıdır. Anayasa değişikliği kanun teklifinin genel gerekçesinde, anayasaların devleti toplum lehine hukukla sınırlaması gereken toplumsal sözleşme metinleri oldukları belirtilmekte; bunun yanında bir demokrasi-bürokrasi tartışması öne çıkarılmaktadır. Bu çerçevede, 1982 Anayasasının bürokratik seçkinlerin üstünlüğüne göre hazırlandığı; bunun da demokrasi üzerinde bürokratik vesayet sistemi oluşturduğu vurgulanmaktadır. Aynı yaklaşımla, cumhurbaşkanının bürokrat değil siyasetçi kökenli bir kişi olması istenmektedir. Anayasa değişikliği kanun teklifinde istikrar kavramına yapılan vurgu da dikkati çekmektedir. Burada,

mevcut parlamenter sistemin istikrarsızlık ürettiği savunularak, istikrarın sağlanması için yasama ve yürütme organlarının birbirinden tamamen ayrılması ve yürütme organının yasama organı karşısında güçlendirilmesi önerilmektedir. Son olarak, önerilen modelin dünyadaki hükümet sistemleri göz önünde bulundurularak geliştirilen rasyonel bir model olduğu belirtilmektedir. Buna göre, 2017 anayasa değişikliği teklifinin kavramsal çerçevesi Tablo 2'deki gibi oluşturulabilir

AİK'nın kavramsal çerçevesiyle örtüşen Tablo 2'deki kavramsal çerçeve askeri yönetim alanına uygulanırsa, anayasa değişikliğinin askeri yönetim alanına bakışını da ortaya koymak mümkün olabilecektir. Öncelikle, askeri yönetim alanının hukukla sınırlanması üzerinde durulmalıdır. Askeri yönetim alanının hukukla sınırlanması ne anlama gelir? Bu sorunun cevabı, AİK'nın hukukun üstünlüğü kavramıyla verilebilir. 1990'lardan itibaren ülkelerin askeri yönetim alanlarına yönelik reform programları demokratikleşme adı altında uygulamaya konulmuştur. Bu programlar temelde, askeri yönetim alanında demokratik sivil kontrolün sağlanmasına yönelik yasal ve yönetsel değişiklikleri içermiştir. Ancak reformlardan istenen sonuç elde edilememiş; bunun nedeninin ise, askeri yönetim alanında hukukun üstünlüğünün sağlanamaması olduğu belirlenmiştir. Carothers (1999), güvenlik örgütlerinin yeniden inşa edildiği ve esasen kapasite oluşturma ve arttırmaya odaklanan reform programları ile hukukun üstünlüğü ve demokrasi programları arasında bir öncelik sorunundan bahsetmekte; hangisine öncelik verileceğinin belirli bir zamandaki kaynaklarla (bütçe, insan, malzeme, bilgi) ilgili olduğunu savunmaktadır. Duffield (2001) ise, her iki tür reform programının birbirlerine bağımlı olduğu kadar birbirlerinin tamamlayıcısı olduğunu belirtmektedir. Burada kapasiteye dayanan etkililik ile hesap verebilirlik arasında bir tartışmanın varlığından söz edilebilir.

Günümüzde, AİK çerçevesinde bir taraftan güvenlik kuruluşlarının kapasitesine diğer taraftan güvenlik alanında devleti de içine alan bir hukukun üstünlüğüne vurgu yapılmaktadır (Bleiker ve Krupanski, 2012). Bu durum, hukukun üstünlüğüne yönelik özgürlükçü yaklaşım ile toplumsal sözleşmecî yaklaşımı uzlaştırma çabası olarak değerlendirilebilir. Brzoska (2006), hukukun üstünlüğünün güvenlik hizmeti sunumuna ilişkin reformların ana amaçlarından biri olduğunu ve hesapverebilirliğin sağlanması için güvenlik kuruluşlarının hukukun üstünlüğüne bağlı olması gerektiğini belirtmektedir. Askeri yönetim alanında hukukun üstünlüğü, demokratik sivil gözetimi, yargının kapasitesinin artırılmasını ve bağımsızlığının sağlanmasını ve bunları temin eden bir yasal çerçeveyi gerektirmektedir (Hänggi, 2004; Rowena ve Layador, 2015). Güvenlik, hukukun üstünlüğü ve demokrasi iç içe geçmiş durumda olduğundan, bunların her birine ilişkin kararların diğerlerini olumlu ya da olumsuz etkileyebileceği kabul edilmektedir (Bernabéu, 2007). Örneğin, demokratik gelişmeler için belirli derecede güvenlik ve kamu düzeni gerekirken, güvenlik sorunlarıyla baş etmek için demokratik sistemden feragat edilerek güvenlik önlemi alınabilmektedir. Bu nedenle güvenlik ile hukukun üstünlüğü ve demokrasi arasındaki hassas dengenin korunması gerekmektedir. Peterson (2010), günümüzde hukukun üstünlüğüne bir amaç değil araç olarak yaklaşıldığını belirtmektedir. Bergling vd. (2012)

ise, hukukun üstünlüğü önlemlerinin güvenlik odaklı hale geldiğini; bu koşullarda, hukukun üstünlüğünün devlet gücünün hukuk tarafından kontrol edilmesi ve yurttaşların menfaatine göre sınırlanması anlamına geldiğini ifade etmektedir.

Tablo 22017 Anayasa Değişikliği Teklifinin Kavramsal Çerçevesi¹⁰

Kavram	Sav/Gerekeç	İlişkisel Bağlam
Anayasa Yaklaşımı	Anayasalar, devleti hukukla sınırlamalıdır. Anayasalar toplumsal mutabakat metinleridir.	Devlet-yurttaş ilişkisi
Kuvvetler Ayrılığı	Yürütme organı yasama organından bağımsız hale getirilmelidir. Önerilen model, kuvvetler ayrılığını güçlendirmektedir.	Yasama-Yürütme İlişkisi
Demokrasi	Demokrasinin bürokrasi karşısında üstünlüğü sağlanmalıdır Darbeler bürokratik vesayeti desteklemektedir.	Yönetim-Siyaset İlişkisi
İstikrar	Önerilen model siyasal istikrar sağlar.	
Rasyonellik	Önerilen model rasyoneldir.	Yönetim-Etkinlik İlişkisi
Ulusal-Uluslararası Birlikteliği	Önerilen yönetim modeli uluslararası hükümet sistemleri ve Türkiye'nin koşulları dikkate alınarak geliştirilmiştir	Ulusal-Uluslararası İlişkisi

Buna göre, askeri yönetim alanında hukukun üstünlüğü meşru kurumların güçlendirilmesi yanında zor ve şiddet kullanımına sınırlamalar getirilmesini de içermektedir (Schröder ve Kode, 2012). Hukukun üstünlüğü, esasen teknik niteliğe sahip bir takım yasal uygulamaları kapsarken günümüzde yerini yönetim ve kurumsal reform meselelerini içeren disiplinler arası tarzdaki hukukun üstünlüğü programlarına bırakmıştır (Faundez ve Janse, 2012). Böylece, hukukun üstünlüğü, demokratikleşme süreçlerinin ana kavramı olarak çok boyutlu yapısıyla öne çıkmıştır. Hukukun üstünlüğü, bu yaklaşıma göre devlet ile toplum arasındaki etkileşime yönelik bir model ya da devlet-yurttaş ilişkisinin kurucu ilkesi olarak nitelenebilir (Heywood, 2012). Bir diğer deyişle, toplumsal sözleşme metinleri olarak anayasaların devlet-yurttaş ilişkisini hukukun üstünlüğü üzerinden kurması istenmektedir. Günümüzde devlet hukukun üstünlüğü çerçevesinde sınırlanmak istenirken bireylerin hukukun üstünlüğü (devlet) adına özgürlüklerinden kısmen vazgeçmelerinin istenmesi bir çelişki gibi görünebilir. Özellikle, güvenlik odaklı bir hukukun üstünlüğü yaklaşımı, devletin hukukla sınırlanmasına yönelik talepleri artırmaktadır.

Anayasa değişikliği teklifinin kavramsal çerçevesini oluşturan kavramlardan bir diğeri, kuvvetler ayrılığıdır. Modern devlet örgütlenmesinin temel ilkesi olan kuvvetler ayrılığı, kısaca yasama, yürütme ve yargı organlarının birbirlerinden bağımsız olmasını; ayrı oluşmasını ve işlemlerini ifade etmektedir. Anayasa değişikliği teklifinde kuvvetler ayrılığının güçlendirileceği belirtilmiştir. Kuvvetler ayrılığının sert olduğu yönetim sistemlerinde

(başkanlık tipi), birbirlerinden kesin çizgilerle ayrılan yasama ve yürütme organları, gerek seçim ve varlığını sürdürme gerekse kaynakları bakımından birbirlerinden bağımsız olmaktadır (Gözler, 2010: 569; 574). Anayasa değişikliği teklifi, parlamenter sistemle karşılaştırıldığında askeri yönetim alanında yürütme organının düzenleme yetkisinin öne çıkarılarak daha belirleyici olduğu bir duruma işaret etmektedir. Düzenleme (regulation), hiyerarşi, denetim ya da kontrol gibi yönetsel bağların yanında belirli politika araçlarını gerekli kılar. Politika araçları ise, yürütme organının istenen sonuçlara ulaşmak için kullandığı ekonomik araçlardan (vergiler, harcamalar, teşvikler) ve düzenlemelerden (kuralları, yasakları, standartları vb. düzenleyen hukuki araçlar) oluşmaktadır (Hood, 1983; Salamon, 2002).

Burada, kamu yönetimi içinde kurumlara yetki ve sorumluluk devri (delegation) ile merkezi devlet yapısı dışındaki kuruluşlara işlev devri (devolution) (PUMA, 2001) uygulamaları üzerinden düşünülebilir. Buna göre, sert kuvvetler ayrılığı olan bir ülkede, yetki ve sorumluluk devri ile işlev devri araçlarının yasama mı yoksa yürütme tarafından mı kullanılacağı konusunda bir ikilem ortaya çıkacaktır. Bu çelişkinin aşılması içinse, yasama ve yürütme organlarının düzenleme yapmaya yönelik yetki alanlarının tanımlanması ihtiyacı olacaktır. Askeri yönetim alanına ilişkin bu durum, meşru şiddet kullanma tekeli ile ilgili olduğundan, bu tekelin uygulanmasında yasamanın mı yoksa yürütmenin mi daha fazla güç sahibi (belirleyici) olacağını belirlemek gerekecektir. Bu çerçevede, yürütmenin tamamen yasama organından ayrılması halinde politika sürecinin işletilmesinde ve politika araçlarının seçimi ve kullanımında yürütme organında bir otorite yoğunlaşmasının ortaya çıkacağı ileri sürülebilir.

Bu yönüyle, kuvvetler ayrılığı, kamu politikası süreciyle de ilgilidir. Kuvvetler ayrılığı politika oluşturma ile politika uygulama arasında bir ayırım olarak ele alınırsa, politika sürecine hangi erkin ne derecede ve hangi yetki ve sorumluluklarla katıldığı; bir başka deyişle, kuvvetler ayrılığının yasama-yürütme ilişkisi bağlamında nasıl kurulduğu (Knill ve Tosun, 2020: 33-38; 232) önem kazanmaktadır. Günümüzde, politika oluşturma ve uygulama arasındaki bu ayırımın parlamenter sistemlerde bir kesinlikle uygulandığını söylemek mümkün değildir. Zira bu sistemlerde politika sürecinde hem yürütme hem de yasama organları iç içe geçmiş durumdadır. Anayasa değişikliği teklifinde yapılan kuvvetler ayrılığı vurgusu, kamu politikası oluşturma sürecinin parlamenter sistemden farklı olarak yürütme organı lehine yeniden düzenlenmesini ifade etmekte ve askeri yönetim alanına ilişkin politika sürecinde yürütme organına nispeten belirleyici bir konum vermektedir. Bu durumu, askeri yönetim alanına ilişkin politika alanının yürütme lehine genişlemesi ve/veya politika sürecinin yasama alanı daraltılarak kısaltılması olarak da nitelenebilir.

Anayasa değişikliği teklifinin bir diğer kavramı demokrasidir. Burada demokrasi, demokrasi-bürokrasi ve askeri darbe-demokrasi-bürokrasi ilişkileri bağlamında ele alınmaktadır. Liberal demokrasi kuramının başlıca tartışmalarından birini demokratik ve bürokratik yapılar

¹⁰ Tablo-2, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi (2/1504), 447 Sıra Sayılı Anayasa Komisyonu Raporu ve 09-21 Ocak 2017 tarihleri arasındaki TBMM Genel Kurul Görüşme Tutanaklarının kategorik içerik analizine göre incelenmesiyle

hazırlanmıştır. Anayasa değişikliği kanun teklifinin TBMM Genel Kurul görüşmeleri, 09-21 Ocak 2017 tarihlerine ait TBMM Genel Kurul Tutanaklarından görülebilir.

arasındaki ilişkinin nasıl kurulacağı oluşturmaktadır (Thompson, 1983; Etzioni-Halevy, 1983; Peters, 2004). Buna göre, silahlı kuvvetlerin sivil demokratik yapılar tarafından kontrol altında tutulması, ancak demokratik sistemin işlediği ülkelerde mümkündür. Dahl (2001), demokrasinin koşullarından birinin de silahlı kuvvetlerin seçimle iş başına gelenler tarafından denetimi olduğunu, aksi takdirde demokratik siyasi kurumların gelişmesinin ve varlığını sürdürmesinin mümkün olmadığını savunur. Anayasa değişikliği tartışmalarında da, 1980 askeri darbesi sonrasında anayasal ve yasal düzenlemeler yoluyla demokratik yapılar üzerinde bürokratik vesayet sistemi kurulduğundan sıklıkla bahsedilmektedir (TBMM, 2017).

Demokrasi-bürokrasi ikilemi, demokratik süreç ve değerlerle yönetsel süreç ve değerler arasındaki ilişkileri anlamaya dayanan Waldocu bakış (Carroll, 1997) açısıyla ele alınabilir. Buna göre, bu iki olgu bazen birbirini desteklerken bazen de karşı karşıya gelmekte ve yönetim sorunlarının ortaya çıkmasına yol açmaktadır (Waldo, 1980). Özellikle, demokratik sistemde bürokratik ilkelerin ve değerlerin mi yoksa bürokraside demokratik değerlerin mi hâkim olacağı halen tartışılmakta ve bu iki değer sisteminin birbirleriyle uzlaşması önerilmektedir (Özer, 2014). Aynı şekilde, demokratik yapılar ile bürokratik yapılar arasındaki ilişkileri düzenlemek için liberal demokrasi kuramında üretilmiş demokratik kontrolün, ülkeden ülkeye ve zamandan zamana göre değişebileceği bilinmektedir (Schroeder, 2010). Pick vd. (1997), demokratik kontrolü silahlı kuvvetlerin gücünün siyasi kararlara onay verici konumda olmayacak şekilde sınırlandırılması olarak tanımlamıştır. Bu yönüyle, demokratik kontrol karar alma ve uygulama süreçlerini birbirinden ayırmaktadır. Waldocu bakışta yönetim-siyaset ayrımı uygulama ile karar vermeyi birbirinden ayırmak için kullanılmakta; bu ayrımın gerçek durumu yansıtmadığı da belirtilmektedir. Bu nedenle, demokrasinin kuvvetler arası rekabete değil işbirliği ve uzlaşmaya dayanması önerilmektedir (Özer, 2014).

Anayasa değişikliği teklifinde, istikrar kavramına da vurgu yapılmakta ve iki duruma işaret edilmektedir. Birincisi, hükümetlerin kısa süreli olması nedeniyle politikaların yürütülememesi ve politika sürecinde süreklilik sağlanamamasıdır. Diğeri ise, koalisyon gibi iktidar biçimleri nedeniyle karar alma sorunları yaşanmasıdır. Dolayısıyla, her ne kadar birbirinden ayrı ele almak mümkün değilse de, buradaki istikrar kavrayışının genel bir siyasi istikrardan ziyade yürütmenin sürekliliğine, sürdürülebilirliğine ve nihai olarak istikrarına (Özbudun, 2005; Fendoğlu, 2012) işaret ettiği görülmektedir. Temelde, önerilen model ile istikrar arasında olumlu yönde bir nedensellik ilişkisi kurulmaktadır. Bu model, yürütme organının tek otorite tarafından temsil edildiği, kararların alınması ve uygulanmasında siyasi görüş farklılıklarının rol almayacağı bir politika sürecine işaret etmektedir. Böylece, siyasi iktidarı elde etmeye dönük mücadelelerin demokratik seçim sonuçlarının alınmasıyla birlikte tamamlandığı bir siyasi-idari yapı tasarımı ortaya çıkmaktadır. Bu durum da, yönetim-siyaset ikiliğiyle ele alınabilir. Savunucularına göre, yönetim-siyaset ayrımının yapılabilmesi için bürokrasinin siyasi tarafsızlığının sağlanması gerekir. Ancak siyaset ile politika arasındaki ayrımın bulanık olması nedeniyle, yönetim-siyaset ikiliğinin siyasi partilere dayalı (yasama organında) politika

süreci yerine siyasi iktidarın (yürütme organında) politika siyaseti ile aşılması önerilmektedir (Overeem, 2005; 2012). Anayasa değişikliği teklifinde de görülen bu durum, yönetim-siyaset ayrımının aşılması için yürütme lehine bir politika süreci tasarımı olarak görülebilir. Bu değişikliğin, askeri yönetim alanını da içeren politika alanının ve araçlarının belirlenen hedeflere göre genişlemesi biçiminde kendini göstermesi beklenmelidir.

Anayasa değişikliği teklifinde, önerilen başkanlık modelinin rasyonel olduğu da savunularak örgütsel/kurumsal rasyonellikten bahsedilmektedir. Burada, önerilen modelin daha hızlı karar almaya ve uygulamaya imkân vereceği; böylece, siyasi istikrarı en üst seviyeye çıkaracağı savlarıyla rasyonellik ve siyasi istikrar arasında olumlu yönde bir nedensellik ilişkisi kurulmaktadır. Ekonomi tabanlı rasyonel tercih kuramına göre, rasyonellik, çıkarların en üst seviyeye çıkarılması için çeşitli seçenekler arasında fayda ve maliyetlere göre değerlendirme yapılarak bir tercihte bulunulması şeklinde tanımlanabilir (Simon, 1972). Rasyonellik tartışması, klasik iktisat ve politika süreci yaklaşımının eleştirisine dayanan sınırlı rasyonellik kavramıyla başlamıştır. Kamu politikası sürecinde Lasswell'in rasyonel insanına (rational man) karşı idari insanı (administrative man) öneren Simon (1976)'a göre, örgütsel yapıların ilkeleri, kuralları ve hedefleri tarafından sınırlanmış bir insanın rasyonel olması mümkün değildir. Ayrıca, bireylerin kararlarında psikolojik etmenlerin (başta bilişsel kısıtların) belirleyici olduğu öznel (sınırlı) bir rasyonelliğin ortaya çıktığı da bilinmektedir. Bu nedenlerle, bireyler veya örgütler yetersiz bilgi ve/veya çevresel koşullardaki belirsizlikler nedeniyle en uygun tercihlerden ziyade tatmin edici tercihler yapmaktadır (Wandling, 2011).

Bununla birlikte, yukarıda belirtilen nesnel ve öznel rasyonellikleri içeren kamu politikası sürecinde, rasyonelliğin teknik ve ekonomik boyutları yanında siyasi boyutu öne çıkmaktadır. Kamu politikası sürecini seçenekler arasında tercih yapma olarak ele alan Lindblom (1959), rasyonel-kapsamlı politika yapma sürecini araçlar ve amaçlar arasında ilişki kuran ve bu ilişkiyi kurarken açık olarak belirlenmiş değerleri ve hedefleri dikkate alan bir karar verme süreci olarak görmektedir. Bir kuramsal çerçeveye göre analiz edilen bilginin biçimlendirdiği bu modelde, öncelikle amaçlar, daha sonra bu amaçlara ulaştırması beklenen araçlar tespit edilmektedir. Lindblom (1959), bunun yanında ardışık, karşılaştırmalı ve nispeten sınırlı kararlara dayanan artırımcı (incremental) politika yapma modelini de koymuştur. Politika tercihinin başarısı, rasyonel modelde başta kurama uygunluk olmak üzere değerlere ve hedeflere göre belirlenirken, artırımcı modelde ise politika sürecinin tarafları arasındaki uzlaşmaya göre belirlenmektedir. Politika kararlarının tamamen olgulara, kanıtlara ve verilere göre değil siyasallaşmış bir süreçte alındığını belirten Lindblom (1959), uzlaşma öngörmesi nedeniyle artırımcı modelin çoğulcu (demokratik) siyasal sistemler için daha rasyonel olduğunu savunmuştur. Wildavsky (1966) ise, rasyonelliğe yalnız fayda-maliyet analizi temelinde bakılmayacağını; kamuoyu desteğinin sağlanması ve yeniden seçilme gibi amaçların şekillendirdiği bir siyasi rasyonelliğin olduğunu savunmuş ve farklı rasyonelliklerin birbirleriyle çelişebileceğini belirtmiştir. AİK açısından, bu durum, askeri yönetim alanındaki sınırlama yönteminin teknik ve siyasi

rasyonellikler arasında gelişebilecek ikilemler tarafından biçimleneceğine işaret etmektedir.

Anayasa değişikliği teklifinin rasyonellik iddiası da, siyasi istikrar anlayışı ile rasyonellik ve demokratik sistemin etkililiği (özellikle demokratik sivil kontrol) arasında kurulan ilişkiler üzerinden ele alınabilir. Siyasal sistemin ölçeği ile yurttaşların taleplerini karşılama kapasitesi ve demokratik kontrol arasındaki ilişkileri tartışan Dahl (1994), ölçek küçüldükçe yurttaşların sistemi daha etkili kontrol edebilmesine rağmen sistem kapasitesinin nispi sınırlılığı nedeniyle yurttaş taleplerinin yeterince karşılanmadığını belirtir. Buna göre, ölçek büyüdükçe demokratik kontrol imkânları sınırlanırken sistem kapasitesi yurttaş taleplerinin daha etkili olarak karşılanmasına imkân vermektedir. Yurttaşların yönetime etkili katılımı ile taleplerinin etkili olarak karşılanması arasında bir ikilem söz konusu olabilmekte; siyasal sistemin ölçeğine ilişkin düzenlemeler, beraberinde demokrasi-etkililik tartışmalarını getirmektedir. Anayasa değişikliği teklifinde de görüldüğü gibi (TBMM, 2017), bu tartışmalar demokratik sistemin katılımıcılığı (siyasal yelpazenin çeşitliliği, temsil imkânları ve demokratik kontrol) ile bu sistem içinde oluşan hükümetlerin sürekliliği ile ilgili siyasal tercihlere yansiyabilmektedir. AİK açısından, bu durum, sınırlama yönteminin belirlenmesinde askeri yönetim alanının ölçeği (büyüklüğü) ile yasama tarafından demokratik kontrol derecesi/yöntemi arasındaki ilişkinin de bir değişken olarak ele alınabileceğini göstermektedir.

Anayasa değişikliği teklifinde, ekonomik-teknik rasyonellik hem siyasal rasyonelliğin hem de siyasal istikrarın ön koşulu olarak sunulmaktadır. Burada rasyonelliğin, politika tercihleri konusundaki bir uzlaşmadan ziyade hızlı karar alma ve uygulama ilkesi üzerinde bir uzlaşmaya dayandırıldığı anlaşılmaktadır. Ancak, hızlı karar ve uygulamanın maliyet-etkinlik açısından her zaman en uygun ilke ya da ölçüt olmadığı; karar vermede rasyonelliğin elde edilen sonuçlara göre araştırılabileceği de bilinmektedir (Eren, 2009: 198; 201-202). Ekonomik-teknik yönelimli bu siyasi istikrar-rasyonellik ilişkisi, esasen iki yönlü bir değişikliğe işaret etmektedir (TBMM, 2017): Birincisi, siyasal istikrara bakışla ilgilidir. Siyasal istikrar, yürütmenin siyasi kanadının yapısal-işlevsel bütünlüğü ve sürekliliğiyle ilişkilendirilmekte; tek başına iktidar olamayan siyasal partilerin gerek hükümet kuramaması gerekse kurdukları koalisyon hükümetlerinin politika tercihlerine ilişkin anlaşmazlıklar nedeniyle seçim dönemini tamamlayamaması siyasal istikrar açısından olumsuz nitelenmektedir. İkincisi ise, siyasi ve idari kararların alınmasında yürütmenin daha belirleyici olduğu ve daha kısa sürede tamamlanacak bir politika sürecinin oluşturulmasıdır.

Bu yaklaşım, yönetime ilişkin etkinlik kavrayışını da göstermektedir. Politika çevrelerinde ve alan yazında bu etkinlik anlayışı etkin devlet kavramıyla ifade edilmektedir. Devletin piyasaya müdahalesinin asgari seviyeye çekilmesine ve devletin piyasa lehine sınırlanmasına dayanan minimalist devlet yaklaşımı, 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren yerini etkin devlet kavramına

bırakmıştır. Etkin devlet, siyasal olarak istikrarlı, öngörülebilir ve hızlı işleyen bir devlet olarak tanımlanmaktadır (Fritz ve Menocal, 2007). Etkin devlet anlayışı, minimalist devlete nazaran devletin ekonomik ve toplumsal rolünün artırılmasını öngörmektedir (World Bank, 1997; 2005). Bu yaklaşımda devlet, doğrudan iktisadi faaliyetleri yerine getiren bir yapı olarak kabul edilmese de ekonomik ve toplumsal gelişmede bir ortak, katalizör ve kolaylaştırıcı olarak nitelenmektedir (World Bank, 1997). Buna göre, etkin devlet, özel kesimin faaliyetlerini sürdürmesi için yine özel kesimle ortaklık kuracak, ekonomik ve toplumsal süreçlerde katalizör ve kolaylaştırıcı olacaktır. Anayasa değişikliği teklifinde belirtilen istikrar ve rasyonellik kavramları da, etkin devletin boyutlarını oluşturmaktadır. Son olarak; anayasa değişikliğinin hazırlanmasında, uluslararası örnekler ile ulusal koşulların birlikte gözetildiği belirtilmektedir. Bu ifade, reform programlarında öne çıkan bir yaklaşımı temsil etmektedir. 1980'lerden itibaren uluslararası kuruluşlar (Birleşmiş Milletler, Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü, Dünya Ticaret Örgütü, Avrupa Birliği vb.) yoluyla uygulamaya konulan tek tip reform programlarının her ülkede aynı sonuçları vermediği görülmüştür (World Bank, 1997; United Nations, 2015). Bu nedenle, günümüzde reformların ülkelerin özgün koşulları dikkate alınarak gerçekleştirilmesi gerektiği anlayışı gelişmiştir.

Anayasa değişikliği görüşmelerinde eleştiriler sıklıkla, yasamanın yürütme organını denetim mekanizmalarının oluşturulmadığı yönündedir (TBMM, 2017). Literatürde de, başkanlık tipi idareye geçişle birlikte yasama karşısında yürütmenin güçlendiği ve/veya yasama organının yürütme karşısında (denetim) kapasitesinin zayıfladığı yönünde sonuçlar ortaya konulmuştur (Ataay, 2017; Akman, 2019). Yasama organının (denetim) kapasitesinin zayıflatıldığına ilişkin eleştiri, siyasal iktidarın örgütlenme biçimine yani demokratik sistem içinde siyasal otoritenin yasama ve yürütme organları arasındaki bölünüşüne ilişkindir. Zira parlamenter ya da başkanlık tipi olsun, siyasal otorite örgütlenmesi esasen yasama organının yürütme organını kontrol ve denetimi yoluyla oluşturulmaktadır (Ackerman, 2000; Waldron, 2013). Anayasa değişikliğiyle, yasama organının yürütmeyi denetim mekanizmalarından güvenoyu ve gensoru kaldırılmış; bunlarla bağlantılı olan parlamentonun başta soru sorma olmak üzere diğer denetim yetkilerinin kullanımı da etkisizleştirilmiştir.¹¹ Böylece yürütme organının karar ve uygulamalarına ilişkin süreç öncesinde ve içinde denetim (güvenoyu ve gensoru) yerine nihai bir denetim (seçime gitme) biçiminin oluşturulduğu söylenebilir.

Bahsedilen denetim yolları kaldırılırken, hem yasama ve yürütme erkleri arasında karşılıklı nihai bir kontrol mekanizması hem de uzlaşmazlıkların çözülmemesi durumunda siyasi istikrarı sağlama amaçlı bir teşvik edici veya sonlandırma mekanizması olarak seçime gitme yolu (bir çeşit karşılıklı fesih durumu) getirilmiştir (Gözler, 2017a; 2017b). Başkanlık sistemlerinde yasama ve yürütme organlarının birbirlerinin varlıklarına son veremediğinden bahsedilmiştir. Özbudun (1997: 63)'a göre, başkanlık sistemlerinin zaaflarından biri de yasama ve yürütme

¹¹ Anayasanın önceki halinde, program veya icraatlarının başarısı konusunda yasama organının güvenoyunu (Bkz. Md. 110 ve 111) alamayan Bakanlar Kurulu fesih edilmiş olmaktadır. Gensoru (Md. 98 ve

99) uygulamasında ise, Başbakan ya da bir Bakana yazılı soru sorulabilmekte; gensoru sonucunda güvensizlik kararı verilerek Bakanlar Kurulunun feshine kadar gidilebilmekteydi.

organları arasında sonlanmayan uzlaşmazlıklar için çözüm mekanizmalarının yokluğudur ve başkana yasama organını fesih yetkisi verilmesi buna bir çözüm olabilir. 2017 anayasa değişikliğinde, yasama ya da yürütmenin seçimleri yenileme kararı alması halinde sonuç olarak diğerinin de seçiminin yenilenmesine dayanan iki yönlü bir fesih yöntemi benimsenmiştir. Ancak, Cumhurbaşkanı seçimleri yenileme kararını tek başına daha kolay verebilecekken TBMM'nin üye tamsayısının en az beşte üçü (360 milletvekili) kadar çoğunlukla seçimleri yenileme kararı verebileceği unutulmamalıdır (Gözler, 2017a; Gönenç ve Kontacı, 2019). TBMM'nde nitelikli çoğunluğa dayalı böyle bir karar alınması milletvekilleri arasında yüksek oranda uzlaşma gerektirecektir. Cumhurbaşkanının TBMM'deki milletvekillerinin en az beşte ikisinin (240 milletvekili) desteğine sahip olması ya da TBMM üyeleri arasında uzlaşma olmaması hallerinde, TBMM fesih yetkisini kullanamayacaktır. Parlamenter sistemde esasen TBMM'nin belirleyici olduğu seçimlerin yenilenmesine karar verebilme gücü (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2009: 202) başkanlık tipi idarede yürütme organına da verilmiştir.¹² Cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçilmesi ve Bakanlar Kurulunun ortadan kaldırılmasının sonucu olarak, TBMM'nin seçimleri fesih yetkisi sınırlanmış; bunun karşısında, Cumhurbaşkanına tek taraflı ama sonuçları itibarıyla iki yönlü (hem kendisini hem TBMM'ni) bir fesih yetkisi verilmiştir. AİK açısından, bu durum, askeri yönetim alanında yasama gücünün sınırlanması anlamına gelmektedir.

3.2.2. 2017 Anayasa Değişikliğinin Askeri Yönetim Alanına İlişkin Düzenlemeleri

Kavramsal çerçeveye ilişkin yukarıdaki tartışmalardan sonra, buradan itibaren 2017 anayasa değişikliğinin içeriğine odaklanılmaktadır. Anayasa değişikliğinin askeri yönetim alanına ilişkin doğrudan düzenlemeleri Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3'ten görüleceği üzere, milli güvenlik politikasını belirleme ve uygulama yetkisi ile TSK'nin yurt savunmasına hazırlanmasından TBMM'ye karşı olan sorumluluk Bakanlar Kurulunun ortadan kaldırılmasıyla Cumhurbaşkanına verilmiştir. Ayrıca, Cumhurbaşkanına bağlı Devlet Denetleme Kurulu'nun yetki ve sorumluluk kapsamına TSK de alınmıştır. Böylece, yürütmenin başı olarak düzenlenen Cumhurbaşkanının askeri yönetim alanı üzerindeki kontrol ve denetim otoritesi arttırılmıştır. Askeri yönetim alanında politika belirleme ve uygulama ile denetim otoritesinin birlikte Cumhurbaşkanında yoğunlaştığı bir örgütlenme oluşmaktadır. Burada üzerinde durulması gereken konu, önceki parlamenter sistemde kurumsal olarak bir siyasi partiyle ilişkisi olmayan Cumhurbaşkanı yerine siyasi parti ile kurumsal/resmi ilişkisi devam eden bir Cumhurbaşkanı modeline geçilmiş olmasıdır. Bu durum, AİK açısından askeri yönetim alanında siyasi boyutun öne çıkarılarak bürokratik boyutun en üst düzeyde sınırlanması olarak yorumlanabilir. Bu

bağlamda, daha geniş bir siyaset-bürokrasi ilişkisi bakışıyla yönetimin siyasi ve idari boyutlarının askeri yönetim alanı dâhil kurumsal/biçimsel olarak iç içe geçirildiği bir durumdan söz edilebilir.

OHAL yönetim usullerinde öngörülen değişim temelde iki alanda ortaya çıkmıştır. İlki, sıkıyönetimin kaldırılmasıdır. Sıkıyönetim kaldırılarak OHAL uygulaması, önceki sıkıyönetim koşullarını içerecek biçimde genişletilmiştir. Sıkıyönetimde otoritenin yoğunlaştığı yer Genelkurmay Başkanlığı idi. Tüm sivil-siyasi süreçlerin belirli bir süre için askıya alındığı sıkıyönetim uygulaması, sivil yönetimin karşıtı olarak askeri idare anlamına gelmektedir (Lieber, 1898). Anayasa değişikliğiyle öngörülen durum, öncekinden farklı olarak ulusal güvenliğe yönelik ciddi tehditlerin olması durumunda dahi idarenin sivil kesim elinde olmasını sağlamaya dönüktür. Diğer değişim ise, OHAL'e ilişkin yetki ve sorumlulukların yürütmenin tek başı haline gelen Cumhurbaşkanına devredilmesiyle ortaya çıkmaktadır. Buna göre, Cumhurbaşkanı süresi altı ayı geçmemek üzere ülkenin tamamında ya da bir bölgesinde OHAL ilan edilecek; olağan koşullarda kanunla düzenlenmesi öngörülen temel haklar, kişi hak ve ödevleri ile siyasi hak ve ödevler alanında olağanüstü halin gerekli kıldığı konularda kararname çıkarabilecektir. OHAL kararı ile OHAL'in süresinin kısaltılması, uzatılması ve kaldırılması TBMM'nin kabulüne tabidir.¹³ İlaveten, Cumhurbaşkanının MGK'nun görüşünü alması da gerekmecektir. Sonuç olarak, olağanüstü hallere ilişkin sivil bir kişilik olan Cumhurbaşkanında otorite yoğunlaşması oluşmaktadır. Burada daha katı ve askeri bir idareyi temsil eden sıkıyönetim yerine OHAL yöntemi getirilmekte ve askeri alan sivil alan lehine daraltılmakta; OHAL yönetimiyle ilgili yetkinin sınırı ise temel hak ve özgürlüklerle çizilmektedir. Ayrıca, TSK'nin istisnai yönetim hallerindeki rolüne ilişkin mutlak bir sınırlama ortaya konulduğu da açıktır.

¹² Parlamenter sistemde, seçimlerin yenilenmesi hukuken üç halde gerçekleşebilmekteydi. Birincisi, seçim dönemi (5 yıl) dolmadan önce milletvekili seçimlerinin yenilenebilmesi için 1982 Anayasasının önceki 77'nci maddesi kapsamında TBMM'nin erken seçim kararı alabilmesidir. İkincisi, Anayasanın 116'ncı maddesi kapsamında Bakanlar Kurulunun kurulamaması ya da güvenoyu alamaması durumunda Cumhurbaşkanının TBMM Başkanına danışarak seçimlerin yenilenmesine karar verebilmesidir. Üçüncüsü ise, Anayasanın 102'nci maddesi uyarınca

Cumhurbaşkanı seçilemezse milletvekili seçimlerinin yenilenmesidir. İlk iki durum, iradeye bağlı bir işlem olarak belirlenmişken üçüncüsü başka bir koşula ya da iradeye bağlı olmaksızın gerçekleştirilmesi gereken bir işlemdir.

¹³ Bkz. 1982 Anayasasının Cumhurbaşkanının görev ve yetkilerini düzenleyen 104'üncü maddesi ile Olağanüstü Hali düzenleyen 119'uncu maddesi.

Tablo 3
Askeri Yönetim Alanına İlişkin Doğrudan Düzenlemeler

Düzenleme Alanı	Konu	Değişiklik	Anayasa Maddesi
Cumhurbaşkanı	Milli Güvenlik Politikası	Milli güvenlik politikalarını belirleme ve gerekli tedbirleri alma yetkisi verilmiştir.	104
	Sorumluluk	Millî güvenlikten ve Silahlı Kuvvetlerin yurt savunmasına hazırlanmasından, TBMM'ne karşı Cumhurbaşkanı sorumlu olacaktır.	104
	Silahlı Kuvvetlerin Denetimi	Devlet Denetleme Kurulu, TSK ile ilgili idari soruşturma ve denetleme yapabilecektir.	108
OHAL Yönetimi	Uygulama Usulleri	Sıkıyönetim düzenlemesi kaldırılmıştır.	122
		OHAL ilan etme yetkisi Cumhurbaşkanına verilmiştir.	119, 120, 121
		OHAL ilanında MGK görüşünün alınmasına yönelik düzenleme kaldırılmıştır.	
		OHAL ile ilgili kararname çıkarma yetkisi Cumhurbaşkanına verilmiştir.	
Askeri Yargı	Askeri Mahkemeler	Savaş halinde asker kişilerin görevleriyle ilgili olarak işledikleri suçlara ait davalara bakma hariç askeri mahkemeler kaldırılmıştır.	145
YAŞ	Kararlar	YAŞ kararlarının yargı denetimi dışında olduğunu düzenleyen ifade kaldırılmıştır. YAŞ'ın ilişik kesme kararlarına karşı (terfi ile kadrosuzluk nedeniyle emeklilik hariç) yargı yolu açılmıştır.	125
Askeri Seçkinler	Yargılanma	Jandarma Genel Komutanı, Yüce Divan sıfatıyla Anayasa Mahkemesinde yargılanacak askeri seçkinler arasından çıkarılmıştır.	148
	Atama	Genelkurmay Başkanı Cumhurbaşkanı tarafından atanacaktır.	104, 117
Milli Güvenlik Kurulu	Üyelik Yapısı	Jandarma Genel Komutanı üyelikten çıkarılmıştır.	118
	Kararlar	MGK, kararlarını Cumhurbaşkanının değerlendirmesine sunacaktır.	
	MGK Genel Sekreterliği Teşkilatı	Kanun yerine Cumhurbaşkanlığı karnamesiyle düzenlenecektir.	

Askeri yargı alanındaki değişiklik, savaş koşullarında asker kişileri askeri hizmetle ilgili konularda yargılama hariç olmak üzere askeri mahkemelerin kaldırılmasıdır. Bunun dışında, sivil kişilerin suçları ve/veya asker kişilerin askerlik hizmetiyle ilgili olmayan suçlarına ilişkin davalar sivil mahkemelerde görülecektir. Burada, askeri yargı alanının sivil yargı lehine üç yönden sınırlandırıldığı görülmektedir. Öncelikle, askeri yargı savaş koşulları ile sınırlanmaktadır. Bunun yanı sıra, askeri mahkemeler sadece asker kişilerin askeri hizmetler ile ilgili suçlarına bakacaktır. Diğer ise, sivilin hiçbir koşul altında askeri mahkemelerde yargılanamayacak olmasıdır. YAŞ kararlarına ilişkin düzenleme de, sivil yargı kapsamının genişletilmesi olarak ele alınabilir. Anayasa değişikliğiyle, YAŞ kararlarının yargı denetimi dışında olduğu yönündeki düzenleme kaldırılmıştır. Demokratik kontrol açısından askerlerin sivil yargıya tabi olması genel kural olmakla birlikte, ayrı bir askeri yargının varlığı da seferberlikte askeri personelin itaatini sağlamak ve askeri kurumlarda disiplini tesis etmekle açıklanmaktadır (Sherman, 1969; Kohn, 1997). Ayrı bir askeri yargının varlığı, silahlı kuvvetlerin diğer kamu görevlilerinden ayrı işleyiş standartları ile başarı ölçütlerine bağlı olduğu savına dayanmakta (Walker, 1994); anayasal reform süreçleriyle dar bir sorumluluk alanına (görevle ve/veya seferberlik haliyle sınırlı olmak kaydıyla ve barış zamanında sadece disiplin mahkemeleriyle) sahip oluşturulmaktadır. Türkiye

örneğinde de teyit edildiği gibi, AİK'nın askeri yargıya ilişkin sınırlama yöntemi barış ve savaş yanında görevle ilgili olan ve olmayan ayrımlarına göre yapılmıştır.

Anayasa değişikliğiyle Başbakan ve Bakanlar Kurulunun ortadan kaldırılması; 669, 671 ve 681 Sayılı KHK'lerle¹⁴ Kuvvet Komutanlıklarının Milli Savunma Bakanlığına bağlanması ve askeri seçkin atamalarında Genelkurmay Başkanına danışıl işlev verilmesi sonrasında olmuştur. Genelkurmay Başkanı, Milli Savunma Bakanı altında olsa da, Cumhurbaşkanına bağlı görev yapacak bir askeri seçkine dönüşmektedir. Diğer değişiklik, Jandarma Genel Komutanının Yüce Divan sıfatıyla Anayasa Mahkemesi tarafından yargılanacaklar arasından çıkarılmasıdır. Jandarma Genel Komutanlığının tamamen İçişleri Bakanlığına bağlanması ve genel kolluk kuvvetine dönüştürülmesi¹⁵ sonucunda, generaller arasından atanacak olmasına rağmen Jandarma Genel Komutanının askeri seçkin niteliği ortadan kalkmaktadır. Anayasal ölçekte de, buna uygun bir düzenleme yapıldığı anlaşılmaktadır. AİK açısından, hem jandarma teşkilatının İçişleri Bakanlığına bağlanması hem de Jandarma Genel Komutanının askeri seçkinler arasından çıkarılması, askeri yönetim alanının askeri gövdesinin işlevsel temelde (kolluk işlevi yerine getiren bileşenin ayrılması yoluyla) küçültüldüğü bir sınırlama yönteminden söz edilebilir.

¹⁴ Bkz. 25 Temmuz 2016 Tarihli ve 669 Sayılı Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Tedbirler Alınması ve Milli Savunma Üniversitesi Kurulması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair KHK, 15 Ağustos 2016 Tarihli ve 671 Sayılı Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Kurum ve Kuruluşlara İlişkin Düzenleme Yapılması Hakkında KHK; 02 Ocak 2017 Tarihli ve

681 Sayılı Olağanüstü Hal Kapsamında Milli Savunma İle İlgili Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında KHK.

¹⁵ Bkz. 25 Temmuz 2016 tarihli ve 668 sayılı Olağanüstü Hal Kapsamında Alınması Gereken Tedbirler ile Bazı Kurum ve Kuruluşlara Dair Düzenleme Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname.

MGK'na ilişkin düzenleme de temelde iki değişikliğe dayanmaktadır. Birincisi, Başbakan ve Bakanlar Kurulunun kaldırılması sonucunda MGK ile olan ilişkilerin Cumhurbaşkanına bildirilmesi, Cumhurbaşkanının MGK kararlarını Cumhurbaşkanına bildirirken, Cumhurbaşkanının da önceden kanun (TBMM) ile düzenlenen MGK Genel Sekreterliği teşkilatını kendi çıkardığı bir kararnameyle düzenlemiştir.¹⁶ Bu çerçevede, Cumhurbaşkanının nispeten daha belirleyici olduğu bir üst düzey güvenlik örgütlenmesi oluşturulurken MGK Genel Sekreterliğinin kanun yerine kararnameyle düzenlenmesi yasama organından yürütme organına bir yetki aktarımı olarak değerlendirilebilir. MGK'na ilişkin diğer değişiklik, Jandarma Genel Komutanının üyelikten çıkarılmasıdır. Bu durum, yine Jandarma teşkilatının en üst yöneticisinin askeri seçkin niteliğinin değişimiyle de ilgilidir. Son tahlilde, doğrudan askeri yönetim alanına ilişkin anayasal düzenlemelere genel olarak bakıldığında; askeri kesim karşısında sivil kesimde, askeri idare karşısında sivil idarede, askeri yargı karşısında sivil yargıda, yasama karşısında da yürütme organında bir otorite yoğunlaşmasının ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

Tablo 4'te gösterildiği gibi, 2017 yılı anayasa değişikliğinin askeri yönetim alanına yönelik dolaylı düzenleme ve etkilerinden de söz edilebilir.

Bunların ilki, Cumhurbaşkanına yönetmelik çıkarma yetkisi verilmesidir. Cumhurbaşkanı askeri yönetim alanıyla ilgili de yönetmelik çıkarabilecek ve bu yönetmeliklerde, yine askeri yönetim alanıyla ilgili çıkarmış olduğu

kararnamelerin uygulanmasına yönelik idari ve mali düzenlemeler yapabilecektir. Yönetmelikler, Türk idare hukukunda idarenin düzenleyici işlemlerinden biridir (Gözler, 2009). Belirli bir şekil şartı bulunmayan yönetmeliklerin Danıştay incelemesinden geçmesi de gerekmemektedir. Ayrıca, her yönetmeliğin Resmî Gazetede yayımlanması da zorunlu değildir.¹⁷ Bu kapsamda, özellikle milli güvenlik ile ilgili olan ve gizlilik derecesi taşıyan yönetmelikler Resmî Gazetede yayımlanmamaktadır. Askeri yönetim alanına ilişkin ikinci dolaylı düzenleme, milletvekili seçilme yeterliliği ile ilgilidir. Anayasa değişikliği kapsamında, milletvekili seçilebilmek için “yükümlü olduğu askerlik hizmetini yapmamış olanlar” yerine “askerlikle ilişkisi olanlar” ifadesi getirilmiştir. Bu ifade, öncesine göre daha geniş bir kamu hukuku alanına işaret etmektedir. Buna göre, askerlik yükümlülüğünü yerine getirenler yanında herhangi bir sebeple (sağlık sorunları, emniyet teşkilatı kadrolarında görev yapma,¹⁸ askerlik muafiyeti sağlayacak ilave düzenlemeler vb.) askerliğini yapamayanlara da milletvekili seçilme yeterliliği sağlanacaktır. Böylece, milletvekilliği için askerlik hizmetiyle ilgili bir kısıtlama kaldırılarak daha geniş ve esnek bir uygulamaya geçilmiş olmaktadır. AİK açısından, bu durum, yasama organı üyeliğine girişte askeri yönetim alanı tarafından konulan bir kısıtını kaldırmış olmakta ve milletvekilliğine giriş tabanını genişletmektedir.

Tablo 4

Askeri Yönetim Alanına İlişkin Dolaylı Düzenlemeler

Düzenleme Alanı	Konu	Değişiklik
Cumhurbaşkanı	Yönetmelik Çıkarma	Cumhurbaşkanı, askeri yönetim alanıyla ilgili yönetmelik çıkarabilecektir.
Milletvekili Seçilme Yeterliliği	Askerlik Hizmeti	Seçilme yeterliliği için askerlik hizmetini yapmış olma şartı yerine daha geniş bir toplum kesimini kapsayan askerlikle ilişkisi olmama şartı getirilmiştir.
	Seçilme Yaşı	Askerlik yükümlülüğü 20 yaşında başlarken seçilme yaşı 25'ten 18'e indirilmiştir.
TBMM'nin Denetim Yetkisi	Bakanların Denetlenmesi	TBMM'nin bakanları denetleme yetkisi kaldırılmıştır.
Bütçe	Bütçe Kanun Teklifi	Bütçe kanun teklifi Cumhurbaşkanından TBMM'ye sunulacaktır.
Cumhurbaşkanının Kurumsal Siyasi Kimliği/Rolu/İşlevi	Başkomutanlık	Doğrudan halk tarafından seçilen Cumhurbaşkanını, TBMM adına Başkomutanlığı temsil edecek; ayrıca kurumsal siyasi kimliğini koruyacaktır

Milletvekili seçilme yeterliliğine ilişkin diğer değişiklik, seçilme yaşının 25'ten 18'e düşürülmesidir. Bu düzenleme de, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan her erkeğin askerlik yükümlülüğünün başladığı 20 yaşından önce milletvekili olabilmesine imkân vermektedir. 1982 Anayasasının “Vatan Hizmeti” başlıklı 72'nci maddesi, “Vatan hizmeti, her Türkün hakkı ve ödevidir. Bu hizmetin Silahlı Kuvvetlerde veya kamu kesiminde ne şekilde yerine getirileceği veya getirilmiş sayılacağı kanunla düzenlenir.” hükmünü amirdir. Gerek önceki 1111 Sayılı Askerlik Kanununda gerekse Haziran 2019 ayında yürürlüğe giren 7179 Sayılı Askerlik Kanununda askerlik çağı erkekler için 20 (Yirmi) yaşında başlamaktadır. Askerlik yükümlülüğü başlamadan önce milletvekili seçilme imkânı sağlanmakta; ancak milletvekili seçilebilmek için askerlikle ilişkisi olmaması öngörülmektedir. Bu durumda, askerlik yükümlülüğü başlamamış bir erkeğin askerlik hizmetiyle

ilişkisinin nasıl belirleneceğine ilişkin bir ikilem ortaya çıkmaktadır.

Anayasa değişikliği kapsamında TBMM'nin bakanlar üzerindeki doğrudan denetim yetkisi de kaldırılmakta; 2016-2018 dönemindeki OHAL Kanun Hükmünde Kararnameleri kapsamında askeri yönetim alanında belirleyici konuma gelen Milli Savunma Bakanı da diğer bakanlar gibi TBMM'nin doğrudan siyasi denetimi (yazılı soru hariç) dışında kalmakta ve esasen Cumhurbaşkanına bağlı ve ona karşı sorumlu olarak görev yapmaktadır (Kılıç, 2017; Gönenç ve Kontacı, 2019). Anayasa değişikliğiyle milli güvenlik politikası konusunda Cumhurbaşkanının yetkili ve sorumlu kılınması, bu denetimin TBMM-Cumhurbaşkanı ilişkisinde ortaya çıkacağını göstermektedir. Bu durum, yürütme yetkisinin Cumhurbaşkanında birleşmesinin bir sonucu olarak ortaya

¹⁶ Bkz. 15 Temmuz 2018 tarihli ve 30479 Sayılı Resmî Gazetede Yayımlanan Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliğinin Teşkilat ve Görevleri Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi.

¹⁷ Bkz. 24 Mayıs 1984 tarihli ve 3011 Sayılı Resmî Gazetede Yayımlanacak Olan Yönetmelikler Hakkında Kanun.

¹⁸ Bkz. 1111 Sayılı Askerlik Kanunu Madde 10 ve Ek Madde 7.

çıkıştır. Yazılı soru sorma yoluyla TBMM'nin bakanlardan bilgi edinme yolu korunmasına karşın diğer politika alanlarından ayrı olarak milli güvenliğe ilişkin yetki ve sorumluluğun doğrudan Cumhurbaşkanına verilmiş olması nedeniyle milli güvenliğin siyasi denetimi Yurttaş-Cumhurbaşkanı ve TBMM-Cumhurbaşkanı ilişkileri üzerinden olmak üzere iki boyutta tanımlanmıştır. Dolayısıyla, belirli politikalar üzerinden birbirleriyle çelişebilecek olan bu iki ilişki (örneğin TSK'nin sınır dışı bir askeri harekâtına yurttaşlar destek verirken TBMM'nin vermesi ya da tam tersi bir durumun oluşması) askeri yönetim alanındaki otorite örgütlenmesine ve sınırlama yöntemine birlikte etki edebilecektir.

Askeri bütçenin hazırlanması da Cumhurbaşkanının yetki ve sorumluluk alanına verilmiş; böylece, yürütme gücünün olmazsa olmazı olan bütçe konusunda Cumhurbaşkanı belirleyici olmuştur. Başkanlık tipi idarede, Cumhurbaşkanının askeri harcamalara ilişkin bütçe teklifi genel bütçe içinde TBMM'ye sunulmakta ve askeri harcamaların kontrol ve denetimi Cumhurbaşkanını-TBMM ilişkisi çerçevesinde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla, milli savunma bütçesinde Bakandan Cumhurbaşkanına doğru bir merkezileşmeden bahsedilebilir. Anayasa değişikliğinin askeri yönetim alanıyla ilgili doğrudan ve dolaylı düzenlemelerine genel olarak bakıldığında, yürütme organında (içinde ise Cumhurbaşkanına doğru) bir otorite yoğunlaşması ve merkezileşme ortaya çıktığı, sivil yönetim ve yargı alanının genişlediği; buna karşılık askeri yönetim alanında sivil kontrolde bir ilerleme olduğu ve askeri yargının sivil yargı lehine ortadan kalktığı söylenebilir.

Son olarak, TBMM-Başkomutanlık ilişkisinin 2007 yılı anayasa değişikliğiyle başlayan değişiminden bahsedilebilir. Anayasal olarak Başkomutanlık, silahlı kuvvetlerin barış ve savaş koşullarında en üst konumunu temsil etmektedir. 2007'de, Cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçimine yönelik düzenlemeyle birlikte seçilen Başkomutan sistemine de geçilmişti. 2017 anayasa değişikliğinde, bunun yanında Cumhurbaşkanının bir siyasi parti ile kurumsal olarak ilişkili kalabilme imkânı da getirilmiştir. Mevcut durumda, hem seçilen hem de kurumsal siyasi kişiliği olan bir Başkomutan modeli tercih edilirken, Cumhurbaşkanının Başkomutanlık görevini TBMM adına temsili de devam etmektedir. Böylece, TBMM'nin asli niteliği korunarak Başkomutan vekil/temsilci olarak belirlenmiştir. AİK açısından, bu durum, askeri yönetim alanında sınırlama yönteminin kanun-kararname ilişkisi yanında TBMM-Başkomutanlık ilişkisi üzerinden de TBMM (yasama) lehine kurulması anlamına gelmektedir.

4. Sonuç: Sınırlama Yöntemi Üzerine

Türkiye'de 2000'li yıllarda devlet kapsamlı bir dönüşüm içerisine girmiş; bu dönüşüm, yasal ve anayasa değişiklikleriyle yönetim yapısının yeniden örgütlenmesi biçiminde ortaya çıkmıştır. Anayasal değişikliklerin ana bileşenlerinden biri de askeri yönetim alanına ilişkin düzenlemelerdir. Burada, askeri yönetim alanına ilişkin genel yöntemin yürütme karşısında yasanın, siyaset karşısında bürokrasinin, sivil (seçilmişler) karşısında askerlerin (atanmışlar), sivil yargı karşısında askeri yargının

sınırlanması olduğunu söylemekle başlanabilir. Anayasal dönüşüm sürecinin genel eğiliminin ise, askeri yönetim alanında kurumsal olarak asker kesimin belirleyici olduğu bir yapıdan sivil (siyasi) kesimin belirleyici olduğu bir yapıya geçiş olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, Türkiye'de askeri yönetim alanının anayasal dönüşümünün AİK'nin normatif çerçevesine uyduğu görülmektedir. Hem bu genel yöntemi hem de eğilimi ortaya çıkaran sınırlama yöntemi Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5
Askeri Yönetim Alanında Sınırlama Yöntemi¹⁹

Sınırlama Alanı	Sınırlama Yöntemi
Siyaset-Bürokrasi İlişkisi	Devlet başkanının siyasetçi kökenli olması; Başkomutanın siyasetle ilişkili olması; atanmışlar karşısında seçilmişlerin üstünlüğünün kabul edilmesi; siyasete katılmada askerlik yapmak yerine daha geniş (esnek) bir koşul olan askerlikle ilişkisinin olmaması yönünde düzenleme yapılması; askeri liderlik yerine askeri uzmanlığın konulması.
Yasama-Yürütme İlişkisi	Kanun (yasama) karşısında kararname (yürütme) alanının genişletilmesi; yasanın denetim yollarının sınırlanması; yasama denetiminin Cumhurbaşkanına bağlı kişilerle (Cumhurbaşkanı Yardımcısı ve Bakanlar) sınırlanması; yasama-yürütme uzlaşmazlıklarında bir çözüm (kontrol ve teşvik sağlama dâhil) mekanizması olarak birlikte seçime gitme (karşılıklı fesih); bütçe ile sınırlı olmak üzere Cumhurbaşkanına kanun teklifi verebilmesi; Başkomutan olarak TBMM'yi temsil eden Cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçilmesi ve kurumsal siyasi kimliğini sürdürmesi.
Askeri Yargı	Askeri yargının barış koşullarında disiplin mevzuatı ve görevle ilgili olma koşuluyla sınırlanması; barış ve savaş koşulları arasında ayırım yapılması; sivil yargı karşısında askeri yargının kaldırılması; yargı yolu karşısında askerlik hizmetinin gereklerinin kısıt olmaktan çıkarılması.
OHAL Yönetimi	Asker yerine sivil idarenin belirleyici olduğu istisnai yönetim; istisnai yönetim hallerinde üst düzey askeri karar alma yapısının (MGK) görüşünün alınmasının kaldırılması.
Yönetimde Karar Verme Süreçleri	Üst düzey askeri karar alma yapılarında (MGK) üyelik yapısında sivil üye sayısının asker üye sayısı karşısında artırılması; icrai karar yerine tavsiye kararlara geçiş; kararların yargı yoluna açılması; emeklilik ve terfi kararlarının yargı yoluna ilişkin istisna olarak belirlenmesi.
Üst Düzey Askeri Personelin Yetki Alanı	Üst düzey askeri personelin sivil yönetim yapılarına (RTÜK vb.) atama yetkilerinin kaldırılması.
Askeri Yönetim Alanının Denetimi	TSK'nin mali denetiminde gizlilik kuralının gevşetilmesi; gizlilik çerçevesinin belirlenmesinde yürütme organına yetki devri; yürütmede üst düzey denetim kapsamının TSK'ni içerecek biçimde genişletilmesi.

Tablo 5, 1990'lı yılların sonundan itibaren askeri yönetim alanının anayasal dönüşümünde izlenen sınırlama yöntemini ve bunun bileşenlerini göstermektedir. Bu sınırlama yöntemi, aynı zamanda AİK çerçevesinde yürütülen demokratik sivil kontrol reformlarının içeriğini yansıtmaktadır. Bu sınırlama yönteminin içeriği ve zaman içindeki gelişimi elbette Türkiye'nin özgün koşullarına göre oluşmuştur. Normatif içeriğe sahip olmakla birlikte, bu sınırlama yöntemini ilgili ülkenin kendine özgü koşullarından bağımsız tatbik etmeye çalışmak gerçekçi

¹⁹ Tablo 5, bu çalışma kapsamında incelenen anayasal değişikliklerin AİK çerçevesinde kategorik içerik analizine tabi tutulmasıyla hazırlanmıştır.

olmayacaktır. Türkiye örneğinde, askeri yönetim alanının anayasal dönüşümü siyaset-bürokrasi ve yasama-yürütme ilişkileri çerçevesinde askeri yargı, OHAL, karar verme süreçleri, üst düzey askeri liderliğin yetki alanı ve askeri yönetim alanının denetiminde ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada, askeri yönetim alanının yaklaşık 20 yıllık bir sürede gerçekleşen anayasal dönüşümü AİK çerçevesinde hem zamansal olarak hem de sınırlama yönteminin görünür kılınması için kategorik olarak gösterilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma kapsamında ortaya konulan ve askeri yönetim alanında yasama ve yürütme organları arasında kurulması öngörülen ilişkiye genel olarak bakıldığında, kamu politikası sürecinin ne kadar yasama (kanun) ya da yürütme (kararname) tarafından düzenlene(bile)ceği üzerinde durulması gerekmektedir. Burada, kamu politikası sürecini hangi erkin ne kadar yönlendireceği ya da biçimlendireceği; bir başka deyişle, asli düzenleme yetkisinin (kararname çıkarma) yürütmeye verilmiş olmasının yasamanın genelliğine (sınırlanmamış düzenleme yapabilme gücü) etkisi (Yeniay ve Yeniay, 2019; Gönenç ve Kontacı, 2019) bir tartışma alanı olarak ortaya çıkabilecektir. Hatta yasama ve yürütme organları arasında bir çatışma ya da rekabet ortamının oluşması da olasıdır (Horowitz, 1990; Linz, 1994; Hammond ve Butler, 2003). Bu durumda, yasama ve yürütme organları arasında kanunlarla açıkça düzenlenmiş olan konularda kararname çıkarılamaması ya da kanunun esas alınması yanında kamu politikası sürecinde işbölümünün yeniden belirlendiği bir görevler ayırımıya yönelik düzenleme yapılması; böylece, müştereklğe ve işbirliğine dayalı yasama-yürütme ilişkilerinin oluşturulması söz konusu olabilecektir (Kavanagh, 2016). Görev ayırımı (işbölümü), kamu politikası sürecinin konu ve/veya işlevsel olarak parçalara ayrılması biçiminde kendini gösterebilecektir. Bunun yanında, yasama ve yürütme arasındaki uyumsuzlukların çözümünde Anayasa Mahkemesine bir işlev yüklenmesi (Entin, 1990; Brown ve Wise, 2004) gündeme gelebilecektir. Ayrıca, politika sürecinin hızlı değişen, çok girdili ve aktörlü yapısı, esnek ve süratli işleyen yönetsel süreçleri gerektirirken politika süreçlerine yasama organının katılımıyla temsili demokrasi değerlerinin de içinde olduğu (ancak nispeten kontrollü ve yavaş işleyen) bir yönetim yapısı istenmektedir (Dahl, 1994; Born vd., 2003). AİK açısından, askeri yönetim alanında da yasama-yürütme ilişkisine ait belirleyici tartışmaların kanun-kararname ve etkililik-hesapverebilirlik ilişkileri bağlamında olacağı; askeri yönetim alanının bu tartışmalara bağlı olarak biçimleneceği ileri sürülebilir.

Askeri yargı alanı, disiplin hukuku ve barış zamanıyla sivil alan lehine sınırlanarak askeri-sivil suç/ceza ya da askeri görevle ilgili olan/olmayan ayrımları üzerinden biçimlendirilmiş; OHAL yönetiminin de askeri niteliği kaldırılmıştır. Bunun yanında, askeri yönetim alanına ilişkin üst düzey karar alma yapısına odaklanıldığı ve bu yapıda sivillerin sayıca üstünlüğü ve kararların niteliği üzerinden bir sınırlama yönteminin benimsendiği görülmektedir. Askeri yönetim alanını biçimlendiren üst düzey askeri personelin gerek yargıyla ilişkilerinde gerekse atama süreçlerindeki işlevlerinde de bir kısıtlamaya gidilerek yetki alanları daraltılmıştır. Son olarak, askeri yönetim alanında sivil denetim yetkisinin genişletilmesiyle yürütme organı içinde kalan ve esasen sivil kontrole dayanan bir sınırlama biçiminin tercih edildiği

görülmektedir. Burada yasamanın, esasen mali kontrol ve gevşetilmiş bir gizlilik anlayışı üzerinden yürütmeyi ve TSK'ni sınırlaması tercih edilmiştir. Son tahlilde, askeri yönetim alanının bütçe ve TBMM-Başkomutanlık ilişkisi yanında kanun-kararname ve etkililik-hesapverebilirlik dengelerine göre gelişeceği söylenebilir. Konuya ilişkin sonraki çalışmalarda, bahsedilen alanlarda incelemelerin yapılması önerilmektedir.

Kaynakça

- Ackerman, B. (2000). "The New Separation of Powers." *Harvard Law Review*, 113(3): 634-725.
- Adagbabiri, M. (2015). "Constitutionalism and Democracy: A Critical Perspective." *International Journal of Humanities and Social Science*, 5(12): 108-114.
- Akman, E. (2019). "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Kamu Politikası Aktörleri." *PARADOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 15(1): 35-54.
- Ataay, F. (2017). "Türkiye'de Hükümet Sistemi Değişikliği: Parlamenter Sistemden Başkanlık Sistemine Geçiş." *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2): 77-98.
- Barbak, A. (2015). "Sivil Kontrol Kavramının 17'nci Yüzyıldan Günümüze Gelişimi." *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 70(4): 869-902.
- Baysuğ, İ. (2017). "Anayasal İktisat ve Türkiye Ekonomisinde Anayasal İktisadın Uygulanabilirliği ile İlgili Bir Değerlendirme." *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(5): 89-97.
- Bearne, S., Oliker, O., O'Brien, K. & Rathmell, A. (2005). *National Security Decision-making Structures and Security Sector Reform*. RAND Corporation, California.
- Bergling, P., Wennerström, E. & Sannerholm, R. Z. (2012). "Rule of Law and Security Sector Reform: Casual Assumptions, Unintended Risks and the Need for Norms." *Hague Journal on the Rule of Law*, 4(1): 98-119.
- Bernabéu, I. (2007). "Laying the Foundations of Democracy? Reconsidering Security Sector Reform under UN Auspices in Kosovo." *Security Dialogue*, 38(1): 71-92.
- Bleiker, C. & Krupanski, M. (2012). *The Rule of Law and Security Sector Reform: Conceptualising A Complex Relationship*. DCAF, Geneva.
- Born, H., Fluri, P. H. & Lunn, S. (2003). "Introduction: Oversight and Guidance: The Relevance of Parliamentary Oversight for the Security Sector and its Reform." *Introduction: Oversight and Guidance: The Relevance of Parliamentary Oversight for the Security Sector and its Reform*. H. Born, P. Fluri ve S. Lunn (drl.). The Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, Geneva.
- Brown, T. L. & Wise, C. R. (2004). "Constitutional Courts and Legislative-Executive Relations: The Case of Ukraine." *Political Science Quarterly*, 119(1): 143-169.
- Bruneau, T. C., Matei, F. C. & Sakoda, S. (2009). "National Security Councils: Their Potential Functions in Democratic Civil-Military Relations." *Defense & Security Analysis*, 25(3): 255-269.
- Brzoska, M. (2006). "Introduction: Criteria for Evaluating Post-conflict Reconstruction and Security Sector Reform in Peace Support Operations." *International Peacekeeping*, 13(1): 1-13.
- Buchanan, J. M. (1987). "The Constitution of Economic Policy." *The American Economic Review*, 77(3): 243-250.
- Buchanan, J. M. (1988). "Contractarian Political Economy and Constitutional Interpretation." *The American Economic Review*, 78(2): 135-39.
- Buchanan, J. M. (1990). "The Domain of Constitutional Economics." *Constitutional Political Economy*, 1(1), 1-18.
- Carothers, T. (1999). *Aiding Democracy Abroad: The Learning Curve*. Carnegie Endowment for International Peace, Washington.
- Carroll, J. D. (1997). "The Warfare on and over American Government in Waldonian Perspective." *Public Administration Review*, 57(3): 200-204.

- Dahl, R. (1994). "A Democratic Dilemma: System Effectiveness versus Citizen Participation" *Political Science Quarterly*, 109(1): 23-34.
- Dahl, R. (2001). *Demokrasi Üzerine*. (Çev. B. Kadioğlu), Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Duffield, M. (2001). *Global Governance and the New Wars. The Merging of Development and Security*. Zed Books, London.
- Efe, H. (2015). "Türkiye'de Hükümet Sistemi Tartışmaları Çerçevesinde Başkanlık Sistemi ve Türkiye'de Uygulanabilirliği." *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(9): 65-94.
- Entin, J. L. (1990). "Separation of Powers, the Political Branches, and the Limits of Judicial Review." *Faculty Publications No. 367*. https://scholarlycommons.law.case.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1366&context=faculty_publications (erişim tarihi: 06.07.2020).
- Eren, E. (2009). *Yönetim ve Organizasyon (Çağdaş ve Küresel Yaklaşımlar)*. 9. Baskı. Beta Yayınları, İstanbul.
- Etzioni-Halevy, E. (1993). *The Elite Connection: Problems and Potential of Western Democracy*. Polity Press, Cambridge.
- European Parliament (2013). *Assessing the EU's Approach to Security Sector Reform (SSR)*. European Parliament, Belgium.
- European Court of Human Rights (1998). *Case of Incal v. Turkey (41/1997/825/1031) Judgement*. European Court of Human Rights, Strasbourg.
- Faundez, J. & Janse, R. (2012). "Rule of Law Promotion and Security Sector Reform: Partners or Rivals?" *Hague Journal on the Rule of Law*, 4(1): 1-3.
- Fendoğlu, H. T. (2012). "Başkanlık Sistem." *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(2): 39-60.
- Fritz, V. & Menocal, A. R. (2007). "Developmental States in the New Millennium: Concepts and Challenges for A New Aid Agenda" *Development Policy Review*, 25(5): 531-552.
- Fusaro, C. (2006). "Constitutionalism in Africa and Constitutional Trends: Brief Notes from a European Perspective." *Constitutionalism and Democratic Transitions: Lessons from South Africa*. V. Federico ve C. Fusaro (drl.). Firenze University Press, Firenze.
- Göneç, L. & Kocacı, A. E. (2019). "2017 Tarihli Anayasa Değişikliği Sonrasında Yasama - Yürütme İlişkileri." *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 145: 53-79.
- Gözler, K. (2009). *İdare Hukuku*. Ekin Kitabevi, Bursa.
- Gözler, K. (2010). *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi Cilt I*. Ekin Kitabevi, Bursa.
- Gözler, K. (2017a). *Elveda Anayasa: 16 Nisan 2017'de Oylayacağımız Anayasa Değişikliği Hakkında Eleştiriler*. Ekin Kitabevi, Bursa.
- Gözler, K. (2017b). "Fesih" ve "Seçimlerin Yenilenmesi" Farklı Kavramlar mıdır? "Cumhurbaşkanının Meclisi Fesih Yetkisi Yoktur" İddiası Üzerine Bir İnceleme". http://www.anayasa.gen.tr/fesih-yenileme.html#_ftn27 (erişim tarihi: 06.07.2020).
- Güler, B. A. (2011). *Türkiye'nin Yönetimi: Yapı*. İmge Kitabevi, Ankara.
- Gürsoy, Y. (2011). "The Impact of EU-driven Reforms on the Political Autonomy of the Turkish Military." *South European Society and Politics*, 16(2): 293-308.
- Hammond, T. H. & Butler, C. K. (2003). "Some Complex Answers to the Simple Question "Do Institutions Matter Policy Choice and Policy Change in Presidential and Parliamentary Systems." *Journal of Theoretical Politics*. 15(2): 145-200.
- Hänggi, H. (2004). "Making Sense of Security Sector Governance." *Challenges of Security Sector Governance*. H. Hänggi ve T. Winkler (drl.). LIT, Münster.
- Hayek, F. A. (1960). *The Constitution of Liberty*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Hayek, F. A. (1973). *Law, Legislation, and Liberty*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Heywood, A. (2014). *Siyaset Teorisine Giriş*. (Çev. H. M. Köse), Küre Yayınları, İstanbul.
- Hood, C. (1983). *The Tools of Government*. Chatham House Publishers, NJ.
- Horowitz, D. L. (1990). "Presidents vs. Parliaments: Comparing Democratic Systems." *Journal of Democracy*, 1(4): 73-79
- Kavanagh, A. (2016). "The Constitutional Separation of Powers". *The Philosophical Foundations of Constitutional Law*. D. Dyzenhaus ve M. Thorburn (drl.). Oxford University Press, UK.
- Kılıç, A. (2017). "Siyasi Sorumluluk Kurumunun Hükümet Sistemleri Açısından Değerlendirilmesi." *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 0(8): 269-299.
- Kızılboğa, R. (2012). "Kamu Tercih ve Anayasal İktisat Teorilerinin Değerlendirilmesi." *Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1): 91-109.
- Knill, C. & Tosun, J. (2020). *Public Policy A New Introduction*. 2nd Edition. Red Globe Press, UK.
- Kohn, R. H. (1997). "How Democracies Control the Military." *Journal of Democracy*, 8(4): 140-153.
- Law, D. (2010). *National Security Councils (and Related Bodies)*. DCAF, Geneva.
- Lawyers Committee for Human Rights. (1998). "Justice on Trial: State Security Courts, Police Impunity, and the Intimidation of Human Rights Defenders in Turkey." *Fordham International Law Journal*, 22(5): 2129-2269.
- Lieber, F. (1898). *Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field*. Government Printing Office, Washington.
- Lindblom, C. E. (1959). "The Science of 'Muddling Through.'" *Public Administration Review*, 19(2): 79-88.
- Linz, J. J. (1994). "Presidential or Parliamentary Democracy: Does It Make a Difference?" *The Failure of Parliamentary Democracy*. J. J. Linz ve A. Valenzuela (drl.). John Hopkins University Press, Baltimore.
- Mueller, D. C. (2005). "Constitutional Political Economy in the European Union." *Public Choice*, 124(1/2): 57-73.
- Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE) (1994). *Code of Conduct on Politico-Military Aspects of Security*. OSCE, Budapest.
- Overeem, P. (2005). "The Value of the Dichotomy: Politics, Administration, and the Political Neutrality of Administrators." *Administrative Theory&Praxis*, 27(2): 311-329.
- Overeem, P. (2012). *The Politics-Administration Dichotomy: Toward a Constitutional Perspective*. Taylor & Francis Group, USA.
- Özbudun, E. (1997). "Kuvvetler Ayrılığı, Parlamenter Sistem, Başkanlık Sistemi ve Ara Sistemler." 82 Anayasası ile İlgili Düşünceler Anayasa Sempozyumu. Aydın Doğan Vakfı ve Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı, İstanbul.
- Özbudun, E. (2005). "Başkanlık Sistemi Tartışmaları." T. Ergül (drl.). Başkanlık Sistemi. Türkiye Barolar Birliği, Ankara.
- Özbudun, E. (2011). *Turkey's Constitutional Reform and the 2010 Constitutional Referendum*. European Institute of Mediterranean, Barcelona.
- Özer, M. A. (2014). "Kamu Yönetiminde Değişim Sürecini Dwight Waldo ile Yeniden Düşünmek." *Amme İdaresi Dergisi*, 47(4): 1-30.
- Peters, B. G. (2004). "Governance and Public Bureaucracy: New Forms of Democracy or New Forms of Control." *Asia-Pacific Journal of Public Administration*, 26(1): 3-15.
- Peterson, J. H. (2010). "Rule of Law Initiatives and the Liberal Peace: The Impact of Politicised Reform in Post-conflict States." *Disasters*, 34(1): 15-39.
- Pick, O., Sarvas, S. & Stach, S. (1997). *Democratic Control over Security Policy and Armed Forces*. Center for Security Studies, Zurich.
- PUMA (2001). *The Governance of the Wider State Sector: Principles for Control and Accountability of Delegated and Devolved Bodies*. OECD Publishing, Paris.
- Rowena, M. A. & Layador, L. G. (2015). "Falling Short in Security Sector Governance (SSG): Clans and Auxiliaries in Maguindanao Contributing to UN-Peace?" *Philippine Political Science Journal*, 36(1): 73-93.

- Rowley, C. K. (1997). "The Relevance of Public Choice for Constitutional Political Economy." *Public Choice*, 90(1/4): 1-10
- Salamon, L. M. (2002). *The Tools of Government: A Guide to New Governance*. Oxford University Press, UK.
- Schroeder, U. C. (2010). *Measuring Security Sector Governance-A Guide to Relevant Indicators*. DCAF, Geneva.
- Schröder, U. C. & Kode, J. (2012). "Rule of Law and Security Sector Reform in International State-Building: Dilemmas of Converging Agendas." *Hague Journal on the Rule of Law*, 4(1): 31-53.
- Serra, N. (2010). *The Military Transition: Democratic Reform of the Armed Forces*. (Çev. P. Bush), Cambridge University Press, Cambridge.
- Sherman, E. F. (1969). *Judicial Review of Military Determinations and the Exhaustion of Remedies Requirement*. Indiana University, Bloomington.
- Simon, H. A. (1972). "Theories of Bounded Rationality." *Decision and Organization*. C.B. MacGuire ve R. Radner (drl.). North Holland Publishing Company, Netherlands.
- Simon, H. A. (1976). *Administrative Behavior: A Study of Decision-making Processes in Administrative Organizations*. The Free Press, Newyork.
- Tanör, B. & Yüzbaşıoğlu, N. (2009). *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*. Beta Yayıncılık, İstanbul.
- Teziç, E. (2009). *Anayasa Hukuku (Genel Esaslar)*. 13. Bası, Beta Yayınları, İstanbul.
- Thompson, D. F. (1983). "Bureaucracy and Democracy." *Democratic theory and practice*. G. Duncan (drl.). Cambridge University Press, Cambridge.
- Turhan, M. (1994). "Anayasa ve Anayasacılık." *Amme İdaresi Dergisi*, 27(3): 3-12.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) (2017). *Adalet ve Kalkınma Partisi Genel Başkanı İzmir Milletvekili Binali Yıldırım ve Grup Başkanvekilleri Kayseri Milletvekili Mustafa Elitaş, Amasya Milletvekili Mehmet Naci Bostancı, Aksaray Milletvekili İlknur Inceöz, Çanakkale Milletvekili Bülent Turan ve İstanbul Milletvekili Mehmet Muş ile 310 Milletvekilinin Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi (2/1504) ve Anayasa Komisyonu Raporu*. <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem26/yil01/ss447.pdf> (erişim tarihi: 02.07.2020).
- Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV) (2002). *2001 Anayasa Değişiklikleri ve Siyasal Reform Önerileri*. TESEV, İstanbul.
- Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV) (2003). *Güvenlik Sektörünün Parlamenter Gözetimi: İlkeler, Mekanizmalar ve Uygulamalar, Parlamenterler için El Kitabı*. TESEV, İstanbul.
- Türk Sanayici ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) (1995). *21. Yüzyıl için Yeni bir Devlet Modeline Doğru: Optimal Devlet-Kamu Ekonomisinin ve Yönetiminin Yeniden Yapılanması ve Küçültülmesine Yönelik Öneriler*. TÜSİAD, İstanbul.
- Türk Sanayici ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) (1997). *Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri*. TÜSİAD, İstanbul.
- Türk Sanayici ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) (1999). *Türkiye'de Demokratik Standartların Yükseltilmesi: Tartışmalar ve Son Gelişmeler*. TÜSİAD, İstanbul.
- United Nations (2009). *United Nations Assistance to Constitution-making Processes (Guidance Note of the Secretary-General)*. United Nations, New York.
- United Nations (2015). *Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. United Nations, New York.
- United Nations Development Programme (UNDP) (2002). *Human Development Report 2002: Deepening Democracy in a Fragmented World*. Oxford University Press, New York.
- Waldo, D. (1980). *The Enterprise of Public Administration: A Summary View*. Chandler & Sharp Publishers, USA.
- Waldron, J. (2013). "Separation of Powers in Thought and Practice." *Boston College Law Review*, 54(2): 433-468.
- Walker, J. (1994). "Military Justice: From Oxymoron to Aspiration." *Osgoode Hall Law Journal*, 32(1): 1-32.
- Wandling, R. A. (2011). "Rationality and Rational Choice." *21st Century Political Science: A Reference Handbook*. J. T. Ishiyama ve M. Breuning (drl.). SAGE Publications, USA.
- Wildavsky, A. (1966). "The Political Economy of Efficiency: Cost Benefit Analysis, Systems Analysis, and Program Budgeting." *Public Administration Review*, 26(4): 292-310.
- World Bank (1997). *World Development Report 1997: The State in a Changing World*. Oxford University Press, New York.
- World Bank (2005). *Building Effective States: Forging Engaged States*. World Bank, Washington.
- Yeniay, L. & Yeniay, G. (2019). "Türk Hukukunda Yürütme Organının Düzenleme Yetkisi ve Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi." *Anayasa Yargısı*, 36(1): 105-138.

11. Kalkınma Planı Çerçevesinde Sektörel CO₂ Salımı Değerleri Projeksiyonu^{*}

Projection of Sectoral CO₂ Emission Values with Input-Output Models in the Framework of 11th Development Plan

Ahmet SEL^a✉, Ziya Gökalp GÖKTOLGA^b

MAKALE BİLGİSİ

<i>Makale Geçmişi</i>	
Başvuru	10 Mart 2020
Kabul	31 Mayıs 2020
Online Gösterim	20 Kasım 2020
Makale Türü	Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler

Karbon Emisyonu,
Girdi Çıktı Analizi,
Hedef Programlama,
Kalkınma Planı.

ARTICLE INFO

<i>Article History</i>	
Received	10 March 2020
Accepted	31 May 2020
Available Online	20 November 2020
Article Type	Research Article

Keywords

Carbon Emission,
Input Output Analysis,
Target Programming,
Development plan.

ÖZ

Karbon salımı son yıllarda artış göstermekte ve küresel ısınmanın en önemli sebeplerinden biri olarak gösterilmektedir. Türkiye karbon salımının temel nedeni ise enerji sektöründeki kullanımlardır. Bu çalışmada girdi çıktı tablosu ile hedef programlama modeli kurulmuştur. Uygulamada 11. Kalkınma Planı çerçevesinde sektörel enerji kullanımları ve CO₂ salımları araştırılmıştır. RAS yöntemi kullanılarak 2012 girdi çıktı tablosu 2017 yılına güncellenmiştir. Hedef programlama modelinde 2021,2022 ve 2023 yılları için GSYH değerleri hedef olarak alınmıştır. Programlamada yer alan kısıtlar; işgücü, sabit sermaye kullanımı, arz ve talep tutarları ve katsayılarıdır. Hedeflerin gerçekleşmesi için gereken sektörel üretim değerleri çözüm olarak bulunmuştur. Sektörel üretim değerleri yardımıyla sektörel enerji tüketimleri hesaplanarak CO₂ salımları tahmin edilmiştir. Sektörel üretim değerleri kullanılarak sektörel enerji tüketimleri ve CO₂ salımları tahmin edilmiştir.

ABSTRACT

Carbon emissions have increased in recent years and are cited as one of the most important causes of global warming. The main reason for Turkey's carbon emissions is the use in the energy sector. In this study, the target programming model has been established with the input-output table. In practice, sectoral energy uses and CO₂ emissions were investigated within the framework of the 11th Development Plan. 2012 input output table was up dated to 2017 by using RAS method. In the target programming model, GDP values for 2021, 2022 and 2023 were taken as targets. Constraints in the programming; labor, fixed capital usage supply and demand amounts and coefficients. The sectoral production values required for the realization of the targets were found as solutions. Sectoral energy consumption and CO₂ emissions were estimated by using sectoral production values.

1. Giriş

Ülkeler planlı ve programlı olması adına ekonomik gelişmelerini belirli bir yol haritasında yürütmektedirler. Karar vericiler tarafından ilan edilen bu programlar kısa, orta ve uzun vade ekonomik ve sosyo-kültürel hedefleri içermektedir. Böylelikle toplumu her yönüyle ilgilendiren bir plan otoritelerce halka açıklanmış olur (Sel, 2019:3). Özellikle gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler açısından ekonomik büyüme temel bir hedeftir. Temel doğal kaynakların korunarak ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesi sürdürülebilir büyüme açısından önemi yadsınmaz (Munasinghe, 2001: 43).Günümüzde ekonomik

nedenlerinde tetiklediği ve bu konuda kendini gösteren en önemli sorunlardan biri küresel ısınmadır. Bu sorunun en önemli nedeni ise karbondioksit (CO₂) salımında meydana gelen artışlardır.

Son yıllarda küresel ısınmaya bağlı iklim değişikliği sorunları, ekonomik büyüme ve çevre tahribatı arasındaki ilişkiye yönelik ilgiyi artırmıştır. Ülkelerin enerji taleplerinin büyük bir bölümünü fosil yakıtlardan karşılaması atmosferdeki sera gazı miktarını yükselterek küresel ısınmaya neden olmaktadır. Bu nedenle CO₂ emisyonunun azaltılması ülkelerin çevre politikalarında öncelikli hedef haline gelmiştir. Küresel ısınma ve sera gazı konuları her bir

^{*} 20. Ekonometri, Yöneyim ve İstatistik Sempozyumunda özet bildiri olarak sunulmuştur.

✉ Sorumlu Yazar/Corresponding Author

^a Dr., Matematik Öğretmeni, MEB Bakanlığı, **E-Posta:** selahmet43@gmail.com **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0003-1914-5878>

^b Prof.Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, İİBF, Ekonometri Bölümü, Sivas, **E-Posta:** goktolga@cumhuriyet.edu.tr **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0003-4438-4096>

△ Yazar(lar) bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Akdeniz İİBF Dergisi sorumlu değildir.

ülke ekonomisini yakından ilgilendirmekle birlikte bu alanda etkin çözümlere ulaşmak, ülkelerin küresel ölçekte birlikte hareket etmelerini gerektirmektedir (Doğan ve Topalli, 2016:107). Birleşmiş Milletler (BM) tarafından Ekim 2015'te yayımlanan, "İklim Bağlantılı Doğal Afetlerin İnsani Maliyeti" isimli raporda, 20 yılda kayıtlara geçen küresel olarak toplam 6,457 doğal afetin %90'ı sel, fırtına, sıcak hava dalgası, kuraklık ve diğer aşırı iklim hareketlerinden kaynaklandığı; 1995 yılından bu yana aşırı iklim hareketleri kaynaklı afetler nedeniyle 606 bin kişinin yaşamını yitirdiği, 4,1 milyar insanın ise etkilendiği belirtilmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2020). Karşılaşılan maliyet ve sonuçlar dikkate alındığında küresel ısınma Dünya için çok önemli bir sorun olarak görülmektedir. Bu yüzden ülkelerin ekonomik ve sosyal programlarının yanında iklim değişikliği ve küresel ısınmanın çözümü için politikaların geliştirilmesi gerekmektedir.

Hükümetler Arası İklim Değişimi Paneli (IPCC) Küresel İklim Modelleri ile yaptığı projeksiyonlara göre Türkiye'de sıcaklıklar kışın 2 °C, yazın ise 2-3 °C artarak 2030 yılında oldukça kuru ve sıcak bir iklim etkisine girebilir. Yağışlar kışın az bir artış gösterirken yazın %5-%15 azalabilir. Söz konusu senaryolara göre, Akdeniz Havzasındaki su seviyesinde 2030 yılına kadar 18-12 cm, 2050 yılına kadar 38-14 cm ve 2100 yılına kadar 65-35 cm yükselme beklenmektedir. Küresel iklim değişikliğinden Türkiye olumsuz şekilde etkilenecektir. Bu olumsuzluklar hazırlanan çeşitli senaryolara ve IPCC projeksiyonlarına göre Türkiye'nin de içinde bulunduğu enlemlerde, sıcaklıklardaki artışların; yağış rejiminde değişimler, deniz suyu seviyesinde yükselmeler ve toprak su içeriğinde önemli azalmalar şeklinde olacağı tahmin edilmektedir. Bunların sonuçları aşağıda özetlenmiştir (Özmen, 2009).

- Yazın yağışlarda büyük azalma olacak, buharlaşma artabilecek,
- Yağışların mevsimsel dağılımı ve şiddeti değişecek, anti sellerde artışlar olabilecek,
- 1987' den beri ortalamanın altında gerçekleşen kar örtüsü, daha da azalabilecek,
- Akım, miktarları azalacak ve pik zamanları değişebilecek,
- Kuraklığın sıklığı ve şiddeti artabilecek,
- Uluslararası, ulusal ve yerel su kaynağının paylaşımında sorunlar çıkabilecek,
- Yüksek basınç kuşağının kuzeye kayması ile ülkemizde hâkim olabilecek tropikal iklime benzer birkuru hava; daha sık uzun süreli kuraklıklara, orman yangınlarına ve tropikal hastalıklarda artışlara neden olabilecek,
- Milli parklar, çevre ve canlılar zarar görebilecektir.

Her ülkede sürdürülebilir kalkınmanın temel eksenlerinden biri, çevrenin enerji sektörü ile ekonomi arasındaki etkileşimin kalitesidir. Ekonomik faaliyetler ve çevre arasındaki ilişki önemli ve karmaşık konular arasındadır. İnsanlık faaliyetlerinin bir sonucu olarak çevre üzerindeki baskı, birçok ülkenin karşı karşıya olduğu önemli bir küresel konudur. Mesele sadece biyolojik çevre açısından değil, aynı zamanda ekonomik bakış açısından da önemlidir, çünkü ekonomik faaliyetler insanların uzun vadeli refahını ve yaşamını etkileyebilir. Son yıllarda biyolojik çevre riskleri

ve zararları belirgin bir şekilde varlığını kanıtlamıştır. Bu zararlar, istihdam, yatırım, endüstriyel faaliyetlerin enerji tüketimi ve ekonomik büyüme gibi bazı ekonomik faktörlerin ve endekslerin etkisinden kaynaklanmaktadır. Her ülkenin makro düzeydeki ekonomik politikaları üretim ve istihdam artışı, enflasyonun azaltılması, piyasaların düzenlenmesi gibi hedeflerle, uzun vadede geçici bir ufukta toplumun refahındaki artışı gerçekleştirmeyi çalışmaktadır (Zahra, Seyed ve Bahaeddin, 2019).

Ekonominin tamamını ilgilendiren analizlerde girdi çıktı tabloları etkin olarak kullanılabilir. Girdi çıktı modelleri ilk olarak Amerikan ekonomisinin yapısal analizinde W.W. Leontief tarafından 1930 yılında incelenmiştir. Girdi çıktı analizinde bir bölgede yer alan sektörlerin birbirleriyle olan ilişkilerini inceler. Herhangi bir mali yılda sektörlerin aramal kullanımlarını ve miktarını para birimi cinsinden verir. Özellikle bir ülkede sektörel olarak GSYH'nın dağılımı bu tablolar ile rahatlıkla görülebilir (Sel, 2019:268). Ayrıca girdi çıktı modelleri, doğrusal programlama modelinin özel bir durumu olarak söylenebilir. Özellikle etkinlik planlamasında girdi çıktı modelleri optimizasyon modeli olarak ifade edilebilir (Aydoğuş, 2010:6).

Sera gazı emisyonlarının azaltılması için ekonomik göstergeler ile enerji tüketimi ve CO₂ salımlarının arasındaki ilişkinin belirlenmesi gerekir. Özellikle girdi çıktı tabloları sayesinde ekonomin tamamında arz ve talep döngüsü içerisinde enerji kullanımlarının neden olduğu karbon emisyonları belirlenebilir. Ayrıca ekonomik hedefler için doğrusal programlama yardımıyla gereken enerji kullanımları sonucu oluşan CO₂ emisyonları belirlenebilir. Girdi çıktı tabloları sayesinde elde edilen CO₂ emisyonları sektörel olarak belirlenebilecek olup karar vericiler için ekonomik programları yönlendirici olabilir. Böylece elde edilen sonuçlar ekonomi genelindeki emisyon hedeflerinde dikkate alınabilir.

Bu çalışmada bir doğrusal programlama modeli olan hedef programlama yöntemi ile girdi çıktı modeli bir arada kullanılmıştır. 2012 yılında TÜİK tarafından yayınlanan girdi çıktı tablosu öncelikle 2017 sektörel enerji kullanımları dikkate alınarak 17 sektöre toplulaştırılmıştır. 2017 girdi çıktı tablosu 2017 Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) değerleri kullanılarak RAS yöntemiyle güncellenmiştir. Çalışmada kullanılan hedefler ise Kalkınma Bakanlığı tarafından yayınlanan 11. Kalkınma Planı çerçevesinde oluşturulmuştur. Hedef olarak programda belirlenen 2021-2022-2023 yılları GSYH değerlerini gerçekleştirecek sektörel üretim, enerji tüketimleri ve buna bağlı oluşan karbon salım değerleri hesaplanmıştır.

2. Literatür Taraması

Literatür incelendiğinde karbon salımının incelendiği çalışmalara fazlasıyla rastlanmıştır. Ancak incelemelerde karbon konusunda farklı analizler uygulandığı görülmüştür.

Çalışmalar incelendiğinde kümeleme analizi kullanarak Çemrek, Şentürk ve Terlemez (2010) OECD ülkelerinin fosil yakıt kullanımından kaynaklanan CO₂ salım göstergeleri kullanarak bulanık kümeleme analizi uygulamıştır. Analiz sonuçlarına göre 4 küme elde edilmiştir. Birinci kümede, Kanada, Meksika, Avustralya, Kore, Fransa, İtalya, Polonya, İspanya ve Büyük Britanya'dan oluştuğu belirlenmiştir. İkinci kümede sadece Amerika Birleşik Devletleri yer almış, üçüncü kümede yer alan ülkeler ise, Japonya ve Almanya

olduğu görülmüştür. Son kümede yer alan ülkeler ise, Yeni Zelanda, Avusturya, Belçika, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Finlandiya, Yunanistan, Macaristan, İrlanda, Hollanda, Norveç, Portekiz, Slovakya, İsveç, İsviçre ve Türkiye olarak belirlenmiştir. Kuşkaya ve Gençoğlu (2017), çalışmasında OECD ülkelerinin 1995-2015 yıllarına ait emisyon değerleri karşılaştırılmıştır. Kümeleme analizi için Ward yöntemi tercih edilmiştir. Elde edilen analiz sonuçlarına göre, ülkeler sera gazı emisyonu açısından dört kümede gruplaşmışlardır. Genel olarak, ülkelerin uygulamış oldukları çevre ve iklim politikaları ve taraf oldukları uluslararası sözleşmelerin yükümlülüklerini yerine getirmelerine bağlı olarak aynı küme grubunda yer aldıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Ekonometrik açıdan incelemelerde; Arı ve Zeren (2011) çalışmalarında CO₂ ile kişi başı gelir arasındaki ilişkiyi sorgulayarak Çevresel Kuznets Eğrisi (EKC) hipotezini test etmiştir. Bunun için Akdeniz ülkeleri 2000–2005 dönemi, panel veri yöntemi ile analiz edilmiştir. Sonuçlarda CO₂ emisyonu ile kişi başı gelir arasındaki ilişkinin, yani CO₂ emisyonunun, yüksek ekonomik büyüme düzeylerinde artabileceği görülmüştür. Bayramoğlu ve Yurtkur (2016), çalışmasında Türkiye’de karbon emisyonu ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi doğrusal ve doğrusal olmayan eşbütünleşme yöntemleriyle analiz etmiştir. Çalışmada 1960-2010 dönemi için doğrusal Engle-Granger eşbütünleşme ve Kapetanios, Shin ve Shell (KSS 2006) tarafından geliştirilen doğrusal olmayan eşbütünleşme yöntemleri uygulanmıştır. Ekonometrik analiz sonuçlarına göre Türkiye’de karbon emisyonu ile ekonomik büyüme arasında doğrusal bir ilişki bulunamazken doğrusal olmayan bir eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Özdemir ve Koç(2020), çalışmasında Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezinin geçerliliğini Türkiye için uygulamıştır. Bu amaç doğrultusunda, kişi başına CO₂ emisyonları, kişi başına reel GSYH, kişi başına enerji kullanımı, kişi başına yenilenebilir enerji kullanımı ve ticari dışa açıklık değişkenleri ile kübik formda bir model kurulmuştur. Uzun dönem katsayı tahminlerine göre bağımlı değişken olan kişi başına CO₂ emisyonu üzerinde tamamı istatistiksel anlamlılığa sahip olmak üzere, enerji kullanımının pozitif, yenilenebilir enerjinin negatif, ticari dışa açıklığın da pozitif etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Pakdemirli(2020), çalışmasında iklim değişikliğinin Türkiye’de tarım üzerindeki etkilerini 1961-2018 dönemi için araştırmaktadır. Değişkenler arasındaki bağılantıyı belirlemek için, eş-bütünleşmeye bir gecikmesi dağıtılmış otoregresif (ARDL)sınır testi yaklaşımı ve vektör otoregresif (VAR) analiz uygulanmıştır. Çalışmanın sonuçları, CO₂ emisyonlarının tarım üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Türkiye'nin nüfusu artışı ile beraber, gıda yeterliliği ve güvenliğinin gelecek on yıl içinde daha önemli konular olarak ortaya çıkacağını ve iklim değişikliğinin etkilerini göz önünde tutan önlemlerin alınmasının elzem olacağını belirtmiştir.

Karbon ve yeşil enerji konusunda; Bekiroğlu (2014), karbon salımının azaltılması adına Türkiye’de yapılması gereken çalışmaları incelemiş ve emisyonların azaltılmasında kullanılan sertifikaların elde edildiği sektörlerde yaşanacak gelişmelerin kalkınmayı sağlayacağını belirtmiştir. Aynı şekilde Özsoy (2015), çalışmasında Türkiye’de yeşil ekonomi için hidrolik, güneş, rüzgâr, jeotermal ve biyokütle gibi yenilenebilir enerji kaynakları bakımından oldukça yüksek bir potansiyele sahip olduğunu belirtmiştir. Yenilenebilir enerji konusunda Ünlü (2019), çalışmasında

biyoyakıtları incelemiştir. Küresel enerji kullanımının yaklaşık%80'ini oluşturan fosil yakıtların yanması, özellikle CO₂ başta olmak üzere sera gazı emisyonları salınımının artışına sebep olacağı belirtilmiştir. Sonuçlarda; Türkiye’nin sahip olduğu biyoetanol tesislerinden maksimum miktarda faydalanarak enerji ihtiyacını sağlamak için, biyoetanol hammaddesi üreticilerine destek olunması ve tarımsal atıklardan biyoetanol üretimi konusunda çiftçilere kolaylıklar sağlanması, selülozik atıkların toplanarak, biyoetanol tesislerine götürülmesinde teknolojik ve lojistik destekler verilmesi gerektiğini belirtmiştir.

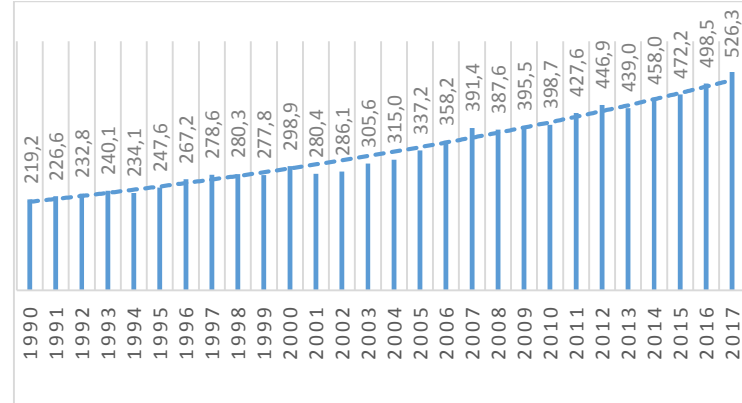
Girdi çıktı tabloları yardımıyla yapılan araştırmalar incelendiğinde; Alcántara ve Padilla (2006), çalışmasında CO₂ emisyonu için üretken yani kilit sektörlerin İspanya ekonomisini ele alarak araştırmıştır. İncelenen sektörlerin katma değerindeki artışın toplam CO₂ emisyonu üzerindeki etkisini araştırmıştır. Çalışmanın sonucunda karbon emisyonu için kilit sektörlerin sırasıyla elektrik ve gaz, kara taşımacılığı, bazik metal imalatı, metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı, kimyasal madde üretimi, kok kömürü üretimi, rafine petrol ürünleri ve nükleer yakıt, toptan ve perakende ticaret ve tarım olduğu görülmüştür. Ekonomik büyüme ve aynı zamanda gelir artışı gibi konularda toplam emisyonun azaltılması adına bu kilit sektörler yoğunlaşılması gerektiği belirtilmiştir. Oran ve RíoGonzález (2007), çalışmasında CO₂ emisyonları açısından ana üretken faaliyet dallarını İspanya ekonomisi için araştırmıştır. Bu faktörleri ise duyarlılık analizi ve doğrusal programlama ile birlikte bir girdi çıktı tablosu vasıtasıyla incelemiştir. Sonuçlarda ise toplam emisyonların önemli ölçüde azaltılması için enerji, konut ve ulaştırma sektörlerinde emisyonların yüksek olduğunu göstermiştir. Buna göre, CO₂ emisyon kaynaklarının çeşitliliği ve karmaşıklığı, kilit sektörler uygulanan farklı araç türlerini birleştiren bir politika stratejisine işaret etmiştir. Perese (2010), çalışmasında CO₂ salımının düzenlenmesini adına ABD ekonomisi için özel girdi-çıkıtı modeli kurmuştur. Çalışmada bir ton CO₂ emisyonuna getirilecek 20 \$'lık verginin etkisini girdi çıktı modelleri ile araştırmıştır. Uygulama sonucunda CO₂ emisyonları getirilecek ek verginin doğal gaz, elektrik ve benzin gibi enerji mallarının fiyatında yaklaşık %10 artışa sebep olacağı belirtilmiştir. Xu, vd. (2011), çalışmada 2002 yılından 2008 yılına kadar Çin'in ihracatında ortaya çıkan yıllık CO₂ emisyonlarını çevresel girdi çıktı analizini kullanarak incelenmiştir. Yapısal ayrışma analizi (SDA) tekniği kullanılarak, emisyon yoğunluğu, ekonomik üretim yapısı, ihracat bileşimi ve toplam ihracat hacmi dahil olmak üzere dört itici güç, somutlaştırılmış CO₂ emisyonlarının artışına katkıları için karşılaştırılmıştır. Sonuç olarak emisyon yoğunluğunun azaltılmasının var olan emisyonları aşağı çekmesine rağmen, diğer üç faktördeki, özellikle ihracatta ki değişikliklerin emisyonların artmasına yol açtığını göstermiştir. Mi, vd. (2015), çalışmasında endüstriyel yapının enerji tüketimi ve CO₂ emisyonu üzerindeki potansiyel etkilerini araştırmıştır. Yöntemde girdi çıktı modeline dayalı bir optimizasyon modeli kurularak Pekin için uygulanmıştır. Sonuçlar, endüstriyel yapı uyumunun enerji tasarrufu ve karbon salımını azaltma potansiyeline sahip olduğunu göstermiştir. GSYİH'nin yıllık ortalama büyüme oranı 2010'dan 2020'ye kadar %8,29 olduğunda, endüstriyel yapı ayarlaması ile enerjiyi %39,42 (50,06 milyon ton standart kömür eşdeğeri) tasarruf edilebileceğini ve CO₂ emisyonunu 2020'de Pekin'de

%46,06 (96,31 milyon ton) azaltılabileceğini göstermiştir. Zahra, Seyedve Bahaeddin (2019), çalışmasında yeşil vergi ile birlikte karbon dioksit ve GSYH'da meydana gelen değişiklikleri araştırmaktadır. 2016 yılında İran'da kömür, petrol, gaz ve petrol ürünleri gibi sektörlerin bir değerlendirmesini yapmıştır. Doğrudan ve dolaylı katsayılar (Leontief tersi) ve biyo-çevresel kirleticilerin çoğaltan katsayıları girdi-çıkıttı matris tablosu kullanılarak hesaplanmıştır. Sonuçlar, yeşil verginin kömür sektöründeki %0,19 azalmaya neden olduğu görülmüştür. En yüksek kirliliğin tarım ve maden sektörlerinde büyük ölçüde benzin tüketiminin bir sonucu CO₂'den kaynaklandığı anlaşılmıştır. Bu nedenle, hükümetin ithalat yaparak modern küresel teknolojilere erişim imkânı sağlaması önerilmiştir. Jirajariyavech, Kunnoot ve Iemthanon (2020), çalışmada ticaret programı için optimum CO₂ emisyonlarının kota sistemi ile tahsis edilmesi amaçlanmıştır. Araştırılan sektörler; elektrik, petrokimya, çimento, demir-çelik ve havacılık gibi yoğun enerji sektörleridir. Ekonomik etkiler, girdi-çıkıttı modeli tarafından üretilen ters Leontief matrisi ile hesaplanan ileri ve geri bağlantı etkileridir. Sonuçlar, ekonomik verimliliğin ve CO₂ emisyon kotalarına optimum tahsis yöntemi uygulanmasıyla yaklaşık%10,78'lik ekonomik maliyet tasarrufu elde edilebileceğini göstermiştir. Ayrıca, elektrik sektörüne diğer dört endüstriden daha büyük bir kota tahsis edilmelidir. Dong ve diğ., (2020), çalışmada ülkeler arası panel modeli geliştirerek CO₂ emisyonu ile ekonomik gelişimin ilişkisi incelenmiştir. Sonuçlar, endüstriyel yapı değişikliğinin CO₂ emisyonları üzerinde önemli ölçüde olumsuz bir etkisi olduğunu göstermiştir. Sektörel olarak; imalat sektörü ve hizmet sektörünün bağlantısında 0,1 birim artış, kişi başına CO₂ emisyonu başına 0,94 metrik ton (Mt) düşüşe yol açarak, endüstriyel yapının iyileştirilmesinin karbon azaltımına ve sürdürülebilir kalkınmaya katkıda bulunduğunu göstermiştir. Ayrıca, kentleşme, teknoloji ve ticaretin CO₂ emisyonları üzerinde önemli olumsuz etkileri olurken, ekonominin büyümesi ve enerji kullanımına olumlu etkileri görülmüştür. Özellikle, kişi başına gelirdeki%1'lik bir artış, kişi başına CO₂ emisyonlarının 8,6 Mt bir artışa sebep olacağı belirtilmiştir. Banerjee, (2020), çalışmasında 2015 yılı için girdi-çıkıttı modeline dayalı bir analiz kullanarak Hindistan ve İngiltere arasındaki ikili ticarete yer alan CO₂ emisyonlarını ölçmeye çalışmıştır. Sonuçlar; İngiltere'ye ihraç edilecek olan Hindistan emtia üretimi, her yıl milyon dolarlık ihracat başına 1.053 kilo ton CO₂ emisyonu üretimine sebep olacağı belirtilmiştir. Aynı şekilde İngiltere'den Hindistan'a ithal edilen emtia üretimi ise sadece 0.141 kilo tonCO₂ emisyonu sebep olmaktadır. Bunun nedeni, Hindistan'ın sanayi üretiminde kömür ve kömür ürünleri İngiltere'den daha fazla kullanması ile orantılı olarak artan CO₂ emisyonudur. Kang, Ng ve Su (2020), çalışmasında girdi-çıkıttı doğrusal programlama modeli ile ekonomi genelinde CO₂ emisyonlarının azaltılması için uygun maliyetli bir strateji belirlemeye çalışmıştır. Çin için yapılan modelleme sonuçları, kömür hedefli ve hidro üretim teknolojilerinin 2020'den 2050'ye kadar büyük ölçüde geliştirilmesi gerektiğini göstermiştir. Genel ekonomi çapındaki CO₂ emisyonlarını %30 azaltmak için elektriğe çeşitli temiz üretim teknolojilerinin yani; gaz yakıtlı, hidro, nükleer, güneş, rüzgâr ve biyokütle dahil edilmesini önermiştir.

3. Türkiye'de Sera Gazı Emisyonları

Dünyada nüfus yoğunluğunun aşırı bir şekilde artması, yoğun göç ve kentleşme hareketleri, yaşam standartlarının yükselmesi, Endüstri Devrimi'nden günümüze kadar yoğunlaşan sanayi üretimindeki artışların sonuçları olarak tüketilen petrol, kömür ve doğalgaz gibi fosil yakıtları ve arazi örtüsündeki değişimler nedeniyle, büyük miktarda zararlı gaz ve parçacıkların atmosfere salınması, küresel ısınmaya neden olan önemli etkenlerdir.

Türkiye'de sera gazı emisyonları ve değerleri değerlendirmeleri için TÜİK tarafından Nisan 2019'da yayınlanan "Sera gazı emisyon istatistikleri" kullanılmıştır. Sera gazları; sera etkisini destekleyen, atmosferde bulunan ve en çok ısı tutma özelliğine sahip olan bileşikler olup doğrudan sera gazları olan karbondioksit (CO₂), metan (CH₄), diazotmonoksit (N₂O) ve F-gazları ile dolaylı sera gazları olan azotoksitler (NO_x), metan dışı uçucu organik bileşikler (NMVOC), karbonmonoksit (CO) ve kükürtdioksit (SO₂) emisyonlarını kapsamaktadır (TÜİK, 2019). Grafik 1'de Türkiye için CO₂, CH₄ ve N₂O gazlarının toplam emisyon değerlerinin CO₂ eşdeğeri görülebilir.

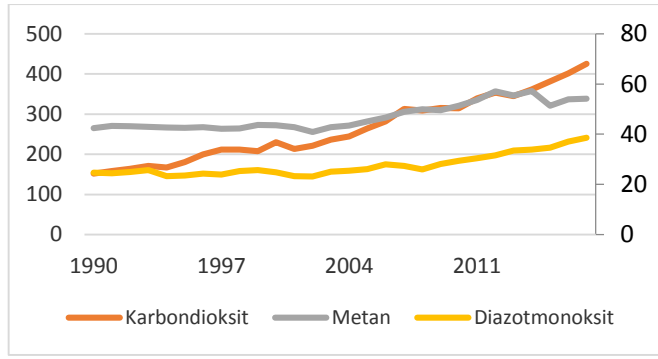

Grafik 1. Sera Gazı Emisyonları (CO₂Eşdeğeri), (Milyon Ton)

Kaynak: TÜİK, Sera Gazı Emisyon İstatistikleri,(2019)

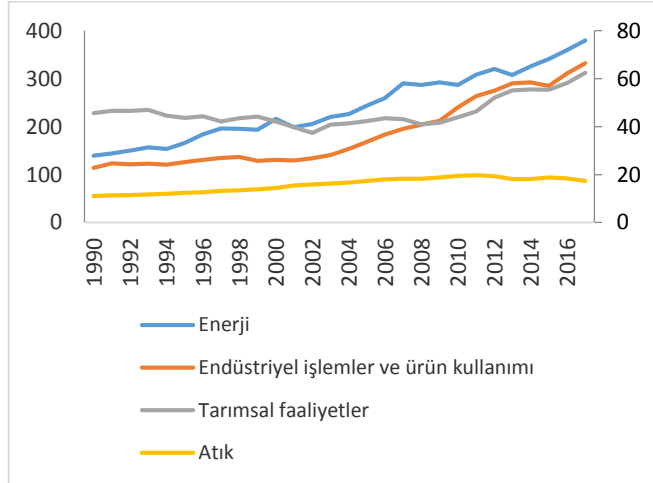
CO₂ eşdeğeri; salımı gerçekleşen tüm sera gazları için küresel ısınmaya etki etme derecelerininCO₂cinsinden belirlenmesidir. Grafik 1. incelendiğinde toplam sera gazı emisyonlarının yıllar itibariyle arttığı görülebilir. Ayrıca ekonomik krizin sektörel etkilerinden dolayı 1994, 1999, 2001 ve 2008 yıllarında sera gazı salımında azalışlar görülmektedir. Sera gazı emisyonlarının CO₂ eşdeğeri değerleri incelendiğinde, 2017 yılında toplam sera gazı emisyonu ton (Mt) olmak üzere 2018 yılı toplam sera gazı emisyonu bir önceki yıla göre %0,5 azalarak 520,9 milyon ton (Mt) olarak gerçekleşmiştir. Doğrudan küresel ısınmaya destekleyen gazlar olan CO₂,CH₄ ve N₂O için emisyon değerleri Grafik 2'de görülebilir.

Sera gazlarının yıllar içinde dağılımı incelendiğinde Grafik 2 için CO₂ değerindeki artışın diğerlerine göre fazla olduğu görülebilir. Ayrıca miktar olarak artış hızının CH₄ ve N₂O için daha düşük olduğu grafikten görülebilmektedir. Bunun en temel nedeni ise emisyonların gerçekleştiği kaynaklar ve bu kaynakların günlük hayatta kapsadığı alanlar olarak açıklanabilir. En fazla salım değerine sahip olan CO₂ emisyonlarının ana sektörler bazında dağılımı Grafik 3.'te görülebilir.

Grafik 2. Sera Gazlarına Göre Emisyon Değerleri (milyon ton)

Kaynak: TÜİK, Sera Gazı Emisyon İstatistikleri, (2019)

Grafik 3. Sektörel CO₂ Emisyonları (Milyon Ton)

Kaynak: TÜİK, Sera Gazı Emisyon İstatistikleri, (2019)

Toplam CO₂ emisyonlarının 2018 yılında %35,5'i elektrik ve ısı üretiminden olmak üzere %85,8'i enerji sektöründen, %13,9'u endüstriyel işlemler ve ürün kullanımı sektöründen, %0,3'ü ise tarım ve atık sektörlerinden kaynaklanmıştır. CH₄ emisyonlarının %63,1'i tarım, %20,3'ü atık, %16,6'sı enerji ve %0,03'ü endüstriyel işlemler ve ürün kullanımı sektörlerinden; N₂O emisyonlarının ise %70,1'i tarım, %15,7'si atık, %9,5'i enerji ve %4,7'si de endüstriyel işlemler ve ürün kullanımı sektöründen kaynaklanmıştır (TÜİK, 2019). Grafik 3. incelendiğinde özellikle enerji kullanımı için CO₂ salım miktarının diğer sektörlerle göre daha fazla olduğu görülebilmektedir. Atık faaliyetleri dışında miktar olarak artışların tüm sektörler için gerçekleştiği söylenebilir. CH₄ ve N₂O emisyonlarının çoğunluğu ise tarımsal faaliyetler sonucunda açığı çıkmıştır.

4. Veri ve Değişkenlerin Tanımlanması

Girdi çıktı tabloları genellikle devlet kurumları tarafından açıklanan resmi istatistiklerdir. Türkiye'de girdi çıktı tabloları TÜİK tarafından resmî sitesinde açık erişimli olarak yayınlanmaktadır. Çalışmada girdi çıktı tablosunun güncellenmesi için kullanılan veriler aynı şekilde TÜİK'in resmî sitesinden alınmıştır.

4.1 Girdi Çıktı Tablosunun Güncellenmesi

Yapılan işlemlerin güncel olabilmesi için öncelikle en son yayınlanan girdi çıktı tablosu ele alınmıştır. TÜİK tarafından yayınlanan en son girdi çıktı tablosu 2012 yılına aittir. Bu tablo 64 sektörlü CPA (Statistical Classification of Products by Activity) 2008 standartları kullanılarak hazırlanmıştır.

Elektrik tüketimlerinin sektörel olarak verildiği tablo ise 2017 yılında NACE (Statistical classification of economic activities in the European Community) Rev. 2 Kısım – Section kullanılarak 17 sektörlü olarak aşağıdaki gibi verilmiştir.

Tablo 1

Sektörlere Göre Toplam Enerji Tüketimi ve CO₂ Salımı (Ton)

Sektör Kodu	Ekonomik faaliyetler	Enerji Tüketimi (Petrol)	CO ₂ Salımı
X1	B-Madencilik	1.436.460	4.527.578
X2	C-İmalat	45.263.232	142.665.181
X3	D-Elektrik, gaz	42.874.298	135.135.501
X4	E-Su, kanalizasyon	683.088	2.153.024
X5	F-İnşaat	1.828.572	5.763.478
X6	G-Toptan, perakende	1.967.524	6.201.438
X7	H-Ulaştırma, depolama	10.994.031	34.652.085
X8	I-Konaklama, yiyecek	741.485	2.337.087
X9	J-Bilgi, iletişim	217.337	685.024
X10	K-Finans, sigorta	188.623	594.522
X11	L-Gayrimenkul	432.969	1.364.674
X12	M-Mesleki, bilimsel	88.840	280.014
X13	N-İdari, destek hizmet	94.096	296.581
X14	P-Eğitim	148.930	469.412
X15	Q-İnsan sağlığı	247.985	781.624
X16	R-Kültür, sanat, spor	39.438	124.306
X17	S-Diğer hizmetler	18.485	58.262
Toplam		107.265.393	338.089.791

Kaynak: Sektörel Enerji Tüketim İstatistikleri, TÜİK(2019)

64 sektörlü 2012 girdi çıktı tablosu NACE Rev. 2 dikkate alınarak 17 sektöre toplulaştırılmıştır. Tahmin edilecek sektörlerin en son elektrik kullanım değerleri 2017 yılına aittir. Bundan dolayı 2012 girdi çıktı tablosu RAS metodu kullanılarak 2017 yılına güncellenmiştir. RAS yönteminin ana hedefi, bu tabloları güncellerken, girdi-çıkta ara girdi hücrelerini dengelemektir. İterasyon sayısı bu hücrelerin oluşturduğu matris büyüklüğüne bağlıdır. İterasyon denklemi Eşitlik 1 gibi tanımlanır;

$$X_C^{yeni}(t_n) \cdot X_C^{yeni}(t_{n-1}) \dots X_C^{yeni}(t_1) \cdot A \cdot X_R^{yeni}(t_1) \dots X_R^{yeni}(t_{n-1}) \cdot X_R^{yeni}(t_n) = A^{yeni} \quad (1)$$

Eşitlik 1 için;

$X_C^{yeni}(t_i)$: vektörü sütunun t_i kez iterasyonu sonucu oluşan yeni çıktı değeri,

A: doğrudan girdi katsayı matrisi,

$X_R^{yeni}(t_i)$: vektörü satırın t_i kez iterasyonu sonucu oluşan yeni çıktı değeridir (Trinh ve Phong, 2013:133). Bu yöntem A matrisinin değerlerinin toplam sütun ve satır değerlerine orantılanması sonucu oluşan değerlerin yeni toplam sütun (X_C^{yeni}) ve toplam satır (X_R^{yeni}) değerleriyle çarpılması işlemidir. Bu döngü A matrisinin toplam satır ve sütunlarının yeni değerler ile dengelenmesine kadar t_i kez devam eder. Sonunda oluşan yeni matris (A^{yeni}) olarak adlandırılır. RAS yöntemi, gerçekleşmiş bir tablo üzerinden güncelleme yapıldığı için tabloda yer alan işaretler korunarak bir öncekine yakın değerler içeren tablo elde edilir. Ayrıca RAS yönteminin uygulanması ve hesaplanması diğer yöntemlere göre nispeten daha kolaydır (Lecomber, 1975:45).

RAS yöntemini kullanarak güncelleme yapabilmek için TÜİK tarafından 2017 yılı verilerin göre hazırlanan Gayri

Safi Yurtiçi Hasıla ekonomik faaliyet tablosu kullanılmıştır. Bu toplada yer alan değerler yardımıyla ilgili yıllar için toplam sütun ve satır değerleri elde edilerek RAS yöntemiyle güncellenmiştir.

4.2. Tüketilen Petrol için Varil Başına CO₂ Salımının Hesaplanması

Ham petrolün varili başına karbondioksit emisyonları, karbon muhtevasının katları ile çarpılan sıcaklık muhtevası

çarpılarak, karbon dioksitin moleküler ağırlığının karbona oranının (44/12) çarpımı ile belirlenir. Ham petrolün ortalama ısı içeriği varil başına 5.80 mmbtu'dur. Buna göre ham petrolün ortalama karbon katsayısı mmbtu başına 20,31 kg karbon şeklindedir (EPA, 2018). Ayrıca oksitlenen fraksiyon yüzde 100'dür (IPCC, 2006). Buna göre bir varil petrolün yanması sonucunda elde edilen CO₂ salımı Eşitlik 2 gibidir.

$$5,80 \text{ mmbtu} / \text{varil} \times 20,31 \text{ kg C} / \text{mmbtu} \times 44 \text{ kg CO}_2 / 12 \text{ kg C} \times 1 \text{ Mt} / 1,000 \text{ kg} = 0,43 \text{ Mt CO}_2 / \text{varil} \quad (2)$$

Çalışmada kullanılan hesaplamaların tutarlı olması adına 1 ton petrol için CO₂ salımı aşağıdaki gibi hesaplanmıştır.

1 varil = 0,43 Mt CO₂ ve 1 ton petrol 7,33 varil olmak üzere 1 ton petrol için 0,43x7,33=3,1519 Mt CO₂/ ton çıkışı olacaktır.

5. Girdi Çıktı Tabloları ve Hedef Programlama

Girdi-çıkıtı tabloları, arz ve kullanım tablolarından elde edilir. Satır ve sütun sayısı eşit simetrik bir kare matris şeklindedir. Girdi-çıkıtı tabloları, arz ve kullanım tablolarından ürün, sanayi veya karma teknoloji varsayımları kullanılarak elde edilebilmektedir. Kullanılan varsayım gereği, girdi-çıkıtı tablolarından elde edilen değerler arz ve kullanım tablolarındaki değerlerden farklılık gösterebilmektedir. Girdi-çıkıtı tabloları, ekonominin yapısal analizi ve planlaması, üretimin analizi, talep yapısının analizi, fiyat ve maliyet analizi, ithalat ve ihracatın analizi, yatırımların analizi, verimlilik analizi, duyarlılık analizi ve etki analizi için kullanılmaktadır (TÜİK, 2019).

Hedef programlama modeli, doğrusal programlama modeli gibi kısıtlayıcı kümesi ve amaç fonksiyonu şeklinde iki bölümde incelenebilir. Bir doğrusal programlama modelinde yer alan bütün fonksiyonlar hedef programlama modelinin sadece kısıtlayıcı kümesini oluşturur. Hedef programlama modelinde, amaç fonksiyonları için ulaşılmak istenen erişim değerlerini karar vericinin belirlemesi gerekir. Bunun doğal bir sonucu olarak, erişim değerli amaç fonksiyonları bir eşitlik halinde kısıtlayıcı kümesine eklenir. Bu işlem her bir hedef fonksiyonu için sapma değişkenlerinin tanımlanmasını gerektirir. Sapma değişkenleri, hedef fonksiyonlarının erişim düzeylerinden ne kadar uzaklaştığının ölçülmesini sağlar. Hedef programlama modelinde, hedefler için belirlenen erişim düzeylerinden oluşabilecek sapmalar minimize edilir (Özkan, 2003:155).

Hedef programlama modelinde bir hedef üzerine çalışmalar yapılabileceği gibi birden fazla hedef çerçevesinde de işlemler yapılabilir. Bir ekonomide üretilen tüm mal ve hizmetlerin bir göstergesi olan GSYH değeri modelde "Z_{GSYH}" şeklinde hedef olarak tanımlanmıştır. Bu çalışmada ekonomik programda yer alan 2021-2022-2023 GSYH hedefleri için gereken sektörel üretimler ile meydana gelecek karbon salımları araştırılmıştır. Ayrıca modelde işgücü,

sabit sermaye kullanımı, arz ve talep kısıtları kullanılmıştır. Bu tanımlamalar altında sektörel üretim değerleri (X_j) olmak üzere GSYH hedefinden sapmaları minimum yapan hedef programlama modeli Eşitlik 3 gibi düzenlenebilir.

$$\begin{aligned} \min &= d_1^- + d_1^+ \\ Z_{GSYH} &= \sum_{j=1}^n g_j X_j + d_1^- - d_1^+ \\ C1; C17 &: \sum_{j=1}^n (1 - a_{ij}) X_j \geq Y_i \\ C18 &: \sum_{j=1}^n l_j X_j \geq L \\ C19 &: \sum_{j=1}^n l_j X_j \leq \check{L} \\ C20 &: \sum_{j=1}^n k_j X_j \geq K \\ C21 &: \sum_{j=1}^n k_j X_j \leq \check{K} \end{aligned} \quad (3)$$

X_j ≥ 0

X_j: j. sektörün sektörel üretim seviyesi

a_{ij}: Bir birim mal üretmek için gerekli j sektörü çıktı miktarı

Y_i: i sektörünü nihai yurtiçi tüketimi,

g_j: j sektörünün bir birim mal üretebilmek için ihtiyacı olan GSYH miktarını,

l_j: Bir birim j sektörü üretimi için gerekli olan işgücü,

L: Ekonomide var olan işgücü değeri,

k_j: Bir birim j sektörü üretimi için gerekli olan sabit sermaye,

K: Ekonomi içerisinde ulaşılabilecek sermaye miktarı.

⌚: Hedef yılı için tahmini işgücü üst limit

⌚: Hedef yılı sabit sermaye kullanımı için üst limit olmak üzere,

d₁⁻: Gayri safi yurtiçi hasıla hedefi için negatif yönlü sapma değeri,

d₁⁺: Gayri safi yurtiçi hasıla hedefi için pozitif yönlü sapma değeri

Şeklinde var olan değişkenler tanımlanmıştır.

5. Uygulama

Uygulama sırasında RAS yöntemi için Pyio2.1 programı ile hedef programlama çözümlerinde Excel Solver, Matlab ve Winqsb programları kullanılmıştır. Girdi çıktı tablosu ile hedef programlama uygulama adımıyla öncelikle modelde eşitsizliklerin sağ tarafında yer alan hedef ve kısıt değerlerin belirlenmiştir. Daha sonra eşitsizliklerin sol tarafında yer katsayılar hesaplanarak 2021-2022-2023 yılları için ayrı ayrı çözüm değerlerine ulaşılmıştır.

5.1 Kalkınma Planı Çerçevesinde Hedef ve Kısıtların Belirlenmesi

Çalışmada uygulanan hedefler Kalkınma Bakanlığı tarafından yayınlanan 11. Kalkınma Planında yer alan sayısal değerleri kapsamaktadır. İlgili plan incelendiğinde Madde 214. yer alan ifade doğrultusunda reel GSYH'nın yıllık ortalama %4,3 oranında artması hedeflenmektedir. Buna göre planda yer alan 2023 hedefi Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2
Kalkınma Planı Çerçevesinde Cari GSYH Hedefi (TL)

Yıllar	2018	2023
GSYH	3.701.000.000	7.453.000.000

Kaynak: 11. Kalkınma Planı, Kalkınma Bakanlığı (2019)

Tablo 2'de yer alan 2023 hedefinin gerçekleşmesi için yıllık %4,3 artış dikkate alındığında 2021-2022-2023 yıllarında olması gereken GSYH hedef değerleri Tablo 3'te verilmiştir. Tablo 3'te birinci sütunda GSYH değerleri tüm sektörleri kapsarken TÜİK enerji istatistiklerinde yer alan 17 sektörün GSYH içindeki payı ikinci sütunda yer almaktadır.

Tablo 3
Hedef yıllar için GSYH ve Sektörlerin Payı (TL)

Yıllar	GSYH Hedefi	Sektörlerin GSYH Payı (Z_{GSYH})
2021	6.825.822.597	6.018.883.608
2022	7.132.521.000	6.289.324.565
2023	7.453.000.000	6.571.916.995

Sektörlerin GSYH içinde payı hesaplanırken enerji istatistiklerin açıklandığı 2017 yılı dikkate alınmıştır. İkinci sütunda yer alan değerler hedef programlama da yer alan " Z_{GSYH} " hedef değerleridir. Kısıtların belirlenmesi adımında öncelikle istihdam kısıtı incelenmiştir. Kalkınma planında yer alan istihdam değişim yüzdeleri Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4
İstihdam ve Çalışma Hayatı Hedefleri 2018

Yıllar	2018	2023
İşgücüne Katılma Oranı (%)	53,2	56,4
İşgücü (Milyon Kişi)	32,3	36,7
İstihdam (Milyon Kişi)	28,7	33,0
İstihdam Oranı (%)	47,4	50,8
İşsizlik Oranı (%)	11,0	9,9

Kaynak: 11. Kalkınma Planı, Kalkınma Bakanlığı (2019)

Tablo 4 değerleri ile birlikte Madde 216.'da yer alan plan döneminde, yıllık ortalama yüzde 2,8 oranında artışla, 4,3 milyon ilave istihdam yaratılması öngörülmektedir. İşgücü kısıtının belirlenmesi için plan döneminde istihdama yapılan ödemelerin tutarının hesaplanması gerekmektedir. Bunun için Madde 179'da yer alan para politikası fiyat istikrarı kısmında enflasyonun bugünden başlayarak 2023 yılına kadar %5 hedefine kademeli bir şekilde yakınsayacağı belirtilmektedir. İstihdama yapılan ücret ödemesi hesaplanmasında ücretlerin her yıl enflasyon oranında artacağı kabul edilmiştir. İlgili hedef yıllar için kademeli olarak azalan enflasyon değeri ve işgücüne yapılması beklenen ödemeler Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5 incelendiğinde ikinci sütunda yer alan değerler bir çalışanın yıllık aldığı ortalama ödeme tutarıdır. Bu tutar 2017-2018-2019 yılları için işgücüne yapılan toplam ödeme tutarının istihdam sayısına oranı ile elde edilmiştir. Üçüncü sütunda bulunan enflasyon değerleri planda yer alan %5 enflasyon hedefine göre kademeli olarak eşit oranda azaltılarak bulunmuştur. İkinci sütunda yer alan ve 2020-2021-2022-2023 yıllık ödeme tutarları üçüncü sütunda ilgili yıllar için enflasyon değerleri oranında yapılan artışlar ile hesaplanmıştır. Dördüncü sütunda toplam işgücü ödemeleri; Tablo 4 istihdam değerleri ve %2,8 istihdam artışı ile Tablo 5'te bulunan yıllık ödeme tutarlarının çarpılması sonucunda elde edilmiştir. Değerlerin yanında yer alan (L) alt kısıtı göstermek üzere, (\tilde{L}) değerleri incelenen yıllar için işgücü üst ödeme kısıtıdır.

Tablo 5
Kalkınma Planı Beklenen İşgücü Ödemeleri (TL)

Yıllar	Yıllık Ödeme	Enflasyon (%)	Toplam İşgücü Ödemesi
2017	29.413	11,92	829.128.570 (L)
2018	32.919	20,30	944.025.289
2019	39.602	17,24	1.172.003.621
2020	46.429	14,18	1.418.026.870
2021	53.013	11,12	1.670.914.379 (\tilde{L})
2022	58.908	8,06	1.916.135.100 (\tilde{L})
2023	63.656	5,00	2.136.834.008 (\tilde{L})

Hedef programlama modeli için sermaye tüketimi kısıtı ile ilgili planda yer alan bilgiler değerlendirilmiştir. Buna göre kalkınma planında Madde 220' de yer alan sabit sermaye yatırımlarının plan döneminde ortalama %5,3 oranında artacağı öngörülmektedir. Bu bilgi doğrultusunda 2017 yılı sabit sermaye tüketimi baz alınarak ilgili yıllar için yıllık %5,3 oranında artışla elde edilen sabit sermaye tüketimi değerleri Tablo 6'da verilmiştir.

Sabit sermaye tüketimi, muhasebe dönemi boyunca fiziksel yıpranma, normal kullanım dışı olma veya normal kaza zararı sonucu olarak bir üretici tarafından sahip olunan veya kullanılan sabit aktif stoklarının cari değerlerindeki düşme olarak tanımlanabilir (TÜİK, 2019). Tablo 6 incelendiğinde hedef programlama modeli olan Eşitlik 3'te 2017 yılı sermaye tüketim değeri alt kısıt (K) olmak üzere üst kısıtlar (\tilde{K}) olarak değerlendirilmiştir.

Tablo 6
Sermaye Tüketimi Hedef Yıllar

Yıllar	Sermaye Tüketimi
2017	417.897.361 (K)
2021	513.787.002 (\tilde{K})
2022	541.017.713 (\tilde{K})
2023	569.691.652 (\tilde{K})

5.2. Hedef Programlama Kısıt Katsayıları

Kısıt katsayılarının belirlenmesi adımında hedef programlama modelinde yer alan eşitsizliklerin sol tarafında bulunan değerler hesaplanmıştır. Arz ve talep kısıtı olarak denklemde yer alan $\sum_{j=1}^n (1 - a_{ij}) X_j \geq Y_i$ eşitsizlik için sağ taraf incelenen sektörlerin 2017 yılında girdi çıktı tablosunda bulunan sektörel talep tutarlarıdır. Eşitsizliğin sol yanı $(1 - a_{ij})$ katsayıları 17 sektör için Leontief matrisinde yer alan değerlerden oluşmaktadır. 2017 girdi çıktı tablosundan elde edilen ve $(1 - a_{ij})$ katsayılarını ifade eden Leontief matrisi değerleri Tablo 7'de gösterilmiştir.

$$C20: 0,0002 \cdot X_1 + 0,0002 \cdot X_2 - \dots + 0,2416 \cdot X_{17} \geq 417.897.361$$

$$C21: 0,0002 \cdot X_1 + 0,0002 \cdot X_2 - \dots + 0,2416 \cdot X_{17} \leq 513.787.002$$

2021 yılı için kurulan model diğer yıllar içinde aynı şekilde kurularak her yıl için ayrı ayrı " X_j " $j = 1..17$ çözümlerini göstermektedir.

6. Bulgular

Her yıl için ayrı ayrı elde edilen " X_j " $j = 1..17$ çözümlerinin Tablo 8'de yer alan "Enerji(petrol) Katsayı" değerleriyle çarpılması sonucunda ton cinsinden petrol enerji tüketim değerleri elde edilmiştir. Buna göre hedef yıllar için sektörel enerji eşdeğeri petrol tüketimleri Tablo 9'da gösterilmiştir.

Tablo 9 sonuçları incelendiğinde 2021-2022-2023 yılları için Kalkınma Planı çerçevesinde sektörlerin beklenen enerji tüketimlerinin petrol cinsinden değerleridir. Türkiye Cumhuriyeti Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından 2018 yılında Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne sunulan Türkiye'nin Yedinci Ulusal Bildirimi (TYUB) raporunda Türkiye'nin nihai enerji tüketimi 1990 yılında 42.2 MTep'den (Milyon ton petrol eşdeğeri) 2016 yılında 104,5 MTep'e yükselmiştir (TYUB, 2018). 2017 yılında ise bu değer sektörel toplam olarak 107,3 MTep olarak belirlenmiştir (TÜİK, 2019). Sektörel CO₂salım değerlerinin hesaplanmasında Eşitlik 2'de yer alan formül kullanılmıştır. Buna göre elde edilen petrol tüketim değerleri Tablo 10'da gösterilmiştir.

Türkiye'nin en son sera gazı envanterine göre, toplam sera gazı emisyonları, 2016 yılında 496,1 Mt CO₂ eşdeğeri'dir. Bu değer 1990 seviyesine kıyasla %135,4 oranında bir artışı temsil etmektedir (TYUB, 2018). Sektörel bazda değerlendirildiğinde bu değer 2017 yılı için 338,1 MtCO₂ eşdeğeri olarak hesaplanmıştır. Tablo 10' da hedef yılları için hesaplanan CO₂salım değerleri dikkate alındığında 2017 yılına göre ortalama %152,3 artış beklenmektedir. Bu artışların ise sektörel bazda oranları incelendiğinde %40,0'ı elektrik-gaz, %39,3'ü imalat ve %14,8 ulaştırma-depolama hizmetleri olarak belirlenmiştir. En fazla artışa sahip olan sektörler ise %264,2 ulaştırma-depolama, %236,2 konaklama-yiyecek ve %206,0 toptan-perakende şeklindedir.

7. Sonuç ve Öneriler

Kalkınma planına göre 2017 yılından 2021 yılına GSYH artışı %140 iken, çalışma sonucunda CO₂salımlarında %162 bir artış olacağı tahmin edilmiştir. 2021 dikkate alınır 2022 için CO₂salım değerinde ise %4 bir azalış olacağı belirlenmiştir. 2023 yılında ise 2022 yılına göre %8'lik CO₂salım artışı öngörülmüştür. Arı ve Zeren (2011), Bayramoğlu ve Yurtkur (2016), Özdemir ve Koç (2020) çalışmalarında belirtildiği gibi ekonomik büyüme ile CO₂ emisyonları arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Bundan dolayı incelenen yıllarda meydana gelen CO₂ emisyonları artışlarının üretimde meydana gelen artışların bir sonucu olduğu söylenebilir. GSYH artışının bir sonucu olarak planda yer alan yıllar için CO₂ emisyonlarında 2017 yılına göre ortalama %152,3 artış beklenmektedir.

Toplam CO₂ emisyonları içindeki sektörlerin payı incelendiğinde ilk iki sektör %40,0 ile elektrik-gaz ve %39,3

ile imalat olarak belirlenmiştir. Buradan Türkiye'nin enerji üretimi ve tüketiminden kaynaklanan CO₂ emisyonlarının toplamın yaklaşık %80'ine tekabül ettiği söylenebilir. Ayrıca toplamdaki payı %14,8 ile üçüncü olan ulaştırma-depolama sektörü imalat sektörü ile doğrudan bağlantılıdır. Elde edilen sonuçlardan görülebildiği gibi enerji konusunda yapılacak olacak yeşil enerji yatırımları diğer sektörler nazaran daha yüksek oranlarda CO₂ emisyonlarının düşmesine sebep olacaktır.

Kalkınma planı çerçevesinde en fazla oranda emisyon artışı gerçekleşen sektörler %264,2 ile ulaştırma-depolama, %236,2 ile konaklama-yiyecek ve %206,0 ile toptan-perakende şeklindedir. Ulaştırma-depolama sektörü hem toplam içindeki payı hem de artış oranı dikkate alındığında kritik sektör olarak değerlendirilebilir. Bu sektörde CO₂

Tablo 8

Hedef Programlama Katsayıları ve Talepler

Sektör Kodu	g_j	l_j	k_j	Enerji(petrol) Katsayı	Y_j (Tl)
X1	0,0999	0,0559	0,0002	0,0117	2.359.412
X2	0,5167	0,0813	0,0002	0,0256	601.155.446
X3	0,8082	0,0365	0,0001	0,2945	32.623.943
X4	0,3323	0,1125	0,2666	0,0139	16.505.595
X5	0,6023	0,1057	0,0000	0,0037	121.875.247
X6	0,3617	0,2137	0,0004	0,0045	273.577.180
X7	0,4752	0,1125	0,0001	0,0329	173.949.923
X8	0,4658	0,2559	0,0024	0,0065	116.030.203
X9	0,3593	0,1689	0,0460	0,0024	49.142.417
X10	0,3431	0,2255	0,0001	0,0016	52.164.072
X11	0,1706	0,0180	0,0000	0,0022	210.191.734
X12	0,3614	0,2449	0,1468	0,0010	10.470.948
X13	0,3343	0,3332	0,0033	0,0009	41.268.836
X14	0,1482	0,6290	1,4034	0,0014	124.025.917
X15	0,4022	0,4338	1,0677	0,0027	111.162.963
X16	0,3868	0,1931	0,3219	0,0012	33.297.012
X17	0,4690	0,2518	0,2416	0,0005	45.063.370

emisyonlarının azaltılması için elektrik, güneş enerjisi gibi alternatif kaynakların kullanım yoğunluğunun artırılması etkili olacaktır. Diğer artış oranları incelendiğinde konaklama-yiyecek ve toptan-perakende sektörleri için nüfus artışından doğrudan etkilenen sektörler olduğu görülebilir. Bu konuda ev ve işyerlerinin güneş enerjisi panelleri yardımıyla ısı ve ışık elde edilmesi, geri dönüşüm alt yapısının güçlendirilmesi ve ambalajlama faaliyetlerindeki teknolojilerin geliştirilmesi CO₂ emisyonlarının azaltılmasında etkili olabilir.

11. Kalkınma Planı çerçevesinde karbon salımı konusunda hedefleri olduğu görülmüştür. Plana göre 2018-2023 yılları arasında kümülatif olarak CO₂ salımında 18 milyon ton azalma beklenmektedir. Ancak hesaplanan toplam karbon salımı dikkate alındığında bu hedef toplam karbon salımının %0,70'ine tekabül etmektedir. Var olan enerji kullanım alanları ve potansiyellerinin değerlendirilerek bu oranın daha da artmasının sağlanması gerekmektedir.

Türkiye için sera gazları emisyonlarının azaltılması ve sürdürülebilir bir dünya adına yeraltı kaynaklarımızdan olan toryum, uranyum, bitümlü şistler, asfaltit, ham petrol, doğal gaz, taş kömür ve linyit gibi fosil yakıt rezervleri ile biyokütle, jeotermal, hidrolik, rüzgâr, güneş enerjisi gibi yenilenebilir kaynak potansiyellerini kullanılmalıdır (Deveci, 2019:202). Ayrıca Türkiye'nin sahip olduğu

Tablo 9
Hedef Yılları için Petrol Kullanım Değerleri (Ton)

Sektör Kodu	Yıllar			
	2017	2021	2022	2023
X1	1.436.460	1.508.283	1.381.443	1.651.929
X2	45.263.232	107.276.238	101.971.795	109.695.082
X3	42.874.298	106.209.371	108.153.139	109.958.345
X4	683.088	717.242	1.656.867	785.551
X5	1.828.572	1.920.001	4.915.016	2.102.858
X6	1.967.524	7.624.969	2.559.159	7.880.336
X7	10.994.031	42.762.691	33.677.674	43.682.013
X8	741.485	850.845	3.707.426	2.920.936
X9	217.337	228.204	260.352	256.080
X10	188.623	198.054	188.531	595.302
X11	432.969	818.324	493.517	497.914
X12	88.840	99.611	176.360	171.631
X13	94.096	109.237	337.926	327.079
X14	148.930	156.376	162.741	171.269
X15	247.985	260.384	238.303	285.183
X16	39.438	41.410	40.088	45.354
X17	18.485	19.409	18.686	21.257
Toplam	107.265.393	270.800.650	259.939.024	281.048.119

biyoetanol tesislerinden maksimum miktarda faydalanarak enerji ihtiyacını sağlamak için, biyoetanol hammaddesi üreticilerine destek olunması ve tarımsal atıklardan biyoetanol üretimi konusunda çiftçilere kolaylıklar sağlanması gerekmektedir (Ünlü, 2019:37). Sera gazı emisyonlarının azaltılması adına önerilen diğer bir yöntem Perese (2010), Zahra, Seyedve Bahaeddin (2019) çalışmalarında yer alan karbon emisyonlarının vergilendirilmesi sonucu oluşan olumlu etkilerdir.

Tablo 10
Hedef Yılları için CO₂ Salım Değerleri (Ton)

Sektör Kodu	Yıllar			
	2017	2021	2022	2023
X1	4.527.578	4.753.957	4.354.171	5.206.715
X2	142.665.181	338.123.938	321.404.869	345.747.892
X3	135.135.501	334.761.283	340.887.845	346.577.671
X4	2.153.024	2.260.675	5.222.279	2.475.977
X5	5.763.478	6.051.651	15.491.637	6.627.999
X6	6.201.438	24.033.137	8.066.214	24.838.028
X7	34.652.085	134.783.711	106.148.651	137.681.324
X8	2.337.087	2.681.778	11.685.435	9.206.497
X9	685.024	719.275	820.604	807.138
X10	594.522	624.248	594.231	1.876.331
X11	1.364.674	2.579.274	1.555.517	1.569.375
X12	280.014	313.965	555.867	540.963
X13	296.581	344.305	1.065.109	1.030.920
X14	469.412	492.883	512.943	539.824
X15	781.624	820.705	751.106	898.868
X16	124.306	130.521	126.355	142.952
X17	58.262	61.175	58.895	67.001
Toplam	338.089.791	853.536.481	819.301.726	885.835.473

Günümüzde meydana gelen Covid-19 salgının ekonomik etkisinden dolayı CO₂ emisyonlarının yeniden toparlanma olana kadar Dünya’da ve Türkiye’de düşmesi beklenmektedir. Bu süre zarfında özellikle yeşil enerji olarak bilinen ve karbon salımın olmadığı enerji türlerinin yaygınlaştırılarak artması sağlanabilir. Ayrıca kalkınma planlarında sera gazı emisyonları konusunda ekonomik hedeflerin yanında çevresel hedeflerinde daha belirgin ifade edilmesi toplumsal alanda farkındalık yaratmada etkili olacaktır.

Kaynakça

- Alcántara, V., & Padilla, E. (2006). “An Input-Output Analysis of The " Key" Sectorsin CO₂ Emissions Froma Production Perspective: An Application to The Spanish Economy.”
- Arı, A , Zeren, F . (2011). “CO₂ Emisyonu ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Analizi”, Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18 (2), 37-47.
- Aydoğuş, Osman. (2010). “Girdi-Çıktı Modellerine Giriş”, Efil Yayınevi, Ankara.
- Banerjee, S. (2020). Carbon Emissions Embodied in India–United Kingdom Trade: A Case Study on North–South Debate. *Foreign Trade Review*, 55(2),199–215. <https://doi.org/10.1177/0015732519894149>
- Bekiroğlu, O. (2014). “Sürdürülebilir Kalkınmanın Yeni Kuralı: Karbon Ayak İzi”, II. Elektrik Tesisat Ulusal Kongresi.
- Çemrek, F, Şentürk, S, Terlemeç, L. (2010). “Bulanık Kümeleme Analizi ile OECD Ülkelerinin CO₂ Emisyonları Bakımından İncelenmesi. *PhysicalSciences*,5 (3), 52-69. Retrievedfrom<https://dergipark.org.tr/tr/pub/nwsaphysic/issue/20033/213536>
- Deveci, E. (2019). “Termik Santrallerin MRV Sistemi Sera Gazı Emisyon Hesabı ve Emisyonların İyileştirilmesi”. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi, 22 (4) , 199-214. DOI: 10.17780/kusjyes.645575
- Dogan, I., & Topalli, N. (2016). “Milli Gelir, Karbon Emisyonu ve Enerji Tüketimi: Türkiye için Dogrusal ve Dogrusal Olmayan Nedensellik Analizi”, *Business and Economics Research Journal*, 7(1), 107.
- Dong, J., He, J., Li, X., Mou, X., & Dong, Z. (2020). TheEffect of Industrial Structure Change on Carbon Dioxide Emissions: A Cross-Country Panel Analysis, *Journal of Systems Science and Information*, 8(1), 1-16. doi: <https://doi.org/10.21078/JSSI-2020-001-16>
- EPA (2018). Inventory of U.S. Greenhouse Gas Emissionsand Sinks: 1990-2016. Annex 2 (Methodology for estimating CO₂ emissions from fossil fuel combustion), Table A-41 and Table A-50. U.S. Environmental Protection Agency, Washington, DC. U.S. EPA #430-R-18-003 (PDF) (101 pp, 3 MB, About PDF) (Erişim: 22/11/2019)
- IPCC (2006). 2006 IPCC Guidelines for National Greenhouse Gas Inventories. Volume 2 (Energy). Intergovernmental Panel on Climate Change, Geneva, Switzerland. (Erişim: 22/11/2019)
- Jirajariyavech, I., Kunnoot, S., & Iemthanon, K. (2020). Accounting for External Costs in the Allocation of Carbon Emissions Quotas for Selected Industries in Thailand. *Environment Asia*, 13(1).
- Kalkınma Bakanlığı, (Temmuz, 2019). Türkiye Cumhuriyeti Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019). “On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)”. (Erişim: 02/12/2019)
- Kang, J., Ng, T. S., & Su, B. (2020). “Optimizing electricity mix for CO₂ emissions reduction: A robust input-output linear programming model”. *European Journal of Operational Research*.
- Kuşkaya, S., & Gençoğlu, P. (2017). “OECD Ülkelerinin 1995-2015 Yılları İtibariyle Sera Gazı Salımları Açısından Karşılaştırılması: İstatistiksel Bir Analiz”, *International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies*, 3(3), 177-188.
- Leontief, Wassily (2008). “Input-output analysis”, Palgra ve Macmillan UK, 3073-3078.
- Lecomber, J. R. C. (1975) A critique of methods of adjusting updating and projecting matrices, in:R. I. G. Allen& W. F. Gosling (eds) *Estimating and Projecting Input–Output Coefficients* (London, Input–Output Publishing Company), pp. 43–56.
- Mi, Z. F., Pan, S. Y., Yu, H., & Wei, Y. M. (2015). Potential impacts of industrial structure on energy consumption and CO₂emission: a case study of Beijing. *Journal of Cleaner Production*, 103, 455-462.
- Morán, M. A. T., & del RíoGonzález, P. (2007). A combined input–output and sensitivity analysis approach to analyse sector linkage sand CO₂ emissions. *Energy Economics*, 29(3), 578-597.
- Munasinghe, M. (2001), “Towards Sustainomics”, *The Sustainability of Long Term Growth*, Eds. Mohan Munasinghe, Osvaldo Sunkel, Carlos de Miguel, Cheltenham, UK; Northampton, MA, USA, 43-44.

Özdemir, B. K., & Koç K. (2020).“Türkiye’de Karbon Emisyonları, Yenilenebilir Enerji ve Ekonomik Büyüme”. Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi, 11(1), 66-86.

Özkan, M. M. (2003). “Bulanık Hedef Programlama”, Bursa: Ekin Kitabevi.

Özmen, M. T. (2009). “Sera Gazı-Küresel Isınma ve Kyoto Protokolü”. İMO Dergisi, 453(1), 42-46.

Özsoy, C. E. (2015). Düşük karbon ekonomisi ve Türkiye’nin karbon ayak izi. Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 4(9), 198-215.

Pakdemirli, B. (2020). CO₂ Emisyon Değerlerinin Tarım Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği. Derim, 33-43. DOI: 10.16882/derim.2020.700482

Perese, K. (2010). Input-Output model analysis: Pricing carbondioxide emissions. Tax Analysis Division, Congressional Budget Office Working Paper Series, Washington, DC.

Sel, A. (2019). “Bulanık Girdi Çıktı Analizi ile Doğrusal ve Hedef Programlama: Türkiye Örneği”, Doktora Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sel, A. (2019).“Girdi Çıktı Analizi ile Bulanık Hedef Programlama: Sektörel Üretim ve Elektrik Tüketim Değerleri Projeksiyonu”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 267-284.

Tay Bayramoğlu, A, Koç Yurtkur, A . (2016). “Türkiye’de Karbon Emisyonu ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Doğrusal Olmayan Eşbütünlüşme Analizi”, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16 (4), 31-46. DOI: 10.11616/basbed.vi.455402

Trinh, B., and Phong, N. V.(2013).“A Short Note on RAS Method”, *Advances in Management and Applied Economics*, 3(4), 133.

Türkiye Cumhuriyeti Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, (2018). “Türkiye’nin YedinciUlusalBildirimini”.

(<https://www.undp.org/content/dam/turkey/UNDP-TR-7NC-TUR-2019.pdf>) (Erişim: 28/05/2020)

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, (2020). “İklim Değişikliğiyle Mücadelenin Önemi”. (mfa.gov.tr) (Erişim: 20/11/2019)

Türkiye İstatistik Kurumu,(2019).“Sera Gazı Emisyon Bülteni”,(www.tuik.gov.tr) (Erişim: 05/12/2019)

Türkiye İstatistik Kurumu, (2019).Ulusal Hesaplar, “Girdi Çıktı Tabloları”.(www.tuik.gov.tr) (Erişim: 03/12/2019)

Türkiye İstatistik Kurumu, (2019). Yıllık Hesaplar, “Yıllık Gayrisafi Yurt İçi Hasıla”.(www.tuik.gov.tr) (Erişim: 02/12/2019)

ÜnlüD. (2019). “Fosil Yakıtlara Çevre DostuYenilenebilir Bir Alternatif: Biyoyakıtlar”. Uluslararası Enerji Ekonomi ve Güvenlik Kongresi, Tam Metin Bildiriler Kitabı, 30-39.

Xu, M., Li, R., Crittenden, J. C., &Chen, Y. (2011). CO₂EmissionsEmbodiedin China's Exports From2002 to 2008: A Structural Decomposition Analysis. *EnergyPolicy*, 39(11), 7381-7388.

Zahra, Z. G., Seyed Nematollah, M., & Bahaeddin, N. (2019). Economic evaluation of the effects of exerting green tax on the dispersion of bioenvironmental pollutants based on multi-regional general equilibrium model (GTAP-E). *Energy Sources, Part A: Recovery, Utilization, and Environmental Effects*, 1-12.

Ortak Mülkiyet Çerçevesinde İklim Değişikliği Sorununun Çözümünde Kyoto Protokolü'nün Etkisi

The Effect of the Kyoto Protocol on the Solution of the Climate Change Problem in the Common Property Framework

Berna Aksoy ÖZCAN^a

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi	
Başvuru	4 Mart 2020
Kabul	21 Temmuz 2020
Online Gösterim	20 Kasım 2020
Makale Türü	Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler

Kyoto Protokolü,
Ortak Mülkiyet,
İklim Değişikliği,
Çevre Yönetimi,
Paris Antlaşması.

ÖZ

Günümüzde çevre sorunları iklim değişikliği üzerinden tartışılmaktadır. İklim değişikliği, küresel düzeyde insan varlığını tehdit etmektedir. 1990'larda neoliberal politikaların etkisinde, doğal kaynakların hesapsızca kullanımı, gezegenin ekosisteminin bozulmasının önemli nedenlerinden biri olmuştur. Sanayileşmenin uluslararası niteliği, çevre sorunlarının da küresel düzeyde tartışılır olması sonucunu getirmiştir. Bu yüzden günümüzde devletler, ortak bir sorun olarak iklim değişikliğini tartışmaya ve ortak çevre politikalarıyla çözüm üretmeye çalışmaktadırlar. Devletler ortak bir mülkiyet olarak doğal kaynakların kullanımını sınırlandırmak ve bu kaynakların kalitesinin devamlılığını sağlamak için ortak hareket ederek iklim değişikliğinin önüne geçmek arzusunda. Bu çalışmada, 1980'lerden sonra neoliberal politikaların etkisiyle küresel pazara dönük rekabetin sınırsız doğal kaynak kullanımını teşvik eden ortamında, ortak mülkiyet (common property) kavramı üzerinden uluslararası çevre politikalarının önemi ve uluslararası işbirliğinde ortak çevre yönetimi sorunu tartışılacaktır. Çalışmada ele alınan sorun, 2005'te yürürlüğe giren ve karbon gazı salınımını azaltma amacı ile devletlere yaptırım uygulayan Kyoto Protokolü üzerinden değerlendirilmeye çalışılacaktır.

ARTICLE INFO

Article History	
Received	4 March 2020
Accepted	21 July 2020
Available Online	20 November 2020
Article Type	Research Article

Keywords

Kyoto Protocol,
Common Property,
Climate Change,
Environmental Management,
Paris Agreement.

ABSTRACT

Today, environmental problems are discussed through climate change. Climate change threatens human existence on a global level. In the 1990s, under the influence of neoliberal policies, the uncontrolled use of natural resources has been one of the major causes of the planet's ecosystem degradation. The international nature of industrialization has resulted in environmental issues being discussed at a global level. For this reason, states are trying to discuss climate change as a common problem and to find solutions with common environmental policies. States intend to limit the use of natural resources as a common property and to prevent climate change by acting jointly to ensure the continuity of the quality of these resources. In this study, the importance of international environmental policies over the common property concept and the common environmental management problem in international cooperation will be discussed in the environment that promotes unlimited natural resource use of competition against the global market with the effect of neoliberal policies after 1980s. The problem addressed in the study will be tried to be evaluated through the Kyoto Protocol, which entered into force in 2005 and imposed sanctions on the states to reduce carbon gas emissions.

1. Giriş

Dünya yerküresinin oluşumunun milyarlarca yıl sürdüğünü düşündüğümüzde normal sıcaklık düzeylerine gelişi sonrası insanoğlunun yaşamı kolaylaşmış ve nüfusu artmıştır. Sıcaklık değerlerinin ± 2 °C olarak seyrettiği dönemlerde dahi ekosistemde meydana gelen ciddi sıcaklık farkları ve sonrasında günümüzdeki sıcaklık düzeyine ulaşması,

yerkürenin oluşumunda önemli bir süreçtir. İlk kez 1750'li yıllarda insanoğlunun kömürü yeraltından çıkarması ve işlemeye başlaması ile başlayan süreç, sıcaklık düzeyini arttıran sanayileşme ve teknolojik gelişmeler nedeniyle yerkürenin ısınması, ekosistemin sağlıklı döngüsünü bozmuştur. Dolayısıyla çevre sorunlarının iktisadi büyüme kaygılarından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Çevre

^a Dr. Öğr. Üyesi, Nişantaşı Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul, **E-Posta:** bernaaksoy.ozcan@nisantasi.edu.tr **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-2448-6282>

△ Yazar(lar) bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Akdeniz İİBF Dergisi sorumlu değildir.

sorunları, başlangıçta insanoğlunun yaşamını bölgesel düzeyde etkilese de ancak 1960'lı yıllardan sonra akademik düzeyde tartışma konusu olmuş, 1990'larda ise ülkelerin ekonomik büyüme ve refah düzeylerini artırma yarışında devletler düzeyinde tartışılır hale gelmiştir.

Günümüzde gezegenin doğal yaşam döngüsünü devam ettirmesinin temel yolu, iklim ve hava koşullarının 1990lar seviyesine geri dönmesini sağlamaktır. Çevre korumanın ve bu açıdan uluslararası işbirliğinin de en önemli amacı; dünya yerküresinin ısı değerini arttıran kalkınma çabalarını bir kenara bırakıp ekosistemi etkilemeyecek sürdürülebilir kalkınma (*sustainable development*) çabası içinde olmak ve dünyanın ısı değerini hem iklim değişikliğine neden olmayacak hem de insan yaşamını tehdit etmeyecek düzeye indirebilmektir. Çevre korumada uluslararası işbirliğine dönük hazırlanan çevre sözleşmeleri, ulusal düzeyde kalkınmanın önünde engel olmaktadır. Diğer taraftan ülke sınırları dahilinde olan kaynakların mülkiyetinin ulusal, kullanım hakkının ise uluslararası niteliği, uluslararası düzeyde çatışma unsuru olabilmektedir. (Salehyan, 2008:318) Ülkelerin kalkınmasının sürdürülebilir nitelik taşıyabilmesi için 1990'lardan beri yapılan çalışmalarda da bunun için gerekli yöntemlerin maliyetlerinin yüksek olması ülkelerin isteksiz davranmasına neden olmakta ve yoksul-zengin ülke ikilemi (*kuzey-güney ayrımı*) uzun süredir uluslararası işbirliği çabalarını da olumsuz etkilemeye devam etmektedir.

Bu konuda yapılmış akademik çalışmalarda, uluslararası işbirliğinin önündeki engellerin özellikle devletler düzeyinde sorun çözüme ve bu sorunların çözümünü konusunda da yaptırım uygulama gibi geniş kapsamlı çabalar düzeyinde analiz edilmiştir. Çalışmaları, üç grupta incelediğimizde 1960'larda yapılmış çalışmalarda çevrenin ekolojik niteliği üzerinde durulmuş ve ekosistemin düzeni üzerinde insan varlığının etkisi araştırılmıştır.(Hardin, Huxley, Russet) İkinci grup çalışmalar ise 1990'larda daha çok politik ekoloji, siyasi ve ekonomik nüfuz alanlarının(yerel-bölgesel) işbirliği ile çözümüne dayalı yapılmış çalışmalardır. (Dietz, Ostrom) 2005 ve sonrası ise çalışmalarda sıklıkla uluslararası işbirliği çabalarının ekosistem üzerinde meydana gelen değişikliklerin aynı hızla olmaması ve bunun nedenleri siyasi ve ekonomik düzeyde sorgulanmaya başlanmıştır. (Bryant-Bailey, Forsyth)

Bu çalışmada, uluslararası ilişkilerde 1980'lerden sonra neoliberal politikaların etkisiyle küresel pazara dönük rekabetin gittikçe artan düzeyde doğal kaynak kullanımını sınırsızca teşvik eden ortamında, "ortak mülkiyet" kavramı üzerinden küresel çevre sorunları değerlendirilecek, uluslararası çevre politikalarının önemi ve uluslararası işbirliğinde ortak çevre yönetimi sorunu üzerinde durulacaktır. Konu Uluslararası Çevre Antlaşmaları arasında yaptırım gücü açısından önemli bir anlaşma olan Kyoto Protokolü üzerinden değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Çalışma dört bölümde ele alınacaktır. Birinci bölümde; öncelikle ortak mülkiyet kavramı üzerinden araştırmacı ve düşünürlerin çevre sorunlarına getirdiği yapıcı öneriler günümüzün koşullarında tartışılacak, ikinci bölümde ise; doğal kaynakların ortak mülkiyeti niteliği üzerinden çevre sorunlarının uluslararası işbirliğinde çözümü için ortak hareket etmek ve ortak çevre politikaları üretmek gibi çevre

yönetimi sorunları, uluslararası ilişkilerde temel aktör konumundaki devletler üzerinden tartışılacaktır. Üçüncü bölümde ise 2005'te yürürlüğe giren ve BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi içinde yer alan, amacı sera gazı emisyonlarının azaltılması olan Kyoto Protokolü'nün uygulama aşaması ve yaşanan sorunlar değerlendirilecek ve son bölümde ise Kyoto Protokolü sonrası küresel çevre politikalarının sonuç değeri üzerinden değerlendirmesi yapılacak ve sistemin tıkanan yönleri tartışılacaktır.

2. Çevrenin Ekopolitik Niteliği ve Kaynakların Ortak Mülkiyeti

1960'lı yılların sonuna kadar çevre korumaya ilişkin bazı tartışmalar vardı; ancak kamuoyunun yoğun ilgisi ve dikkatinden uzak, daha çok doğa bilimciler, ekonomistler ve felsefeciler tarafından küçük çapta yapılıyordu. 1960-1970 yılları arası akademik yayınlarda dahi iki konu üzerinde durulmaktaydı. Birincisi çevre kirliliğinin insanoğlunun neden olduğu bir sonuç olması, ikincisi ise ortak mülkiyet bilinci ile kirliliğin önüne geçmekti. (Bryant et al. 2005: 3) Özellikle kirliliğin nedenleri üzerinde birkaç konu başlığı seçen bilim insanları; nüfus artışının yanısıra kapitalist sistemin yarattığı doğal kaynakların tükenebilirliği ve insan-doğa ilişkisinin olumsuz olarak etkilendiği tüketim odaklı insan yaşantısı gibi etkenleri ele almıştır.

Ekopolitik; zengin ve fakir ülkeler arasında ekonomik rekabet ve güç mücadelesinde ekolojik ve politik unsurlar arası ilişkilerden doğan zararların ekosisteme uyumu amacıyla çalışılan alandır. Bu kavramı ilk kullanan araştırmacı ve biyolog Aldous Huxley'dir. İngiliz asıllı araştırmacı, 1963'te basılan Ekolojinin Politikası; hayatta kalma sorunu (*The politics of Ecology; the question of Survival*) adlı kitabında, çevre-insan etkileşimini bütün olarak ele almıştır. Huxley, ekolojik dengenin geleceği açısından toplumsal çabaların önemli olduğunu vurgulamış ve yoksul ülkelerdeki hızlı nüfus artışının öncelikle önlenmesi gerektiğini belirtmiştir. (Huxley,1963:4) Çevre korumanın birincil amacının çevre kirliliğini önlemek olduğu düşünülürse, çevreyi kirleten insanoğlunun dünyayı kirletme kapasitesini azaltmanın yegane yolu da hızlı nüfus artışının önüne geçmektir diyebiliriz. Huxley'in en önemli sorun olarak gördüğü bilim ve teknoloji ile doğanın elinden alınan doğum-ölüm dengesidir. Tüm canlılar içinde doğal seleksiyonu reddeden varlık olan insan, doğum-ölüm dengesini çeşitli tıbbi müdahalelerle bozmuş ve bu şekilde gezegenin kaldıramayacağı bir nüfus artışının da nedeni olmuştur. Gezegenin sınırlı kaynak kapasitesine dikkat çekerek insan türü dışında hiçbir canlının bu dengeyi bozmadığını iddia etmiştir. Nüfus artışını dengelemek için iyi eğitimli ve bilinçli nesillerin varlığına ihtiyaç vardır ve bunun için de özellikle yoksul ülkeler açısından eğitim seviyesini arttırmak gereklidir.(Huxley,1963:5) Fakat bunun da yüklü bir maliyeti vardır. Özellikle yoksul ülkeler açısından nüfus sınırlandırmasını gerçekleştirmek belli bir süreci de kapsar, ayrıca nüfus sınırlandırması konusunda bu yoksul ülkelerin gelenek, inanç ve kültürden gelen bazı öğelere bağlılığı da bu süreci etkiler. Dolayısıyla yoksul ülkelerde nüfus sınırlandırmasını uygulamak hem ekonomik hem de sosyolojik açıdan zordur. Yoksul ülkelerde sermaye yokluğu nedeniyle teknoloji eksikliği de nüfus yoğunluğunun çoğu zaman ucuz işgücü amacıyla kullanılmasına neden olmaktadır. Buna ek olarak;

ekonomisi zayıf olan bu ülkelere yabancı sermaye girişini kolaylaştırmak adına yabancı girişimcilere, doğal kaynakların ucuz ve uzun vadeli kiralanması, ucuz işgücü imkanları sağlamak, çevre sorunlarını yoksul ülkeler açısından işin içinden çıkılmaz hale getirmektedir. Yoksul ülke, bir yandan kalkınma için krediye ve yabancı yatırımcıya ihtiyaç duyarken diğer yandan yatırımcının çevreye vereceği her türlü zararı da peşinen kabul etmektedir. Bu noktada kalkınma hedefi-çevre sorunları ikileminde kalan yoksul ülkeler, artan nüfusun ihtiyaçları için çevreden vazgeçmektedirler.

Huxley, makalesinde; gelişmiş ülkelerin militarist yaklaşımla sürekli empoze ettikleri savaş ihtimalinin toplumda milliyetçi ve ideolojik görüşleri yerleştirmesiyle bilim ve teknolojinin asıl kullanılması gereken alan olan ekolojik sistemin yeniden düzenlenmesi ve iyileştirilmesi yerine, olma ihtimali üzerinde sürekli politikalar üretilen “savaş” unsuru etrafında şekillenmesinin, kaynakların azalmasına neden olacağını belirtmiştir. (Huxley,1963:5) Az gelişmiş ülkelerdeki nüfus artışı ve düşük eğitim düzeyi nedeniyle bu ülkelerin ekonomilerine aktarılan kaynakların da hiçbir zaman yeterli olmayacağını savunmuştur. Sonuçta, Huxley, tüm dünya ülkeleri için ekolojik bozulmayı önlemek ve tedbir almak amaç olsaydı; Birleşmiş Milletler (BM) bünyesindeki Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), Dünya Sağlık Örgütü (WHO) gibi kurumların uluslararası ilişkilerde temel aktörler olacağını belirtmiştir. (Huxley,1963:6) Maalesef, Huxley’in önerdiği gibi, ülkelerin gelişmişlik düzeylerindeki farklılıklar ve öncelikli amaçları arasında kalan nüfus artışı, savaş ekonomisi gibi iç politik unsurların önüne geçememiştir.

Öncelikle Huxley, ekopolitik kavramını ortaya atmış olsa da kavram içinde yoksul ülkelerin nüfus artışını indirgemeci bir yaklaşımla bilimsel verilerle değerlendirmek gerektiğini ifade etmesi sorunun çözümünü eksik bırakmaktadır. Bu noktada, yoksul veya gelişmiş ülkelerde, toplumların tüketim alışkanlıkları, iklim ve bölgesel değişiklikler etrafında kaynakların coğrafi olarak dağılımı, toplumların yönetim mekanizmalarının kaynak yönetimindeki rolü, doğal kaynakların mülkiyeti sorunu gibi değişkenler yanısıra, toplumların çevre sorunları konusunda yalnız biyofiziksel değil, ekonomik ve politik açıdan da sosyal adaleti temin etmenin birçok değişkene bağlı olduğu söylenebilir. (Blaikie, 1985:120) Ayrıca yoksul ülkelerde yerel veya bölgesel düzeyde kültürel, demografik coğrafi ve yönetim şekli bakımından farklı değişkenlerin varlığı da doğal kaynakların tüketiminde etkili olmaktadır. (Netting, 1993:114) Ayrıca Huxley’e göre yoksul ülkelerin arz-talep dengesi üzerinden kaynak talebini dengeleyebilmeleri için nüfus artışında azalmanın çözümün merkezinde olduğu savunulmaktadır. Bir biyolog olan Huxley bilimin diyalektik niteliğinden hareketle kıtlık ve çevre sorunları arasında sebep-sonuç ilişkilerini incelemiştir. Sonuç olarak doğal kaynakların piyasa veya meta değeri arz-talep dengesinde belirlendiği için Huxley, doğal kaynakların meta olarak değer üretmediği yalnız çevre-insan ilişkisi üzerinden değerlendirildiği bir yaklaşımla ekolojik sorunları açıklamıştır. Huxley’den sonra politik ekolojiyi araştıran akademisyenler, bu kavramın bilim ve politika (*science and politics*) ayrımını yapmaya çalışmışlardır. Uluslararası çevre sorunlarıyla ilgili olarak biyoloji bilimi temelli bir açıklamadan ziyade sorunu daha çok sosyal bilimler etrafında araştırmanın doğru olacağı ifade

edilmiştir. (Rittberger, 1992:87) Özellikle 1980’lerden sonra uluslararası düzeydeki çevre sorunlarını ekonomi ve politik boyutlarıyla araştırmanın bu ayrışmayı zorunlu hale getirdiğinden bahsedebiliriz.

Bir diğer önemli çalışma ise dünyanın kaynaklarının ortak ve adil kullanılmasının gerekli olduğu konusunda 1968’de Science Dergisi’nde yayınlanmış olan biyolog ve araştırmacı Garrett Hardin’in “*Ortak Malların Trajedisi (The Tragedy of Commons)*” adlı makalesidir. Garrett Hardin, sınırlı kaynaklarla sürekli artan nüfusun ihtiyaçlarının karşılanamayacağını dolayısıyla nüfus artışının durdurulması ve sınırlı kaynakların kullanımına da yasal düzenlemeler getirilmesi gerektiğini belirterek nüfus artışının tükenebilir kaynaklarla karşılanmasının eninde sonunda mümkün olmayacağını belirtmiştir (Hardin, 1968:1243). Ayrıca Hardin, dünyada yaşayan herkesin bu sorundan en nihayetinde etkileneceğini ve doğurganlık özgürlüğünden bir an önce vazgeçilmesi gerektiğini belirtmiştir. Hardin, ortak malların kullanımıyla ilgili yaptığı çalışmada bazı tahminlerde bulunmuş ve bu tahminlerin ortak çözüm noktası da nüfus artışının sınırlandırılması olmuştur. (Western Washington University, 2019) Dünyanın biyofiziksel olarak sonlu olduğunu ve nüfus artışı durdurulamazsa birey başına düşecek ortak malların kullanım payının da aynı hızda düşeceğini ifade etmiştir. Biyofiziksel sınırlar, küresel sistem içinde bazılarının kaynakları daha çok kullanmasından ve bazılarının ise daha az kaynak kalmasından dolayı bir tarafın fakirleşmesiyle dengesiz bir hal alacaktır. Başta düşük üremenin eğitim ile kontrol altına alınması hedeflenmeli ve insanların bireysel olarak üreme hakkı sınırlandırılmalıdır. (Hardin, 1968: 1248) Bunun daha sonraki dönemlerde faydalarının olacağı açıktır. Fakat insanların bu konuda ikna edilmeleri zor olabilir. Doğurma kararı, kültürel ve ekonomik koşullara bağlı olarak değişebilir. (WWU, 2019) Doğurganlık oranının eğitim seviyesi ve gelişmişlik düzeyine bağlı olduğu düşünülürse gelişmiş ülkelerde bunun maliyetine katlanmak daha kolay iken, az gelişmiş ülkelerde ise bu maliyete katlanmak dahi ekonomilerinde büyük bir payı işgal edebilir. Dolayısıyla yoksulluğun da çevre kirliliğinin devam etmesinde rolü büyüktür. Bu ekonomik duruma yansımakta ve devletlerin politik karar mekanizmalarını da ulusal düzeyde etkilemektedir. Bu açıdan bakarsak yoksulluk da çevre kirliliğinin nedenlerinden biridir diyebiliriz.

Hardin, ortak malların trajedisi konusunda hava ve su gibi sınırlandırılması zor kaynakların tükenmez olduğu fikrinin çoğunlukla suyla sınırı olan devletler açısından da bir parola gibi benimsendiğini fakat bu durumun kirlilik açısından “kendi yuvamızı kirliletmek” konusunda da uzun dönemli maliyetler getirdiğini belirtmektedir. (Hardin, 1968:1245) Ancak devletlerin kontrolünde vergilendirme, kamu mülkiyetinden özel mülkiyete devretme veya kamu mülkiyetinde bazı yasal düzenlemelerin getirilmesi etkili olabilir. Hardin, yerkürenin kaynaklarının kullanımında öncelikle sınırlama getirmenin kaynakları korumak adına gerekli olduğunu belirtmektedir. Bu açıdan Hardin, özel mülkiyetin, kaynakların korunması ve sürdürülebilirliği açısından gerekli olduğunu savunmaktadır. Fakat özel mülkiyet bünyesinde kirlilenin de sorumluluğundan bahsederek kaynağı özel mülkiyetin sınırlarında kirlilemenin de özgürce olamayacağını, bunun uzun vadede getireceği mali yükün, vergi ve benzeri ödemelerden daha

maliyetli olacağını da belirtmiştir. (Hardin, 1968:1246) Hardin, yerel, bölgesel veya ulusal düzeyde kullanılan kaynaklarla ilgili ya devletin yasalarla düzenlemeler yapmasının ya da kaynakların özel mülkiyete geçmesinin, kirlenmenin sorumluluğunda kaynak sahibinin vergilendirme sistemine tabi olmasının, kaynakların ortak ve hesapsızca kullanımının önüne geçmek için gerekli olduğunu belirtmektedir.

Hardin'le 1990 yılında yapılmış bir röportajda; önceki önerilerine katkı olarak, nüfus konusunda devletlerin iki çocuktan sonra ailelerin karar alma mekanizmalarını etkilemek açısından ödüllendirme uygulamalarının faydalı olacağını düşündüğünü ifade etmiştir. (Human4832, 1990) Çünkü günümüze dek nüfus artışının sınırlandırılmasıyla ilgili herhangi bir kalıcı uygulama konusunda başarıya henüz ulaşamamıştır. 1990'lı yılları küresel düzeyde çevre sorunlarının etkisini göstermeye başladığı bir zaman dilimi sayarsak, Hardin, nüfusu sabitlemek açısından ödüllendirmenin önemli olduğunu belirtmiştir. Ayrıca kaynakların mülkiyeti bakımından özel mülkiyet olarak devletin bir takım vergilerle kaynakların kullanımının sınırsız olmasının önüne geçileceğini de ifade etmiştir. Çünkü Hardin sınırsızca üremenin sürdürülmesinin sonucunda ve kaynakların hesapsızca kullanımının dünyadaki kaynakların sınırlı olmasından dolayı bir süre sonra bu kaynakların yıkıma uğrayacağını iddia etmektedir. Bu durumda kaynaklar yetersiz olacaktır.(Hardin, 1968: 1246) Gezegendeki her bir nüfus artışı, yüzey alanının sabit olması nedeniyle doğal kaynakların paydaşlığında pay miktarını gittikçe azaltmaktadır. Günümüzde hala nüfus artışı ve ilişkili olarak yoksullukla mücadele çevre politikalarının öncelikli başlıklarıdır.

Hardin'in ortak malların trajedisinde, ekonomik değeri olan kaynağın bireyin mülkiyetine geçmesi durumunda kaynaktan yararlanmanın da yalnızca mülk sahibinin tekelinde olması toplumsal eşitsizliğe neden olacaktır. Hardin, kaynağı dışsal ekonomik etkileri göz ardı ederek doğal kaynağın ortak mülkiyetinde sınırsız kullanımına sınırlandırma getirmek için bireyin mülkiyetine bıraksa da toplumsal fayda açısından eşitsizlik ve adaletsizlik kaçınılmaz olacaktır. Burada Hardin, aynı zamanda doğal kaynaktan fayda sağlayan toplumun yükümlülüklerini, kaynağa kültürel ve yaşamsal ilişkilerini, toplumsal bilinç düzeyini yok saymaktadır. Kuralların varlığı, Hardin'in trajediye gerekçe olarak sunduğu, gözetim ve sorumluluk olmaksızın mutlak bir özgürlükle kullanma ilkesinin geçerli olmadığını gösteriyor (Çoban, 2018:30) Özellikle yerel ve bölgesel yaşam dinamiklerinde topluluklar kaynağa bağlı yaşam sürdürdükleri için kaynaktan en çok fayda sağlayan grup veya gruplar, doğal kaynağı koruma ve devamlılığını sağlama güdüsüyle hareket eder. (Ostrom, 2002: 144-145)

Hardin'in devlet müdahalesini ve özel mülkiyeti destekleyen önerisine karşı Elinor Ostrom, 1990 yılında yazdığı "Governing the Commons" adlı kitapla kaynakların yönetiminde; ortak malları kullanan ve ortak fayda sağlayan bireylerin, grupların özel mülkiyet ve devlet müdahalesinden ayrı ortak girişimle ve yerel düzeyde daha etkili olacağını iddia etmiştir. (Ostrom, 2002:445-489.) Kaynakların kolektif işbirliğiyle ve ortak kullanıcılar etrafında daha iyi yönetilebileceğini anlatan Ostrom, yerel düzeyde ortak malların yönetiminde başarıya ulaşmış örneklerden(Alanyalı balıkçılar kooperatifleri)

bahsetmiştir. (Ostrom, et al. 2002: 446) Burada kapitalizmden ve piyasa mekanizmasından uzak olmayan özel mülkiyete ve devlet düzenine karşı çıkmayan yalnız ortak malların yönetiminde alternatif sunan bir yaklaşımdan söz etmiştir. Dolayısıyla Ostrom'un çözüme dayalı işbirliği önerisi, yerel ve bölgesel düzeyde çabalara kısa vadeli katkılar sunmaktadır.(Ostrom, 2002:25)

Ortak mülkiyet kavramı çerçevesinde çevre sorunlarının çözümü, ortak malların coğrafi olarak yayılım gösterdiği farklı ülkelerin sınırlarında olan kıt kaynakların yönetimi ancak uluslararası düzeyde işbirliği ile mümkündür. Huxley, Hardin ve Ostrom'un savlarına baktığımızda, Huxley, çevre sorunlarının nedeninin yoksul ülkelerin bilinçsiz nüfus artışı olduğu ve yoksul ülkelerin devlet eliyle eğitilmesiyle nüfus sorununun çözüleceğini iddia etmiştir. İktisadi açıdan zayıf eli(*yoksul ülke*) sorumlu tutmaktadır. Hardin ise, iktisadi açıdan kaynakla doğrudan ilişki kurmanın mülkiyetinde veya devletin doğrudan müdahalesiyle ortak mallara özerklik atfetmekte dolayısıyla toplumsal faydayı sınırlandırmaktadır. Ostrom ise, doğal kaynakların yönetiminin kaynağı kullanan toplulukların sorumluluğunda olduğu ve kaynaktan fayda sağlayanın pay aldığı bir durumdan bahseder. Ostrom'un savı da kaynaklardan doğrudan ve sınırlı oranda faydalananların yönetiminde etkin ve etkili olmasını ön planda tutar. Ne var ki, günümüzde iktisadi faaliyetlerin kaynakların kullanımında yerel veya bölgesel düzeyde sınırlı olmadığı küresel ticaret ve küresel ekonomi politikaları nedeniyle özellikle yoksul ülkelerdeki yerel halkın kullanımına ayrılmış kaynakların hükümetleri tarafından çok uluslu şirketlerin kullanımına açtıkları görülmektedir.(Bkz.2017'de Brezilya hükümetinin Danimarka yüzölçümünde bir alanı, çok uluslu bir maden şirketinin işletmesine açması, yine aynı hükümetin 2018'de Amazon Ormanları koruma kanununu gevşetmesi) Ayrıca yerel kaynakların kullanımının ve korunmasının bu kaynaklardan fayda sağlanmaya devam edilmesiyle de korumaya devam edileceği düşünüldüğünde iklim değişikliği gibi küresel bir sorunun yerel düzeyde fayda sağlayan kaynak veya kaynakların zarar görmesinde etkisinin olacağı muhakkaktır. Bu durumda yerel kooperatif veya birliklerin kaynaktan elde ettikleri mali faydanın azalması aralarındaki işbirliğini de sekteye uğratacaktır.

Uluslararası düzeyde çevre sorunlarının ekopolitik süreci, 70'lerin sonu 80'lerin başında bazı çalışmalarda kaba taslak, 90'larda ise tam anlamıyla Neo-Marksist bir yaklaşım üzerinden kendisini göstermiştir. Radikal bir yaklaşım olarak araştırmacılar, özellikle Üçüncü Dünya ülkelerinin karşılaştığı çevre sorunlarının nedenleri üzerinde tartışıp bunlara bir takım öneriler getirmişlerdir. Ekolojik sorunları politik mekanizmalar üzerinden tartışan politik ekolojistler, birçok konuda ayrı fikre sahip oldukları halde iki konuda hem fikir olmuşlardır. Birincisi, üçüncü dünya ülkelerinin karşılaştığı çevre sorunlarının yalnız ekonomik veya politik hataların birer yansıması olmadığı, ikincisi politik ve ekonomik güçlere karşı bir manifesto ilan etmek gerektiğidir. (Bryand R.L.ve Bailey S., 2005:13) Bu güçler, tüm dünyayı saran 19. Yüzyıldan beri kapitalizme dayalı ekonomileri olan ülkelerdir. Politik ekolojistler, Üçüncü Dünya ülkelerinin toplumları ve çevrelerine, kapitalizmin yeryüzünde yarattığı tahribatı anlatmaya çalışmışlardır. Bu ülkelerin kalkınma adına kapitalist ülkelerle işbirliğine gitmeleri kaçınılmazdır. Çünkü

kapitalist sistemde üretim mekanizmaları süreklilik içermeli; doğal kaynaklar ucuz temin edilerek maliyetler azaltılmalı ve teknolojinin kullanımı ile de birim fiyatlandırmada daha kaliteli fakat daha ucuz üretebilmenin imkanları tedarik edilmeliydi. Bunu ancak gelişmiş ülkeler yapabiliirdi. Bir an önce endüstrileşmek ve kalkınmak adına Üçüncü Dünya Ülkelerinin bu çabaları, çevre sorunlarını içinden çıkılmaz bir noktaya sürüklemiş ve hükümetlerin kalkınma çabaları birçok çevre sorununu da beraberinde getirmiştir ve hala getirmektedir. Özellikle sınır tanımayan su ve hava gibi kaynakların kirlenmesinin yarattığı etkiler, gelişmiş veya gelişmemiş, yoksul veya zengin tüm ülkeleri etkilemektedir. Bundan dolayı bu kaynakların kullanımında ortak mülkiyet anlayışıyla ortak hareket etmek, ortak çevre politikaları uygulamak kaçınılmazdır.

Mülkiyeti sınırlandırılmayan su ve hava gibi kaynakların ortak kullanımının getirdiği yıkım karşımıza iki farklı sorun çıkarmaktadır; birincisi bu tür kaynaklardan fayda sağlayan devletler, kuruluşlar, şirketler, toplum veya bireylerin sonsuz fayda sağlayacaklarını düşünmeleri ve bu kaynakların sonsuz olduğu inancı, ikincisi ise ortak malların hesapsızca kullanımının yarattığı doğrudan veya dolaylı iklim değişikliği sorununun kavranması fakat uluslararası işbirliğinde politika yapıcı(devlet) mekanizmaların çözüme taraf olmamaları veya çözümü geciktirmeleridir. Konuyu bundan sonra iklim değişikliği sorunu ile sınırlandıracağız.

3. İklim Değişikliği Sorununun Çözümünde Ortak Çevre Yönetimi Sorunu

İklim değişikliği, küresel ısınma nedeniyle ortaya çıkmış ve insan varlığını tehdit eden son on yılın sürekli üzerinde düşünülen, tartışılan dış politika konularından biridir. İklim değişikliği, "karşılaştırılabilir bir zaman diliminde, doğal ve beklenen değişikliklere ilave olarak insan etkinlikleri ile küresel atmosferdeki bozulmalar sonucunda iklimde gözlenen değişikliklerdir" olarak tanımlanmaktadır. (Keskin, 2011: 63) Günümüzde insanlığın karşılaştığı en yıkıcı krizlerden biridir. Bu kriz birden çok değişkenin yerel, bölgesel, ulusal veya uluslararası düzeyde etkilediği ve insan varlığını tehdit eder sınıra doğru giden, devletlerarası müzakerelerle çözülebilecek karmaşık bir sorundur.

Uluslararası işbirliğini gerektiren konular üzerine müzakerelerde bulunan devletler, dış politika çıktıları üzerinden hareket eder. Güç ve çıkar dengesi karar alıcıların politika üretiminde etken olur. Devletlerin başlıca dış politika amaçları; vatanın sınırlarını korumak, ülkenin güvenliğini sağlamak, stratejik önemi olan yerleri elinde tutmak, ülkedeki siyasal, toplumsal ve ekonomik sistemin huzurunu ve devamlılığını sağlamaktır. (Gönlübol, 1993: 95) Devletler bu amaçlara ulaşmak için ekonomik olarak güçlü olmak dolayısıyla halkın refah düzeyini arttırmak isterler. Devletler, uluslararası işbirliği gerektiren konularda öncelikle ulusal çıkarlarını korumayı amaç edinirler. Su ve hava gibi sınırları belirsiz, mülkiyeti ortak, tüketimi sınırlı kaynakların devletlerarası ilişkilerde çatışma unsuru olmasını önlemek amacıyla uluslararası hukukta bazı düzenlemeler getirilmiştir. 1997 yılında BM Uluslararası Suların Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanımına İlişkin Sözleşmeye göre, sınır aşan suların(birden fazla ülke tarafından kullanılan) hakça kullanımı ilkesi benimsenmiştir. Hakça kullanım ilkesi; sınır aşan suların

miktar olarak eşit kullanımından ziyade hakka sahip olmak bakımından bir denkliği ifade etmektedir. (Dülger, 2015: 33) Hakça kullanımın ölçüsü; "çevresel varlıkların sağlıklı ve dengeli bir şekilde sürdürülebilmesi açısından ihtiyaç duyduğu korunma gereksinimi, yararlanıcı devletlerin toplumsal ve ekonomik gereksinimleri, ilgili devletlerin söz konusu çevresel varlığa bağımlı nüfusları, geçmiş ve hâlihazır kullanımlar, bu kullanımlara alternatif olacak olanakların varlığı" gibi ulusal çıkarlara göre nisbi bir hakkı içermektedir. (Yılmaz, 2018:237) Dolayısıyla bu tür hakça paylaşımlardan sınır aşan suların kullanımı, tarım alanları, iklim koşulları, nüfus ve göç dengesi gibi iç politika dinamiklerini etkilemekte, dış politikada ise güç ve çıkar mücadelesinin bir argümanı olarak ortak çevre politikasının uygulamalarında önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.(Bkz. Çin-Hindistan Brahmaputra Nehri Anlaşmazlığı) Bu tür kaynakların kullanımında uluslararası ilişkilerde karşımıza çıkan sorunlar; ya tüketici ya da yoksun bırakıcı nitelikteki faaliyetler veya suların niteliğini değiştirici faaliyetlerdir. Her iki kullanım tarzı da dolaylı veya doğrudan bir veya birden çok ülkenin ekonomisini ve kalkınmasını ilgilendirmektedir En yaygın örneği tarımsal amaçlarla sulama olan ilk gruptaki faaliyetlerde, kullanılan suyun tamamı veya bir bölümü tekrar akarsuya dönmemektedir. Fakat ekosisteme zarar veren endüstriyel faaliyetler olan ikinci gruptaki faaliyetlerde ise kullanılan su, zehirli ve kirlenici maddelerle birlikte akarsuya dönmektedir. (Yılmaz, 2018: 247) Endüstriyel faaliyetlerin sanayileşmiş ülke ekonomilerinin refahı ve toplumsal huzuru ve istikrarı açısından gerekli olması buna karşın ekosistemin dengesini bozucu faaliyetlerin devletlerin ekonomi politikalarında yer alması çevre sorunlarının çözümü açısından sıkıntılı bir durum yaratmaktadır. Bu açıdan çevreyle uyumlu yeni bir ekonomi modeli oluşturulmasından ziyade, mevcut ekonomik sistemin çevreyle uyumlu hale getirilmesinin amaçlandığı "sürdürülebilir kalkınma" 1987'de ilk kez Brundtland Raporu'nda ifade edilmiştir. Orijinal adı "Our Common Future"(Ortak Geleceğimiz) olan bu raporda; sürdürülebilir kalkınma ile gelişmiş ülkelerin maddi ve teknolojik desteği amaçlanarak gelişmekte olan ülkelerin sahip olduğu doğal kaynakların yönetiminin ulusal, kaynakların kullanımının ise gelecek kuşakların gereksinimlerini karşılama yeteneğinden yoksun bırakmadan uluslararası düzeyde kullanılması hedeflenmiştir. (Brundtland, 1990) Bu açıdan rapor; ekonomik büyümeyi çevre dostu bir perspektifle gerçekleştirmenin mümkün olacağından hareketle hem yoksullukla mücadele etmek hem de çevre sorunlarının üstesinden gelebilmek için yeni bir ekonomik büyüme modeline ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir. Çevre sorunlarının ve özellikle iklim değişikliğinin mutlak nedeni olan endüstriyel ekonomik büyümenin sürdürülebilir niteliği uzun vadeli kalkınma planlarının ortak amacı olmuştur. 1992 Rio Konferansı'nda uzun vadeli sürdürülebilir kalkınma için gerekli olan küresel düzeyde devletlerin ortak eylem planını bir an önce gerçekleştirmeleri gerektiğinden bahsedilmiştir. Bunda öncelikli olarak yoksullukla mücadelede eşit, adil ve hakça ve insanca yaşamın sürdürülebilirliği için ticari faaliyetlerle çevrenin birbirini destekleyici hale getirilmesi amaçlanmıştır. (Sezer, 2015:767)

Çevreyle ilgili sorunlar, çevrenin ortak mülkiyet niteliğinden dolayı ortak hareket etmeyi gerektirmektedir.

Çevrenin ortak yönetimi, devletlerin çıkarlarının ortak veya uyumlu olmasını gerektirmektedir. Uluslararası ilişkilerde işbirliğinin söz konusu olduğu sorunlarda devletler, soruna kendi açılarından bakarlar ve güç-çıkarcı çatışma gibi araçlar üzerinden dış politika çıktılarını oluştururlar. Fakat çevreyle ilgili sorunlarda ortak yönetim ve uzlaşma gerektiğinden ulusal çevre politikaları, küresel çevre politikalarının uygulayıcısı olmak durumundadır. Fakat birbiriyle uyumlu olması açısından devletlerin tek tek kendi sınırları içinde ulusal çevre politikalarının başarıya ulaşması, küresel çevre politikalarının da başarı şansını arttıracaktır. (Kaplan, 1999: 132)

Küresel Çevre Politikaları, ülkelerin çevre konusundaki tercih ve amaçlarının belirlenmesi olarak tanımlanmaktadır. (Budak, 2000: 3) Küresel çevre sorunlarını sorunun nedenlerinden olan ekonomik ve siyasi mekanizmalardan ayrı düşünmek mümkün değildir. II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan uluslararası sistemi incelersek, günümüzde iklim değişikliği sorununun çözümünün aslında ekonomik ve politik sistemin açmazlarında olduğu gerçeğini görebiliriz. Küreselleşmeyle neoliberal politikaları uygulayan ülkeler, sınır ötesi üretim ve sınırsız tüketim hedefiyle kaynakların hesapsızca kullanımının getirdiği küresel iklim sorunlarını görmezden gelmektedirler. Kalkınmanın küçük bir grubun elinde olması, fakat kalkınma için gerekli doğal kaynakların ise daha geniş bir coğrafyaya yayılmış ve özellikle az gelişmiş ülkelerin topraklarında yer alması, kalkınmanın olumlu ve olumsuz bazı sonuçları olduğu gerçeğini yadsıyamaz. Bu sonuçlar, başlangıçta sanayileşmiş ülkelerin, yoksul veya az gelişmiş ülkelerin kaynaklarını sömürmesi ile başlamış, sonrasında ise iktisadi nitelikte gelişmiş ve az gelişmiş ülke ekonomilerinin borçlandırma ve alacaklı olarak iki ayrı gruba ayrılmasıyla devam etmiştir. II. Dünya Savaşı sonrası Amerika Birleşik Devletleri(ABD)'nin öncülüğünde kurulan kredi ekonomisine dayalı Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası(WB) vasıtasıyla, az gelişmiş veya yoksul ülkeleri sanayileşmeye destek vermek adına borçlandırmıştır. Böylece gelişmiş ülkelerin gelir kaynağını krediye dönüştürüp uzun vadede az gelişmiş ülkeler üzerinden gelir elde etmeye dayalı bir yapılanmanın temel yapı taşları kurulmuştur. Küreselleşmenin sanayileşmiş ülkeler için paradan para kazanmaya ve daha çok Pazar ortamı yaratmaya dayalı kapitalist sistemi, az gelişmiş ülkelerin de uluslararası kredilendirme kuruluşları (IMF, Dünya Bankası) aracılığıyla gelişmiş ülkelerin gelişmişlik düzeyine gelebilmek için kredi temin etmesini özendirilmiş veya mecbur bırakmıştır. Dolayısıyla iklim değişikliği gibi gezegenin tümünü ilgilendiren ve birçok devletin katılımıyla ortak bir çevre yönetimi altında ancak başarıya ulaşacak büyük ölçekli bir sorun için ekolojik ekonomi modeli getirilmelidir. Fakat üretimin aynı hızda devam etmesi ve pazar koşullarının sürmesi dünyanın ekolojiye uyumlu bir ekonomi modeliyle yönetilmesini imkansızlaştırmaktadır. (Sezer, 2015:769) 1980'lerden sonra neoliberal politikaların küresel ölçekte yaygınlaşması ve küresel rekabetin yıkıcı etkisi, kalkınma ve ekonomik büyüme hedeflerinin katlanarak artması, iklim koşullarının hızla bozulmasına neden olmuştur. Sürdürülebilir kalkınmanın uygulanması, devletlere karar alma mekanizmalarında hem yasalar hem kurumlar hem de finansal açıdan belli yükümlülükler getirmektedir. Bu yükümlülükler, hem ortak bir çevre politikası yürütmek

hem de sosyal, ekonomik ve politik sürdürülebilirlik için gereklidir.

Devletler hala kural koyucu ve uygulayıcı olarak başat aktörlerdir. Ayrıca hala devletler uluslararası ilişkilerde küresel ticareti, küresel ekonomi politikalarını yöneten aktörlerdir. Küresel kamu harcamaları, devletlerin ortalama GSYİH(GDP)'nin %17'sini karşılamaktadır. (World Bank, 2017) Aynı zamanda küresel düzeyde politika uygulayıcısı olarak çevreyle ilgili konularda yasal düzenlemeleri yapmak ve kurumların uyumunu sağlamak yine devlet erkinin görev ve yetki alanındadır. (Setzer et al. 2018:58) Fakat küresel iklim değişikliği sorununun çok geniş kapsamlı olması nedeniyle tek aktör devlet üzerinden çözülmesi mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla günümüzde ortak çevre politikalarının yürütülmesinde çok merkezliğe(*polycentricity*) yani birden çok aktörün katılımına ihtiyaç vardır. (Ostrom, 2009:3) Bunlar devlet(*nation-state*) dışında, iş dünyası(*business*) ve toplum(*community*) olarak adlandırılan hükümet-dışı(*non-governmental*) aktörlerdir. Hükümet-dışı aktörler, iklim değişikliği konusunda değişimlere dikkat çekmek, uluslararası toplumda farkındalık yaratmak, uluslararası kamuoyu oluşturmak veya hükümetlerle bilgi alışverişinde bulunmak veya hükümetler üzerinde sosyal baskıda bulunmak gibi geniş perspektifte etki alanları oluşturmaktadır. İklim değişikliği sorununun bir an önce çözülmesi en azından iklimin değişmez (*climate stabilization*) kalması, bioçeşitliliğin azalmasının önüne geçilmesi ve/veya değişmez kalması, insan sağlığı için gerekli temiz hava koşullarının sağlanması ve karbon ayak izinin en aza indirilmesi gibi amaçlarda yine devletler başat rolü oynamaktadırlar. O zaman ortak çevre yönetiminin baş aktörü ve uygulayıcısı olan devletlerarasında güç ve çıkar ilişkisinin hem ekonomik hem de politik düzeyde olumlu ve uyumlu hale getirilmesi önemlidir. Bu konuda bir görüşe göre; yeni bir ulus üstü yapının iklim değişikliği konusunda yapılanması ve bu yapının da bağımsız finansal bir bütçesinin olması önerilmektedir. Bu örgüt hem finansman yönünden hem de kurumsal olarak tüm ülkelere eşit ve adil yardım ve paylaşım önermelidir. Sorun şu ki; uluslararası ilişkilerde devletler ekonomik ve politik birikimlerini, değerlerini birbirleriyle kıyaslayarak dış politika çıktılarını buna göre planlamaktadırlar. Aktörler arasında bir çatışma unsuruyla ilgili hangi dış politika çıktısının uygulanacağı birbirinden farklı ulusal çıkarlara göre belirlenir. İklim değişikliği nedeniyle küresel ısınma, tüm devletlerin karşılaştığı ortak bir sorundur. Bu sorun hem iç politika dinamiklerini hem de dış politika çıktılarını etkilemektedir.

Devletler, toplum sağlığı, gıda güvenliği ve gıda temini, iyi eğitim, iş imkanı, refah toplumu oluşturma vs. gibi konularda toplumsal beklentileri karşılamak durumundadırlar. Bu beklentileri karşılayacak iç ve dış politikalar oluşturmak ulusal çıkar düzleminde ele alınabilir. O zaman iklim değişikliği sorununu uluslararası düzeyde çözmek için farklı bir politik tutum sergilemek veya yeni bir politika çıktısı üzerinde tartışmak gerekir. İklim değişikliği sorununda, taraflardan biri doğa diğeri gezegenin tüm devletleridir. Dolayısıyla doğanın uğradığı dengesizlik karşısında devletlerin karşısına ne tür doğa olayları çıkacağı belirsizdir. Bu belirsizliği devletler, kısmen bilim insanlarının veya bilimsel kuruluşların gözlemleri ve araştırmalarıyla çözebilirler. Fakat yine de geleceğin belirsizliği, neyle, ne zaman ve nasıl

karşılaşılabileceğinin bilinmemesi endişe verici olmaktadır. Burada devletin veya uluslararası işbirliğindeki diğer aktörlerin “esnekliği” ve “homojen” yapısı önemli olmaktadır. Esneklik; siyasi, sosyal kurumlar arasındaki değişime ayak uydurabilme kapasitesini belirlerken, homojenlik ise ekonomik ve politik kurumların birbiriyle uyumlu hareket etmesi ve kırılğan değil güçlü olması ve değişime karşı yapıcı politikalar uygulamasıdır. Dolayısıyla, bu esneklik, siyasi olarak demokratik ülkelerde yapıcı kurumların varlığında başarılı olabilir. Homojenlik ise ekonomik olarak kurumları ve istikrarıyla birbirine benzeyen ülkeler arasındaki işbirliğinin verimliliğini sağlar. Örneğin; bölgesel düzeyde ekonomik entegrasyonla başlayıp siyasi bir birliğe dönüşen Avrupa Birliği(AB), Kyoto Protokolü kapsamında 2008-2012 yılları arasında sera gazı emisyonlarının azaltılması hedeflerine ulaştıktan sonra, 2020 yılına kadar 1990 seviyelerinin %40 altındaki bir sera gazı emisyon azaltma hedefini benimsedi. Ayrıca 2013 yılında AB, İklim Değişikliğine Adaptasyon Stratejisi adı altında yeni bir program benimseyerek üye ülkelerin iklim koşulları karşısında esnekliklerini arttıracak bilgi ve teknoloji desteğini yürürlüğe koymuştur. (EU, 2019) Ayrıca üye ülkelerin çoğulcu demokrasiyle yönetilmeleri sivil toplum kuruluşları(STK), siyasi partiler, üniversiteler, bilim insanları, bilimsel kuruluşları gibi hükümet-dışı aktörlerin de iklim değişikliği sorunları hakkında hükümetle bilgi alışverişinde bulunmalarını sağlamakta, geleceğe dair belirsizlik hakkında birden çok öngörü tartışma platformlarında cevap bulmaktadır.2017’den beri AB, “public consultation” adıyla bu platformu oluşturmuştur. Ostrom’un bahsettiği gibi “eğer yerel, bölgesel ve ulusal katmanların katılımı sağlanmazsa çözüm küresel düzeyde iyi sonuç vermeyebilir” (Ostrom, 2009: 3)Bu konuda bölgesel entegrasyonlar kendi içinde iklim değişikliği sorununu çözebilir fakat kümülatif değerinde bir başarı yakalamak için devletlerin birbirinden hem ekonomik hem de sosyopolitik açıdan farklılıklarını uyumlaştıracak bağımsız bir üst otoritenin varlığı hem devlet egemenliği açısından hem de uluslararası ekonomik sistemin beklentileri açısından zor görünmektedir.

Çevre sorunlarını, bugün bir ülkeyle veya bir kıtayla dahi sınırlı tutmak mümkün değildir. Çevresel değerlerin insanlığın ortak malı olduğu düşüncesiyle, yeryüzünde hiçbir ülke, iklim değişikliğinin ne kendi sınırları içinde kaldığını ne de neden olduğu çevre sorununun diğer ülkeleri etkilemediğini iddia edebilir. Aynı zamanda dünyanın bir ucunda ortaya çıkan çevre sorunlarından kendisini uzak tutabilmesi mümkün değildir. İklimde görülen değişiklikler, ozon tabakasındaki inceltme, okyanuslardaki canlı popülasyonunun azalması, mera ve orman alanlarının yok olması veya zarar görmesi, zehirli hava ve su alanlarındaki artış, yok olan hayvan ve bitki türleri tüm gezegeni doğrudan etkilemektedir. Kalkınma hedefiyle üretim yapan her ülkenin bu tehdidin artmasında az veya çok payı vardır. En çok da endüstriyel üretimde yakıt olarak kömür kullanan Çin, Hindistan gibi ülkeler yüzünden havaya salınan zehirli gazlar hem küresel ısınmaya neden olmakta hem de insan sağlığını tehdit etmektedir. Bu nedenle iklim değişikliği sınır tanımaz ve ortak sorumluluk gerektiren özelliği açısından tüm devletlerin zengin-yoksul fark etmeksizin eşit ve adil çabasıyla birbirini destekleyecek bir işbirliğinde çözüm üretebilir. Fakat sürdürülebilir kalkınmanın 1992’den beri süregelen serüvenine baktığımızda neoliberal

politikaların eşit-adil paylaşım ve çevre ve yaşam hakkı gibi kavramlarla ters orantılı olarak devletin küçülmesi, serbest piyasa ekonomisine geçiş, esnek işgücü piyasası, özelleştirme gibi daha çok özel sektörü destekleyen ve küresel ticareti ve kar payını arttıran politikaları benimsemesi ve uluslararası ekonomik sistemin buna paralel olarak hala ekonomik büyüme hedefinde ısrar etmesi, küresel çevre sorunlarının katlanarak büyümesine neden olmaktadır.

Dünyadaki birçok uluslararası sorunun görüşülmesinde öncülük eden Birleşmiş Milletler(United Nations)ın finansman kuruluşları olan Dünya Bankası(World Bank), Uluslararası Para Fonu(IMF), yoksul veya gelişmekte olan ülkelere verdikleri krediler neticesinde özellikle 1990’lı yıllardan sonra bu ülkelerde üretim ve gelir kayıpları olmuş; borçlanma sonucunda günlük 2 Dolar’dan daha düşük gelir düzeyine sahip olanların oranı %1.7’den %2.08’e yükselmiştir. (Karagül, 2011: 70) Dünya Bankası’nın uygulamalarında eğitim, sağlık ve sosyal içerikli programlar desteklenirken bu yaklaşımlar ekonomik politikalarını desteklememektedir. Çünkü Dünya Bankası’nın sağladığı krediler, ilgili projelerin dış finansmanında kullanılmak koşuluyla verildiği için bir yandan talep yaratabilmek bir yandan da tekrar borçlandırabilmek için bu sistemi sürekli hale getirmektedir. Bu ekonomik modelden fayda sağlayan refah devletleri, çevresel olarak sürdürülemez büyüme dinamikleri ile finanse edilmektedir. (Bailey, 2015:803) Çevreye duyarlı yeni bir ekonomik modelde refah devletlerinin kendi finansal harcamaları yanısıra yoksul veya gelişmekte olan ülkelere de mali destek sağlaması gerekeceğinden refah devleti düzeni ilk başta bocalamaya neden olabilir veya kamu harcamalarını kısım çevre vergilerini arttırarak daha sıkı bir ekonomi politikası uygulayabilir. Dolayısıyla iklim değişikliği sorununu çözmek, eşit, adil ve tüm aşamalarında geri dönüşü uzun sürecek bir maliyete katlanmayı gerektirdiğinden devletlerarası fedakarlık kuzey-güney ayrımı açısından sorun yaratabilir. Bu durumda devletlerin ortak yönetimle ortak politikalar uygulaması güç görünmektedir. Ayrıca neoliberal politikaların hakim olduğu uluslararası ekonomik sistemde uluslararası örgütlerin finansal kaynağının gelişmiş ülkelerin desteğinde olduğunu düşündüğümüzde iklim değişikliği konusunda öne sürülecek bir çözümün mutlaka finansman kısmı çıkar ve fayda perspektifi dışında tutulamayacaktır. Çünkü gelişmiş ülkeler açısından uygulanacak bir çevre politikasının finansmanının geri dönüşünün ticari bir gelir getirmemesinin gelişmiş ülke ekonomileri üzerinde yaratacağı stres, bu ülkelerin sosyal, politik, ekonomik refah düzeyini de bir süre baskılayacaktır. Bundan dolayı, çevre sorunlarının çözümünde devlet yönetimleri, soruna iyi niyetle yaklaşırsalar da çözüme destek verme aşamasında ekonomik ve siyasi farklılıklar, ortak çevre politikalarının uygulanmasının getirdiği maliyetleri karşılamakta sorun yaşayacaklardır. Ayrıca gelişmiş ülkeler, yoksul veya gelişmekte olan ülkelerin iklim değişikliklerinden dolayı maruz kalacakları sorunlarla ilgili yapıcı politikalara destek verme noktasında isteksiz davranmaktadırlar. Bu konuda iklim değişikliği sorununun çözümünde önemli bir adım olan Kyoto Protokolü’nün nasıl sera gazı emisyonu ticaretine dönüştüğü bir sonraki başlıkta tartışılacaktır.

4. İklim Değişikliğini Önlemekte Önemli Bir Adım: Kyoto Protokolü

Çevre kirliliğini bir sorun olarak gören ilk toplumlar, sanayileşmiş toplumlardır ve bir şehir, bir bölge veya belli bir kıyı şeridi gibi sınırlı alanlardaki kirlilikle ilgili yapılan çalışmalarla sorunu kısmen çözmüşlerdir. Fakat zamanla kalkınmanın ve ekonomik büyümenin devam etmesi, gezegenin ekosisteminin dejenere olma hızının tekrar ekosistem tarafından yerine konma hızından fazla olması nedeniyle 1970'li yıllara gelindiğinde kirliliğin boyutu küresel bir hal almıştır.

1972'de ilk kez Stockholm'de toplanan BM İnsan Çevresi Konferansı'(Conference on Human Environment)nda dünyanın ekosisteminde insanoğlunun yaptığı ölçekte çevre korumanın ve çevre kirliliğine karşı önlem almanın gerekliliği üzerine ortak hareket etmek gerektiği ifade edilmiştir. 1972'de dönemin Batı Almanya Başbakanı Willy Brandt öncülüğündeki komisyonun hazırladığı rapora göre gezegeni kurtarmanın yolu çevre koruma için ülkelerin GSMH 'larının belli bir yüzdesiyle fon oluşturulması gerekliliğidir. Ayrıca ortak malların kullanımı ile ilgili uluslararası gelir ve tüketim vergisi konulması önerilmiştir. 1972'de Roma Kulübü tarafından uzmanlara hazırlatılan "Büyümenin Sınırları" (Limits to Growth) adlı raporda ise; insanlığın küresel bir ekonomik ve ekolojik yıkımın eşliğinde olduğu uyarısı yapılmıştır. Bu raporda özellikle savaş sonrası metal alaşımli ürünlerin üretiminde artış, tarımsal üretimde zararlı kimyasalların kullanılması, verimliliği arttırmak için uygulanan DDT kullanımı gibi ilaçlamaların yarattığı çevre sorunları batı toplumlarında tepkiye neden olmuştur. (Meadows ve Meadows,1972:87)

1990'lı yıllara gelindiğinde gelişmiş ülke ekonomilerinin uluslararası ticaret hacmindeki artış, tüketim ekonomisinin az gelişmiş ülke ekonomilerine yansması, ambalajlama ve plastik maddelerin yarattığı çevre kirliliği, küresel lojistik faaliyetlerinin okyanuslarda oluşturduğu kirlilik, 1992'de yapılmış olan Rio Dünya Zirvesi'nde Stockholm'den farklı olarak eski Doğu Bloku ülkelerinin de katılımıyla ilk kez BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS) adı altında 178 devletin katılımıyla tartışılmıştır. Bu zirve yoğun katılıma rağmen artık dünyanın çevre kirliliği konusunda tahammülü kalmadığının ve bu konuda ortak hareket etmenin gerekliliğinin anlaşılması açısından önemlidir. Fakat uluslararası düzeyde yaptırım ve kontrol gücü olmadığı için özellikle gelişmiş kuzey ülkelerinin istekli olmadığı 1992 Rio Zirvesi'nde görülmüştür. Öte yandan gelişmiş ülke ekonomilerinde ortaya çıkan refah düzeyinin yarattığı kirlilik ile az gelişmiş ülke ekonomilerinin rekabet endişesiyle her koşulda kalkınma çabasının yarattığı kirlilik arasında kalan gezegenin ekosistemi artık 1990' lı yıllardaki hava kalitesi seviyesini yakalayamayacak bir duruma gelmiştir. 1992'de Küresel Çevre Fonu oluşturulmuş Gündem 21 adıyla 1990-2000'leri kapsayan küresel çevre koruma girişimi başlatılmıştır. 1992 Rio Zirvesi'nde öngörülen tüm korumayla ilgili konu başlıkları uygulama aşamasında üretimin, kalkınmanın ve tüketimin sürdürülebilir olması hedefiyle genişletilmiştir. Gündem 21'in önemli özelliği; bugüne kadar görüşmelere katılan tüm ülkelerin ortak inisiyatifinde bir taslak oluşturulmuştur. Ayrıca bu taslak gelişmiş ülkelere daha fazla sorumluluk yükleyerek gelişmiş ve az gelişmiş ülke ekonomilerine eşit pay değil, nisbi pay ayırma prensibiyle

uluslararası bir program olarak benimsenmiştir. (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2002) Bu sayede sürdürülebilir kalkınma hedefinin kirlenmeyi önleyici teknolojilerin kullanılması ve yoksul ülkelere daha fazla mali destekte bulunulması ile gerçekleştirileceği düşünülmüştür.

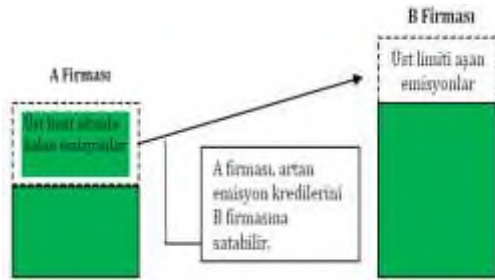
Çevre kirliliği konusunda 1997'de 169 ülke tarafından imzalanan Kyoto Protokolü, 2005'te yürürlüğe girmiş ilk yaptırım destekli Çevre Antlaşması'dır. 2004'te Rusya ve AB bünyesine dahil olan Eski Doğu Bloku ülkelerinin de imzalamasıyla 181 ülke ve diğer devlete bağlı örgütler, karbondioksit ve metan gibi gezegenin hava sağlığını tehdit eden sera gazı salınımı için ortak tutum sergilemişlerdir. Bugün Protokole taraf olan 191 ülke ve AB, halen Kyoto Protokolü'nün belirlediği mekanizmalar vasıtasıyla iklim değişikliği ile mücadele etmektedirler. Kyoto Protokolü'nün 2005 yılında yürürlüğe girmesiyle üye ülkeler, ilk kez iklim değişikliği üzerine hazırlanmış bu ortak metinle uluslararası düzeyde olumlu bir girişimde bulunarak yer kürenin sıcaklık seviyesini 1990'lar seviyesine düşürmeyi hedeflemişlerdir. Kyoto Protokolü'ndeki amaç, "atmosferdeki sera gazı yoğunluğunun, iklime tehlikeli etki yapmayacak seviyelerde dengede kalmasını sağlamaktır. Hükümetler arası İklim Değişikliği Paneli (IPCC), 1990 ile 2100 yılları arasında 1.4 °C ile 5.8 °C arası sıcaklık artışı tahmin etmekteydi. (IPCC, 2007 Report: article b)

Kyoto Protokolü, 1997 yılında hazırlanmış ve kabul görmüş bir anlaşma metni olarak ilk başta iklim değişikliği ve küresel ısınmanın önüne geçilmesi açısından gayet sevindirici bir adım olarak benimsendi. Fakat 1997-2005 yılları arasında protokole onay veren ülkeler arasında bu konuda yeterli düzeyde ön hazırlık yapıldı mı? Bu bir tartışma konusudur. Nihayetinde günümüzde 1990' larda +1.5 seviyesini aşan hatta +2 °C seviyesinde tutmak için yapılması gerekenler üzerinde tartışıldığını biliyoruz. (Mitchell, 2001:228, Blum,2008:325) Kyoto Protokolü bu anlamda başarıya ulaşamamıştır. Bu konuda yapılmış bazı analizler üzerinde durmakta fayda var. Kyoto Protokolünün; ortaya çıkardığı karar mekanizmalarının küresel ısınma konusunda etkinliğini değerlendirecek olursak;

1) *Protokolün esnekliği*; Öncelikle Kyoto Protokolü'nün zaman açısından sekiz sene sonra yürürlüğe girmiş olmasının nedeni olarak; karbon salınımı ve diğer zararlı gazların üretiminin dünya toplam üretiminin %55 'inden az olmamak kaydıyla üreten devletlerin ortak bildirisini olması olarak gösterilmektedir. (Kyoto Protokolü, 1998: article 25) Aşlında Kyoto Protokolü, küresel ısınma ve iklim değişikliğiyle ortak mücadeleyi sağlamaya yönelik tek uluslararası çerçeve belge olma özelliği taşımaktadır. Fakat sera gazlarının salınımı konusunda ısınmanın nedeni olarak toplam karbon türevi gazların (Karbon dioksit (CO₂), Metan (CH₄), Nitröz Oksit (N₂O), Hidroflorür karbonlar (HFCs), Perfloro karbonlar (PFCs), Sülfürhekza florid (SF₆)) % 25'ini üreten ABD'nin Protokol'de yer almaması, Hindistan ve Çin 'in ise gelişmekte olan ülkeler arasında diğer yüz ülke ile birlikte sorumlu tutulmaması, Kyoto Protokolü'nün başarılı olamamasında da etkili olmuştur. Nihayetinde sera gazı üretiminde ciddi artışlara neden olan Çin ve Hindistan taraf oldukları halde sorumluluğu paylaşmamışlar, sera gazlarının üretimi ve salınımında da bu ülkeler, dışarıda tutulmuştur. Ayrıca uzmanlar Kyoto

Protokolü'nde bahsedilen karbon salınımının 1990'lar seviyesine gelmesi için toplamda %5.2 azaltılması gerektiğini iddia etmektedirler. 2007 IPCC raporunda; "sanayileşmiş ülkelerin 1990'lar seviyesine inebilmek için karbon salınımını, 2020'ye kadar %10-40 oranında, 2050'ye kadar %40-95 oranında yerküre ısınmasının +2°C de artışını sınırlamak için azaltması gerekir." hükmü yer almaktadır. Bu ifadeyi imzalayan devletlerin Kyoto Protokolü emisyon azalımı için gerekli mekanizmaların çalışmasını pek desteklemediğini göstermektedir. (IPCC, 2007: Special Report for Global Warming) 1990-2012 yılları arası Kanada, karbon salınımını %25, Japonya ise %14 arttırmıştır. (Olivier et. al. 2013) Bu bağlamda ortak sorumluluk açısından Kyoto Protokolü'nde üyelerin üstlendiği sorumlulukları yerine getirmek şöyle dursun karbon salınımının artması, Kyoto Protokolü'nün istenen sonucun çok gerisinde kaldığını göstermektedir. Kanada'nın 2011'de protokolden çekilmesi de küresel ısınmanın öncelik vasfının, kalkınma ve ilerleme hedeflerinden sonra geldiğini göstermiştir.

2) *Protokolün yükümlü gelişmiş ülkeler üzerinde yarattığı stres ve karbon ticareti*; Kyoto Protokolü'nün uluslararası çevre yönetimi üzerindeki olumlu etkisi tartışmalıdır. Kyoto Protokolü'nün amacına uygun olarak karbon gazı salınımının 1990'lar seviyesine inmesi için gerekli olan yükümlülüklerin öncelikle gelişmiş ülkelerin sorumluluğu olduğu bilinmektedir. Dünyada sınırlı kaynakların 200 yıldır bu ülkelerin kalkınması ve zenginleşmesi için kullanıldığını düşünürsek, pozitif geri dönüşümün öncelikle kalkınmış ülkelerin fedakarlık ve özverisinde anlamlı olacağı şüphesizdir. Üstelik uluslararası ortak girişimlere destek vermeleri yanı sıra sera gazı salınım değerlerini de ekonomik gelişme olarak devamlı arttırmaları samimiyetten yoksun bir durumdur. Küresel ısınmaya neden olan ülkeler, üretim temposu çok hızlı ve ucuz sermayeye dayalı bir sisteme gezegenin kaynaklarını kar maksimizasyonu hedefiyle feda etmektedirler. Sanayi kapitalizmi, doğanın kaynaklarını özel mülkiyet anlayışı ile sınırsızca kullanarak son aşamada doğanın tahribatını hızlandırmıştır. (Başkaya, 2020) Üstelik ticari ilişkilerin de teknolojik gelişmelerle bölgeselden ziyade küresel düzeyde seyretmesi çevre kirliliğini işin içinden çıkılmaz hale getirmiştir. Dolayısıyla kirlilmenin sorumluluğunda olan ülkeler ile kirliltmeyi henüz bu ülkeler kadar aşındırıcı hale getirmesi az gelişmiş ülkeler arasında kirlilmenin kredilendirilmesi ile Kyoto Protokolü, çözüme odaklı değil sistemin devamlılığına yardımcı bir mekanizma haline gelmiştir.

Şekil 1. Karbon Ticareti

Kaynak: ÇOB; 2011:13'den aktaran Gül Binboğa, Sürdürülebilirlik. Kapsamında Kyoto Protokolü Esneklik Mekanizmaları ve Türkiye'nin Durumunun İncelenmesi, *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:15, Sayı:4, 2017, s.223.

Kyoto Protokolü hedeflerinin tutturulması için piyasa odaklı üç mekanizma kurulmuştur; 1) *Uluslararası karbon ticareti*; Ek I ülkeleri (başta OECD ülkeleri olmak üzere gelişmiş ülkeler) arasında veya uluslararası düzeyde üye devletler arasında karbon ticaretine izin vermektedir ki; karbon gazı salınımı belirlenen sınırların altında kalan ülkeler kalan haklarını satabilmişlerdir. 2) *Ortak yürütme*; Ek I'e üye ülkeler, aynı kategorideki diğer ülkelerde gerçekleştirilen salınımın azaltılmasına yönelik projelerde yaptıkları yatırımın bedeli kadar kredi temin ederek kendileri için belirlenen hedeften düşülmesine olanak sağlamaktadır. 3) *Temiz kalkınma mekanizması(CDM)*; gelişmekte olan ülkelerde salınımın azaltılması doğrultusunda gerçekleştirilen projelere yatırım yaptıkları takdirde Ek I ülkelerinin bu yatırımları bir öncekine benzer şekilde kredilendirilerek toplam salınım hedeflerinden düşülmesine imkan tanımaktadır.(Kyoto Protocol,2005: article 3-4) Bu durumda sistem, belirlenen limitten daha fazla sera gazı salınım yapanlara bedelini ödetirken, daha az salınım yapanlara ise ticaretini yapma fırsatını vermektedir. (Binboğa, 2017:223) Diğer taraftan gelişmiş ülkeler, bir taraftan karbon ve sera gazı salınımında belirtilen değeri salınımı az ülkelere mahsup ederken diğer taraftan gelişmekte olan ülkelerin bu konudaki yatırımlarına destek vererek nisbi olarak yaptıkları yatırımın kat be kat fazlasını karbon gazı üretimine neden olan sektörlerde üretime devam ederek karşılamaya devam etmektedirler. Bir diğer husus, üye ülkelerin 2008-2012 döneminde, 1990'daki karbon salınımı seviyelerini %5'in altına indirmeleri öngörülümüşse de esnek mekanizma ile üye ülkelerin karbon ticareti yaparak salınım değerlerini arttırmaya devam etmeleridir. Küresel ısınmanın durdurulması için başlatılan bu girişim karbon kredisinin uluslararası ticari bir araç olarak kullanılması ve küresel düzeyde düşük karbon salınımı üreten ülkelerin yüksek karbon salınımı üreten ülkelere veya şirketlere karbon salınımı haklarını kredilendirerek satmaları, maalesef Kyoto Protokolü'nün çevresel kirlilik ticaretini dolaylı olarak desteklemesiyle sonuçlanmıştır. Bu konuda bir örnek olarak; Gujarat, Hindistan'daki GFL gaz projesi, Temiz Çevre Mekanizması (CDM) karbon kredilerinin dünyadaki en büyük üreticilerinden biri olmuştur ve bunları AB'deki en büyük kirliticilerin çoğuna satmaktadır. GFL, CDM'den çok fazla kazanç elde etmiş ve Avrupa'nın kirliticileri için, iklim sorumluluklarını gerçekten yuvarlamadan dengelemeleri için ucuz bir yol olmuştur. AB İklim Eylem Komiseri Connie Hedegaard, bu tür projelerin "tamamen çevresel bütünlükten yoksun" olduğunu kabul etmiştir.(Böhm, 2013)

Protokol, bu şekliyle esnek bir mekanizmayı oluşturmuş fakat gerçek amacın dışında kullanılmasının önüne geçememiş, karbon ticareti endüstriyel kirliliğin önüne geçmek yerine bu mekanizmadan kazanç elde etmek şeklinde sonuçlanmıştır. Ayrıca gelişmiş ülkelerin fosil yakıt tüketimini azaltmadıkları aksine arttırdıkları görülmüştür. (Pearse et al. 2015: 330) Aslında Kyoto Protokolü'nün yürürlüğe girdiği 2005'ten bu yana on beş seneye baktığımızda görebildiğimiz karbon ticareti sayesinde karbon gazı salınımının toplamda sürekli yükselişinin gelişmiş ülkeler bakımından meşrulaştırılmasıdır. Bu durumda çözüme gitmeyen mekanizmalar yerine pratikte işleyen mekanizmalar bulmak gerekir. Burada amaç gelişmiş ülkelere kirlittikleri

atmosfer alanını azaltmaları, karbon ayak izini minimuma indirmeleri için gerekli koşulları şart koşmak olmalıdır.

Karbon ticareti, iyi niyetle başlayan bir girişim olsa da, iki açıdan sorunlu olmuştur. Birincisi, gelişmiş ülkelerde oluşan karbon piyasalarının denkleştirme usulüyle gezegene verdiği zararı az gelişmiş ülke ekonomilerinin haklarını satın alarak tüketmek, ikincisi ise az gelişmiş ülke ekonomilerinin gelişmek için gerekli olan nakit ihtiyaçlarının gelişmiş ülke ekonomileri üzerindeki kirlilik baskısıyla denkleştirilmesidir. Dahası küresel çevre kirliliğinde artış kümülatif olarak devam etmiştir. Sonuç olarak uzmanların, 2050 yılına kadar karbon gazı salınımının küresel düzeyde %40-97 düzeyinde azaltılmasıyla ancak gezegen ısınsının +2 °C de kalabileceğini ifade etmeleri şimdiye dek yapılan tüm çalışmaların yerkürenin ısı değişimi hızının gerisinde kaldığını göstermektedir.

3) *Protokolün arzu edilen hedefin gerisinde kalması*: Bir diğeri Kyoto Protokolü'nün etkililiğidir. Uluslararası çevre yönetimi, birçok devletin aynı niyet ve amaçla bir araya geldiği bir mekanizmadır. Protokolün amacı gezegende karbon salınımı miktarını azaltarak 1990'lar seviyesine getirmektir. Bunun için de protokole özellikle karbon salınımı düzeyi yüksek olan ülkelerin katılımı sağlanmalıdır. Fakat başta ABD olmak üzere Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda gibi ülkeler katılmamayı tercih ederken, Çin, İran ve Hindistan gibi ülkeler ise ulusal düzeyde yaptıkları bölgesel çalışmalarla görüntü olarak süreci yavaşlatmış, Japonya ise verdiği taahhütleri yerine getirmek yerine karbon gazı salınımında artışa gitmiştir. 1990'da küresel düzeyde karbon gazı salınımı 22.7 milyar ton, 2008'de 31.7 milyar ton 2013'te 36 milyar tondur. Kyoto Protokolü'nün 2008-2012 ilk döneminde, %14 oranında karbon gazı salınımı artışı olmuştur. Protokolün liderliğini Avrupa Birliği yapmış, Doğu Bloku ülkelerinin de dahil olmasıyla 2008-2011 yılları arası 1990 yılına göre %20 karbon gazı salınımı düşmüştür. Fakat bu büyük bir başarı değildir. Çünkü komünist sistemin sanayileşme ve makineleşme konusunda yetersiz üretim ve verimlilik nedeniyle kapatılmış fabrikalarının da düşük karbon gazı oranı üzerinde etkisi olmuştur.(Rosen, 2015: 39) Dolayısıyla 2020 yılında karbon gazı salınımının %50'ye indirilmesi gerekirken 2012'de %5'e indirilmesi AB açısından bekleneni vermemiştir. Çünkü gezegenin kaynaklarının sınırlı olması nedeniyle gidişat tahmini olumlu verilerin de çok gerisinde kalmıştır. 2005 Kyoto Protokolü sonrası karbon emisyonunu 1990'lar seviyesine indirebilmek için gerekli tedbirlerin de alınmadığı görülmüş, hatta 2008 sonunda yapılan bir çalışmada ise, 1990-2008 yılları arasında gelişmiş ülkelerin(AB üyesi ülkeler hariç) karbon emisyon oranının azalmadığı % 7 oranında arttığı tespit edilmiştir. (The Guardian, 2012)

Kyoto Protokolü'nü karbon salınımının azaltılması adına bir milat olarak düşünürsek, 2005'te uygulanmaya başlandığı dönemde protokole katılmayan ABD ve Çin, bu süreçte 2007'de katılan Avustralya, katıldığı halde birçok yükümlülüğü yerine getirmeyen Japonya, 2011 yılında protokolün getireceği cezai yaptırımların ekonomisini etkileyeceğini düşünüp ayrılan Kanada gibi ülkelere baktığımızda karbon salınımı düzeylerinin % 60 civarında bu ülkelerden geldiği düşünülürse 1990-2004 yılları arasında karbon salınımında %124 artış olmuştur

(Euronews, 2018). Bu dönem için de yapılacak birçok şey olmasına rağmen karbon gazı salınımının küresel ölçekte % 55'ini sağlayan ülkelerin bir araya gelmesi hedeflendiği için 1997-2004 yılları arası hazırlık yapılmadan beklenmiş ve zaman kaybedilmiştir. (Keskin, 2011:64) Kyoto Protokolü 1997'de imzalanmış olsa da 2004'te Rusya'nın katılımıyla %55 oranıyla karbon salınımı yapan ülkelerin iyi niyetinde oluşturulmuş bir sözleşmedir fakat; sistemde kalmanın gelişmiş ülkeler açısından maliyetleri arttıran etkisi nedeniyle küresel düzeyde etkin ve verimli bir sonuç elde edilememiştir. Buna en güzel örnek; 2011'de Kanada'nın genel seçimler sonrası yeni Çevre Bakanı Peter Kent'in, anlaşmanın Kanada için ilerleme anlamına gelmediğini, hedeflere ulaşmakta başarısız kalınması durumunda ağır para cezaları ödemek zorunda kalacaklarını söylediği açıklamasıdır. Kyoto Protokolü'nden çekilmek konusunda bir devlet olarak çekilme hakkını kullandıklarını ve buna gerekçe olarak da 13 milyar doları bulacak olan karbon azalımı maliyetinin yüksek bir rakam olduğunu belirtmiştir.(BBC, 2013) Gelişmiş ülke statüsündeki Kanada gibi ülkelerin, ortak mülkiyet ve ortak sorumluluk yerine milli ve menfi karar alması nedeniyle iklim değişikliği konusunda yapılan çalışmalar zaman zaman kesintiye uğramaktadır.

Sonuç olarak Kyoto Protokolü, birkaç nedenden ötürü başarılı olamamış, zayıf ve sembolik bir çaba olarak kalmıştır. Birincisi, karbon gazı üreten ülkelerin büyüklük ölçütüne göre Protokol'e katılmaması, katılıp ayrılanların olması Protokol'ün etkinliğini zayıflatmış ve az gelişmiş üye ülkelerin de heyecanını kırmıştır. İkincisi, 1997'de imzalandıktan sonra da 2005 tarihine kadar etkin ve verimli bir hazırlık aşaması olmamıştır. Zaten bu süre de uygulanacak sistemin yapısını belirlemek açısından kısa bir süreydi. Üçüncüsü, küresel iklim sorunu ile mücadele uzun dönemde planlaması gereken bir sorundur. Büyük ölçekli karbon gazı salınımı verilerini en düşük seviyeye getirecek projeler üzerinde komisyonlar kurularak ve karbon puanlaması yapılarak gerçekleştirilmelidir. Kyoto Protokolü bu açıdan, kompozisyon olarak gayet sık, içerik olarak ise sera gazının ticaretini mümkün kıldığı için verimden ve başarıdan uzaktı. Sonuçta Kyoto Protokolü istenirse de kirliliğin paydaşlığında üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmekten ziyade gelişmiş ülkelerin, az gelişmiş veya yoksul ülkeler üzerinden kirlilme haklarını satın almakla kirlilik üretiminin devam etmesine neden olmuştur.

Ne yazık ki uluslararası işbirliği için masaya oturan devletlerden bir kısmı çevreye uyum sağlayacak enerji üretimi ve kalkınma modeli üzerine bölgesel ve ulusal düzeyde çaba harcarken bir kısmı ise bunun getireceği mali yüklerin ulusal çıkar açısından getireceği ekonomik sıkıntılara neden olacağı endişesiyle sera gazı salınımını arttıran kalkınma modelini uygulamaya devam etmektedir. Bu durum çevre kirliliğini önlemek veya iklim değişikliğine etki eden sera gazı salınımını azaltmak konusunda hassasiyet gösteren devletlerin girişimlerini maalesef yetersiz hale getirmektedir. Küresel işbirliğinde ortaya çıkan bu sonuç, çevresel sorunların çözümünde uluslararası bir rejim inşa etmenin pek de mümkün olmadığını göstermektedir.

5. Kyoto Protokolü'nden Günümüze Küresel İşbirliklerinin Sonuç Değeri Üzerinden Değerlendirmesi

İklim Değişikliğinin sınırlandırılması ve önlenmesi adına yapılan Küresel İşbirliği Çabaları, Kyoto Protokolü'nden sonra da devam etmiştir. 2009 Kopenhag İklim Değişiklikleri Zirvesi'nde, 2012 yılına kadar karbon emisyonlarının 1990'lı yıllar seviyesine getirilmesi amacını karşılayan ve karşılamayan ülkelerin karneleri masaya yatırılacakken bu zirvede sadece protokole dahil ülkelerin iki yılda bir karbon emisyonuyla ilgili BM İklim Değişiklikleri Komisyonuna bilgi verecekleri karara bağlanmıştır. (UN Climate Change, 2009)

2011'de Durban İklim Değişikliği Zirvesi'nde ise özellikle zengin ülkeler 2020 yılına kadar küresel düzeyde gezegenin sıcaklık farkının + 2 °C'nin altında tutulması için yeni bir anlaşma yapılması konusunda anlaşmışlarsa da Kanada, 2011 Aralık ayında Kyoto protokolünden ayrıldığını bildirmiştir. Kanada'nın da ABD gibi endüstriyel kirlilikte başı çeken ülkelere biri olması nedeniyle çevre kirliliği sorununun çözümünde aktif görevden vazgeçmesi özellikle az gelişmiş ülkeler üzerinde motivasyon düşüklüğü yaratmıştır. Hava kirliliği ile mücadelede gelecek tahminlerinin gelişmiş ülkeleri dahi ikna etmekte yeterli olmaması sorunun küresel düzeyde çözümüne gölge düşürmektedir. Bunun yanı sıra gelişmiş ülke ekonomilerinin kirliletmekten vazgeçmemelerinin, gelişmekte olan ülke ekonomilerinin göreceli sorumluluğunu da tartışmaya açmaktadır. Nihayetinde kirliliğin sorumluluğunun endüstriyel gelişmişlikle bağlantısı nedeniyle gelişmiş-az gelişmiş ülkeler arasında ölçek olarak eşit mali sorumluluk almanın haksızlık olacağı açıktır. Üstelik uluslararası çevre konferanslarında her zaman tartışma konusu olan kaynakların ortak kullanımını ve sürdürülebilir kalkınma alternatifleri ile bir taslak eylem planı oluşturulması zorlaşmaktadır.

2012'de Katar'ın Doha kentinde, yapılan toplantı, ülkeler arasında küresel ısınma konusunda ulusal çıkar çatışmasının daha yoğun yaşandığını göstermiş ve toplantıda ülkelerin taahhütlerini yerine getirmeleri beklenirken, son oturumda ortaya çıkan görüş ayrılıkları nedeniyle karar günü bir gün uzatılmıştır. Devlet liderlerinin toplandığı yuvarlak masa toplantılarının ayrıntıları merakla beklenirken, son dakikada kabul edilen Kyoto Protokolü'nün 8 yıl daha uzatılması kararı, hayal kırıklığı yaratmıştır. (İktisadi Kalkınma Vakfı, 2012) Konferansın öne çıkan konu başlıkları şunlardır; Kyoto Protokolü'nün geleceği ve uluslararası düzeyde bağlayıcılığı olan yeni bir sözleşmenin yürürlüğe girmesi, fosil yakıt kullanımına getirilecek fiyatlandırma ve yeşil iklim fonunun içeriği. Doha Zirvesi sonuç raporunda ise AB, karbon salınımı değerlerinde 2030 yılına kadar %20 azaltma sözü verirken, ABD, Zirve'ye sadece gözlemci olarak katılmış, Rusya, Çin, Japonya, Kanada, Yeni Zelanda Kyoto Protokolü'nün ikinci döneminde yer almayacaklarını belirtmiş, Yeşil Fon'a katılan AB ve Avustralya ise ne kadar katkı yapacaklarını açıklamamışlardır. Türkiye ve Hindistan'ın ise karbon gazı salınımı azaltım hedefleri net olarak belirtilmemiştir. (İktisadi Kalkınma Vakfı, 2012) Zirve'nin sonunda sivil toplumun beklentisi karşılanmadığı gibi liderlerin isteksiz tavrı ve belirsiz vaatleri, 2015 Paris Antlaşması'na giden süreçte de devlet başkanlarının duyarsızlığı yine hedeflere ulaşmanın çok gerisinde kalınacağına da sinyallerini vermiştir. Bunun yanı sıra

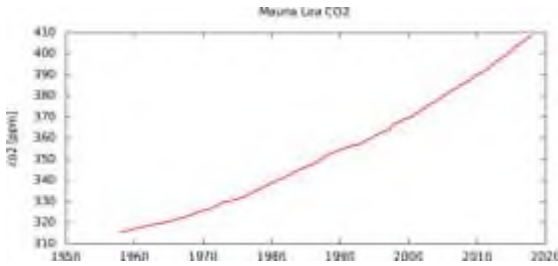
gezegende yaşayan tüm insan topluluklarını zengin, fakir, siyah, beyaz demeden etkileyecek olan küresel ısınmanın gün geçtikçe artmaya devam etmesi, insan varlığını tehdit eder boyuta gelmesi dahi devletlerin ekonomik büyüme hedeflerini çevreyle uyumlu hale getirme noktasında yeterli olmamaktadır. Doha Zirvesi öncesinde Uluslararası Enerji Ajansı, Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler Çevre Programı gibi uluslararası kuruluşların birbiri ardına yayınladığı raporlar ve dünyanın dört bir yanında yaşanan normal olmayan doğa olayları aynı mesajı veriyordu: "İklim değişikliğinin etkilerini hissetmeye başladık, küresel sera gazı emisyonlarında 2020 yılından önce düşüş eğilimini sağlayamazsak 2060 yılında 4°C'ye varan ortalama sıcaklık artışları yaşamlarımızı temelden sarsacak". (Dünya Doğayı Koruma Vakfı, 2020)

2015 Paris İklim Anlaşması'nda ise küresel iklim değişikliklerinde önemli bir parametre kabul edilen karbon emisyon oranının yoğun olduğu iki ülke olan Çin'in ve ABD'nin bu metni imzalaması sonrası antlaşmanın 2016'da yürürlüğe girmesiyle küresel sıcaklığın 1.5-2 °C'de kalması ve karbon emisyonunun 21.yüzyılın ikinci yarısında ise net sifıra gerilemesi hedeflenmiştir. Fakat ABD Başkanı Donald Trump, 1 Haziran 2017'de Paris Anlaşması'ndan çekildiğini bildirmiştir. (İklim Haber, 2018) Trump, "Amerika Paris Anlaşması'na yeniden dahil olmak ya da Amerika'ya karşı daha adil şartlar içeren bir anlaşmayla ilgili görüşmelere başlayacaktır" dedikten sonra 200'e yakın devletin imzaladığı bu anlaşmadan çekilmiştir. (Amerikanın Sesi, 2017) ABD gibi küresel ölçekte siyasi ve ticari politikalar üreten ve uygulayan bir ülkenin başkanının uluslararası düzeyde bir işbirliği çabası olan Paris Antlaşması'ndan çekilmesi ve buna gerekçe olarak da devlete bir tehdit olarak görmesi gelişmiş ülkelerin soruna bakışını özetlemektedir. (Sampathkumar et al. 2017) İklim Değişikliği gibi bir gerçek karşısında ekonomik kaygılar ve ticari rekabet öncelikli kararlar almak, gezegenin geleceği için uluslararası düzeyde ortak hareket etmenin zorluk derecesini görmemiz bakımından düşündürücüdür. Fakat şu bir gerçek ki; devletler toplumlarının yaşamsal ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kaldıklarında (açlık, salgın hastalıklar, mülteci sorunları ve sosyal haklar v.s.) bu ülkelerin devlet başkanları seçilebilmek için seçim programlarında çevre koruma, çevre güvenliği gibi politikalara yer vermek ve iktidardayken ise bu politikaları uygulamak zorunda kalacaklardır.

2015 Paris Antlaşması ile küresel ısınma değerinin 1.5-2 C ° de kalması hedefine ulaşmak için öncelikle hiçbir ülkenin, hiçbir şirketin dünyadaki temiz havayı kirliletmenin maddi değeri üzerinden ticaret yapmamalıdır. Kirliletmenin ticaretinin önüne geçmek için en azından karbon piyasalarının etkinliğinin kar getirici bir mekanizmaya dönüşmesini önlemek gerekir. Ne var ki karbon piyasasının esnek bir mekanizma olarak 2005 Kyoto Protokolü'nden bu yana kullanılması, küresel ısınma konusunda da uluslararası işbirliği mekanizmalarının yavaş ve bu bilinçten uzak olduğunu da göstermektedir. Sürdürülebilir kalkınma hedefiyle karbon salınımını azaltmak için yerel, bölgesel ve ulusal düzeyde çeşitli projelerde çalışan ve destek veren toplulukların yaşam alanlarına saygı duymaksızın karbon ticareti yapan ve bundan kar elde eden gelişmiş ülkeler, Kyoto Protokolü'nün karbon ticareti mekanizmasındaki önemli bir boşluktan faydalanmaktadırlar. (Böhm et al. 2011: 1390) 2015 Paris Antlaşması'nın 6. Maddesinde,

taraf ülkeler, ekonomilerini düşük maliyetle de-karbonize etmelerini sağlayacak küresel düzeyde yeni bir karbon ticareti mekanizmasının kurulması konusunda hem fikir oldular. Ne var ki bu konuda her ne kadar düşük maliyetli karbon emisyon azalımı amaçlanmaktaysa da ülkelerin ulusal kaynaklarını kullanarak bu amaca ulaşmakta iyi niyetlerinin olduğu görülmektedir.

2015'te yürürlüğe giren Paris Antlaşması'nda Kyoto Protokolü uygulamalarına ek olarak küresel ısınmanın önüne geçmek için 2050 yılında karbon gazı salınımının sıfırlanması gerektiği ve hedefin aksi durumunda küresel ısınmanın +2 °C'nin de üzerinde seyredeceği belirtilmiştir. Ne yazık ki, Paris Antlaşması, Kyoto Protokolü'ndeki aksaklıkları gidermek için yeni bir aşama olarak görülmüş olsa da sera gazı salınımı değerleri 2018'de en yüksek seviyeye çıkmış buna neden olarak da 2014-2016 yılları arası küresel ekonomik büyümenin yavaşlaması, 2016 yılı sonrası ise büyümenin hızlanması gerekçe gösterilmiştir. (World Meteorological Organisation, 2018) Öyleyse karbon gazı salınımı ile paralel seyreden küresel rekabet ve ekonomik büyüme hedefinin doğaya uyumlu hale getirilmesi gerekmez mi? Bu konuda şimdiye kadar ekonomik büyüme olarak adlandırılan terimin ne anlam ifade ettiği pek çok ülke tarafından farklı tanımlanmaktadır. Gelişmiş ülkeler olarak ilk yirmide yer alan G20 ülkeleri, sera gazı salınımı toplam değerinin % 78'inden sorumludur. (UNEP, Emissions Gap Report, 2019). Kalkınmış olan bu ülkelerin elinde teknolojik imkanlar, sürdürülebilir enerji için yeterli kredibilite ve tarımsal destek için gerekli fonlar bu krizin önüne geçmek için önemli araçlardır. Bugüne kadar yapılmış olan birçok bilimsel çalışmada, bilim insanlarının elde ettiği verilerde ve sivil toplum kuruluşlarının uyarılarında, küresel ısınmanın işbirliği ile çözümünün acil olduğu defalarca belirtildiyse de hala sera gazı salınımı konusunda yeterli çabanın gösterilmediği görülmektedir. 1970'li yıllarda başlayan çevre kirliliğini ve küresel ısınmayı uluslararası ölçekte önleme çabaları maalesef kırk yıldır yeterli sonuç vermemektedir.. Aşağıdaki tabloda da artan bir ivmeyle sera gazı salınım değerlerinin yıldan yıla artışı görülmektedir.

Şekil 2. Mauna Loa Gözlemevi/Hawaii/ABD verilerine göre 1950-2020 yılları arası toplam sera gazı salınımı

Kaynak: Dünya Meteoroloji Örgütü(WMO) (2019) [https://climatedata-catalogue.wmo.int/climate_indicators.\(05.02.2020\)](https://climatedata-catalogue.wmo.int/climate_indicators.(05.02.2020))

21-23 Eylül 2019'da New York'ta gerçekleşen Birleşmiş Milletler (BM) İklim Zirvesi'nde 2015 Paris Antlaşması'nda kabul edilen küresel ısınmanın 2 °C'nin altında tutulması için gerekli olan sera gazı salınımını beş katı hedefle aşağı çekmenin katılımcı tüm devletler için acil olduğunu ve hatta önümüzdeki beş senenin iklim değişikliği açısından kritik önem arz ettiğini belirten BM Genel Sekreteri Guterres, katılımcı ülkelerin fikirden ziyade planla masaya oturması gerektiğinde ısrar etmiştir. (Vaughan, 2017) Zirve'nin sonunda ne ABD Zirve'ye

katılmış ne de AB gerekli ve yeterli tedbirlerin alınması için destek sözü vermiştir, üstelik Paris İklim Antlaşması'nda kabul edilen karbon salınımını azaltma hedefi dünya sıcaklığını +1.5 °C'nin altında tutmaya yetmiyor, 2030'a kadar bu hedefi tutturabilmek için karbon salınımını tüm dünyada % 45 azaltmak, 2050'de de sıfırlamak gerekiyor ki hedefe ulaşılabilsin. Fakat Zirve'de karbon salınımından sorumlu ülkeler, bu hedefler için net beyanlar ortaya koymamıştır. Dünyada karbon salınımından sorumlu ilk iki ülkeden ABD Zirve'ye katılmazken, Çin, Dışişleri Bakanlığı düzeyinde katılmış ve bu konuda gerekli tedbirleri alacağını taahhüt etmiştir. Bunun yanı sıra AB, 2050'de sıfır emisyon hedefini benimsememiş, Hindistan ise yenilenebilir enerji konusunda iki katı hedef belirlediklerini açıklamıştır. Bu Zirve'nin sonunda küresel ısınmadan sorumlu dört ülkenin de açık net ve uzun vadeli hedeflere pek de yakın durmadıkları görülmüştür. Bireysel çabalarla toplumsal dayanışma yaratılarak Zirve öncesi küresel ısınmanın önlenmesi için acil çözüm önerilerine ihtiyaç duyulduğuna sivil toplum tarafından dikkat çekilse de en önemli sorun; belki de sorunun kaynağı, ülkelerin daha ciddi ve kararlı önerilerle ve uygulamalarla bir araya gelmeleri ve gerçek hedefler ortaya koymak konusunda isteksiz davranmalarındır. İklim değişikliği sorununda artık somut adımların atılması gerekir.

En son 2-5 Aralık 2019'da Madrid'de yapılan küresel ısınmayla mücadele konusunda ülkelerin atması gereken adımların ele alındığı 25. Birleşmiş Milletler (BM) İklim Zirvesi, Paris Antlaşması'nın 6. Maddesi'nin bir sayfalık metninde ne tür mekanizmalar üzerinde hareket edileceği konusunda yaşanan anlaşmazlıklardan ötürü sonuçsuz kalmıştır. İklim değişikliğiyle mücadele konusunda daha cesur adımlar atılmasına engel olan ülkelerin başında ABD, Çin, Brezilya, Suudi Arabistan ve Avustralya'nın geldiği görüşmelerde tekrar gözlenmiştir. Madrid Zirvesi'nin bekleneni karşılamadığını ifade eden BM Genel Sekreteri Guterres, yine de ülkelerin üzerine düşen görevleri bir an önce tamamlamaları gerektiğini belirtmiş, "2020 yılının, 2050'de karbon nötre ulaşılması ve 1,5 °C'den fazla sıcaklık artışıyla karşılaşılması için bilimin bize söylediğinin tüm ülkelere benimseneceği bir sene olmasını sağlamak amacıyla çalışmak için her zamankinden daha da kararlıyım" sözlerini sarf etmiştir. (Deutsche Welle Türkiye, 2019) Zirve'den sonra açıklanan Küresel Karbon Raporu 2019'da küresel ısınmanın 1.5 °C düzeyini çoktan aştığı ve dünyanın 1990'lar seviyesindeki ısıya geri dönülemez biçimde veda ettiği belirtilmiştir. (Şahin, 2019) Madrid Zirvesi, 6. Maddede belirtilen; gönüllü işbirliği, piyasa dışı yaklaşımlar, ülkelerin karbon emisyon sınırlarını belirleme ve emisyon azalımı konusunda verecekleri taahhüdü tespit etme açısından ulusal tercihe dayalı hedefler belirlemelerine imkan tanımıştır. Bu sayede sera gazı emisyon azalımı konusunda her ülkenin vereceği taahhüt konusunda ileriye dönük vaatler de söz konusu olmuştur. Bir de bu vaatlerin gerçekleşmemesi ise küresel ısınmanın önüne geçmek için ortaya konan hedeflerden sapmaya neden olursa durum daha da vahim hale gelecektir. Dolayısıyla Kyoto Protokolü'nden itibaren sürdürülmeye çalışılan mekanizmalar aslında en başında verimi düşük mekanizmalardı. Sorunun kaynağı ülkelere karbon emisyonlarını azaltmak konusunda kesin ve kati kurallar koymak yerine karbon emisyonundan minimum %10 la sorumlu olan az gelişmiş ülke ekonomilerinin kirlenme

hakkını nakit ihtiyaç karşılığı kirleten ülkelere satabilme imkanı vermek, hiçbir koşulda küresel ısınmayı durduramazdı ve de durduramadı. Kyoto Protokolü bu açıdan kapitalist sistemin ihtiyacı, farkında olmadan karşılama hakkı tanımıştır ve kirletmenin sürdürülebilirliği mevzu bahis olmuştur. Bu durumda hala ekonomik büyüme-kalkınma tanımlamaları ile gezegenin kaynaklarını kullanmaya devam eden ülkelerle ortak bir çalışma yapmak ya da gezegenin yenilenebilir olduğundan hareketle kalkınma ve büyümenin de yenilenebilir olduğunu düşünmek uzun vadede belki ama kısa vadede mümkün değildir. İklim değişikliği hızla kötüye giderken ülkelerin hala bu konuda kalkınma öncelikli mekanizmalar üzerinde durmaları sorunun çözümünü geciktirmektedir.

Her ne kadar iyi niyetle Birleşmiş Milletler öncülüğünde yapılmış bu müzakereler, küresel ekonomik gücü elinde bulunduran ülkelerin zaman zaman olumsuz tutumlarıyla sekteye uğramışsa da devletlerin gücünü belirleyen toplumların çeşitli iletişim araçları ile kamuoyu oluşturarak etkili olduğu yadsınmaz. Yine de son sözü söyleyen devletlerin hükümet temsilcileri, gelişmiş ülkeler düzeyinde çok uluslu ve uluslararası şirketlerin etkisinde, gelişmekte olan ülkeler ise kalkınma hızını arttırmak için düşük teknoloji ile kalkınma hamleleri yapmak adına ortak inisiyatif almak konusunda aynı paralele gitmemektedirler. Bu konuda sorunun çözümünde etkili olacak olan, sözleşmelere taraf devletlerin yerine getirmesi gereken yükümlülüklerin cezai müeyyidelerinin olması ve sürecin denetime tabi tutulmasıdır. Fakat bu durumun da uluslararası hukuk açısından pek mümkün olmadığını görmekteyiz. Uluslararası hukukta aktör olarak devletlerin temsiliyeti söz konusu olduğundan iklim değişikliği ile ilgili konularda sivil toplum kuruluşları ve kamuoyunun baskısı olsa da müzakerelerde son kararı yine devlet veya hükümet başkanları kendi inisiyatiflerinde vermektedirler. Ayrıca yaptırım aşamasında uluslararası hukukta bir üst kurul veya otoritenin olmaması nedeniyle devletlerin müzakerelere katılsalar dahi süreci uluslararası toplum yararına değil ülkenin ekonomik yararı üzerinden değerlendirmektedirler. Bu durumda küresel ısınmanın da etkisiyle devletleri oluşturan toplumlarda yaşayan insanların en temel hakkı olan sağlıklı bir ortamda yaşam hakkı, giderek ihlal edilmektedir. Küresel iklim değişikliği, hızını kesmeden insanlığı tehdit etmeye devam ederken özellikle gelişmiş ülkelerin devletlerinin temsilcileri, sorunu ekonomik ve siyasi hedeflerine bir tehdit olarak görüp çözümün parçası olmak yerine sorunun parçası olmaya devam etmektedirler.

Birleşmiş Milletler Çevre Programı 2019 yılı emisyon raporuna göre; Paris Antlaşması'nın hedefi olan küresel ısınmanın +1.5 -2 °C aralığında kalabilmesi için gezegenin ciddi bir eşikte olduğu belirtilmektedir. Bu hedefe ulaşabilmek için 2020-2030 yılları arası on yıllık sürede her sene küresel düzeyde toplam %7.8 oranında sera gazı emisyonunu azaltmanın gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu yapılmadığı takdirde önemli bir fırsat kaçacak ve gezegen böyle giderse yıkıcı bir etkiyle küresel ısı değeri ortalama 3.2 °C artacaktır. (UNEP Emissions Report, 2019)Çok önemli bir zaman dilimi olan 2020-2030 yılları arası (*şimdiye kadar gerçekleşmemiş birçok hedefi bu kısacık zaman dilimine sığdırmak ne derece mümkünse*) uluslararası işbirliği olarak yeterince mesafe kat edilmemesinin nedenleri üzerinde durmak ve küresel ısınmanın durdurulması için farklı yol haritalarının

uluslararası işbirliğinden bağımsız olarak ulusal, bölgesel, yerel düzeyde de çizilmesi gerekmektedir. 2015 yılında 194 ülke tarafından kabul edilip yürürlüğe giren 2030 Ajandası, iklim değişikliği sorununun çözümü için 17 hedef başlık belirlemiş ve bu başlıkların altında toplam 169 alt başlıkta birçok sorunu çözmeyi planlamıştır. Son otuz yıldır çözülemeyen sorunlar, birçok alt başlıkta 2030 yılına kadar çözülmeyi beklemektedir. Bu başlıklardan en önemlisi nüfusun azaltılması konusunda da doğrudan veya dolaylı etkisi olacak açlığa ve yoksulluğa son verme ile eşit eğitim olanaklarıdır. Sürdürülebilir işbirliğini destekleyecek olan ülkelerarası eşitsizliği azaltma, sürdürülebilir tüketim ve sürdürülebilir üretim faktörlerini benimsemek gibi kulağa hoş gelen bu hedeflerin geleceğe dair fayda sağlayabilmesi için uygulama aşamasında ölçülebilir olması gerekmektedir. (Dietz S. et al. 2012:323) Küresel ölçekli iklim sorununun, birçok ana başlıkla ve bu başlıkların altında alt başlıklarla yapılması gerekenler listesini hazırlamaktan ziyade uygulanabilir, ölçülebilir ve daha çok ulusal düzeyde devletlerin yasal mevzuatlarında yer almasının önemi daha büyüktür. (Kanie et al. 2017: 27) 2030 Ajanda programının yürütülmesinde yalnız devletlere değil, sosyal, ekonomik ve çevrenin sürdürülebilirliği için hükümet-dışı aktörlere de ihtiyaç vardır. Bu konuda hedeflerin tamamlanması aşamasında ilk üç sırayı sosyal devlet anlayışıyla yönetilen Danimarka, İsveç ve Finlandiya'nın aldığını görmekteyiz (UNSD, 2019). Fakat 2030 hedeflerinin bu ülkeler arasında da yalnız % 4'lük ulusal düzeyde tamamlandığı ve son on yılda da bu hedeflere katılımcı 194 ülkenin tümünün ulaşabilmesinin de mümkün olmadığı görülmektedir.

Uluslararası işbirliği önündeki engellere baktığımızda ülkelerin kalkınmışlık düzeyleri bakımından zenginlik ve yoksulluk ölçütleri, küresel ölçekte kirliliğe neden olarak birincil ve ikincil önemde karşımıza çıkmaktadır. Birincil önemde ülkelerin zenginlik ölçütü kirliliğe en çok neden olanlar, ikincil öneme sahip ülkelerde de kirliliğe en çok neden olan yöntemleri kullananlar (kömür çıkarma, kömürü ve petrolü yakıt olarak kullanma) olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkelerin kalkınma ve kalkınmaya dönük olarak zenginleşme, GSMH'nı artırma bakımından rekabet içinde olduklarını düşündüğümüzde iklim değişikliği, çevre kirliliği, doğal kaynakların tahribatı vb. faktörler kısa dönemde olmasa da uzun dönemde bu ekonomik sistemle devam edilirse gezegendeki ekosistemi tahrip edecektir. Daha da önemlisi sosyoekonomik olarak çevre kirliliği, bölgesel düzeyde toplumlarda temiz hava, temiz su, temiz gıda arayışını tetiklemekte ve toplumları göç dalgalarına sürükleyebilmektedir. Ayrıca 2015'te dünyaca ünlü tıp dergisi Lancet'te yapılmış bir araştırmaya göre ise dünyada her altı ölümden birinin nedeninin çevre kirliliği olması da geleceğe dair endişe vericidir. (BBC Türkçe, 2017)

Uluslararası işbirliği olarak küresel ısınmanın ve dolayısıyla ısınmadan dolayı değişen iklimin önlenmesi amacıyla sürdürülebilir kalkınmanın da beklenen etkiyi göstermediğini görüyoruz. Sürdürülebilirlik; bir toplumun, ekosistemin ya da devam eden herhangi bir sistemin bağlı olduğu ana kaynakları tüketmeden (veya aşırı yüklenmeden) belirsiz bir geleceğe dek işlevini devam ettirebilme yeteneği olarak tanımlanmaktadır (Gilman, 1992) Dolayısıyla küresel ekonomilerde, yoğun olarak gördüğümüz birçok sanayi kolunda doğal kaynakların hesapsızca ve ilerisini düşünmeden kullanmanın önüne

geçilmesi de mümkün olmamıştır. Burada yine gelişmiş ve az gelişmiş ülke ekonomileri arasındaki kalkınma rekabetinin çözüm bazında yeterli işbirliğini desteklemediğini görmekteyiz. Özellikle Kyoto Protokolü'nün esnek mekanizmalarından biri olan karbon ticaretinin, gelişmiş ülke ekonomilerinin yüksek karbon salınımı değerlerini düşürmek için az gelişmiş ülke ekonomilerinin elindeki karbon kredisini satın alması (*özellikle şirketler bazında*) küresel düzeyde karbon türevi gazlarının salınım değerlerinin düşürülmesi hedefinin önünde bir engel olmaya devam etmektedir. (Kyoto Protocol, 2005) İklim Ekonomisi Enstitüsü (I4CE) tarafından yapılan yeni bir çalışmaya göre; 1 Nisan 2018 itibarıyla dünya üzerinde 46 ülke ve 26 bölge/şehir Emisyon Ticaret Sistemi (ETS) veya Karbon Vergisi odaklı karbon fiyatlandırma politikaları uygulanmaktadır. Çalışmaya göre küresel sera gazı emisyonlarının %20 ila %25'i doğrudan karbon fiyatlandırma uygulamasının kapsama alanındadır. Karbon fiyatlandırma girişimlerinin ürettiği gelir 2017 yılında 32 milyar dolara ulaşmıştır. (Karakaya, 2020) Bu durumda küresel ısınmanın nedenlerinden en önemlisi olan sera gazı salınımının karbon piyasası olarak alınıp satılır hale gelmesi ve az gelişmiş ülkelere gelir, gelişmiş ülkelere ise sorumluluktan kısmen kurtulma ve daha düşük maliyetle karbon salınımı azalımı avantajı vermesi ciddi bir sorundur. Bunun yanı sıra karbon ticaretinin sağladığı önemli bir avantaj vardır ki; gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkelerin yeşil projelerine karbon kredisi desteği vererek en azından gezegene verdikleri zararın azaltılması için maddi desteğe ihtiyaç duyan az gelişmiş ülke hükümetlerine veya özel sektöre destek olmaktadır. Yine de genel olarak baktığımızda karbon emisyonlarının azalımı maliyetini ucuza getiren kirlenici olarak gelişmiş ülkeler avantajlıdır. En azından bu durumu ekonomik sistemlerinde ticari bir emtia olarak değerlendirmektedirler. Fakat gezegen kirliliğinin ticaretine dahi artık müsamaha gösterememektedir.

6. Sonuç

Küresel ısınmanın ilk kez kömürün çıkarılmaya başlandığı 1750'li yıllarda başladığı düşünülürse kapitalizmin sanayi aşamasına ulaşması, üretimde kitlesel büyümeyi mümkün kılmıştır. Dolayısıyla bu süreçte insan-doğa dengesi yavaş yavaş bozulmuş demir-çelik ve kömür üretimi günümüze dek kapitalist sistemin üretim mekanizmalarında kirlenici elementler olarak yer almıştır. Küresel ısınmanın sanayileşme süreci ile yakından ilgisi olduğu gerçeğinden hareketle kalkınmada fosil yakıt kullanılmasının doğal yaşamı tehdit etmesi nedeniyle bırakılması gerektiği tüm çevrelerce kabul görmüştür.

Kyoto Protokolü ve sonrasındaki müzakerelerde, vaatler dışında uygulamada ülkeler, kalkınma rekabeti içinde eldeki sınırlı kaynakların kullanımında gerekli özeni göstermemişlerdir. 2050 yılına dek insan kaynaklı küresel ısınmanın ortalama 1 °C artışa neden olması yüzünden de 2010-2030 yılları arası küresel sıcaklık değerinin 1.5 °C'de kalması için sera gazı salınımının %45 azaltılması gerektiği IPCC 2018 Raporunda belirtilmiştir. (IPCC, 2018 Report) Fakat uygulanan ekonomik sistemde ısrarla üzerinde durulan kalkınma önceliğinin ne olduğu tartışma konusudur. Kalkınmanın ekonomik büyüme olduğunu savunan gelişmiş ülkeler, aslında kalkınmanın sermaye artırımını olduğunu bilmektedirler. Sermaye artık gezegenin

kaynakları olduğuna göre ortak mülkiyet kapsamında bir sermayeden söz etmek gerekir. Dolayısıyla gezegene ait olan hava, su, toprak elementleri kapitalizmin sanayileşme adı altında kullanacağı kaynaklar değildir. Kapitalizm üretim evresinin son çeyreğine girmiş halde doğadaki tüm elementlerin temel kirlenici sektörler olan kimya, çelik, kağıt, cam ve çimento sanayiindeki üretimlerine sınırlama getirmeli ve yeşil ekonomiye doğru geleceği öngörerek artık yenilenebilir kaynakları üretim bandında kullanmalıdır. İnsan-doğa dengesinde kapitalist sistemin eksilttiği değerler, insanın uzun vadede kayıpları olur. Gelişmiş ülkelerin eldeki teknolojik birikimleriyle de gezegenin kayıplarını telafi etmeleri mümkün olmadığına göre (*her yıl 35.000 canlı türü yok olmakta*) kapitalizmin sömürü anlayışıyla gezegeni onarmak mümkün değildir.

Kyoto Protokolü'nün 2005 yılında yürürlüğe girmesinden bu yana yaptırım gücü bakımından önceki müzakerelerden daha etkin bir süreci takip etmesi beklenmiş ve kısmen bu durum gerçekleşmiştir. Yine de küresel ekonomik sistemin kıt kaynakların ucuza temin edilmesi ve düşük maliyetlerle mamul madde üretimini de teşvik etmesiyle sistemin kendi içinde çökme derecede bencil tutumu, günümüzde küresel ısınmayı +2 °C sınırına getirmiştir. Üstelik bu ekonomik sistem, küresel ticaretin yaygınlaşmasından beslenerek pazar arayışını ve daha fazla üretim-tüketim dengesini oluşturmayı tercih etmektedir. Sonuçta iklim değişikliğinin önündeki engeller olarak nüfus artışı, sanayileşme, şehirleşme ve küresel ticaret, kapitalist sistemin devamlılığını gerekli kılan şartlardır. Fakat insan-doğa dengesinde ülkelerin büyümesi için gerekli olan şartlardan ziyade bundan sonra toplumların ekosistemle uyumunda ihtiyaçların neler olduğu tartışılmalıdır. Artık gezegen ne kaynak ne de işgücü temin edebilecek güçtedir. Dünya genelinde üretilen tarım ürünlerinin üçte biri çöpe gitmektedir. Üretilen tarım ürünlerinin de kalitesi ve faydası ürün arzı arttıkça azalmaktadır. Kapitalist sistem son evresinde talep yaratma çabasıyla (*medya, popülist kültür metaları ve neoliberal politikalar*) talep edilmeyen arzın üretimine kaynakları harcamamalıdır. Bu hem etik bir sorun hem de çevre sorunudur. Üretmenin verimsizliği noktasında maliyet artışları hesaba katıldığında sürdürülebilir kalkınma için büyümenin ve üretmenin de sınırlandırılması ekonomik sistemin dinamikleri açısından gereklidir. Dolayısıyla ülkeler bazında ihtiyaç olan kalkınmanın unsurları toplumlar bazında gelecek yıllarda bir felaketi kaçınılmaz kılmaktadır. Adil paylaşım, ortak mülkiyet, ortak hareket, ortak yönetim, temiz çevre hakkı ve yaşam hakkı gibi toplumların geleceği açısından öncelikli konulardır. Bundan sonra küresel ısınmanın +1,5 °C de kalması için insan-doğa dengesinin uyumu ülkelerin kalkınma çabalarından çok daha acil bir ihtiyaçtır. Dolayısıyla çevreye dair her tür çaba, küresel ısınmaya neden olan ve kapitalist sistemin bir harcama kalemi olarak çevreyi kirlenme hakkının ticareti veya adı üzerinde karbon ticareti yerine ekonomik sistemin üretim mekanizmasını sürdürülebilir mekanizmalarla değiştirme yoluna gitmelidir.

Sonuç olarak, küresel ısınmaya yönelik uluslararası işbirliklerinde sanayileşmiş ülkelerin sorumluluğunu düşündüğümüzde bu ülkelerin gerekli önlemleri almalarını beklemek için ulusal kalkınma hedeflerinden veya küresel rekabet avantajlarından kısmen gönüllü olarak vazgeçmeleri gerekir. Kar odaklı ekonomik bir sistem olan kapitalizmin kardan kısmen veya tamamen vazgeçmesi

gezegenin kaynaklarının korunması açısından önem arz eder. Lakin bu sistemin değişmesi veya iyileştirilmesi en nihayetinde kapitalizmin dinamiklerini etkiler. Fakat önemli olan şu an için insanın yaşamsal ihtiyaçları doğrultusunda gezegenin kaynaklarının kar gütmeksizin korunması açısından ortak hareket etmektir. Günümüze kadar yapılan küresel işbirliklerinde ulusal ve küresel çıkarların uyumlaştırılmaması nedeniyle yeterli sonuç alınamamıştır. Toplumların hükümetler üzerinde oluşturacakları kamuoyu baskısı ve özellikle de adil ve demokratik yönetimle yönetilen toplumların geleceğine sahip çıkacaklarını düşündüğümüzde kuzey Avrupa ülkelerinin bu konuda daha hassas davrandıklarını görmekteyiz. Örneğin İzlanda'nın Başbakanı Katrin Jakobsdottir'in 2019'da açıkladığı "mutluluk ekonomisi" ekonomik başarının temel ögesinin insan mutluluğu olduğunu öne sürerek çevreye duyarlı ekonomi politikaları üzerinde çalıştıklarını ifade etmiştir. Diğer devletler yöneticilerine de benzer politikaları benimseme çağrısında bulunmuştur. (BBC News, 2019)

Gelecekte iktidar sahiplerinin ekonomik büyüme, kalkınma gibi hedeflerle toplulukları ikna edebilmeleri güç görünmektedir. Çevresel kirlilik ve iklim değişikliği gezegenin ekosistemini bozdukça toplumların ihtiyaç duydukları yaşamsal öncelikleri olan temiz hava, temiz su ve güvenilir gıda, kalkınma hedeflerinin önüne geçecek ve sonuçta hükümetler, çevreye duyarlı ulusal ve bölgesel politikalar üretmek veya küresel politikaları uygulayabilmek için başka bir ekonomik model uygulamak durumunda kalacaklardır. Yeni ekonomik model rekabetten yardımlaşmaya, bireysellikten dayanışmaya giden bir süreci desteklemelidir.

Kaynakça

- AFP. (2019, Temmuz 27), Brezilya G7 yardımını kabul etmedi. Deutsche Welle Türkiye: <https://www.dw.com/tr/brezilya-g7-yardim%C4%B1m%C4%B1n%C4%B1-kabul-etmedi/a-50177908> , (erişim tarihi: 10.02.2020)
- Amerika Paris İklim Anlaşması'ndan Çekildi. (2017, Haziran 1), Amerika'nın Sesi. <http://www.amerikaninsesi.com/a/amerika-paris-iklim-anlasmasinan-cekildi/3883058.html> , (erişim adresi: 02.02.2020)
- Bailey D. (2015) The Environmental Paradox of the Welfare State: The Dynamics of Sustainability, *New Political Economy*, 20:6, 793-811, DOI:10.1080/13563467.2015.1079169
- Başkaya, F. (2020, Ocak 15), Kapitalizmin Son Aşaması:Ekolojik Felaket. <http://ozguruniversite.org/2020/01/15/kapitalizmin-son-asamasi-ekolojik-felaket-fikret-baskaya/> , (erişim tarihi: 11.02.2020)
- BBC (2017, Ekim 20), 2015'te her 6 ölümden 1'i çevre kirliliği. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-41692654> , (erişim tarihi: 20.10.2019)
- BBC News, İzlanda Büyümeyle değil İnsanı Önceleyen "mutluluk ekonomisi"ne Geçiyor. BBC News: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50657956> , (erişim tarihi: 04.12.2019)
- BBC. (2013, Nisan 12), Kanada Kyoto Anlaşması'ndan Çekildi. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/12/1112113_canada_kyoto , (erişim adresi: 01.01.2020)
- Binboğa, G. (2017). Sürdürülebilirlik .Kapsamında Kyoto Protokolü Esneklik Mekanizmaları ve Türkiye'nin Durumunun İncelenmesi, *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(4):207-238.
- Blaikie, P. (1985). *The Political Economy of Social Erosion in Developing Countries*. London: Longman Development Series.
- Blum, G. (2008). Bilateralism, Multilateralism and the Architecture of International Law. *Harvard International Law Journal* 49, 323-379.

- Böhm S.-Siddhartha D. (2011). Commentary: Fault lines in climate policy: what role for carbon markets?, *Climate Policy*, 11(6): 1389-1392, doi: 10.1080/14693062.2011.618770
- Böhm, S. (2013, April 12). Why Are Carbon Markets Failing?, *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/sustainable-business/blog/why-are-carbon-markets-failing> adresinden alınmıştır(erişim tarihi: 08.01.2020)
- Brundtland,(1990), G. H. Our Common Future: Report of the World Commission on Environment and Development. UN Documents: <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf> , (erişim tarihi: 20.06.2020)
- Bryant , R., & Bailey, S. (2005). *Third World Political Ecology*. New York, USA: Routledge Press.
- Budak, S. (2000). *Avrupa Birliği ve Türk Çevre Politikası*. İstanbul: Buke Yayınları.
- Çoban, A. (2018). Ekolojik Ortaklaşım(Müşterekler)ve Türkiye'de Uygulanan Çitleme Politikaları. N. Y. Erkin Erdoğan içinde, *Teoriden Micaadeleye Müşterekler Siyaseti* , İstanbul: Sivil ve Ekolojik Haklar Derneği.,27-47.
- Deutsche Welle Türkiye, (2019, Aralık 15), BM İklim Zirvesi Hayalkırıklığı Yarattı: <https://www.dw.com/tr/bm-iklim-zirvesi-hayalk-k%C4%B1r%C4%B1k%C4%B1-C4%9F%C4%B1-yaratt%C4%B1/a-51684326> , (erişim tarihi: 25.12.2019)
- Dietz S. & Asheim, G. (2012). Climate Policy Under Sustainable Discounted Utilitarianism, *Journal of Environmental Economics and Management*, 63(3):321-335, <https://doi.org/10.1016/j.jeem.2012.01.003>
- Dülger, K. (2015). Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanılan Uluslararası Su Yollarının Hakça ve Makul Kullanımı ve Türkiye'nin Sınır Aşan Suları. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, (23), 23-44.
- Dünya Doğayı Koruma Vakfı (WWF), Doha'daki İklim Müzakerelerinin Sonucu: Sivil Toplum Değişim İstiyor, Liderler İstekli Değil, : <http://www.wwf.org.tr/?1462> (erişim tarihi: 02.02.2020)
- EU, EU Adaptation Strategy. European Union: https://ec.europa.eu/clima/policies/adaptation_en , (erişim tarihi:30.12.2019)
- Euronews. (2018, Eylül 3), Dünya'yı En Çok Hangi Ülkeler Kırletiyor?Türkiye listede kaçınıcı Sırada?, <https://tr.euronews.com/2018/09/03/dunyasi-en-cok-hangi-ulkeler-kirletiyor-turkiye-kacinci-sirada> , (erişim tarihi : 05.01.2020)
- Gilman, R., (1992). "Sustainability" from the 1992,UIA/AIA Call for Sustainable Community Solutions, <http://www.context.org/about/definitions>, (erişim tarihi: 05.02.2020)
- Gönlübol, M. (1993). *Uluslararası Politika*. Ankara: Atilla Kitabevi.
- Hardin G. (1968). The Tragedy of Commons, *Science*, 162 (3859): 1243-1248.
- Human4832. (1990), Garrett Hardin onthe Tragedy of Commons. youtube: <https://www.youtube.com/watch?v=g8yOamWq3a0> , (erişim tarihi: 02.06.2020)
- Huxley, A. (1963). *The Politics of Ecology:the Question of Survival*. Santa Barbara, California, USA: Center for the Study of Democratic Institutions.
- IPCC. (2018, March). IPCC 2007 Report. Intergovernmental Panel on Climate Change: https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/03/ar4_wg3_full_report-1.pdf , (erişim tarihi: 05.01.2020)
- IPCC. (2018, October 8). Summary for Policymakers of IPCC Special Report on Global Warming of 1.5°C approved by governments. IPCC: <https://www.ipcc.ch/2018/10/08/summary-for-policymakers-of-ipcc-special-report-on-global-warming-of-1-5c-approved-by-governments/> , (erişim tarihi: 05.01.2020)
- IPCC. (2020, January 5). 2007 Special Report. Intergovernmental Panel on Climate Change: <https://www.ipcc.ch/sr15/> , (erişim tarihi:07.01.2020)
- İklim Haber. (2018, Haziran 1), ABD'nin Paris Anlaşması'ndan Çekilmesinin 1. Yılı: Pişmanlıklar, Teselliler ve Yeni Umutlar: https://www.iklimhaber.org/abd-nin-paris-anlasmasinan-cekilmesinin-1-yili-pismanliklar-teselliler-ve-yeni-umutlar/?gclid=Cj0KCQjwqs3rBRCDARIsADe1pfS8vGQ7sLjOn_wZeQ

- 91bzs6i_qZB_hzRs85x3eYJVAd6kbIIK_zYaAhHoEALw_wcB , (erişim tarihi: 07.09.2019)
- İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV), (Aralık 2012). *BM İklim Değişikliği Konferansı – DOHA: Taraflar, Öncelikler ve Gerçekler*, İKV, İstanbul.
- Kanada Kyoto Anlaşması'ndan Çekildi. BBC ,(12.04.2013) https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/12/111213_canada_kyoto, (erişim tarihi: 05.01.2020)
- Kanie, N., Biermann, F., & Kim, R. (2017). Global governance by goal-setting: the novel approach of the UN Sustainable Development Goals. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 26-27(June), 26-31.
- Kaplan, A. (1999). *Çevre Sorunlarının Küreselleşmesi ve Uluslararası Düzeyde Bütüncül Politika Arayışları*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Karagül, M. (2011). *Uluslararası İktisadi Örgütler ve Az Gelişmiş Ülkeler*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Karakaya, E. (23.01.2020) Kyoto'dan Paris'e Karbon Piyasaları: AB ETS Tecrübesi, *İklim Haber*, <https://www.iklimhaber.org/kyotodan-parise-karbon-piyasaları-ab-ets-tecrubesi/> (erişim tarihi: 18.02.2020).
- Keskin, T. (2011). İklim Değişikliği Süreci ve Kyoto Protokolü, *Mühendis ve Makina*, 49(581):62-68.
- Kyoto Protocol, (2005). <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/kpeng.pdf>, (erişim tarihi: 05.01.2020).
- McCormick, J. (1993). International Nongovernmental Organizations: Prospects for a Global Movement. S. Kominiecki içinde, *Environmental Politics in the International Arena* New York, 65-158.
- Meadows D.-Meadows D., (1972). *Limits to Growth*, New American Library, N.Y.
- Mitchell, Ronald B. (2001). Institutional Aspects of Implementation, Compliance, and Effectiveness. Detlef Sprinz and Urs Luterbacher Ed.) *International Relations and Global Climate Change*, Cambridge, MA: MIT Press, 221-244.
- Netting, R. (1993). *Smallholders; Householders Farm Families and the Ecology of Intensive, Sustainable Agriculture*. CA,USA: Stanford University Press.
- Olivier, Jossge., Greetjanssens-Maenhout J., and Jeroena. H. Peters W. "Trends in Global CO2 Emissions: 2013 Report." PBL Netherlands Environmental Assessment Agency. (2014), <https://www.pbl.nl/en/publications/trends-in-global-co2-emissions-2013-report> (erişim tarihi: 05.01.2020)
- Ostrom, E. (2002). *Governing the Commons*, Cambridge University Press, UK.,
- Ostrom, E. (2009, October), A Polycentric for Coping with Climate Change Policy, World Bank Research Working Paper: <https://elibrary.worldbank.org/doi/pdf/10.1596/1813-9450-5095> ,(erişim tarihi:03.06.2020)
- Ostrom, E., Stern, P., & Dietz, T. (2002). *Knowledge and Questions After 15 Years of Research , The Drama of Commons*. Washington D.C.: National Academy Press.
- Pearse, R. & Böhm, S.(2015). Ten reasons why carbon markets will not bring about radical emissions reduction, *The Journal of Carbon Management*, 5(4):325-337. <https://doi.org/10.1080/17583004.2014.990679>
- Rittberger, M. L. (1992). The Regime Theory and International Environmental Management. A. H. Kingsbury içinde, *The International Politics of Environment*. London: Clarendon.85-95.
- Rosen A. M. (2015). The Wrong Solution at the Right Time: The failure of Kyoto Protokol on Climate Change, *Politics & Policy*, 43(1) 30-58.
- Salehyan I. (2008). From Climate Change to Conflict? No Consensus Yet, *Journal of Peace Research*, 45(3) 315-326.
- Sampathkumar, M., & Wilts, A. (2017, June 1). Trump withdraws US from Paris Agreement in blow for global climate change fight. *Independent*. <https://www.independent.co.uk/news/world/americas/us-politics/trump-paris-agreement-climate-change-withdrawal-latest-news-updates-global-warming-deal-a7768116.html> (erişim tarihi:10.06.2020)
- Setzer, J., & Nachmany, M. (2018). *National Governance*. In A. Jordan, D. Huitema, H. Van Asselt, & J. Forster (Eds.), *Governing Climate Change: Polycentricity in Action*. Cambridge: Cambridge University Press. (47-62) doi:10.1017/9781108284646.004,
- Sezer, Ö. (2015). Küresel Konferanslar ve Çevre Sorunları: Çevre Kalkınma ve Etik Açısından Eleştirel Bir Değerlendirme. *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Dergisi*(1), 761-780.
- Şahin, Ü. (09.12.2019) Peki 1.5 °C Yarın! Peki 2 °C ne kaldı? *Yeşil Gazete*, <https://yesilgazete.org/blog/2019/12/09/madrid-notlari-1-tamam-15-derece-yarin-peki-2-dereceye-kac-yil-kaldi/>, (erişim tarihi: 18.12.2019)
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, (2002), Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi (Johannesburg, 26 Ağustos - 4 Eylül 2002), http://www.mfa.gov.tr/dunya-surdurulebilir-kalkinma-zirvesi_johannesburg_-26-agustos---4-eylul-2002_.tr.mfa, (erişim tarihi: 12.12.2019)
- The Guardian, (2012, November 26), "Has the Kyoto Protocol made any difference to carbon emissions?", <https://www.theguardian.com/> (erişim tarihi: 05.05.2020) <https://www.theguardian.com/environment/blog/2012/nov/26/kyoto-protocol-carbon-emissions>, (erişim tarihi: 14.12.2019)
- UN Climate Change(UNFCCC), (2009). "Copenhagen Climate Change Conference" December (2009, December), <https://unfccc.int/process-and-meetings/conferences/past-conferences/copenhagen-climate-change-conference-december-2009/copenhagen-climate-change-conference-december-2009>, (erişim tarihi: 02.01.2020)
- UN Environment Programme (UNEP),(2019). *Emissions Gap Report 2019* (2019, November 29). <https://www.unenvironment.org/resources/emissions-gap-report-2019>, (erişim tarihi: 05.02.2020)
- UN Environment Programme(UNEP),(2019). *UNEP Report 2019* (2019, November 26). <https://www.unenvironment.org/news-and-stories/press-release/cut-global-emissions-76-percent-every-year-next-decade-meet-15degc>, (erişim tarihi: 17.12.2019)
- UNSD. (2019). The Sustainable Development Goals Report 2019. Haziran 2, 2020 tarihinde UNSD: <https://unstats.un.org/sdgs/report/2019/The-Sustainable-Development-Goals-Report-2019.pdf> , (erişim tarihi: 10.06.2020)
- Vaughan, A. (2017). UN Climate Change Summit. *New Scientist*, 243(3249), <https://www.newscientist.com/article/2215668-everything-you-need-to-know-about-the-uns-upcoming-climate-summit/> ,(erişim tarihi: 01.01.2020)
- Western Washington University, "Hardin formulates the population problem and evaluates his assumptions and his solutions", <http://faculty.wvu.edu/gmyers/esssa/Hardin.html>, (erişim tarihi: 10.09.2019)
- World Bank (2017). General government final consumption expenditure (% of GDP). World Bank: <https://data.worldbank.org/indicator/NE.CON.GOVZS> , (erişim tarihi:08.06.2020)
- World Meteorological Organisation(WMO), (2018). "Global Carbon Budget Shows Rise in emissions", <https://public.wmo.int/en/media/news/global-carbon-budget-shows-rise-emissions>, (10.12.2019)
- Yılmaz, M. N. (2018, Mart-Nisan). Uluslararası Çevre Hukukunda Hakça Kullanım İlkesi. *TBB Dergisi*(135), 236-260.

Considering Time by Quantities in Economic History: The Performance of the Box-Jenkins ARIMA Approach on the 19th Century Smyrna Harbor Foreign Trade Data

Ekonomi Tarihinde Zamanın Miktarlarla Mütalaası: 19.YY. İzmir (Smyrna) Limanı Dış Ticaret Verileri Dahilinde Box-Jenkins ARIMA Yaklaşımının Performansı

Sıtkı YÜREKLİ^a

ARTICLE INFO

<i>Article History</i>	
Received	12 March 2020
Accepted	15 May 2020
Available Online	20 November 2020
Article Type	Research Article

Keywords

The 19th Century Foreign Trade Data of Smyrna (İzmir) harbor, Economic History, Time series Analysis in Economic History, Autoregressive Integrated Moving Averages (ARIMA).

MAKALE BİLGİSİ

<i>Makale Geçmişi</i>	
Başvuru	12 Mart 2020
Kabul	15 Mayıs 2020
Online Gösterim	20 Kasım 2020
Makale Türü	Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler

Smyrna (İzmir) Limanı 19. YY. Dış Ticaret Verileri, Ekonomi Tarihi, Ekonomi Tarihinde Zaman Serisi Tahlihi, Entegre Ototegresiv Hareketli Ortalamalar (ARIMA).

ABSTRACT

The time-series analysis usually undertakes various estimation procedures by utilizing the quantifiable representations of the research phenomenon. The economic history research, beside the contemporary others, gradually becomes another well repudiated discipline for the same approach especially in cases where the quantifiable observations reside within their findings. However, contrasting with the research areas for which the availability of data sets succinctly reach to the threshold values in terms of sample sizes, in economic history research rarely sufficient amount of observations would be found available. The limiting quantities is often about the multivariate considerations where still various univariate techniques would yield beneficial results. In the same favor, herein, one of the leading approaches, namely the Box-Jenkins (ARIMA) approach to the time-series analysis is applied to the 19th century foreign trade figures compiled for the Smyrna (İzmir) harbor as a historical data-set and the performance of utilized univariate techniques is questioned.

ÖZ

Zaman-serisi tahlilleri genelde araştırma konusunu temsil eden unsurlara dair farklı tahmin yönergeleri kullanılmaktadır. Daha güncel uygulama alanları yanı sıra, ekonomi tarihi araştırmaları, özellikle bulguları arasında sayısallaştırılabilir gözlemler söz konusu ise, aynı tahlil yöntemi için olumlu itibar görmeye başlamış bir diğer araştırma alanı olarak tanımlanabilir. Ancak, veri kümelerinin kabul edilebilir eşik değerler doğrultusunda gerekli örneklem büyüklüğüne sahip olduğu güncel araştırma alanlarına tezat bir biçimde, ekonomi tarihi araştırmalarında nadir olarak yeterli miktarda gözlem sayısına ulaşılabilmektedir. Bu türden kısıtlı miktarlar çoğunlukla çokdeğişkenli (multivariate) tekniklere işaret ediyor olsa dahi, yine de farklı tekdeğişkenli (univariate) teknikler aynı araştırmalar için olumlu sonuçlar üretebilmektedir. Benzeri biçimde, bu çalışmada, zaman serisi tahlihi konusundaki bilinen ilklerden olan Box-Jenkins (ARIMA) yaklaşımı, Smyrna (İzmir) limanı dış ticareti üzerine derlenmiş tarihi bir veri kümesi olan 19. yüzyıl göstergelerine uygulanmakta ve uygulamaya konu tekdeğişkenli tekniklere dair performans incelenmektedir.

1. Introduction

The time-series analysis undertakes an estimation process on the basis of the univariate or the multivariate data types

¹ The earliest contributors of the time-series analysis is often cited as Yule(1927), Wold(1938) and Box-Jenkins(1967, 1970) with strict emphasizes to the statistical and econometric contributions (Box, Jenkins & Reinsel (1994)). However, not only in engineering sciences and statistics but also in economics, the same concern, namely the time based analysis of economic phenomena has rather earlier emphasizes.

to conclude with a model for forecasting¹. In contemporary terms, the named type of analysis is a fairly well known one in various areas of economics and the economic history research gradually becomes another realm in which the

The time with its different conceptualizations, has a long-lasting place in economic discussions, however the most formalized attempts and analysis in various realms of economics would be dated to the beginning of the 20th century. One of the prominent emphasizes is a known appeal for many economists, after it was initially phrased by A.Marshall "The element of time . . . is the centre of the chief difficulty of almost every economic problem." Hood, W.C. (1948). In specific to the cyclical analysis, as one

^a Assist. Prof. Dr. (retired), PBx: 92 Güllük, Antalya, E-Posta: sitki.yurekli@gmail.com ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6999-2448

Yazar(lar) bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Akdeniz İİBF Dergisi sorumlu değildir.

time-series analysis would also yield beneficial results especially when the quantifiable observations reside within their findings.

Whereas, the initial attempts to quantify the economic history research, in its well formalized systematic, often refers to the scholar definitions of the early 20th century and likely approaches with strong advocacy of quantitative analysis is not indicating the unique effort that adopts similar tools. In that sense, various other approaches of economic history research would also be found adopting different quantitative exercises while questioning their presented findings². However, regardless to the scholar tradition or the scope of the research, the critical issue is given a rise because of the same practical concern, and evenly speaking, this is not the adopted research methodology which favors the quantitative analysis or not, but this is often about the availability of the data, or the quantifiable representations of the research phenomenon to infer.

In a comparison to clarify, the contemporary research areas of the time-series based analysis in economics (i.e. capital market dynamics, the dynamics of tourism and agriculture, various other research areas utilizing the macroeconomic and the microeconomic forecasting) usually infer under the succinct availability of data series which can be found in a quick proximity of the researchers within the suggested threshold values in terms of sample sizes³. Contrarily, when the economic history becomes any research area to appeal to the time-series analysis, rarely the sufficient amount of observation would be found available for a candidate research. This contradicting nature of the data provision usually holds for both types of data in economic history research and imposes scarcity for both of the univariate and the multivariate data types⁴. Especially for any multivariate analysis, the lack of requested sample size would be a frequent concern while the availability of univariate data would have a better chance to be kept in the right numbers. Consequently, the multivariate econometric models in

economic history research most likely to be neglected from the time-series analysis, however, even in likely cases that the availability of data could not reach up to the requested limits for multivariate analysis, still various forms of univariate techniques would be found beneficial with respect to their results.

Here, into this article, a similar type of constraint has given a lead to the following analysis of the historical foreign trade data, where one of an earlier and a leading approaches of the time-series analysis is applied to the sample in a comparison with the straightforward trend line estimations. The named models will be estimated by utilizing the 19th century foreign trade figures as mentioned and the data belongs to a Mediterranean harbor, namely the Smyrna(İzmir). On this basis, the herein presented workaround, with its interdisciplinary essentials, would not be identified as an econometric research while it is also at a fair distance to be called as an economic history research in its entirety. By being at their intersection the discussion is representing a certain case enclosing historical findings and namely these are about the data compiled for the 19th century foreign trade of an Ottoman harbor.

The Smyrna(İzmir) is often repudiated as an important marine trade hub of the Ottoman Empire in the same century and mainly identified with its export oriented role in the foreign trade analysis⁵. The compiled set of samples consists of various statistical figures residing within the trade reports of the same era. As it is phrased into the following lines, the subject data keeps a size of 48 years on annual basis and it is found very close to the suggested sample sizes. The whole compilation of data is of various in type, and found available either as primary or as in the type of secondary. The overall compilation is enclosing the total nominal volume of trade, in terms of exportation and importation, the detailed breakdown of trade items, as well as the secondary data, i.e. the price index derivations and the concluded terms of trade figures. The secondary series is involved into tiny derivations, as an instance, in the shape

of an explicit economic phenomenon residing among the many different discussion points, the following would also be mentioned. The Kuznets(1928) refers to the just initiated concerns of the same era, the very early years of 20th century, that was amplified together with the upcoming contributions on the same topics and those were reached to the late 20th century in an identifiable extend. Since the very beginning of the namely discussions i.e. Kuznets(1928) the well known contributions, in the same favor, is mostly addressed to Konradieff and the cyclical formations in time-series, together with the initial attempts to formalize a statistical toolbox i.e. Bratt, E.C. (1938), Fels, R. (1951), George, G.(1943), Hood, W.C. (1948), Rostow, W.W.(1951), Koopmans, T.C. (1947), Kuznets, S. (1928), Tinther, G. (1940) are enclosing nearly all current issues in time based analysis. The main references for the time based analysis into the cited works is often referring to the initial core of discussions about business cycles which were contributed by Konradieff, the Juglar, the Kitchin and also the Kuznets cycles. The same topic of business cycles that the previous citations refers as a common case for their time-series analysis discussions is known reaching upto the Schumpeterian pattern of development on the same pace Kuznets, S. (1940), Schumpeter, J.A.(1935), Rostow, W.W.(1975).

2 Iggers, G.G. (1997) presents a detailed discussion on the evolving pathway of historical analysis, where the changing agenda and the research programs of different approaches to historical research is also presented with references to their academic pathways. Into this context, the named text encloses the role and the place of the quantitative analysis as well. In the same part of the discussion, the initial introduction of the quantitative analysis to the historical research and the academic discussions are also mentioned within their relevancy (2003:42-48 the herein given references is for the Turkish Translation). In addition to the mentioned discussion, one of the leading researchers from the same genre of economic history,

North, D.C. (1977) also presents the briefed distinctions and the demarcating instances for the known approaches to economic history with clear emphasizes on the quantitative research.

3 Without being a rule to hold, and merely as being a rule of thumb, the well suited sample size for time-series analysis is usually denoted as 40-50 samples i.e. Box, Jenkins and Reinsel (1994:32) emphasizes 50 samples. However, with regards to the confidence intervals, often the admissible sample sizes would exhibit a dependency to the test statements, to the statistical inferences and these are changing from one case to another with respect to this essentials. The common calculations for the reliable sample sizes would be found available in various number of statistical analysis text.

4 Various definitions of the multivariate and univariate data types would be found available in different texts of statistics and econometrics, however the following would also be cited within their relevancy and as example, where in Caldwell(1971:11,16) clarification regarding to the multivariate and univariate variable types is given in the context of Box-Jenkins methodology, as well as, the Box, Jenkins and Reinsel's own explanations are also available in their text of (1994) where a specific part is dedicated to multivariate analysis beside the discussions given for the essential topics of time-series analysis. The provided discussion with this regard is almost entirely about the principles of univariate analysis and questioning the different cases on the basis of one variable.

5 In addition to many others, with their references on the Mediterranean trade and on the role of the Smyrna(İzmir) harbor in marine trade for the 18th and 19th century, Burke III, E. (2013), Frangakis-Syrett, E. (1988a), (1988b), (2001), Issawi, C. (1966) (1980), Jackson, M. (2012), Küçükkalay, A.M. (2008), Küçükkalay, A.M. & N. Elibol(2006), Kurmuş, O.(2007), Pamuk, Ş. (2010), Yürekli, S.(2019) would be mentioned.

of undertaken adjustments or completions needed during the workarounds and in favor of establishing the appealed price indexes, namely the Paasche, Laspayres and Fischer.

In parallel to the priority requirements of the utilized estimation techniques, to the potential inquiries i.e. stationarity, in order to provide necessary clarifications, the main concerns of the data preparation and the manipulation will be mentioned into the first section. On the basis of the compiled samples, the performance of few univariate techniques will be questioned afterwards.

In this favor, into the second section, the ordinary trend line estimations and the Box-Jenkins contribution to the time-series analysis, namely the autoregressive integrated moving averages (ARIMA) and the enclosed sub components or sub classes of the integration, the autoregressive (AR) and the moving averages (MA) estimations will be questioned as the univariate structures⁶. The autocorrelation, as being the main concern of the time-series analysis, will hold the initials and with the same understanding, the Durbin-Watson test will be applied to the samples. Following these steps, the results of the estimations will also be evaluated with regards to their usability. During the ARIMA workaround, the main strategy will be kept in parallel to the Box-Jenkins' own suggestions and their priority emphasizes i.e. the parsimony principle, the stationarity, therefore the lag orders will be chosen with those in mind.

Following the above emphasized sections, lastly, a comparison that leads to the identified strengths and weaknesses together with the conclusive remarks will be presented on the basis of estimation results.

2. Data

Herein, the named models of the linear trend-equations and the AR(I)MA class of models is exercised on the basis of the 19th century foreign trade figures enclosing almost a 50 years of registered statistical information. With a sample size of the subject data-set becomes a proper candidate for a time-series analysis to be undertaken as mentioned. However, few additional remarks would be found necessary to release any potential concern that might have phrased in parallel to the appealed estimation techniques. The clarifications to these are provided in a relevancy, as follows.

As mentioned previously, the data belongs to a Mediterranean harbor, namely the Smyrna (İzmir) which is often repudiated as an important marine trade hub of the Ottoman Empire in the 19th century. In common, the same harbor is known identified with its export oriented role in the foreign trade analysis⁷. The main statistics for the 19th century marine trade of Smyrna (İzmir) is compiled by using the trade registers residing within the commercial reports of the same years and the appealed report entries is consisting

of a various information which is provided in a detailed form for the trade items loaded from or landed to the Smyrna (İzmir) harbor for the respective years (1864-1912)⁸.

While the enclosed information has peculiarities in its own, some common concerns of historical sampling was also experienced within the compilation process. To phrase the few as an example to the mentioned concerns, the following would be emphasized. The enclosed items, as an instance, could not be found presenting the same breakdown of commodities for each respective year of reporting. In addition to those, the different data items is found available while some of the items could not be. In likely cases, if the references to the various other report sections was found reliable enough to ensure the consistency, these were appealed in order to structure a continuous representation of the data series⁹. While trying to built up some secondary series, the manipulation, in the form of simple calculations (i.e. appealing to simple or weighted averages, subtractions and additions) is always a known process in data analysis, (whereas each of them would also be called as an estimation process in their very limited realm of inputs and outputs) and it was the same for the utilized samples of the herein presented time-series analysis as well.

$$P_p^{0t} = \frac{\overset{n}{\underset{i=1}{\overset{\circ}{\mathbf{a}}}} p_i^t q_i^0}{\overset{n}{\underset{i=1}{\overset{\circ}{\mathbf{a}}}} p_i^0 q_i^0} \quad (1)$$

$$P_L^{0t} = \frac{\overset{n}{\underset{i=1}{\overset{\circ}{\mathbf{a}}}} p_i^t q_i^t}{\overset{n}{\underset{i=1}{\overset{\circ}{\mathbf{a}}}} p_i^0 q_i^0} \quad (2)$$

$$P_F^{0t} = \left(P_L^{0t} P_p^{0t} \right)^{1/2} \quad (3)$$

where:

P_p^{0t} = Paasche index for the year (t)

P_L^{0t} = Laspeyres index for the year (t)

P_F^{0t} = Fischer index for the year (t)

p_i^0 = price of the ith commodity for the base year (0)

q_i^0 = quantity of the ith commodity for the base year (0)

p_i^t = price of the ith commodity for the year (t)

q_i^t = quantity of the ith commodity for the year (t)

In specific terms, as an example, the nominal trade volume data, both for the exportation and the importation is found accessible within the enclosed years. However, in contrary

6 The common reference to the herein mentioned time-series analysis is often credited on behalf of Box-Jenkins, however, the references to the furthering parts of the text is mainly based on the Box, Jenkins and Reinsel (1994), therefore the given references to the models mainly refers to the presented discussions residing into this text.

7 *ibid* (5).

8 The named reports is referring to one of the main sources of data for various towns and countries. Currently these are available in online academic databases under a special collection named as the UK Parliamentary Papers (<http://www.proquest.com> is one of the available

academic service providers that this collection would be found available within their archives).

9 The Dridi & Zieschang (2004) presents a comprehensive discussion on the index formulations, as well as the potential problems that might be experienced by the researchers who is involved in some subject requires the analysis of trade statistics. Their emphasizes are all about the current state of statistical compilations, however, many of the given highlights would also be read with the same priority even for the archival sources as being in similarity with those were utilized herein.

to the cumulated trade series, as mentioned, because the breakdown of the trade items is identified exhibiting certain discrepancies between the same years, the strategy to close these gaps was become another concern. While any individual item was registered in terms of the quantity with its metric or imperial references, and the subject amount of the trade is given in terms of monetary values, the price becomes an average for the given unit of commodity. The subject series is calculated alike and on the basis of different commodity categories these were all structured during the survey of archival sources.

The priority purpose of this classification was practical in a large extend, in that sense, by adopting such a classification, the available variety of the data has gained an advantage to reflect the price changes, even in the absence of different items for various time points. In addition to this, by keeping the composition of production factors in mind, and trying to classify the available commodities with this factor in mind, in its applicability, such a classification also yield another basis to discuss the price fluctuations. The resultant weightings of the categories were also utilized to reach an index value of the exports or the imports. Finally, the structured data sets became the basis to calculate the price indexes of Paasche, Laspeyres and Fisher's geometric mean for the exportation and importation as shown in (Eq. 1,2 and 3) respectively¹⁰.

Even after the mentioned compilation process, the availability of foreign trade figures was found still in a halt for few number of years, and for the similar gaps, several other trade indicators were chosen as the representative. In such an absence of data, the adopted strategy was as follows. Wherever the marine trade statistics was found available, in terms of the entered and cleared vessels, the tonnages of the sailing vessels were appealed to construct gap-filling index values in order to keep the continuum in acceptable margins. The initial cross-check was undertaken by using the years for which both of the data series were found available, namely for the maritime traffic and for the trading information with specific breakdowns. While it was an already identified fact that the vast majority of trading transactions was being undertaken by the maritime traffic, such an indicator was accepted as a reliable candidate to conclude about the trade dynamics under the below clarified presumptions.

The theoretical basis of this strategic choice adopted during the data analysis would be found into the earlier discussions of trade theories, again which refers almost to the same years for which the data was collected. Literally emphasizing, the total share of the cargo load into the overall tonnage values provided for the entering and clearing vessels, is simply another statement of previously defined "representative bales" concept that is often cited to A. Marshall¹¹.

10 The initial calculations was undertaken by using the same formulae as mentioned in Yürekli (1992:Ek2), however, an extensive discussion about the same indexes would also be found available in Dridi and Zieschang(2004).

11 The bales, as the units of transportation for the traded commodities, is an essential concept since the earlier discussions undertaken in international trade subject. Initiated by Marshall's analysis on representative bales, it has a long lasting stand in international trade theories. Several earlier works would be mentioned as follows and with regards to the treatment of representative bales in international trade

Almost being in the same favor, within the considered years, the traded bales, or explicitly denoting, the cargo load of vessels was accepted has almost the same composition of commodities in terms of their factor endowments and without exhibiting drastic changes. The underlying presumptions is accepted with respect to the main variables which would have a potential to degrade and/or to dequalify the concluded series. With the same understanding, in any similar exercise undertaken to establish a likely data-series, the priority would be given to the following factors of, the composition of the inputs or the capital-labor ratios for the commodities being subject to the trade, either as an export or as an import item, as well as, the shares of the trading countries as an exporter or as an importer. Being in the same favor, the same factors were considered for the herein evaluated data-set. Since the mentioned factors were found not exhibiting drastic changes within the years that the mentioned manipulation is undertaken for the subject case, the resultant series was accepted qualified as an acceptable representation of the subject variable, may be not with full grading, however with sufficiency at worst¹².

In their compilation process because the nature of the data is kept aside from heavy manipulation and because these were kept in a proximity to its origin, the randomness would be deemed remain as it is in parallel to the references given into the Box-Jenkins methodology. Therefore, while the data provided for a very specific harbor, and provided from the same data sources, these limitations is accepted would not cause an extraneous shift for the subject years, and the concluded indicator values are also deemed to be stable enough to profile the stationarity of the time-series. The trend is resident, however, because the subject process is not a mechanical one. The process is also about the economic development and growth and not solemnly refers to the foreign trade. Depending to this fact the differencing is considered in various cases during the herein presented evaluation and the appealed model structures will be reviewed as follows.

3. Model Descriptions

The linear or the non-linear trend estimations are mostly undertaken by the ordinary least squares (OLS) procedure. The named methodology essentially aims to minimize the error terms in a stochastic definition. Together with the requested measures and the test statistics, the same procedure yields an optimized fit for subject regression. Residing into the same class of regression models, the trend-lines consist of the most favorable model types which is often appealed in time-series analysis estimations, especially in history research, and the same procedure is also utilized to end up with an estimator in order to forecast the future values of the subject time-based variable (Schroeder, L.D. et.al. 1986).

analysis, Benham, F. (1940), Bhagwati, J. & H.G. Johnson (1960), Currie,J.M. et.al.(1971), Das Gupta, A. K. (1954), Enke, S. (1961), Graham, F.D. (1932), Haberler, G. (1955), Jaffé, W. et.al. (1948), Stevens, R.W. (1951), Young, A.A. (1924). In addition to the previous references also Yılmaz, Ş. (2010:71:105) would be mentioned for an overview of the discussion involving into the terms of trade topic, where the representative bales subject resides within.

12 A detailed clarification about the mentioned subjects would also be found into the unpublished copy of the M.A. dissertation work completed by Yürekli(1992:Ek2).

In common terms, the OLS methodology, beside the other options, would be defined as an admissible estimation technique if any regression between two or more variables are deemed to have a causal relation as described and without being effected by another variable in such a way how it is initially defined (Box, G.E.P. 1966). Whereas, the trend equations, as a specific case of linear regressions, again refers to two or more variables, namely the dependent and the independent, within a causal relation and consists of another possible variation into the same class of models. However, the causal statement in likely estimations mainly refers to the subject variable and the time statement or the representation of time, as such that by presuming the time points carrying out a memory effecting the subject variable's representations for furthering observations (Anderson, O.D. 1977:4). In this form a trend equation would be accepted as a representation of variable's time-based realization, in the shape of its progressing, developing, changing pattern and proposes a candidate model for the history research where the time-series is not exceptional findings as potential outcomes. The structural definition of the mentioned causality on time-dependent basis is almost the same area of concern from where the more grained methodologies of time-series analysis was given a rise, because, a likely presumption also poses a critical concern of econometric analysis, namely the autocorrelation.

An autocorrelation basically refers to a correlation between the same variable's observation values and the initial emphasizes to identify the potential cases having imprints of any suspected autocorrelation is often cited together with Durbin-Watson test. By appealing to the Durbin-Watson test together with their presumptions as a common statistical pinpoint of robustness in relevancy, the same type of models exhibits a potential to present the time based structure of the subject variable or the trend pattern within reliable margins.

As a well known pathway for any case study that might have chosen in favor of a time based econometric estimation, not only including the economic history research, but for all probable application areas, the trend-line based regression model will be briefed as follows and following these lines dedicated to the trend-line estimation, the Box-Jenkins time-series analysis will also be given as another option to appeal for similar time based cases.

3.1 Trend Equations and The Durbin-Watson Test

The common form of any regression between two variables of (X) and (Y) would be defined as its shown in (Eq. 4).

$$Y_t = \alpha + \beta X + e \quad (4)$$

As its availed within (Eq. 4) the general form of the regression defines a linear relation between the variables together with the stochastic term of error (e) indicating the amount of effect that would not be explained by the

$$Y_t = \alpha + \beta T + e \quad (5)$$

independent variable (X) and the coefficients (α, β) together.

While the common representation of a regression would be given in this form, the trend equation for any variable (Y) would also be defined on the same basis. Any trend equation of (Y) presents a similar form by considering the time index (T) as an independent variable. In this shape, the previous definition becomes a regression between these two variables, namely a regression for a trend-line. The common form is given by (Eq. 5).

$$DW = \frac{[\sum_{t=2}^n (e_t - e_{t-1})^2]}{[\sum_{t=1}^n e_t^2]} \quad (6)$$

where $e_t = y_t - \hat{y}_t$ for the tth observation

Once the presumed relation between the different time points (T) and the subject variable values (Y_t) is regressed in a non-linear form, this equation can also lead to several varieties. Likely considerations mostly requires a logarithmic transformation and the OLS procedure would hold even in these cases if some other procedure is not chosen for the estimation. Any estimation utilizing the OLS is presumed to yield the error optimized estimators with respect to the constants of slope and interception (α, β). In this shape the overall result becomes an optimized fit for (Y_t) values. Again, on the basis of the same linear form, variations between the occurrences of (Y_t) and the estimated values of the variable (\hat{Y}_t) provides the variations from the sampled values. In an accordance with the residuals, namely the variations from the sampled values, the correlation and the determination coefficient are also identified within the same workaround.

However, the time based nature of the series involved into the trend estimation is known being subject to several other concerns than those would be identified with respect to the cases that the cross-section data is utilized. These concerns is usually underlined with regards to the potential correlations between the lagged observation values which decreases the strength of estimators. Consequently, several additional test procedures becomes a necessity for likely analysis in order to reach an unbiased estimator. In this genre of test statistics, one of the earlier contributions belongs to J. Durbin and G.S. Watson¹³. The *Durbin-Watson* (DW) statistics simply refers to the achieved results and the residuals reflected to the error term (e) of the estimator. In parallel to its inputs the DW statistics would be explicitly defined as shown in (Eq. 6) (Hines & Montgomery 1990:529-532).

With this understanding, the DW procedure causally bridges the lagged observation values by the help of error terms and produces a test statistic. The DW statistic is utilized over the lagged pairs of the same variable in order to reach a conclusion about any potential autocorrelation. As it is shown by its underlying rationale it indicates a check between the error terms or the residuals (e_t) of the trend estimation and the first order lags (e_{t-1}) for the variable under consideration (Eq. 6). On the basis of this statistic a suggestion would be made with regards to any potential

13 A comprehensive discussion about time-series regression would be found in Hibbs, D.A. Jr. (1973 – 1974), as well as in Durbin, J. & G.S. Watson (1950, 1951).

autocorrelation between the lagged terms in first order. The relation between the lagged values of time based variables refers to a phenomenon defined alike and it seems to reduce the predictive strength of the result no matter if the estimator is in the form of linear or non-linear. Therefore, the same statistic becomes a decision criterion to identify the similar problems, and avoiding the autocorrelation by leaving out or, by eliminating the effecting factors.

In contrary, the Box-Jenkins proposal is simply to build up a model to enclose any potential effect originated by the lagged observations. Rather than eliminating the autocorrelation, their proposal is detailed in order to reach a more grained estimation together with the imprints of identified autocorrelation. With this understanding, they formalize the potential memory of the time by using its strength to refine forecasting efforts (Anderson, O.D. 1977:4). The adoptable choice to utilize the conclusion would exhibit a certain variety. Once after the estimation process is undertaken, the estimator would be utilized to filter the quantified effects in order to enclose the subject variable within a more comprehensive model structure or simply to forecast the variable values solemnly by using the concluded structure.

3.2 Box-Jenkins AR, MA and AR(I)MA Models¹⁴

Time-series in economics is often being subject to the analysis of different determinants effecting the subject variables on temporal basis and the initial discussions indicates a very early start¹⁵. The cyclical fluctuations, as one of the frequent discussion topic in economic analysis, is well cited under various terms as an example. The most common reference is given to the business cycles, or by some other wording, refers to the seasonal regularities indicating fluctuating structure of consumption and/or production¹⁶. In addition to the initial statements' holistic understanding of the economic growth and economic development realms, some more specific sub-sections would also be emphasized as previously mentioned¹⁷. Whereas, from econometrics' point of view, the efforts formalized under the time-series analysis is also initially established in the earlier stages of similar models and in its extended end, the contemporary research on the time-series modeling involves into different realms of economics with its more refined procedures as well¹⁸.

$$AR(p) \quad \text{Autoregressive Model } p^{th} \text{ order} \quad \phi(B)\bar{z}_t = a_t$$

$$\bar{z}_t = \phi_1 \bar{z}_{t-1} + \phi_2 \bar{z}_{t-2} + \dots + \phi_p \bar{z}_{t-p} + a_t \quad (7.1.1)$$

$$X_i = \delta + \phi_1 X_{i-1} + \phi_2 X_{i-2} + \dots + \phi_p X_{i-p} + A_i \quad (7.1.2)$$

- $A_i, a_t =$ the white noise
- $\mu =$ the mean of the process (sample set)
- $p =$ the order of the AR model

$$\delta = \frac{\sum_{i=1}^p \phi_i}{\sum_{i=1}^p \phi_i} \bar{z}_t - \mu$$

$$\bar{z}_t = z_t - \mu$$

The main idea that stands behind the time-series analysis is the identification of the effecting lagged observations. As an earlier contribution to the similar analysis, the AR, MA or mixed AR(I)MA techniques hold the same understanding, and this is often emphasized as to capture the shares of the effecting lag terms for the same subject variable in univariate analysis, however, the analysis would also be undertaken with the multivariate time-series as well as for various research realms (Box, G.E.P. et.al(1994), De Gooijer, J.G. and R. J. Hyndman (2006) and Paul, M.T .(2017)).

The herein mentioned class of models is questioned with respect to the lagged samples of the same variable, and since the enclosed number of variables is not more than one, these simply refer to the univariate analysis. The most common definitions of the named univariate models are formulated as given by herein provided forms. The autoregressive structure is as shown in (Eq. 7.1.1 and Eq. 7.1.2).

In this form, the autoregressive (AR) component of estimation simply denotes a relation between the lagged terms of the considered variable. The estimation yields the autoregressive term for each sample occurrences in lag and reflects their share into the overall change while leaving the random shocks, or the white noise, well separated away from the rest of all effecting elements.

$$MA(q) \quad \text{Moving Average Model } q^{th} \text{ order} \quad \bar{z}_t = \theta(B)a_t$$

$$\bar{z}_t = a_t - \theta_1 a_{t-1} - \theta_2 a_{t-2} - \dots - \theta_q a_{t-q} \quad (7.2.1)$$

$$X_i = \mu + A_i - \theta_1 A_{i-1} - \theta_2 A_{i-2} - \dots - \theta_q A_{i-q} \quad (7.2.2)$$

- $A_i, a_t =$ the white noise
- $\mu =$ the mean of the process (sample set)
- $\bar{z}_t = z_t - \mu$
- $q =$ the order of the MA model

14 Within this part and into the rest of the text, the relevant references are all given to the G.E.P. Box, et.al.(1994) and for the model formulations the NIS(2003) would also be cited together with G.E.P. Box et.al.(1994).

15 ibid. (1)

16 ibid. (1)

17 In addition to the previously cited subjects, another well known topic in this area of research would be mentioned as the Cobweb discussion

(Ezekiel(1938)). The named analysis essentially refers to the adoptive production patterns into the agriculture, however it again relies on the time based analysis undertaken with references to the different terms of production and market equilibrium

18 To provide an extend that which the time-series analyses is already reached, De Gooijer, J.G. and R. J. Hyndman (2006) and Paul, M.T .(2017) would be mentioned with references to the enclosed surveys.

The initial (Eq. 7.1.1) form, the naive definition of the Box-Jenkins, leaves the variations into the term of $(\bar{z}_t = z_t - \mu)$, where, the later (Eq. 7.1.2) form of autoregression estimator encloses the variations into the term of (δ) . However, those two essentially exhibits the same definition and filters the effects of the lagged terms from the white noise, up to the $(p)^{th}$ order backwards. While (B) denotes a backward operator, an (AR) component can also be denoted as $(\varphi(B)\bar{z}_t = a_t)$ in common terms¹⁹.

The second class of models consists of the moving averages (MA), and this component is based on the moving averages of the subject variable for different lag orders (q) . Again a very common form of the MA component would be defined as shown in (Eq. 7.2.1 and Eq. 7.2.2).

Herein, the potential effects of variations from the variable mean is enclosed for sequential lagged orders by presuming that the removal of all effects would also be achieved by smoothing the subject variables' own variations. Identified by the (MA) terms, this component would yield a white noise that demonstrates the random external shocks depending on different reasons other than the examined variable itself. In such a case, the remainder indicates the variable's own variation in a relation with the external shocks which can be shown by each form of (Eq. 7.2.1 and Eq. 7.2.2).

These models would be reduced to the overall definition of which identifies the filtered effects and denoting them by the backward operator (B) and its share by (θ) , the (MA) component would also be defined as $z_t - \mu = \bar{z}_t = \theta(B)a_t$ in its general form.

In some cases, as proposed by Box-Jenkins, both effects would be considered together in favor of a better fit, and this type of considerations indicates a mixed structure, namely an ARMA(p,q) model, as shown in (Eq. 7.3).

$$ARMA(p,q)$$

$$X_t = \delta + \varphi_1 X_{t-1} + \varphi_2 X_{t-2} + \dots + \varphi_p X_{t-p} + A_t - \theta_1 A_{t-1} - \theta_2 A_{t-2} - \dots - \theta_q A_{t-q} \quad (7.3)$$

In essential terms, all the given classes of models is based on the stationarity assumption which simply indicates that the subject variable is drawn from a population having a constant mean and variance, or by other terms, those don't exhibit a systematic change (Box et.al. 1994). The main strategy to identify any potential concern regarding to the stationarity is an advised check on the basis of autocorrelation functions for various lag orders (G.E.P. Box et.al. 1994). In suspicious cases that the examination of samples ends up with contradicting results against stationarity, Box-Jenkins-Reinsel propose several strategies. One of them is differencing the data-series, yet another proposal is known as de-trending (Matridakis, S. and M. Hibon 1997:155-158). Where its needed, the rest of

the estimation procedure would be completed by the differenced data for several lag orders. As being in the same favor, the same results would also be achieved by the removal of a trend pattern, which is often denoted as de-trending or de-seasoning the samples if any seasonal fluctuations identified²⁰. In cases that an analysis of data yields such a result, the Box-Jenkins proposal ends up with an ARIMA(p,d,q) after differencing the data upto the $(d)^{th}$ order of lag backwards. However, in the absence of any differentiation, by keeping the $(d=0)$ factor in mind, the model becomes a naive ARMA type, and can be read as a reduced form of an ARIMA i.e. $ARMA(p,q)=ARIMA(p,0,q)$.

$$ARIMA(1,0,0) = AR(1) \quad (7.4)$$

$$ARIMA(0,0,1) = MA(1)$$

$$ARIMA(1,0,1) = ARMA(1,1)$$

$$ARIMA(1,1,1) = ARIMA(1,1,1)$$

With this understanding, the common definition of ARIMA would be utilized to identify various combinations chosen from the available class of mentioned models. In this shape, the mentioned models would be summarized from another way around. This is to say any ARIMA(p,d,q) definition would be accepted referring to any one of the sub structures while reducing the estimated regression to another component, as shown by (Eq. 7.4).

Into the above mentioned classifications only the naive ARIMA structure is given and other variations are not enclosed (i.e. the seasonal SARIMA). The different variations of the named class of Box-Jenkins models would also be considered in specific cases²¹.

3.3 ARIMA Estimation Procedure

(1) Identification   (1.1) Postulate general class of models (1.2) Identify model to be tentatively entertained (2) Estimation and Testing   (2.1) Estimate parameters in tentatively entertained model (2.2) Diagnostic checking : (Is the model adequate?)   (2.2.1) If "yes" than go to 3.1 else go to 1.2 (3) Application   (3.1) Use model to forecast

Illustration 1: The Algorithm of Box-Jenkins Approach to Time-Series Analysis:

The estimation process of previously mentioned models are all undertaken by using the *R*© system and spreadsheet softwares. The common strategy is followed straightforward for the linear trend equations, however, the procedure involved into the Box-Jenkins class of models follows the proposed steps of their own approach, as it is often emphasized. This approach, rather than being straightforward, usually requires various checks with respect to the different states of the analysis. The basic structure of any algorithm that reflects the essential steps of

19 The term "naive" often refers to the basic ARIMA (Autoregressive Integrated Moving Averages) or IARMA (Integrated Autoregressive Moving Averages) as how the Box-Jenkins initially presented their contribution with the sub components of AR and MA together.
 20 Box-Jenkins approach, as its presented in Box, G.E.P. et.al. (1994) gives priority to differencing in similar cases, and another integration

emphasized as an estimator when an identifiable cyclical formation resides into the variable data, this is called as Seasonal ARIMA (SARIMA) as they denote in Box, G.E.P. et.al (1994).
 21 In Box, G.E.P. et.al. (1994) the potential sub structures are also introduced with references to their essentials, the justifying concerns and the necessary clarifications

the Box-Jenkins approach would be outlined as given in (Illustration 1)²².

In this favor, during the Box-Jenkins estimations, the *autocorrelation (acf)* and the *partial autocorrelation functions (pacf)* are separately evaluated for the subject data-series in order to examine the stationarity with priority. In cases that the stationarity would not be met as requested, previously mentioned manipulations are all advised to ensure the stationarity (i.e. differencing or de-trending). Once after the stationarity is ensured, the applicable model structure is chosen on the basis of the lag orders provided in parallel to the achieved results²³.

The Box-Jenkins *parsimony* principle is kept in mind to guide in necessary cases that the different number of lags poses mild variations. In likely cases the same principle simply suggests favoring the less number of lag in order to strengthen the forecasting performance. This principle is defined by their own wordings referring to Tukey:

"It is important, in practice, that we employ the smallest possible number of parameters for adequate representations. The central role played by this principle of parsimony [Tukey (1961)] in the use of parameters will become clearer as we proceed." (Box et.al. 1994:16).

As it is mentioned within the emphasize, the parsimony, as a principle to follow, simply promotes the cost-benefit assessment of the overall estimation process and positions the econometricians on a cost efficient workaround. In this sense the named principle is also to optimize the named workload. With the same understanding the time-series analysis would be justified against the multivariate and more sophisticated models. Reading together with the above emphasize on the "memory" of previous instances or "time", as its mentioned in (Anderson, O.D. 1977:4), the past realizations of any variable would be accepted carrying the sufficient amount of reflexions or realizations originated from other variables in its measurable observations, which again together with the parsimony principle in mind, would yield a choice that favors the time series analysis rather than building up a sophisticated, multivariate models. Herein, lead by the absence of necessary data in their relevancy with the analyzed foreign trade information, these two factors, the parsimony and the presumed memory of past instances get the priority and the exercise is undertaken with these in mind. During the estimation process which is undertaken in parallel to the provided algorithm (Illustration 1), the same order is followed except than the last step of application. However, because of the main motivation which is simply to compare the different estimation techniques on the basis of their performance, the application stage of the mentioned algorithm is not undertaken and evaluation is completed by the help of residual analysis.

4. Estimation Results

On the basis of concluded estimations, the usability of the respective models would be compared with regards to their

estimation strength, which refers to the below given essentials.

4.1 Trend-line estimations

Table 1
Trend Estimators (t=1 1865, df=46)

	Exportation	Importation	Export Prices	Import Prices
Trend Eq.	$X = a + b t$	$I = a + b t$	$P_x = a + b t$	$P_m = a + b t$
(a)	4097.4	3490.17	186.67	140.14
(b)	4.64	-9.51	-3.9	-2.45
Det. Coef.	0.02	0.05	0.58	0.66
(F) Stat.	0.99	2.25	63.42	89.47
Sig. Result	$b \neq 0 < F(1,46)0.68 < b=0$	$b \neq 0 < F(1,46)0.86 < b=0$	$b \neq 0$	$b \neq 0$
DW Stat.	1.1894	0.7662	0.4357	0.1965
DW Result	AutoCor > 0	AutoCor > 0	AutoCor > 0	AutoCor > 0

The estimation process of the trend-line is undertaken on the basis of linear forms with respect to four different data-series. These are the nominal trade volumes (exportation and importation) and the price indexes for the exportation and the importation. The results is given into the (Table 1).

The concluded results suggests that, the linear trend estimation does not exhibit a requested strength as a potential forecasting structure, as it's reflected to the determination coefficients, where these are found weak enough. Though they are also found with low significance on the basis of their parameter tests. Comparing the estimations, the price indexes yield a stronger fit than the nominal trade data however, again their weakness in terms of their forecasting strength is reflected to the basic outcomes. In addition to the mentioned, on the basis of the undertaken tests, the DW statistics for each of them is indicating that all series exhibits an autocorrelation between the lagged values. The results suggested by the statistics also carry the imprints of a requested alternative consideration as an option to structure the furthering appeals. This is also a concluded indication that an ARIMA examination would get a justifiable basis to filter the autoregressive components, and in its availability, to structure a better model to forecast.

Lastly, in parallel to the herein presented estimations, the following can also be emphasized. The examination is kept limited with the linear forms and the possible other model structures is not included into this article, however, the initial observations yields higher determination coefficients in favor of polynomial forms of estimators, where exponential options would also be considered. On the basis of same tentative checks the linear trend estimation of the real trade data is also found exhibiting better estimations, but, in order to keep the pace in its initially phrased structure, only the mentioned linear forms are considered.

4.2 ARIMA estimations

The previously mentioned steps of the Box-Jenkins approach were separately undertaken for each sample series. These are briefed as below in parallel to the

22 The common adopted strategy is quite a well known procedure and would be found in various references beside the Box, G.E.P., G.M. Jenkins and G.C. Reinsel (1994), i.e. Caldwell (1971:5), Matridakis & Hibon(1997), NIST(2003) and Newbold, P.(1975) can be revised for the same purpose. The algorithm is mainly structured from Box, Jenkins & Reinsel (1994:17-18) and Matridakis & Hibon(1997:149-151).

23 The autocorrelation, the partial autocorrelation functions and their estimations for specific data-series is given a priority role in Box-Jenkins

approach to time-series analysis. In parallel to their essential share into the exercises, those were questioned and clarified from various aspects and by various number of academics. Few of these discussions would be found available in Box, G.E.P. and D.A. Pierce (1970) , Box, G.E.P., G.M. Jenkins and G.C. Reinsel (1994), Newbold, P.(1975) and Ramsey, F.L. (1974), Anderson, O.D.(1977).

calculations of the autocorrelation functions (*acf*) and the partial autocorrelation functions (*pacf*). As how its mentioned before, whenever the stationarity is found suspicious, two main strategies are recommended in order to ensure this characteristic. These are the differencing in various lag orders as on the basis of identified lags that the examination suggests, or de-trending. Herein, where the stationarity condition is found requiring, the differencing is adopted for the same purpose ²⁴.

Table 2
Nominal Exports – Estimation Results

Nominal Exports	ARIMA(1, 0, 1)
Coefficients	(ar1) (ma1) (intercept)
Estimations	(0.1866) (0.2735) (4208.306)
Standard Errors	(0.3025) (0.2943) (89.627)
(σ^2), Log Likelihood, AIC, BIC	(160053) (-355.81) (719.63) (727.11)

Table 3
Nominal Imports – Estimation Results

Nominal Imports	ARIMA(1, 0, 1)	ARIMA(1, 0, 2)
Coefficients	(ar1) (ma1) (intercept)	(ar1) (ma1) (ma2) (intercept)
Estimations	(0.6370)(-0.0093) (3242.27)	(-0.0095) (0.645) (0.733) (3232.79)
Standard Errors	(0.1694) (0.2173) (181.98)	(0.2260) (0.1612) (0.2261) (152.18)
(σ^2), Log Likelihood, AIC, BIC	(228151) (-364.47) (736.94) (744.42)	(206965) (-362.72) (735.43) (744.79)

The initial check was undertaken by using the autocorrelation functions in order to identify the stationarity of the data-series. In parallel to the Box-Jenkins-Reinsel proposals, the autocorrelation functions of the nominal exports (given into the first row of graphics) are found illustrating a stationary structure (Figure B.1). Considering together with the partial autocorrelation function (*pacf*) structure (which is given into the second row of the graphical illustrations), the results suggest an ARIMA(1, 0, 1) on behalf of the Nominal Exports data. The estimation results is given into the (Table 2).

The second data-series, namely the nominal importation, is also found exhibiting a stationary structure with a mild imprints of effecting trend (Figure B.2). Therefore, without considering the differencing, the AR(1) term, as depicted into the *pacf* ($k=0$) together with a MA(1) or MA(2), as depicted into the *acf*($k=0$), would yield the entertained options of ARIMA(1, 0, 1) and ARIMA(1, 0, 2) to examine (Table 3).

Table 4
Exports Price Index – Estimation Results

Exports Price Index	ARIMA(1, 1, 1)
Coefficients	(ar1) (ma1)
Estimations	(0.9485) (-0.1872)
Standard Errors	(0.0803) (0.2755)
(σ^2), Log Likelihood, AIC, BIC	(223.4) (-194.78) (395.55) (401.17)

Table 5
Imports Price Index – Estimation Results

Imports Price Index	ARIMA(1, 1, 0)	ARIMA(1, 2, 1)
Coefficients	(ar1)	(ar1) (ma1)
Estimations	(0.1463)	(0.1342)(-0.9996)
Standard Errors	(0.1489)	(0.1555) (0.3359)
(σ^2), Log Likelihood, AIC, BIC	(267.3) (-198.03) (400.05) (403.79)	(266.7) (-195.54) (397.08) (402.69)

In contrary to the previous variables, the third sample set of the exports price index is indicating a weak stationarity as reflected to the *acf*($k=0$) in (Figure B.3). It has a gradual decrease rather than an immediate drop in autocorrelation terms, while, it is not indicating a persistent autocorrelation which suggest a differencing to ensure the stationarity, however the *pacf*($k=0$) is providing a clear indication of an AR(1). The examination of the differentiated values is also suggesting an MA(1) by the *acf*($k=1$) therefore, in parallel to the evaluation, the ARIMA(1, 1, 1) would be identified as the option to entertain (Table 4).

The last data-set is enclosing the import price index. This data also indicates a weak stationarity with its gradual decrease in *acf*($k=0$) terms (Figure B.4). The differentiated series exhibit a stationary structure at the first order *acf*($k=1$) where the results, together with the *pacf* values, are suggesting either an ARIMA(1,1,0) or ARIMA(1,2,1) on behalf of the imports price index (Table 5).

In brief the above presents the confronted univariate models for each variable. In addition to the mentioned, the parsimony principle is kept in mind as advised, and by comparing the different options on the basis of AIC and BIC, the examined options is favored in terms of less lag orders, consequently, in favor of less number of regressors.

5. Concluding Remarks

Reminding the initial references given for the time-based analysis and under their shed referring to the residing considerations, in economic history research, several quantitative techniques would be chosen as proper candidates to model the compiled historical data series. Here, as a specific case, the trade figures of the 19th century exportation harbor is chosen for a similar exercise. Two different strategies are examined in the same favor. The initial one is about the linear trend examination and the latter was about the Box-Jenkins approach.

²⁴ Detrending and the examination of real figures on the same basis is left to a furthering questioning.

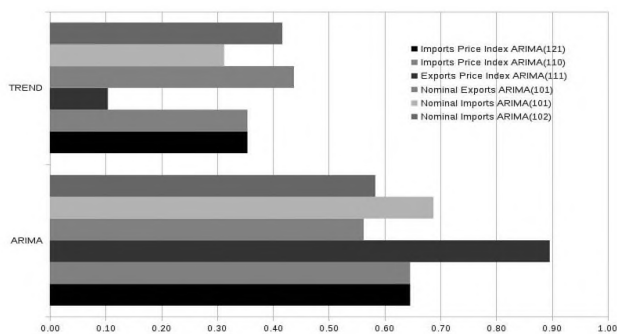

Figure 1: Residual Comparison

The weakness of the initial choice would be identified as the autocorrelation which clearly reflects itself to the results of the DW test. However, the Box-Jenkins ARIMA approach, with its strength in the identification of time-series based econometric concerns as mentioned, is found more efficient in terms of its estimation results, as well as, in terms of the applicable choices between sub-structures, namely between the AR and MA components. Even while the stationarity would be weaker than expected, the provided support proposes an advantage to structure the quantifiable historical findings, especially in the availability of required sample-sizes, and because of their very nature, the historical data-sets becomes a proper data-structure for the mentioned Box-Jenkins ARIMA time-series analysis if those would be met (Table 7)²⁵.

Lastly, the performance of the examined estimation techniques (the ARIMA and the TREND) is evaluated on the basis of residuals. The comparison is undertaken for each class of models with respect to their performance over occurrences. The respective results are separately given in (Figures C.1, C.2, C.3, C.4) for the examined variables. With the same understanding this would be mentioned that, the overall assessment reflects higher percentages of lower residuals for each variable when the ARIMA estimator is considered (Figure 1 and Table 6).

Table 6
Residual Comparison

(n=48, % variation from observation)

	Imports Price Index	Exports Price Index	Nominal Exports	Nominal Imports
(p,d,q)	(121)	(110)	(111)	(101)
ARIMA	0.65	0.65	0.90	0.56
TREND	0.35	0.35	0.10	0.44

To conclude with the herein presented examination, because of its specific emphasize to one of the main concerns of the time-based analysis, namely the autocorrelation and autoregressive formations, as well as because of its readiness to respond to the different historical cases, the ARIMA technique would be identified as an alternative appeal in history research in comparison with the trend estimations. However, as its reflected to the achieved results, the availability of samples has an inherent priority

and initially effects the adoptable set of strategies for more efficient options.

Table 7
The Portmanteau (Box-Pierce) and Dickey-Fuller* Test Statistics

Variable	Dickey Fuller statistic	Box -Pierce Test [(χ ²)=3.84 (df=1, α= .95)]
Nominal Exports	-4.2108	8.2305
Nominal Imports	-3.7438	17.3155
Exports Price Index (k=0)	-10.4275	26.8826
(k=1)	-6.9318	
(k=2)	-5.8781	
Imports Price Index	-2.8766	33.552

(*) As proposed by Phillips-Peron Unit Root Test.

References

Anderson, O.D.(1977) "The Box-Jenkins Approach to Time Series Analysis", R.A.I.R.O. Operations Research, Vol(11/1):3-29.

Benham, F. (1940) "The Terms of Trade", *Economica*, Vol.(7/28):360-376

Bhagwati, J. & H.G. Johnson (1960) "Notes on Some Controversies in the Theory of International Trade", *The Economic Journal*, Vol.(70/277):74-93

Box, G.E.P. (1966) "Use and Abuse of Regression", *Technometrics*, Vol(8)4:625-629.

Box, G.E.P. and D.A. Pierce (1970) "Distribution of Residual Autocorrelations in Autoregressive-Integrated Moving Average Time Series Models", *Journal of the American Statistical Association*, Vol(65)332:1509-1526.

Box, G.E.P., G.M. Jenkins and G.C. Reinsel (1994) *Time Series Analysis: Forecasting and Control*, UpperSaddleRiver, NJ: Prentice-Hall, 3rd ed.

Bratt, E.C. (1938) "The Divisibility of Time Series", *The Review of Economic Studies*, Vol.(5/2):79-92

Burke III, E. (2013) "Toward a Comparative History of the Modern Mediterranean , 1750–1919", *Journal of World History*, Vol.(23/4):897-939.

Caldwell, J.G. (1971) "The Box-Jenkins Forecasting Technique", (Reformatted September 2006), Online Publication, <http://www.foundationwebsite.org/BoxJenkins.htm>

Currie,J.M. et.al.(1971) "The Concept of Economic Surplus and Its Use in Economic Analysis", *The Economic Journal*, Vol.(81/324):741-799

Das Gupta, A. K. (1954) "Marshall's Measure of "Net Benefit" From Foreign Trade", *Indian Economic Review*, Vol.(2/2):25-33

De Gooijer, J. G. and R. J. Hyndman (2006) "25 Years of Time Series Forecasting", *International Journal of Forecasting*, Vol(22)443–473

Dridi, J. and K. Zieschang (2004) "Export And Import Price indexes", *IMF Staff Papers*, Vol(51/1):157-194

Durbin, J. & G.S. Watson (1950), "Testing for Serial Correlation in Least Squares Regression I.", *Biometrika*, Vol(37):409-428.

Durbin, J. & G.S. Watson (1951), "Testing for Serial Correlation in Least Squares Regression II.", *Biometrika*, Vol(38):159-178.

Enke, S. (1961) "Some Gains from Trade in Producer Goods", *The Quarterly Journal of Economics*, Vol.(75/4):635-642

Ezekiel, M. (1938) "The Cobweb Theorem", *Quarterly Journal Of Economics* , 255-280.

25 The historical data sets from various research areas of economics would also be found in Box, Jenkins & Reinsel(1994) example cases.

- Fels, R. (1951) "Methodology of Research on the Business Cycle", *Southern Economic Journal*, Vol.(17/4):397-408
- Frangakis-Syrett, E. (1988a), "Trade Between Ottoman Empire and The Western Europe: The Case of İzmir in the Eighteenth Century", *New Perspectives on Turkey*, Vol.(2/1):1-18
- Frangakis-Syrett, E. (1988b), "The port of Smyrna in the nineteenth century", in C.Svolopoulos vd. (ed.) *Southeast European Maritime Commerce and Naval Policies*, Thessaloniki, 261-272
- Frangakis-Syrett, E. (2001), "The Making of an Ottoman port: The quay of İzmir in the nineteenth century", *Journal of Transport History*, Vol.(22/1):23-46
- George G. (1943) "Kondratieff's Theory of Long Cycles", *The Review of Economics and Statistics*, Vol.(25/4):203-220
- Graham, F.D. (1932) "The Theory of International Values", *The Quarterly Journal of Economics*, Vol.(46/4):581-616
- Haberler, G. (1955) "A Survey Of International Trade Theory", *Special Papers In International Economics*, No. 1, Princeton University
- Hibbs, D.A. Jr. (1973-1974) "Problems of Statistical Estimation and Causal Inference in Time-Series Regression Models", *Sociological Methodology*, Vol.(5/1973 – 1974):252-308
- Hines, W.W. and D.C. Montgomery (1990) *Probability and Statistics in Engineering and Management Science*, 3rd Ed., John Wiley & Sons, Inc.
- Hood, W.C. (1948) "Some Aspects of the Treatment of Time in Economic Theory", *The Canadian Journal of Economics and Political Science / Revue canadienne d'Economie et de Science politique*, Vol.(14/4):453-468
- Iggers, G.G. (1997) *Historiography in the Twentieth Century: From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge*, Wesleyan University Press, Middletown/USA (Türkçe çeviri, Güven G.Ç.(çev.) *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları*, No:96, 2003)
- Issawi, C. (1980) *The Economic History of Turkey 1800-1914*, The University of Chicago Press, USA
- Issawi, C. (1966) *The Economic History of The Middle East, 1800-1914: A Book of Readings*, (ed.) The University of Chicago Press, USA
- Jackson, M. (2012) "Cosmopolitan Smyrna: Illuminating Or Obscuring Cultural Histories?", *The Geographical Review*, Vol(102/3):337-349
- Jaffé, W. et.al. (1948) "Discussion - Papers and Proceedings of the Sixtieth Annual Meeting of the American Economic Association (May, 1948)", *The American Economic Review*, Vol.(38/2):19-32
- Koopmans, T.C. (1947) "Measurement Without Theory", *The Review of Economics and Statistics*, Vol.(29/3):161-172
- Küçükcalay, A. M. (2008), "Imports to Smyrna between 1794 and 1802: New Statistics from the Ottoman Sources", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, V.(51):487-512
- Küçükcalay, A. M. and N. Elibol (2006), "Ottoman Imports in the Eighteenth Century: Smyrna (1771-72)", *Middle Eastern Studies*, V.(42/5):723 – 740
- Kurmuş, O. (2007), *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, 1. Ed. Bilim Yayınları (1974), 3. Ed. Savaş Yayınları (1982), 4. Ed. Yordam Yayınları.
- Kuznets, S. (1940) "Schumpeter's Business Cycles", *The American Economic Review*, Vol.(30/2):257-271.
- Kuznets, S. (1928) "On the Analysis of Time Series", *Journal of the American Statistical Association*, Vol.(23/164):398-410.
- Matridakis, S. and M. Hibon (1997) "ARMA Models and the Box-Jenkins Methodology", *Journal of Forecasting*, Vol(16)147:163
- Newbold, P. (1975) "The Principles of the Box-Jenkins Approach", *Operational Research Quarterly* Vol(26)2(ii):397-412
- NIST (2003) *Engineering Statistics Handbook*, NIST-SEMATECH.
- North, D.C., (1977) "The New Economic History After Twenty Years", *The American Behavioral Scientist*, Vol(21/2):187.
- Pamuk, Ş. (2010), *The Ottoman Empire and European Capitalism, 1820-1913: Trade, Investment and Production*, Cambridge (Türkçe Baskı : Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi:1820-1913, 1984 Yurt Yayınları, Ankara)
- Paul, M.T. (2018) "The Issues and Implications About the Volatility of the Stock and the Bond Prices and Their Returns and the Volatility of Interest Rates and Inflation - Which Are Being Researched in Finance and Macro-Monetary Economics Literature: A Survey", *Applied Economics and Finance*, Vol. (5/2):125-142.
- Ramsey, F.L. (1974) "Characterization of The Partial Autocorrelation Function", *The Annals of Statistics* Vol(2/6):1296-1301.
- Rostow, W.W. (1951) "The Historical Analysis of the Terms of Trade", *The Economic History Review, New Series*, Vol.(4/1):53-76
- Rostow, W.W. (1975) "Kondratieff, Schumpeter, and Kuznets: Trend Periods Revisited", *The Journal of Economic History*, Vol.(35/4):719-753
- Schroeder, L.D., D.L. Sjoquist and P. E. Stephan (1986) *Understanding Regression Analysis: An Introductory Guide*, Sage University Paper Series on Quantitative Applications in the Social Sciences(07-057), Sage.
- Schumpeter, J.A.(1935) "The Analysis of Economic Change", *The Review of Economics and Statistics*, Vol.(17/4):2-10.
- Stevens, R.W. (1951) "New Ideas in the Theory of International Trade", *The American Economic Review*, Vol.(41/3):369-388
- Tintner, G. (1940) "The Analysis of Economic Time Series", *Journal of the American Statistical Association*, (35/209-Part1):93-100
- Tukey, J.W., (1961) "Discussion, Emphasizing The Connection Between Analysis Of Variance And Spectrum Analysis", *Technometrics*, Vol(3):191-219.
- Wold, H.A. (1938) *Study in the Analysis of Stationary Time Series*, Stockholm: Almqvist and Wiksell
- Yılmaz, Ş. (2010) *Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi*, Efil Yayınevi, Ankara.
- Young, A.A. (1924) "Marshall On Consumers' Surplus in International Trade", *The Quarterly Journal of Economics*, Vol.(39/1):144-150
- Yule, G. U., (1927) "On a Method of Investigating Periodicities in Disturbed Series, with Special Reference to Wolfer's Sunspot Numbers," *Philosophical Transactions*, (A 226 July 1927):267-98
- Yürekli, S. (2019) 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Dış Ticareti Üzerine Bir Deneme: İzmir Limanı Örneği (1865-1912), Lambert Academic Publishing, Germany [(1992) 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Dış Ticareti Üzerine Bir Deneme: İzmir Limanı Örneği (1865-1912), Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara].

Appendix A

The Trade Statistics of Smyrna (İzmir) Harbor (1865-1912)

Years	Nominal Values (000 £)		Index (1880=100)			
			Trade Volume		Prices	
			Exports	Imports	Exports	Imports
1865	4046	2271	105.0	57.1	402.7	198.9
1866	3606	3763	93.6	94.5	300.8	231.4
1867	4408	3404	114.4	85.5	247.5	182.6
1868	4632	3354	120.2	84.3	203.6	144.0
1869	4540	3587	117.9	90.1	161.6	82.3
1870	3620	3007	94.0	75.6	123.4	90.7
1871	4043	3760	105.0	94.5	119.3	91.6
1872	4867	3461	126.3	86.9	142.1	92.5
1873	4499	4518	116.8	113.5	134.4	124.5
1874	3940	4490	102.3	112.8	117.9	118.5
1875	3896	3433	101.1	86.3	126.6	118.9
1876	4630	2860	120.2	71.9	123.6	97.1
1877	4687	3082	121.7	77.4	93.6	94.9
1878	3543	4140	92.0	104.0	87.4	107.5
1879	4407	4756	114.4	119.5	97.1	115.1
1880	3852	3980	100.0	100.0	100.0	100.0
1881	3804	4656	98.7	117.0	88.7	108.6
1882	3842	3216	99.7	80.8	93.2	87.4
1883	4711	3238	122.3	81.3	93.1	84.0
1884	4820	2929	125.1	73.6	96.4	80.4
1885	4315	2693	112.0	67.7	84.6	71.7
1886	4332	2707	112.4	68.0	77.0	65.1
1887	4099	2709	106.4	68.0	65.5	63.4
1888	3867	2710	100.4	68.1	53.8	63.7
1889	4536	3236	117.7	81.3	42.5	66.2
1890	3708	3031	96.3	76.1	46.7	61.0
1891	3927	2986	101.9	75.0	48.3	60.6
1892	3648	3010	94.7	75.6	51.7	61.2
1893	3986	3084	103.5	77.5	58.2	76.7
1894	4324	3158	112.2	79.3	56.7	59.5
1895	4334	2881	112.5	72.4	55.7	53.3
1896	3717	2566	96.5	64.5	46.2	45.7
1897	3100	2252	80.5	56.6	37.9	39.6
1898	3295	2678	85.5	67.3	38.7	45.2
1899	3783	2563	98.2	64.4	41.3	40.2
1900	4157	2369	107.9	59.5	61.9	50.7
1901	4413	2849	114.6	71.6	53.9	50.1
1902	4275	2805	111.0	70.5	47.6	44.9
1903	4834	2802	125.5	70.4	50.3	41.9
1904	4755	3061	123.4	76.9	50.1	46.3
1905	4504	3215	116.9	80.8	54.8	46.1
1906	4973	3547	129.1	89.1	48.9	50.2
1907	4690	3183	121.7	80.0	46.5	45.4
1908	4453	2938	115.6	73.8	36.8	35.0
1909	4814	3414	125.0	85.8	38.9	39.6
1910	4500	4061	116.8	102.0	42.4	55.0
1911	4400	4138	114.2	104.0	42.7	57.7
1912	4000	3788	103.8	95.2	41.4	56.4

Source: Yürekli (2019, [1992])

(*): Nominal trade values that were given for the years 1887, 1893, 1896, represents the averages of the previous and the following years.

Appendix B

Autocorrelation and Partial Autocorrelation Functions
 (k=20, n=48, confidence interval (c.i. - confidence interval)=0.95)

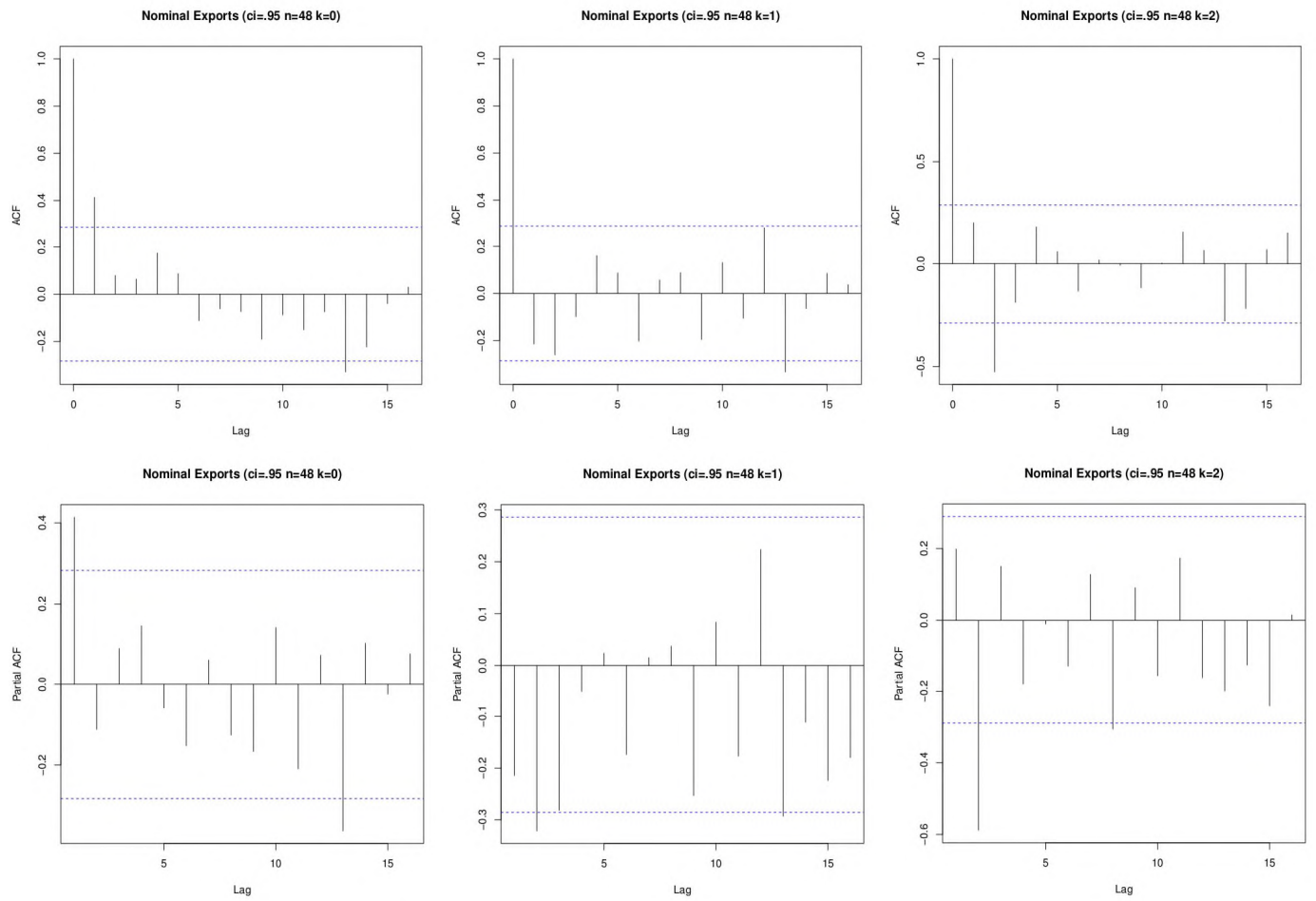

Figure B.1: Nominal Exports

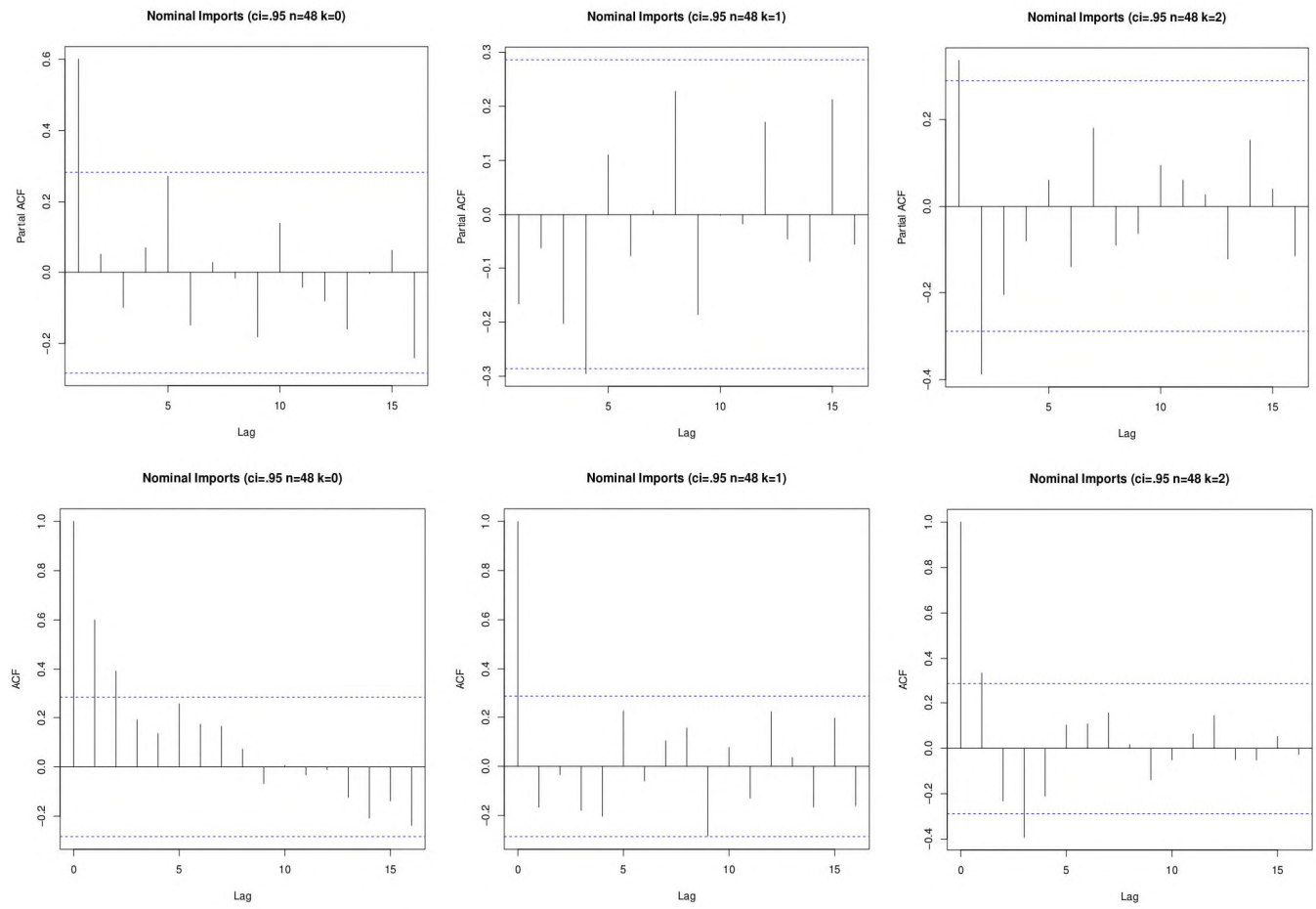

Figure B.2: Nominal Imports

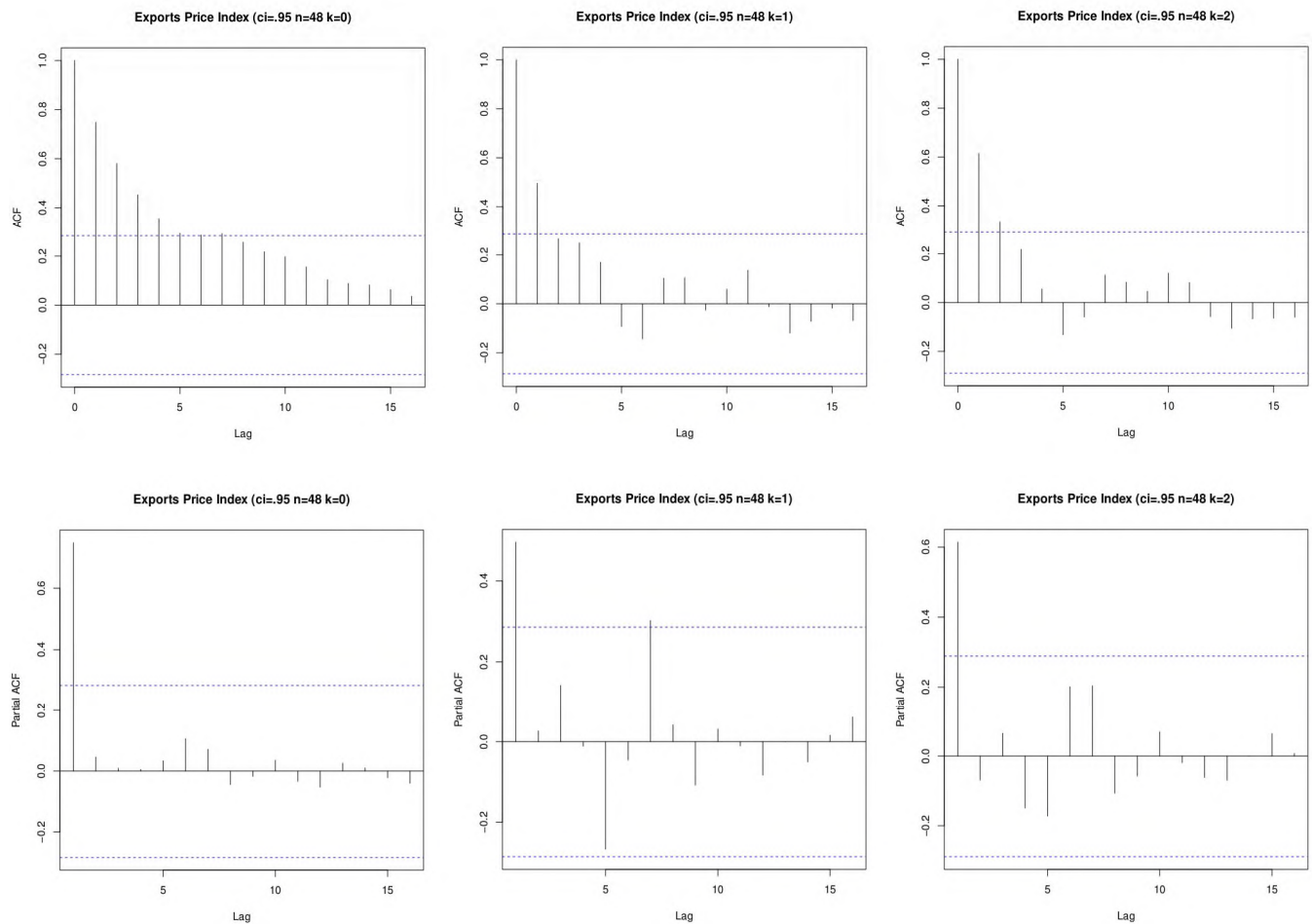

Figure B.3: Exports Price Index

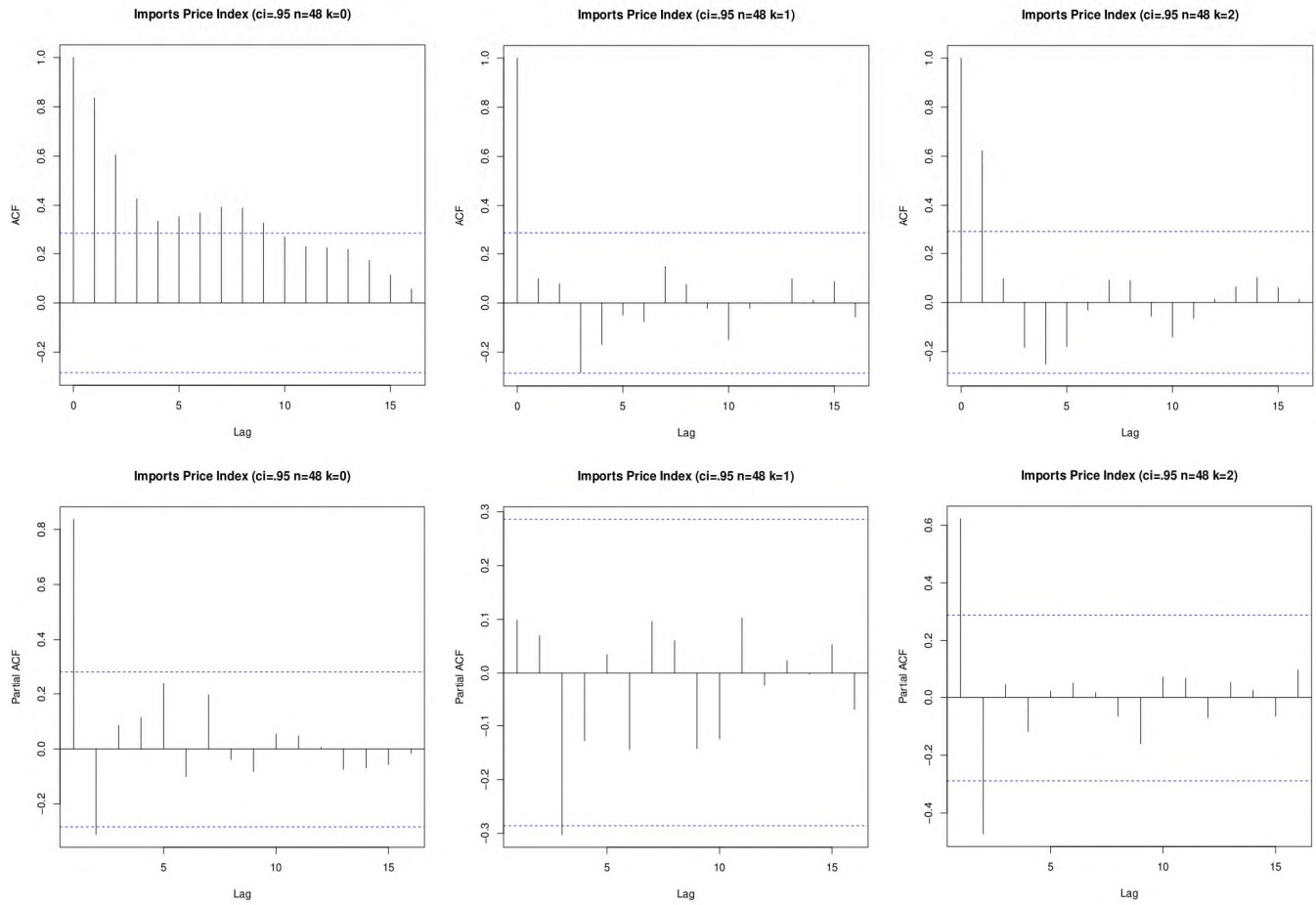

Figure B.4: Imports Price Index

Appendix C

Residual Comparisons (residual per observation, $n=48$)

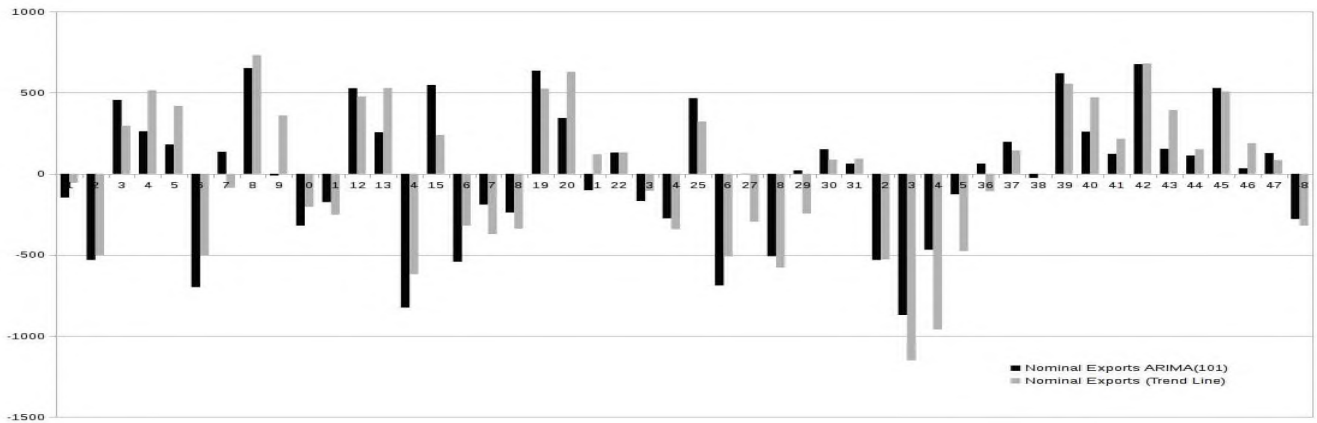

Figure C.1: Nominal Exports

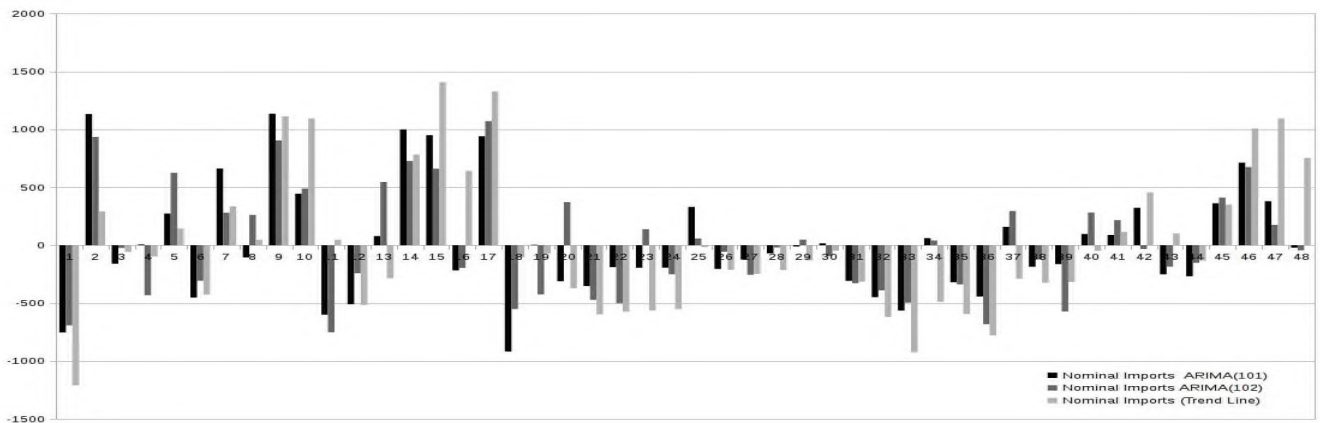

Figure C.2: Nominal Imports

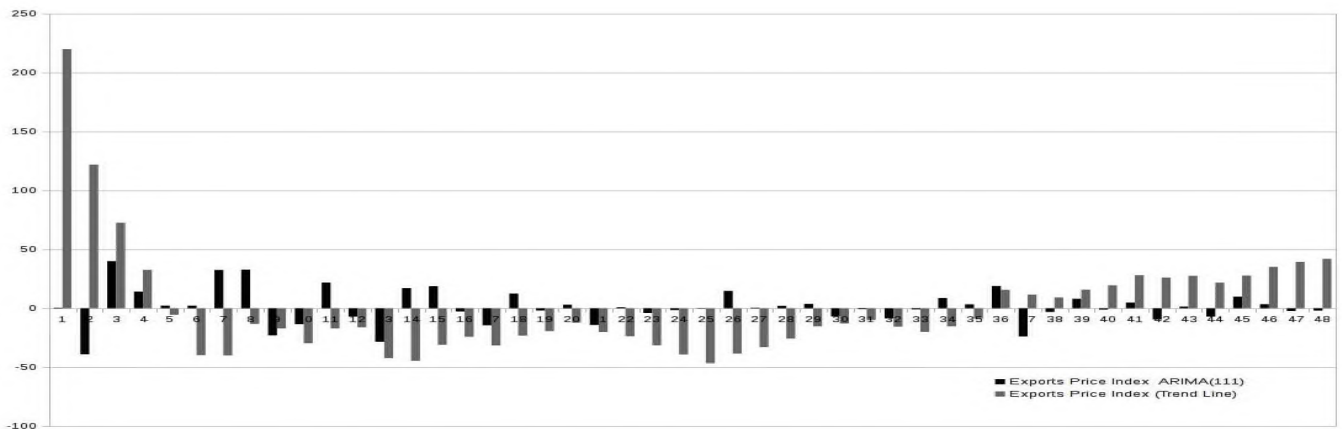

Figure C.3: Exports Price Index

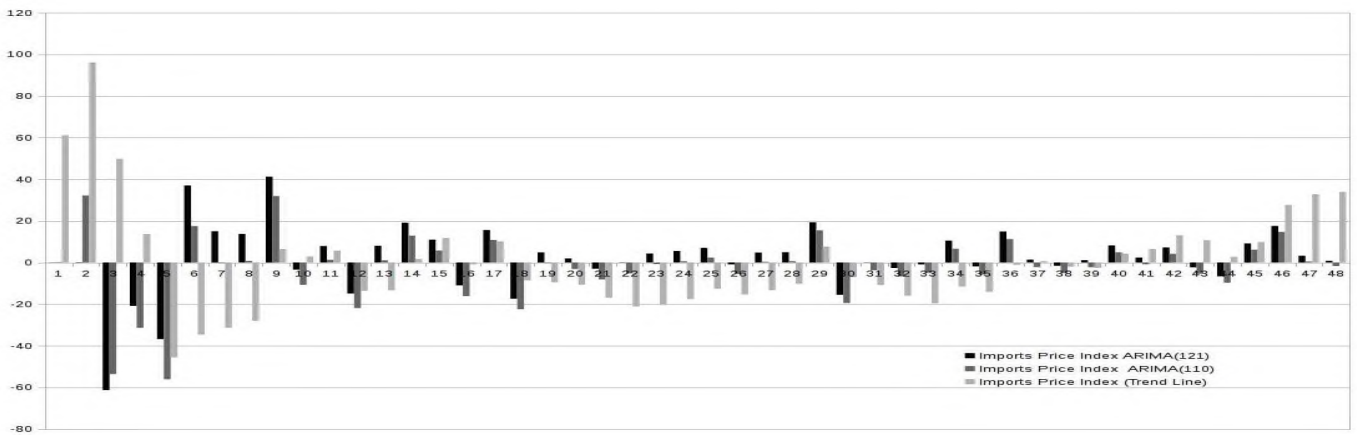

Figure C.4: Imports Price Index

The Effect of Green Value Chain Applications on the Performance of Companies in Ensuring the Sustainability of Enterprises: Kayseri Province Application

İşletmelerin Sürdürülebilirliğinin Sağlanmasında Yeşil Değer Zinciri Uygulamalarının İşletme Performansı Üzerindeki Etkisi: Kayseri İli Uygulaması

Ebru AYKAN^a, Mualla AKÇADAĞ^b

ARTICLE INFO

<i>Article History</i>	
Received	11 December 2019
Accepted	6 May 2020
Available Online	20 November 2020
<i>Article Type</i>	
	Research Article

Keywords

Green value chain applications,
Business performance,
Sustainability,
Economic performance,
Socio-ecological performance.

MAKALE BİLGİSİ

<i>Makale Geçmişi</i>	
Başvuru	11 Aralık 2019
Kabul	6 Mayıs 2020
Online Gösterim	20 Kasım 2020
<i>Makale Türü</i>	
	Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler

Yeşil değer zinciri uygulamaları,
İşletme performansı,
Sürdürülebilirlik,
Ekonomik performans,
Sosyo-ekolojik performans.

ABSTRACT

Green value chain practices mean that businesses create value in order to create a sustainable competitive advantage at different stages from designing their products to after-sales services. At this point, businesses need to minimize environmental pollution, protect the environment and make proactive arrangements in order to create value that has strategic importance. In this study, the relationship between green value chain applications and business performance, which is a tool based on ensuring the sustainability of enterprises, is investigated. The hypothesized relationship of the research model tested with data collected from 175 manufacturing firms by using SPSS and simple regression analysis. Green value chain applications; examined as green basic activities and green support activities, business performance is also considered as economic and socio-ecological performance in two dimensions. In this research, it was found that green value chain applications positively affect the economic and socio-ecological performance of enterprises, but the power of this effect is relatively weak. In order to provide a competitive advantage, enterprises create value at the rate they create. Green value chain applications, which are a means of creating value in enterprises, have an impact on enterprises' performance.

ÖZ

Yeşil değer zinciri uygulamaları işletmelerin ürünlerinin tasarımından satış sonraki hizmetlerine kadarki farklı aşamalarında sürdürülebilir rekabet üstünlüğü oluşturmak için değer yaratmasını ifade etmektedir. Bu noktada, değer yaratma stratejik bir önem taşımakla birlikte tüm faaliyetlerin odağında çevresel etkilerin ve kirliliklerin minimuma indirilmesi, çevrenin korunması ve hatta mümkünse proaktif düzenlemelerin yapılması faaliyetlerini içermektedir. Bu çalışmada işletmelerin sürdürülebilirliklerin sağlanmasını temel alan bir araç olan yeşil değer zinciri uygulamaları ve işletme performansı arasındaki ilişki araştırılmaktadır. Araştırma modelinin varsayımsal ilişkisi 175 imalatçı firmadan toplanan verilerle SPSS ve basit regresyon analizi kullanılarak test edilmiştir. Yeşil değer zinciri uygulamaları; yeşil temel faaliyetler ve yeşil destek faaliyetleri olarak ele alınırken işletme performansı da ekonomik ve sosyo-ekolojik performans olarak iki boyutta ele alınmıştır. Araştırmada yeşil değer zinciri uygulamalarının işletmelerin ekonomik ve sosyo-ekolojik performansını pozitif yönlü etkilediği fakat bu etkinin gücünün nispeten zayıf olduğu tespit edilmiştir. İşletmelerin rekabet üstünlüğü sağlayabilmeleri değer yaratabilmeleri oranında gerçekleşmektedir. İşletmelerde değer yaratmanın bir aracı olan yeşil değer zinciri uygulamaları işletme performansı üzerinde etkili olmaktadır.

✉ Sorumlu Yazar/Corresponding Author

^a Assoc. Prof., Kayseri University, Faculty of Applied Sciences, Department of Human Resource Management, Kayseri, **E-Posta:** ebruaykan@kayseri.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3537-5235>

^b Ass. Prof., Cumhuriyet University, Faculty of Economic and Administrative Sciences, International Trade and Logistics Department, Sivas, **E-Posta:** makcadag@cumhuriyet.edu.tr **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-0785-3976>

△ Yazar(lar) bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Akdeniz İİBF Dergisi sorumlu değildir.

1. Introduction

In order to sustain their assets and increase their profitability and productivity, enterprises have a structure that affects their environment positively or negatively, as well as being affected by the environment. Although the scale of this interaction varies from business to business, its negative impact on the environment and the resulting outcomes have been effective in society for the last fifteen years, in terms of making ecological (environmental) problems the most important and prioritized social issue in enterprises at a strategic level (Akatay and Aslan 2008). In particular, enterprises that are the biggest creators of environmental pollution have to behave with environmental sensitivity and within the scope of legal regulations.

Sustainability, environmental awareness and developing environmental management practices in this context are very useful, but they are also difficult to achieve. These practices, which can also be referred to as environmental management practices, take place within a wide range from purchasing raw materials to disposing of products (purchasing, production, marketing, waste management...). At this stage, enterprises benefit from techniques that can guide environmental management such as green value chain applications. According to Wang et al. (2019) businesses will have to use green value chain practices for sustainable development in the future.

Green value chain practices mean that businesses create value in order to have a sustainable competitive advantage at different stages from designing their products to after-sales services. At this point, while creating value is of strategic importance, the focus of every activity is to minimize the environmental impact and pollution, to protect the environment and even to make proactive arrangements, if possible (Gupta 1995).

On the other hand, without the sensitivity, support and leadership of the top management in the enterprises, environmental activities cannot be implemented. Leaders perform two basic functions in enterprises. The first of these functions is the establishment of a strategic vision about the direction of the business, and the second is the ability to gather its viewers / employees around these strategic decisions / decisions. At this point, sensitive leaders in green management and green value chain practices train their employees on the creation of green strategies in their enterprises.

In the academic literature that focuses on environmental issues, there are a few studies (Gupta 1995; Starik and Rands 1995; Shrivastava 1995; Hart 1995; Tan 2005; Gonzalez and Gonzalez 2005; Cater et al. 2009; Yulihasaki and Jin 2010; Handfield et al. 1997) that are based on the testable hypotheses of the place of environmental management on the value chain, and that the effect of environmental concerns on the performance of enterprises is determined by how environmental management practices and activities (which can be expressed as environmentally sensitive management, environmental management, ecological management or green management) are also

related to the performance of enterprises. The performances of enterprises are mostly economic such as product quality, efficiency and productivity, sales, increasing profit margins, cost savings, new market opportunities or an increasing market share. These are evaluated within the framework of socio-ecological performance criteria such as decreased numbers of environmental complaints related to their products, decreasing waste and emissions, increased recycling practices, and an improved business image and social cohesion. Therefore, it is considered that there may be a positive relationship between green value chain applications (GVCI) and its economic and socio-ecological performance in order to achieve a more permanent competition among other competitors. In this context, the purpose of the research is to determine the effect of green value chain applications on the performance of businesses. For this, firstly GVCI and operational performance concepts will be briefly discussed and the findings of the research will be explained within the framework of the developed model.

2. Literature Review

2.1. Green Value Chain

The concept of the value chain was first defined by Porter (1985) as the evaluation of nine general activities that create value in enterprises in order to gain a competitive advantage. However, Handfield et al. (1997) stated that the value chain is evaluated as a group of different activities such as design, supply, logistics, assembly, production, marketing, sales and after-sales service that are applied throughout the lifetime of a product. The green value chain involves adding a new environmental dimension to the traditional value chain (Solvang et al. 2006). In this context, the green value chain refers to the evaluation of activities that create value by considering the natural resources and the environment in an enterprise's basic functions with a holistic and sustainable perspective. The green value chain is used as a means of revealing the advantages and weaknesses of a company's activities through an ecological evaluation. According to Akdogan (2003), the most important use of this tool is to evaluate businesses as a whole; not only popular marketing and advertising issues, but also to determine the situation within the scope of environmental sensitivity.

In the literature, green value chain applications have been examined from different perspectives. The most widely accepted one is Porter's (1985) value chain analysis, developed within the scope of basic and auxiliary activities (Saha and Darnton 2005; Ndubisi 2008; Solvang et al. 2006) evaluated value chain practices within the framework of waste reduction approaches in the process ranging from suppliers to consumers. Sitkin (2011) evaluated the green value chain's functions within the scope of upstream (sourcing and production) and downstream (packaging and logistics) activities (2013). Table 1 summarizes the green value chain's practices within the framework of core activities and support activities (internal support activities, external support activities (Aykan and Sevim 2013).

Table 1
The Green Value Chain

Internal Support Activities	Primary Activities				External Support Activities	Economic Conditions
	Green Operations	Green Logistics	Green Marketing and Sales	Green Services		
Green Infrastructure Development	Recyclable packaging	Transport impact, transportation and storage modes	Raw materials, supply	Receipt and environmental disposal of used products		
Green Technology	Pollution minimization and control, energy efficiency	Waste management, alternative energy sources	Packaging reduction	Restorations and improvements		NGOSs
Green Human Resource Management	Corporate environmental awareness, corporate culture, training programs	Contracts, supplier selection, staff selection	Internal and external communications, community-liaison	Incentives, rewards for green ideas and practices		State
Green Regulations/ Management Systems	“Just-in-time” processes	Recyclability	Green product development, green product supply	Environmental standards		Government Policies

AYKAN, E., (2013). “Green Value Chain: A Case Study in Turkey about the Relationships among Antecedents, Initiatives and Results of Green Value Chain Implementations”. *Journal of Environmental Science and Engineering*, vol.2, 506-519.

Economic theories and models have led enterprises to maximum profitability rather than sustainability in the long run. However, according to Gauthier (2005), environmental adversity and accidents force businesses to act in accordance with the sustainability principles in environmental issues. Akdogan (2003) considered green value chain implementation to be a tool for adopting an approach of going from cradle to grave pollution, which means killing pollution before its birth in enterprises. Green value chain practices, which are expressed as a means of ensuring ecological sustainability, are composed of basic activities and support activities. While the main activities are handled in four dimensions, namely, green logistics, green operations, green marketing and sales, and green services, support activities are examined in two groups, internal and external.

Green value chain practices in Turkey to examine the situation in the practical work done in the electronics industry and the automotive sector, firms in Turkey reached it yet to the green value chain application that finds that about GVCi these businesses have been referred to the need (Imamoglu et al., 2010).

In the literature review on green value chain applications, there are studies stating that the companies performing green value chain applications in their companies differ from their competitors, increase their competitiveness, improve their production and environmental performance, and improve product and process quality (Wijethilake, 2017; Molina-Azorin, JF et al., 2009).

In another study, it is stated that green value chain practices can positively affect corporate sustainability performances by reducing energy consumption to businesses, reducing material usage, improving stakeholder participation, reducing costs and increasing product quality (Cankaya and Sezen, 2019).

In the current study on green value chain applications, the issues related to companies minimizing their environmental impact while presenting their goods and services, and therefore GVCi formulations and applications, were addressed (Rabbi et al., 2010).

2.1.1. Business Performance

According to Bingol (2014), performance refers to a job's level of efficiency, or the behavior of an employee or the results obtained by performing an assigned job within a certain period of time. Business performance includes the actual output or results of an organization. Performance criteria in enterprises enable businesses to focus on areas that require attention. The aim here is to improve by evaluating how well the work is done in terms of cost, quality and time, and to survive by responding to world-class competitive pressure (Skrinjar et al. 2008).

Different methods are recommended for performance measurement in enterprises. The most widely used and widely accepted are quantitative financial indicators and methods (Venkatraman and Ramanujam 1986). However, (Maskell 1992) stated

that financial indicators are not sufficient for measuring business performance, and that qualitative indicators such as customer service and satisfaction, product quality, learning and innovation should be evaluated, according to other studies (Kaplan and Norton 1996; Hult et al. 2008) emphasized the need for financial, operational and organizational performance measures for business performance measurement.

In the literature research, it is stated that another variable that affects the business performance is ecological - economic performance. Therefore, it is thought that the companies that apply the green value chain will create an environment in line with the mutual (regulators, communities and consumers) win - win principle in sustainable competition. (Schaltegger and Synnstedt 2002; Gandhi et al. 2006). These practices attempt to minimize damage to the environment in enterprises, respond to the demands of green consumers and to increase the importance of eco-efficient products. These results provide a sustainable competitive advantage for businesses. According to Annunziata et al. (2018), the performance criteria for creating a sustainable competitive advantage through green value chain analysis can be analyzed as financial, social and ecological performance. Cater et al. (2009) also reported that they might be examined according to financial and non-financial performance, or economic and socio-ecological performance (Aykan 2014).

2.1.2. Economic Performance

During the literature review, it is seen that the factors such as superior market performance with green value chain applications and wealth return, profitability of investment partners are important factors in obtaining sustainable competitive advantage (Bharadwaj et al. 1993; Cagno et al. 2005; Cater et al. 2009).

2.1.3. Socio-Environmental Performance

Also, the nonfinancial socio-environmental performance of a company can be shown by indicators such as acquired environmental standards, improved customer loyalty, greater employee satisfaction etc. This can only be achieved by implementing a systematic approach to setting environmental objectives and targets (Cater 2009).

It is stated that the companies that make GVCİ can improve their environmental performance, image of their business and social performance as a result of their activities. According to Yulhasri and Jin (2010), they state that these performances will play a role in sustainable competition as well as improvement.

3. Methodology

3.1. Purpose of the Research

Achieving a sustainable competitive advantage, which is defined as the application of a value-creating strategy that cannot be implemented at the same time by its current or potential competitors and whose benefits cannot be copied (Barney 1991), has become the priority of enterprises today. Green value chain practices are a useful tool for environmentally conscious countries, businesses and employees to provide a competitive advantage. In this context, it is assumed that there may be a positive relationship between green value chain practices and the economic and socio-ecological performance of enterprises in order to provide a sustainable competitive advantage. From this point of view, one aim of this study is to determine the relationship between green value chain applications and the business performance of enterprises. Another aim of the study is to determine the impact of the green value chain implementation dimensions, green basic and green support activities on economic and socio-ecological performances, which make up enterprise performance.

3.2. Data Collection

Manufacturing industry companies operating in Kayseri Organized Industrial Zone constitute the main mass of the research. There are 940 enterprises registered in Kayseri Organized Industrial Zone Directorate. 390 of these enterprises are medium and large (employing over 50 personnel) sized manufacturing enterprises. A questionnaire was tried to be conducted through face-to-face interviews with the managers of the quality department of 390 manufacturing enterprises and department managers responsible for environmental practices, which constitute the sample of the study. The survey was carried out between the dates of January 2019 - June 2019. Response from the surveys was received from 175 of these enterprises, and the return rate was calculated as 44.87%.

Questionnaire method was used to collect data for the application of the research. The first part of the survey consists of 10 questions to determine the demographic characteristics of the participants. In the other part of the questionnaire, there are 23 statements to understand green value practices. In the last part of the questionnaire, there are 17 statements to measure business performance. The scales used in this study are as follows:

Green value chain practices: Developed by Yang et al. (2011) on a five-point Likert scale product designs and measured using 23 statements such as, “the plans in our company tried to be environment-oriented”. On the scale, 1 means “strongly disagree” and 5 means “strongly agree”. The reliability of the scale, the Cronbach’s Alpha value, was calculated as 0.934.

Business performance: Measured using 17 expressions which were developed by Rao and Holt (2015) such as “productivity increased after green value chain applications in our business”. The reliability of the scale, the Cronbach’s Alpha value, was calculated as 0.941. On the scale, 1 means “strongly disagree” and 5 means “strongly agree”.

3.3. Research Model

In the literature, it is stated that green management practices have positive results such as clean and green practices, improvements and developments in processes, profitability, a competitive advantage in products and services, increased market share, good business image, improved management systems, customer services and satisfaction, product quality, learning and innovation (Kaplan and Norton 1996; Neely et al. 2002; Saha and Darnton 2005; Tan 2005; Ndubisi 2008; Cater et al. 2009; Cabuk et al. 2010; Tan and Zailani 2010; Silptheep 2010; Yuliharsi and Jin 2010). However, according to some studies are (Tan 2005; Tan and Zailani 2010; Silptheep 2010; Yuliharsi 2010; Annunziata et al. 2018) the results of green value chain applications are mostly evaluated within the framework of enterprises’ sustainable competitive advantage and social responsibility. While economic or financial performance constitutes the competitive advantage dimension of green value chain applications, non-financial or socio-ecological performance is evaluated within the scope of enterprises’ social responsibility. In this context, the following hypotheses were developed:

Hypothesis 1 (H₁): There is a significant and positive relationship between green value chain applications and business performance in enterprises.

Hypothesis 2 (H₂): Green core activities positively affect the economic performance of enterprises.

Hypothesis 3 (H₃): Green core activities positively affect the socio-ecological performance of enterprises.

Hypothesis 4 (H₄): Support activities positively affect the economic performance of enterprises.

Hypothesis 5 (H₅): Support activities positively affect the socio-ecological performance of enterprises.

The research model of the study was determined as follows

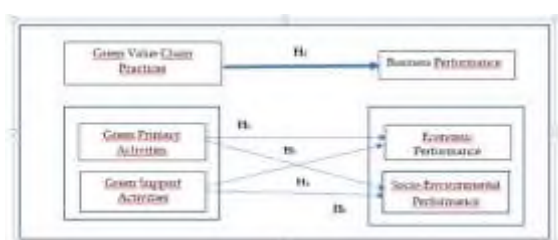

Figure 1. Research Model

3.4. Data Analysis

SPSS Statistical program was used to analyze the data. A Kolmogorov-Smirnov (n > 50) test was performed to prove the normality of the distribution. In addition, the kurtosis-skewness values (+ 1.5 / - 1.5) were found to be within the range. Parametric tests have been used since there are normally distributed data. It was calculated using the Cronbach alpha value for the reliability of the scales. Also, while exploratory factor analysis was used for the construct validity of the scales, fit indices were determined by analyzing the Confirmatory Factor Analysis (CFA) to determine whether the new sample group was confirmed or not (H₁). A simple regression analysis was used to determine the effect of the independent variable on the dependent variable (H₂, H₃, H₄, H₅).

4. Finding

In this section, findings regarding research analysis are included. First of all, demographic data are included for the managers and their businesses participating in the research, and then the analysis results for testing the hypotheses are explained.

4.1. Demographic Features

70.1% of the participants were under the age of 40, 19.4% were within the 31-40 age range and 6.9% were within the 41-50 age range. 2.9% were 51 years or older. 89.1% of the participants were male. It can be seen that 113 of the 175 participants who participated in the study had received an undergraduate or higher education. 13.1% of the enterprises employing the participants had 50-100 employees, 8% had 101-200 employees and 78.9% had more than 201 employees.

4.2. Validity and Reliability Findings

The Cronbach’s Alpha Coefficient was used for the scales’ reliability analysis. The reliability of the green value chain applications scale was calculated as a Cronbach’s Alpha value of 0.934 and the reliability of the enterprise performance scale as 0.941. The fact that this coefficient was above 0.90 indicates that this scale is reliable.

4.3. Factor Analysis for Green Value Chain Practices and Business Performance

In the explanatory factor analysis, it was desirable that the factor loadings were 0.50 or above for the variables under the factors (Nunnally 1978). Since KMO 0.88 is required between 23.58 and 0.855 and the sample adequacy coefficient is determined as KMO 0.88, this research may be considered suitable for factor analysis. According to the Varimax rotation method, the scale is collected under two factors as in the original form, and it takes place in table 2. The factor names were given as; green basic activities and green support activities. The cumulative total variance explanation ratio for both

factors was 56.93%, above the acceptable value of 50%

Table 2
Factor Analysis for Green Value Chain Practices

Variables	Statements	Factor Loading	Factor Validity	Factor Variance			
Green Base Activities	In our company, the environmental impact of the materials and processes is reduced and the environmental requirements are met.	.855	.901	35.03			
	Product designs and plans are made to focus on the environment.	.851					
	When planning products and processes, recycling and utilization opportunities are evaluated.	.764					
	The compliance of the materials and suppliers with regard to the environmental regulations is evaluated in our company.	.742					
	In our company, green products are classified and stored in different places than other products.	.716					
	Quality control is carried out in an environment-oriented manner.	.706					
	Serious environmental protection measures are taken in our facility.	.694					
	Energy and resource savings are made in our facility.	.679					
	Reduction, control, reuse and / or recycling of emissions, waste in processes are carried out in our facility.	.675					
	Green products are labeled, and the information is monitored and reviewed.	.655					
Green Support Activities	Green products can be shaped according to external demands.	.639	.803	21.89			
	Environmental requirements, regulations and legislative provisions are taken into consideration in our business and are understood.	.780					
	Our company shares its environmental results and records with the public.	.729					
	In our company, training is provided for our employees on environmental protection.	.696					
	In our company, corrective and protective activities are being established about the environment.	.687					
	Process and equipment adjustments are recorded.	.671					
	The provisions of environmental regulations and legislation are periodically reviewed.	.661					
	A department responsible for the management and control of environmental waste and emissions has been established in our facility.	.592					
	KMO= 0.884 p=0.00				Total Variance=56.925		

Table 3
Factor Analysis for Business Performance

Variables	Statements	Factor Loading	Factor Validity	Factor Variance
Socio-Environmental Performance	Environmental protection and awareness have increased in our business.	.852	.906	33.21
	Recycling practices have increased in our company.	.779		
	The environmental image of our business has improved.	.775		
	Solid / liquid waste has been reduced in our facility.	.755		
	Social commitment has increased in our business.	.721		
	The efficiency of our business has increased.	.716		
	Environmental complaints made to our business have decreased.	.709		
	Emissions have been reduced in our facility.	.628		
Economic Performance	The profit margin of our business has increased.	.845	.872	27.18
	The market share of our business has increased.	.811		
	Our business sales have increased.	.763		
	The prices of the products in our business have increased.	.690		
	Cost savings have been achieved in our facility.	.686		
	New market opportunities have emerged.	.579		
	The efficiency of our business has increased.	.569		
KMO= 0.877 p=0.00		Total Variance=60.40		

The original business performance scale has two sub-dimensions, namely, economic and socio-ecological factors. Explanatory factor analysis was applied to understand whether the dimensions of the study in which the scale was taken or not appeared. As shown in Table 3, the factor analysis with the

varimax rotation method showed that the scale had more than two factorial distributions and that some items were not of the required size, so that 17 were analyzed using the factor fixation method in order to stay true to the two-factor structure of the original scale. Thus, a two-dimensional structure was

reached, as on the original scale. As a result of the factor analysis, it was concluded that both dimensions explained 60.4% of the total variance and the KMO sample adequacy value was 0.88, which was sufficient for the factor analysis. Therefore, it is understood that the scale used in this research is similar to the original scale in terms of structure and has construct validity.

In the study conducted on 175 participants working in production companies, as a result of the confirmatory factor analysis performed to verify the structure of the scales, the 23-item structure with two factors had a significant t value in DFA analysis of 5 items. This item has been removed from the scale and the DFA model has been rebuilt. It is seen that the items in the CFA model with 18 expressions are not compatible with the factors, since the items in the scale are not compatible with the factors. The fit index values of the green value chain application scale were found to be $\chi^2 / (df)$ 4.97, RMSEA 0.015, CFI 0.707. It appears to be an acceptable agreement

as this is in the range of $0 \leq \chi^2 / (df) = 4.97 \leq 5$. When the RMSEA value is less than 0.015 critical value, it shows a good fit index according to Schermelleh et al. (2003). CFI and RMSEA values had an acceptable fit index (Schermelleh et al. 2003; Capik 2014). Again, as a result of the confirmatory factor analysis applied to the 17-expressive structure of the enterprise performance scale, since these two items were seen to be incompatible, it was concluded that the expressions of the DFA model consisting of 15 items were not incompatible. The fit index values of the enterprise performance scale were calculated as $\chi^2 / (df)$ 4.55, RMSEA 0.014, CFI 0.809, GFI 0.755, and all values are understood to be acceptable.

4.4. Findings Regarding the Research Hypotheses

According to the results of this study, the correlation matrix showing the relationships between green value chain applications and business performance is given below

Table 4
Correlation Matrix

	Mean	Std. Dev.	1	2	3	4	5	6
1. Green Primary Activities	3.69	.71	1					
2. Green Support Activities	3.61	.70	.702**	1				
3. Economic performance	3.61	.68	.171*	.401**	1			
4. Socio-Environmental Performance	3.98	.65	.203**	.303**	.646**	1		
5. Green Value Chain Practices	3.65	.65	.923**	.922**	.309**	.274**	1	
6. Business Performance	3.80	.60	.206**	.389**	.912**	.903**	.322**	1

** $p > 0.01$, * $p > 0.05$

In this study, the green basic and support activities constituting green value chain applications had above average scores (3.69, 3.61, 3.65). The socio-ecological performance constituting the enterprise performance had a higher score than the economic performance (3.61) with an average of 3.98. As can be seen in Table 4, there is a statistically significant positive relationship between the dimensions of the green value chain applications and the enterprise performance dimensions. The strength of the relationships is weak and moderate, indicating that

business performance increases as green value chain practices increase. This situation requires the acceptance of the H1 hypothesis that “there is a significant and positive relationship between green value chain applications and enterprise performance” ($R = 0.322$; $p > 0.01$).

A simple linear regression analysis and findings for testing hypotheses are presented in the tables below.

Table 5
Coefficient Table of Regression Analysis to Determine the Impact of Green Basic Activities on Economic Performance

	Unstandardized Coefficients		Standardized	t	Sig.
	Beta	Standard Error	Beta		
Constant	3.012	0.271		11.11	0.00
Green Primary Activities	0.164	0.072	0.171	2.28	0.02

Table 6
Results of the Regression Analysis to Determine the Impact of Green Core Activities on Economic Performance

	R	R ²	Adjusted R ²	Std. Error of The Estimate	F	Sig.
Green Primary Activities	0.171	0.029	0.023	0.677	5.185	0.02

$P < 0.05$, Dependent Variable: Economic Performance

As can be seen in Table 6, it can be said that 0.029 of the change in economic performance can be explained by the variable independent of the green

basic activities in the research model. When the relationship between variables is analyzed, the beta coefficient of 0.171 is for a positive and weak

relationship between green primary activities and economic performance. Accordingly, this research's H₂ hypothesis that "green basic activities positively

affect the economic performance of enterprises" is accepted.

Table 7

Coefficient Table of Regression Analysis to Determine the Impact of Green Core Activities on Socio-Environmental Performance

	Unstandardized Coefficients		Standardized	t	Sig.
	Beta	Standard Error	Beta		
Constant	3.292	0.257		12.79	0.00
Green Primary Activities	0.187	0.068	0.203	2.74	0.00

Table 8

Results of Regression Analysis to Determine the Impact of Green Core Activities on Socio-Environmental Performance

	R	R ²	Adjusted R ²	Std. Error of The Estimate	F	Sig.
Green Primary Activities	0.203	0.041	0.036	0.643	7.473	0.00

P<0.05, Dependent Variable: Socio-Environmental Performance

Again, it can be said that the change in economic performance, 0.041, can be explained by green basic activities. When the relationship between the variables is analyzed, it is seen that there is a positive and weak relationship between basic green activities

and economic performance with 0.171 beta coefficient. Accordingly, this research's H₃ hypothesis that "green core activities positively affect the socio-environmental performance of enterprises" is accepted.

Table 9

Coefficient Table of Regression Analysis to Determine the Impact of Green Support Activities on Economic Performance

	Unstandardized Coefficients		Standardized	t	Sig.
	Beta	Standard Error	Beta		
Constant	3.012	0.271		11.11	0.00
Green Support Activities	0.164	0.072	0.171	2.28	0.02

Table 10

Results of Regression Analysis to Determine the Impact of Green Support Activities on Economic Performance

	R	R ²	Adjusted R ²	Std. Error of The Estimate	F	Sig.
Green Support Activities	0.401	0.160	0.156	0.623	33.064	0.00

P<0.00, Dependent Variable: Economic Performance

In order to see the effect of the employee-perceived green support activities independent variable on economic performance, which is a dependent variable, the regression analysis results show that

green support activities are statistically significant (p = 0.00) and positive (β value 0.171), and H₄ hypothesis is accepted.

Table 11

Coefficient Table of Regression Analysis to Determine the Impact of Green Support Activities on Socio-Environmental Performance

	Unstandardized Coefficients		Standardized	t	Sig.
	Beta	Standard Error	Beta		
Constant	2.966	0.248		11.55	0.00
Green Support Activities	0.281	0.067	0.303	4.17	0.00

Table 12

Results of Regression Analysis to Determine the Impact of Green Support Activities on Socio-Ecological Performance

	R	R ²	Adjusted R ²	Std. Error of The Estimate	F	Sig.
Green Support Activities	0.303	0.092	0.086	0.625	17.44	0.00

P<0.05, Dependent Variable: Socio-Environmental Performance

When the above two tables are considered, it can be seen that green support activities have an effect of 8.6% on socio-environmental performance. A positive beta value indicates that this relationship is correct. In other words, socio-environmental performance increases as green support activities increase. The relationship is a weak one ($R = 0.303$). The significance level was $p < 0.00$. This result leads to the acceptance of the H5 hypothesis.

5. Results, Conclusion and Recommendations

The need for today's enterprises to maintain a cost-benefit balance for a sustainable competitive advantage has increased as a result of environmental pollution and accidents. Through recognizing the necessity of protecting the natural environment and the limitation of resources, the awareness of sustainable development has gained importance in the world and enterprises have turned to environmental management practices. They act with this awareness at every stage of business activity with environmentally friendly business activities. Green value chain practices are among the most important tools to be used for environmental management. Despite the profit motive, which constitutes enterprises' most important objective, environmental protection and practices are considered to be cost-increasing activities for enterprises and have been implemented within their frameworks of legal obligations and obligations. This situation has led to the evaluation of economic criteria before social and ecological criteria. Due to this global phenomenon of change and development, businesses that want to survive in globalizing economies have to focus on providing a competitive advantage in their products and processes. Therefore, environmental management practices and environmental performance criteria, which are the results of these applications, have increased in importance for enterprises.

The aim of this study is to determine the relationship between green value chain applications and the business performance of enterprises, and to determine the impact of green value chain implementation, along with green basic and green support activities, on economic and socio-ecological performance.

In this research, green value chain applications and enterprises' business performance averages are quite high. This may be due to the fact that approximately 80% of the enterprises participating in this study consist of medium / large and institutional enterprises. In the literature, according to authors such as (Trotman and Bradley 1981; Deegan 1996), corporate enterprises are expected to become more aware of environmental practices.

As a result of the study, a statistically significant positive relationship was found between green value chain applications and business performance. In this case, as green value chain applications increase, operational performance also increases. This situation requires the acceptance of the hypothesis that "there is a significant and positive relationship between green value chain applications and business performance." Previous studies reported positive relationships between environmental implementations and operational performance criteria such as a decrease in environmental accidents, an increase in research and development, a decrease in process costs and

an increase in quality (Tan 2005; Gonzalez and Gonzalez 2005). Similarly, this study's findings indicate that environmental practices are related to enterprises' economic performances (Holt 2005; Cater et al. 2009; Yang et al. 2011; Aykan and Sevim 2013) and their studies on both economic and socio-ecological performance (Gonzalez and Gonzalez 2005; Yulihasi and Tin 2010; Aykan and Sevim 2013) support this.

This research has some limitations. First, it was conducted with enterprises in a certain region and in a certain sector. This may pose a problem for the generalizability of this research. Local elections in Turkey in 2019 have caused economic uncertainty and limitations on business performance due to risk assessments. In addition, due to the fact that the concept of environmental sensitivity varies from person to person and from institution to institution, subjectivity may be involved in evaluating the participants' applications in their enterprises. It is of utmost importance that the intelligent, experienced senior executives of the companies that struggle for life in a dynamic environment lead the processes of creating vision and making important decisions. These leaders perform tasks such as identifying the endpoints of green value chain practices, choosing the best paths, and implementing the most effective methods, while playing an active role in the adoption, sharing, and integration of these practices by employees.

At this point, trainings should be given in order to inform, raise awareness about environmental management and green value chain applications of senior managers and leaders. Environmental education and training and education process will enable individuals who are responsible for the environment to exhibit responsible behaviors and encouraging knowledge, skills and value judgments, increasing efficiency and efficiency within the enterprise will result in increased business performance.

It is known that environmental management practices in enterprises are carried out mostly within a framework of legal obligations. By considering them as a cost element in the short term and reflecting these practices to the company within the framework of individual environmentalism (volunteerism) understanding of the managers, it prevents the development of enterprises in this regard. At this point, it can be suggested that researchers who plan to work on this subject should examine green supply chain practices in a sample of enterprises that have the ISO 14001 environmental management system standard. Similarly, how green supply chain practices can create value in different sample groups; the various approaches and personality and leadership characteristics of managers; the relationships between variables such as business structure and green value chain applications; and the effects of these relationships on the efficiency of enterprises can also be suggested.

References

- Akatay, A.; Aslan, S., (2008). "Yeşil Yönetim ve İşletmeleri ISO 14001 Sertifikası Almaya Yönelen Faktörler", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C10/S1, 313-339.
- Akdogan, A. (2003). "Environmentally Conscious Management and Business", *Kayseri Chamber of Commerce Publications*, Kayseri. (in Turkish)

- Annunziata, E.; Pucci, T.; Frey, M.; Zanni, L. (2018). "The Role of Organizational Capabilities In Attaining Corporate Sustainability Practices and Economic Performance: Evidence from Italian Wine Industry", *Journal of Cleaner Production* 171, 1300-1311.
- Aykan, E., (2013). Green Value Chain: A Case Study in Turkey about the Relationships among Antecedents, Initiatives and Results of Green Value Chain Implementations. *Journal of Environmental Science and Engineering*, vol.2, 506-519.
- Aykan, E., (2014). "Relationships Between Emotional Competence and Task-Contextual Performance of Employees", *Problems Of Management In The 21st Century*, Vol. 9, No. 1.
- Aykan, E.; Sevim, B., (2013). "Konaklama İşletmelerinde Çevre Yönetimi Uygulamaları ve Algılanan Kurumsal İtibar Üzerindeki Etkisi: Kayseri ve Nevşehir Otelleri Üzerinde Bir Araştırma". *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 93-113.
- Barney, J.B. (1991). "Firm Resources and Sustained Competitive Advantage", *Journal of Management*, Vol. 17, No. 1, ss. 99-120.
- Bharadwaj, S.; Vradarajan, P.R.; Fahy, J., (1993). "Sustainable Competitive Advantage In Services Industries: A Conceptual Model and Research Propositions", *Journal of Marketing* 57 (4). 83-89.
- Bingol, D., (2014). *İnsan Kaynakları Yönetimi*, 9. Press, Beta, İstanbul, (2014).
- Boons, F. and Wagner, M., (2009). "Assessing The Relationship Between Economic and Ecological Performance: Distinguishing System Levels and The Role of Innovation", *Ecological Economics Volume* 68, Issue 7, 15, Pages 1908-1914.
- Cabuk, S.; İnan, H.; Dogan, H., (2010). "Sudas, Gıda Pratikçilerinin Çevreye Duyarlılığı Üzerine Bir İnceleme", *Anadolu University Journal of Social Sciences* 10 (3) (2010) 1-10.
- Cagno, E.; Trucco, P.; Tardini, L., (2005). "Cleaner Production and Profitability: Analysis of 134 Industrial Pollution Prevention (P2) Projects Reports", *Journal of Cleaner Production* 13, 41-53.
- Cankaya, S.Y.; Sezen, B. (2019). "Effects of Green Supply Chain Management Practices on Sustainability Performance", *Journal of Manufacturing Technology Management* Vol. 30 No. 1, 2019 pp. 98-121.
- Capık, C., (2014). "Gecerlik ve Guvenirlik Çalışmalarında Dogrulamalı Faktör Analizinin Kullanımı", *Anadolu Hemsirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*; 17:3
- Cater, T.; J. Prasnikar, J.; Cater, B., (2009). "Environmental Strategies and Their Motives And Results Business Practice", *Economic and Business Review*, 11 (1) (2009) 55-74.
- Cowen, L.B.; Scott S.; Ferreri Lee D. Parker, (1987). "The Impact of Corporate Characteristics On Social Responsibility Disclosure: A Typology and Frequency-Based Analysis", *Accounting, Organizations and Society*, Volume 12, Issue 2, Pages 111-122.
- Deegan, C.; Gordon, B., A. (1996). "Study of Environmental Disclosure Practices of Australian Corporations", *Accounting and Business Research*, Vol. 26, No. 3 (Summer), pp.187-199.
- Gandhi, N.M.; Selladurai, V.; Santhi, P., (2006). "Unsustainable Development to Sustainable Development: A Conceptual Model", *Management of Environmental Quality* 17, 654-672.
- Gauthier, C., (2005). "Measuring Corporate Social and Environmental Performance: The Extended Life-Cycle Assessment", *Journal of Business Ethics*, 59: 199-206.
- Gonzalez-J.B.; Gonzalez, O., (2005). "Environmental proactivity and business performance: An empirical analysis", *Omega* 33, 1-15.
- Gupta, M., (1995). "Environmental Management and Its Impact on the Operations Function. International", *Journal of Operations and Production Management*, (1995). 15(8), 3451.
- Handfield, R.B.; Walton, S.V.; Seegers, L.K.; Melnyk, S.A., (1997). "Green Value Chain Practices in The Furniture Industry", *Journal of Operations Management*, 15 (1997) 293-315.
- Hart S.L., (1995). "A Natural-Resource-Based View of the Firm". *Acad Management Rev.* Holt, D. (2005). "Green Supply Chains Lead to Competitiveness and Economic Performance"? *International Journal of Operations & Production Management* 25 (9) (2005) 898-916.
- Hult, G. T. M.; Ketchen J.R, Griffith, D.A.; Chabowski, B.R.; Hamman, M.K.; Dykes, B. J.;
- Imamoglu, O.; Karaman, A.; Omurtag, Y., (2010). "Green Supply Chain Management Applications In Turkey", *American Society for Engineering Management (ASEM) 31st Annual Conference*.
- Kaplan, R.S.; Norton, D.P. (1996). "Using The Balanced Scorecard as A Strategic Management System", *Harvard Business Review*, 74(1), s. 75-85.
- Maskell, B. (1992). "Performance measurement for world class manufacturing", *Corporate Controller (COP)*, Jan-Feb, 44-48.
- Molina-Azorin, J.F., Claver-Cortes, E., Lopez-Gamero, M.D. and Tari, J.J. (2009). "Green management and financial performance: a literature review", *Management Decision*, Vol. 47 No. 7, pp. 1080-1100.
- Ndubisi, N.O.; Chukwunonso, N.C., (2008). "Nigerian Organizations and Environmental Quality Management: A Study of Organizational Buying Behavior and Landscaping Adoption Decision-Making Process", *African Development Review* 43 (3), 247-274.
- Neely, A., (2002). *Business Performance Measurement: Theory and Practice*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Neely, A.; Adams, C.; Kennerley, M., (2002). "The Performance Prism: The Scorecard for Measuring and Managing Business Success", *Financial Times*, Prentice-Hall, London. 20(4):986-1014.
- Nunnally, J.C., (1978). *Psychometric Theory*, New York: McGraw-Hill.
- Orlitzky M., (2001). "Does Firm Size Confound the Relationship Between Corporate Social Performance and Firm Financial Performance?", *Journal of Business Ethics* (2001), 33(2): 167-180.
- Pollitte, W. A.; Cavusgil, S.T., (2008). "An Assessment of the Measurement of Performance in International Business Research". *Journal of International Business Studies*, (2008), 39(6), 1064-1080.
- Porter, M.E., (1985). *Competitive Advantage – Creating A Sustaining Superior Performance*, The Free Press, New York.
- Rao, P.; Holt, D. (2005). "Do green supply chains lead to competitiveness and economic performance?" *International Journal of Operations & Production Management*, 25(9/10), 898-916.
- Saha, M.; Darnton, G., (2005). "Green Companies or Green Con-Panies: Are Companies Really Green, Or Are They Pretending to Be?" *Business and Society Review* 110 (2), 117-157.
- Schermelleh-Engel, K.; Moosbrugger - Muller, H., (2003). "Evaluating The Fit Of Structural Equation Models: Tests of Significance and Descriptive Goodness-Of-Fit Measures", *Methods of Psychological Research Online*, Vol.8, No.2, pp. 23-74
- Schaltegger, S.; Synnestvedt, T., (2002). "The Link Between Green and Economic Success", *Journal of Environmental Management*, Vol. 65, No. 4, pp.339-346.
- Shrivastava, P., (1995). "The Role of Corporations in Achieving Ecological Sustainability". *Acad Manag Rev.* 20(4):936-960.
- Silptheep, T., (2010). "Green Value Chain: The Originator of Sustainable Competitive Advantage Of ISO 14001 Certified Manufacturing Companies in Thailand", in: *The 2nd International Conference on Logistics and Transport*, Queenstown, New Zealand.
- Sitkin, A., (2011). "Principles of Ecology and Management: International Challenges for Future Practitioners". *Goodfellow Publishers Limited*, Westminster, MD, USA.
- Škrinjar, R.; Vesna B.V.; Mojca, I.Š., (2008). "The Impact of Business Process Orientation On Financial and Non-Financial Performance", *Business Process Management Journal*, Vol. 14 Issue: 5, pp.738-754.
- Solvang, W.D.; Roman, E.; Deng, Z.; Solvang, B., A (2006). "Framework For Holistic Greening Of Value Chains. Knowledge Enterprise: Intelligent Strategies in Product Design", *Manufacturing, and Management*.
- Starik, M.; Rands, G.P., (1995). "Weaving an Integrated Web: Multilevel and Multisystem Perspectives of Ecologically Sustainable Organizations". *Academy of Management Review*. 20, 908-935.
- Tan, K.C., (2005). "Implementing ISO 14001: Is It Beneficial for Firms In Newly Industrialized Malaysia?". *Journal of Cleaner Production*, 13, 377-404.

Tan, J.; Zailani, S., (2010). "Green Value Chain in The Context of Sustainability Development and Sustainable Competitive Advantage: A Conceptual Framework", *International Journal of Business Insight & Transformation*, 41-50.

Trotman, K.T.; Bradley, G.W., (1981). "Associations Between Social Responsibility Disclosure and Characteristics of Companies", *Accounting, Organizations and Society*, vol. 6, issue 4, 355-362. 45.

Venkatraman, N.; Ramanujam, V., (1986). "Measurement of Business Performance in Strategy Research: A Comparison of Approaches". *Academy of Management Review*, 11(4): 801-814.

Wang M. et al. (2019). "Measurement of Regional Green Economy Sustainable Development Ability Based on Entropy Weight-Topsis-Coupling Coordination Degree—A Case Study in Shandong Province", China, *Sustainability*, 11, 280

Wijethilake, C. (2017). "Proactive sustainability strategy and corporate sustainability performance: the mediating effect of sustainability control systems", *Journal of Environmental Management*, Vol. 196, pp. 569-582.

Yang, M. G.; Hong, P.; Modi, S. B., (2011). "Impact of Lean Manufacturing and Environmental Management on Business Performance: An Empirical Study of Manufacturing Firms". *International Journal of Production Economics*, Vol. 129 (2), 251-261. 37.

Yuliharsi, S.H.; Jin, T.T., (2010). "Green Value Chain Initiatives: Sustainable Development View of Antecedent and Competitive Advantage View of Outcome", in: *The 2nd International Conference on Logistics and Transports*, Queenstown, New Zealand, 2010.

Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Kayseri Hacılar'a Bağlı Yabancılar Köyü Sakinlerinin Taşınmaz Mal Varlıkları İle Vergi Yapısının Analizi

Analysis of Residents' Real Estates and Tax Structure in Kayseri Hacılar Foreigners' Village in the Late Ottoman Period

Ekrem ERDEM^a, Sefure DEVECİ^b

MAKALE BİLGİSİ

<i>Makale Geçmişi</i>	
Başvuru	21 Mart 2020
Kabul	6 Ağustos 2020
Online Gösterim	20 Kasım 2020
Makale Türü	Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler

Kayseri Ekonomisi,
Hacılar,
Yabancılar Köyü,
Taşınmaz Varlık Analizi,
Hülâsa Defterleri.

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, Kayseri Hacılar'da yaşayan halkın Osmanlı'nın son dönemlerindeki ekonomik durumu ve sahip oldukları varlıkların dağılımını ortaya çıkarmaktır. Toplamda dört mahalle ve yabancıardan oluşan bir köyle ilgili belgeler 15 yıl öncesine kadar bilinmeyen Kayseri Hacılar'a ait Hülâsa Defterlerinden okunmuş; ancak burada sadece Yabancılar Köyü ile ilgili veriler analiz edilmiştir. Bu köye kayıtlı kişiler aslen Hacılar kökenli olmayıp, çoğunlukla Kayseri'nin mahallelerinden gelip Hacılar'da taşınmaz varlıkları olanlardır. Bize göre çalışmayı önemli kılan esas mesele, Hülâsa Defterlerinden Osmanlı döneminde taşınmaz varlık sahipliği ve vergi yükü üzerine bilgilerin ortaya çıkarılmasıdır. Çalışmanın temel bulguları şöyle ifade edilebilir: Kayıtlarda köy sakinlerinin sahip olduğu taşınmaz varlıklar içerisinde toplam değeri en yüksek olanların müstakil (bağımsız) tarlalar olduğu tespit edilmiştir. Bunu yine bağımsız olarak bahçeler, cehriyerler, bağlar ve haneler takip etmektedir. Halk ağırlıklı olarak çiftçilikle uğraştığından, vergi yükünün halkın alt kesimlerinde daha düşük olduğu görülmektedir. Köyde gayrimenkul zengini sayılabilecek kişi sayısı yok denecek kadar az olup, halkın taşınmaz varlık düzeyinin araştırma kapsamındaki dört mahallede oturanlardan daha düşük olduğu anlaşılmaktadır. Bunun en önemli sebepleri olarak da bu kişilerin uzun süredir ve düzenli olarak orada yerleşik olmaması nedeniyle sonradan gayrimenkul edinmiş olmaları ve akrabalık bağları olmadığı için de aralarındaki iktisadi dayanışmanın yeterince güçlü olmaması gösterilebilir.

ARTICLE INFO

<i>Article History</i>	
Received	21 March 2020
Accepted	6 August 2020
Available Online	20 November 2020
Article Type	Research Article

Keywords

Economics of Kayseri,
Hacılar,
Foreigners' Village,
Real Estates Analysis,
Hülâsa Defters.

ABSTRACT

The purpose of this study is to determine the level of richness and distribution of wealth through real estates belonging to Kayseri Hacılar Foreigners' Village about a century ago. The documents for the four quarters and a village of foreigners were read but only the data related to the village were analyzed. The documents were collected from the Hülâsa Defters ('Summary Notebooks') for Hacılar Foreigners' Village. The village residents were not from Hacılar but mostly came from the quarters of Kayseri. In our opinion, the main issue that makes the study important is the discovery of the information on the property ownership and tax burden from the Hülâsa Defters. The basic findings are as follows: The real estates owned by the residents of this village was mainly separate and fundamentally arable fields. This has been followed by separate gardens, buckthorns (cehri), vineyards and houses. The number of people who are rich in terms of real estates were scarcely any in the village, and so the people's level of richness and tax burden was rather low compare to the quarters for the reason that they just acquired property but not settled there, so economic solidarity between them was not strong enough.

✉ Sorumlu Yazar/Corresponding Author

^a Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, Kayseri, **E-Posta:** ekremerdem@erciyes.edu.tr **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-5876-8747>

^b Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Kayseri, **E-Posta:** devecisefure@gmail.com **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0003-4760-7654>

⚠ Yazar(lar) bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Akdeniz İİBF Dergisi sorumlu değildir.

1. Giriş

Kayseri öteden beri bulunduğu coğrafyada iktisadi bakımdan daha rekabetçi dinamikleri bünyesinde bulundurmasıyla temayüz etmiş bir şehir olarak bilinir. Hatta şehir sadece iktisadi dinamikler bakımından değil, sosyal, kültürel ve idari bakımlardan da önemli bir medeniyet merkezi olarak varlığını devam ettirmiştir. Bu bakımdan, Kayseri üzerine yapılan iktisat tarihi araştırmalarının dönemin Anadolu iktisat tarihini anlama bakımından önemli bir zenginliğe sahip olacağı söylenebilir. Bu çerçevede yapılan çalışmalar içerisinde de belki en dikkat çeken alanlardan biri bireysel ve hane halkı düzeyinde sahip olunan varlık düzeyi ve bunun dağılımıdır. Bunun için de tek tek ve gruplar halinde insanların servet ve gelir kaynakları üzerinde yapılacak çalışmalar önem arz etmektedir.

Ancak, kırsal ve kentsel yerleşim yerlerinde yaşayan insanların refah seviyeleri arasındaki farklılıklar öteden beri bilinen bir gerçektir. Kırsal kesimde yaşayanlar aleyhine oluşan bu farklılığın, ekonomik ve sosyal altyapının yetersizliği dışında, en önemli sebeplerinin başında köylerde yaşayan insanların sahip olabilecekleri ekonomik varlıklar (başlangıç serveti) ile hayatları boyunca kazançlarını sağlayacakları gelir kaynaklarının kısıtlılığı ve düşük değerliliği gelir. Osmanlı döneminde Hacıların varlık durumu üzerine bir çalışma yapılırken, konuyu mahalleler ve köyler üzerinde farklılaştırmak suretiyle köy ve şehir sakinlerinin zenginlik düzeyleri arasındaki farkı tespit etme imkânı elde edilecektir.

Buradan hareketle elimizdeki çalışmanın amacı, son zamanlarda elde edilen Osmanlı belgelerinden hareketle, günümüzde gelişmişlik düzeyi bakımından ülkenin en önde gelen ilçelerinden biri olarak Kayseri Hacıların 19. Yüzyılın sonlarında ekonomik zenginlik seviyesini tespit etmek ve Osmanlı dönemine dair bu tür yerleşkelerle ilgili örnek bir gayri menkul düzeni üzerinden tespitlerde bulunmaktır. Hacılar, özellikle son yarım asırda bünyesinden uluslararası çapta yüksek rekabet gücüne sahip önemli firmalar çıkarmış, 1990 yılında ilçe statüsüne kavuşmuş ve kısa sürede sosyal ve iktisadi olarak en gelişmiş ilçeler arasına girmiştir. Bu çalışmada da Hacıların yaklaşık bir asır önceki durumunun ne olduğunu tespit etmek amacıyla, Hacılar'a bağlı toplam dört mahalle (Aşağı Mahalle, Yukarı Mahalle, Orta Mahalle ve Bölük Mahallesi) ve bir de yabancıardan oluşan köyle (o dönemde kayıtlarda geçen adıyla *Yabancı Karyesi*, ama biz burada *Yabancılar Köyü* olarak ifade edeceğiz) ilgili belgeler okunmuş ve incelenmiştir. Fakat bu araştırmada sadece Yabancılar Köyüne ait veriler tahlil edilecektir.

2. Çalışmanın Kaynağı ve Yöntemi

Öncelikle yukarıda bahsedilen mahalleler ve Yabancılar Köyüne ait belgeler okunmuş, transkripsiyonlar hazırlanmış ve ekonomik analizleri yapılmıştır. Çalışmanın temelini oluşturan Hülâsa Defterleri ile ilgili daha önce yapılmış hiçbir çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla, bu çalışma kullanılan belgelerin daha önce çalışılmamış olması ve verilerin sınıflandırılması ve tahlili sürecinde izlenen

yöntem açısından örnek oluşturacak bir araştıra olarak değerlendirilebilir.

Çalışmanın ana kaynağı, Erciyes Üniversitesi Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Arşivi'ndeki (KAYTAM) *Defterler* gurubunda yer alan Hacılar Hülâsa Defterleri¹nden elde edilen verilerdir. Hacılar Yabancılar Köyü için, 45 numaralı Hacılar Hülâsa Defteri'nin² 52.cildinin 243. sayfasından 355. sayfasına kadar yer alan belgeler okunmuş ve değerlendirilmiştir.

Hane esasına göre hazırlanan Hacılar Yabancı Karyesi Hülâsa Defteri'nde bulunan bilgiler üç başlık altında incelenebilir: Birinci grup, gayrimenkul sahibi vergi mükelleflerine ait bilgilerdir. Bu defterlerde toplam 348 vergi mükellefinin isimleri, unvanları, meslekleri ve lakapları yer almaktadır. Söz konusu deftere göre, Yabancılar Köyü'nde yerleşik şahıslara ait 184 lakap tespit edilmiştir. Hacılar Hülâsa Defterleri incelenirken bazı lakapların hem Hacıların sülalelerce hem de Hacıların olmayıp Hacılar'da gayrimenkulü olan yabancılarca kullanıldığı tespit edilmiştir. Ortak olan lakaplar 40 tane olup adları ise şunlardır; *Abbas oğlu, Ağa oğlu, Ak Ali oğlu, Ali oğlu, Baki oğlu, Battal oğlu, Bayraktar oğlu, Berber oğlu, Beşe oğlu, Bostancı oğlu, Cingilli oğlu, Çatal oğlu, Çürük oğlu, Dal oğlu, Debbağ oğlu, Demirayak oğlu, Deveci oğlu, Ebiç oğlu, Fındık oğlu, Gazi oğlu, Hacı Ali oğlu, Hacı Bekir oğlu, Hacı Ömer oğlu, Halil İbrahim oğlu, İbiş oğlu, İl oğlu, İmam oğlu, İsa oğlu, Kadem oğlu, Kafa oğlu, Kefgir oğlu, Kemal oğlu, Kethüda oğlu, Köse oğlu, Muslu oğlu, Mürit oğlu, Palaz oğlu, Sadık oğlu, Topacık oğlu, Topal oğlu.*

İkinci grup, sahip olunan gayrimenkule dair bilgilerdir. Defterde kayıtlı toplam 30 gayrimenkul türü tespit edilmiştir. Bu gayrimenkul türleri şunlardır: *Bağ, Bağ Hane, Bağ mea Cehri, Bahçe, Bahçe Bağ, Bahçe Cehri, Bahçe mea Cehri, Bahçe ve Cehri, Boz, Boz Cehri, Boz Dağ, Boz Dağ ve Cehri, Boz Tarla, Cehri, Cehri Bağ, Cehri Hane, Cehri ve Bahçe, Dağ, Dörtte bir hisse Bahçe, Hane, Hanesi, Niş Tarla, Tarla, Tarla altıda beş, Tarla mea Bahçe, Tarla mea Cehri, Tarla südüs, Tarla sülüs hisse, Tarla ve Cehri, Tol.*

Yine bu gayrimenkullerin bulunduğu toplam 36 mevki adı tespit edilmiştir. Bunlar; *Ak Balak, Ak Dam, Boğalı, Boğaz / Dere Boğazı, Boz Dağ, Bozoklu, Ceviz Kuyu, Cilis, Çayır Kaş, Dere Seki, Erik Çukuru, Gargılar, Güney, Güney Seki, Hasan Dağı, Hüsam, İnce Dere Kuyusu, İncir Kuyu, Kara Kızak, Karaca Viran, Karşı, Kaya Göl, Kel Ömer Kuyusu, Kel Yazı, Kuyu Üstü, Kuyucak, Kuyumcu Kuyusu, Putur Arası, Seher, Sesli / Aşağı Sesli / Yukarı Sesli, Sıçanlı, Suya Batak, Tepe, Yukarı, Yukarı Seki, Zebire / Zebide.* Ayrıca, köydeki toplam gayrimenkulün sayısı 587, büyüklüğü 3.931 dönüm 249 evlek ve değeri ise 560.635 kuruş olarak tespit edilmiştir.

Üçüncü grup, vergi türleri ve ödemelerine yönelik bilgilerdir. Bu bilgilerden hareketle, vergi mükelleflerinin sahip oldukları gayrimenkullere karşılık devlete ödemiş

¹ 45 Numaralı Defter: *Hacılar Hülâsa Defteri, Cilt 52-Hacılar Aşağı Mahalle-Hacılar Yabancı Karyesi,*

² 46 Numaralı Defter: *Hacılar Hülâsa Defteri, Cilt 51-Hacılar Yukarı Mahalle-Hacılar Bölük Mahalle,*

56 Numaralı Defter: *Hacılar Hülâsa Defteri, Cilt 51-Hacılar Orta Mahalle.*

² Hülâsa Defterleri, Osmanlı döneminde kamu kurumlarının genel ya da yerel ölçekte özet sayılacak bilgilerle tuttukları defterlerdir.

oldukları toplam vergi miktarının yaklaşık 2.367,82 kuruş olduğu tespit edilmiştir.

Hacılar Hülâsa Defterlerinden derlenen verilerden hareketle, köyde yerleşik kişilerin varlık ve vergi yapısı (sahip oldukları gayrimenkullerin miktar, değer ve ölçek bakımından dağılımı ile vergi yükü) ile ilgili özet tablolar kullanılarak analizler yapılmıştır. Bu köy için yapılan analiz sonuçları diğer dört mahallenin sonuçları da dikkate alınarak karşılaştırmalı bir analiz yapılmıştır.

3. Yabancılar Köyü

Bu çalışmaya konu olan Yabancılar Köyünün Osmanlıca belgelerdeki adı Yabancı Karyesi'dir. *Karye* (çoğulu *kura*), esas olarak Arapça bir kelime olup; Kur'an-ı Kerim'de kelimenin farklı şekilleriyle 56 yerde geçmekte ve şehir anlamında kullanılmaktadır. Esasında, ayetlerde şehir anlamında kullanılan farklı kelimeler olsa da en fazla kullanılan *karye* kelimesidir. Daha önceki ümmetlerin yaşadıkları yerlerden (şehirlerden) bahsedilirken genellikle bu kelime kullanılmıştır. Hatta iki yerde Mekke şehri için bugünkü dille şehirlerin anası, anakent, başkent ya da metropol şehir anlamlarına gelen *ümmü'l-kura* ifadesi kullanılır. Ancak, köy kelimesi Selçuklular döneminden itibaren biliniyor olmasına rağmen, Osmanlı döneminde *karye* kelimesi Hacılar Yabancılar Köyü örneğinde olduğu gibi, köy ya da kırsal yerleşim yeri anlamında kullanılmıştır.

Osmanlı döneminde esasında yerleşim yerleriyle ilgili pek çok isim kullanılmış; kırsal yerleşim yerleri için de farklı kelimeler kullanılmıştır. Kullanılan kelimeler elbette belli özellikleri ihtiva etse de uzun dönemde aynı yerleşim yerlerinin söz konusu niteliklerinde meydana gelen değişiklikler bazı karışıklıklara ve kullanım zorluklarına yol açmıştır. Zira bir zamanlar kasaba büyüklüğünde olup da zamanla küçük bir köye dönüşen yerler olduğu gibi, küçük bir köy iken büyüyen yerler de olmuştur. Bu değerlendirmelere rağmen, bazı tarihçiler tarafından en azından 400 vergi mükellefine sahip yerlerin *kasaba*, geri kalanların tamamının ise *köy* olarak düşünülebileceği tavsiye edilmektedir. Kaldı ki, köylerin de kendi içlerinde niteliklerine göre farklı adlandırmaları olmuştur. Müstakil köyler, bütünüyle gelişmiş köyler, mezralar, konar-göçerlerin ağırlıklı olduğu köyler, yaz mevsiminde göçülen yarı-göçerliğin hâkim olduğu köyler, hayvancılığın ve dolayısıyla otlatma faaliyetlerinin baskın olduğu yaylaklar bu adlandırmalara örnek olarak verilebilir (Faroqhi, 2018: 100-133).

Kayseri ve yöresinde zamanla konar-göçerlerin yaygınlaşması, ticari tarımın gelişmesi, bilhassa Sanayi Devrimi sonrasında Batılı ülkelerin tekstil üretimi için gerek duyulan kaliteli cehri üretiminin artması, geleneksel köylülerin büyük tarımsal üretimin finansmanını sağlama konusunda sıkıntısı çekmesi ve borçlarını çevirmede zorlanması, bazı şehirlielerin köylerden arazi almasına, hatta nispeten büyük arazilerin şehirlielerin eline geçmesine ve bu yolla geleneksel köylülerin geri plana düşmesine yol açmıştır. Bu özelliklerin pek çoğunun Kayseri ve yöresinde geçerli olması (Faroqhi, 2018: 113-132), Hacılar Yabancılar Köyünün teşekkül şeklini belirlemiş olması mümkün gözükmektedir.

Hacılar Yabancılar Köyü Hülâsa Defteri'nden tespit edilen Yabancı Köyü'nde meskûn vergi mükellefi kişi sayısı 348 olup, bu kişiler Hacılar'a 72 farklı yerleşim yerinden

gelmişlerdir. Yabancılar Köyü sakinlerinin geldikleri yerler aşağıdaki gibidir: *Abdullah Şeyh Mahalleli, Akçakayalı, Baldöktü Mahalleli, Bozatalı Mahalleli, Bozdoğanlı, Bölük Mahalleli, Cafer Bey Köy Yıkan Mahallesi'nden, Cami Kebir Mahalleli, Cürçürük Mahalleli, Çakaloz Mahallesi'nden, Çandır Mahalleli, Çifteönü Mahallesi'nden, Çöpçü Bektaş Mahalleli, Dadır Mahalleli, Deliktaş Mahalleli, Ebiçli, Emir Sultan Mahalleli, Eski Bedesten Mahalleli, Eskici Yahya Mahalleli, Gavrem-zâde Mahalleli, Gömeçli, Güllük Mahalleli, Gürcü Mahalleli, Hacı Abdi Vakfı, Hacı İkiz Mahalleli, Hacı Kasım Mahalleli, Hacı Kılıç Mahalleli, Hacı Veled Mahalleli, Halaçoğlu Mahalleli, Hamurcu Mahalleli, Harputlu, Hasan Fakı Mahalleli, Hasbek Dilaver Paşa Mahallesi'nden, Hasbek Kendirci Mahalleli, Hasbek Mahalleli, Hasbek Paşa Mahalleli, Hasırcı Mahalleli, Hasinli Mahalleli, Hisarcıklı, Hunat Mahalleli, Kalaycı Mahalleli, Kalenderhane Mahallesi'nden, Kapan Mahalleli, Kara Kürkçü Mahalleli, Kayseri'de Tus Mahalleli, Kayseri'nin Dilaver Paşa Mahallesi'nden, Kayserili, Kayseriyeli, Kızıl Viranlı, Konuk Boğan Mahalleli, Koyuncu Mahalleli, Köy Yıkan Mahalleli, Lala Mahalleli, Musa Gazi Mahalleli, Mükremi Mahalleli, Mürekkepçi Mahalleli, Ömer Şeyh Mahalleli, Sarımsaklı Vakfı, Sasık Mahalleli, Selaldı Mahalleli, Taceddin Mahalleli, Taç-ı Kızıl Mahalleli, Tahir Ağa Mahalleli, Taşgıncıklı, Tepecik Mahalleli, Tus Mahalleli, Tutak Mahalleli, Ürgüplü, Varsak Mahalleli, Yalman Mahalleli, Yanıkoğlu Mahalleli ve Yaraş Mahalleli.*

Yukarıdaki mahalle isimleri dikkat incelendiğinde; tamamının Kayseri ve yakın civardan, çok büyük bir kısmının Kayseri'nin mahallelerinden (yani Kayseri'nin yerlilerinden), sadece çok az bir kısmının civar köylerden geldikleri anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, adı köy olsa da sakinlerinin tamamına yakını şehirliilerden oluşan ve çok farklı mahallelerden gelmiş yeknesak olmayan bir sosyal yapıya sahiptir. Pek muhtemelen de Kayseri merkezde ikamet edip ek gelir elde etmek, kendi asli gıda ihtiyaçlarını karşılamak ve çok yakın olduğu için de yaz aylarında sayfiye yer olarak değerlendirmek amaçlı düşünülmüş olabilir.

Yabancılar Köyünde meskûn vergi mükellefi kişi sayısı 348 olarak tespit edilmiştir. Bu kişilerin eş ve çocukları da dikkate alındığında, fevkalade kalabalık bir köy olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca isimlerinin önünde nereden geldiklerinin veya nereli olduklarının açıkça yazıldığı görülmektedir.

4. Hacılar Yabancılar Köyü'nde Meskûn Kişilerin Sahip Oldukları Gayrimenkullerin Miktarlarına, Değerlerine ve Büyüklüklerine Göre Dağılımı ile Vergi Yükleri

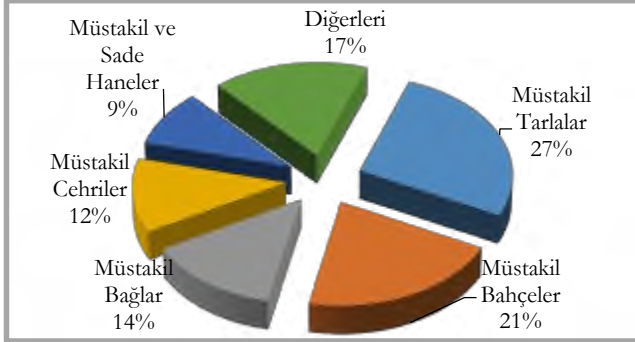
Bu kısımda Yabancılar Köyü'nde meskûn kişilere ait gayrimenkulün sayılarının ve türlerinin dağılımı, bu mülklerin türlerine göre büyüklükleri ve toplamdaki payları, yine bu gayrimenkullerin türlerine göre kıymetleri ve varlıkların mahiyetine göre ödenen vergi yükleri incelenmektedir. Burada incelenen nicel değerler yüzlerce arşiv belgesinin yıllarca süren okuma, tasnif ve değerlendirmelerinin gayet sade ve özet hale indirgenmiş durumudur. Bu kısımda arz edilen özet bilgiler, 19. asrın sonu 20. asrın başında Yabancılar Köyü'nün varlık seviyesi, ölçek yapısı ve dağılımı ile devlete ödenen vergi miktarlarını ihtiva etmektedir.

4.1. Yabancılar Köyü'nde Meskûn Kişilerin Sahip Oldukları Gayrimenkulün Türü ve Sayısı

Kayıtlarda Yabancılar Köyü'nde tespit edilen 587 adet gayrimenkulün sayıca en fazla olanının sırasıyla *bağımsız (müstakil) tarla* (158 adet), *bağımsız bahçe* (122 adet), *bağımsız bağ* (80 adet), *bağımsız cehri* (71 adet) ve *bağımsız ve sade hane* (55 adet) olduğu görülmüştür. Bu gayrimenkullerin toplam gayrimenkuller içerisindeki payı yaklaşık %83 seviyesindedir (Tablo 1 ve Grafik 1). Bu verilerden anlaşıldığı üzere; köyde çoğunlukla bağımsız tarla, bağ, bahçe ve haneler mevcut olsa da tarla ve cehrilikler önemli bir yer tutmaktadır. Dolayısıyla, köyde bir yandan geleneksel tarımsal varlıklara sahip olunup onların üretimi gerçekleştirilir iken, öte yandan o yıllarda Kayseri ve Hacılar'ın ekonomisi için hala büyük katkı sağlayan cehri (kök boya) üretimi için kaynak sağlamaya dönük faaliyetlerin yürütüldüğü görülmektedir. Buna ilave olarak, bağ ve ev sayıları da bu köyde ikamet edenlerin Hacillara bağlı mahallelerdeki kadar olmasa da belli bir ekonomik düzeye sahip olduklarını göstermektedir.

Tablo 1
Yabancılar Köyü'ndeki Gayrimenkulün Türü ve Sayısı

Gayrimenkulün Türü	Sayısı
Müstakil Tarlalar	158
Müstakil Bahçeler	122
Müstakil Bağlar	80
Müstakil Cehriler	71
Müstakil ve Sade Haneler	55
Diğerleri	101
Toplam	587

Grafik 1: Yabancılar Köyü'ndeki Gayrimenkulün Türü ve Sayısı

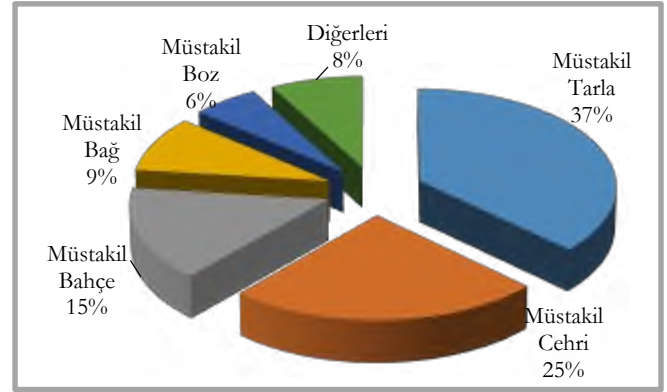
4.2. Yabancılar Köyü'nde Meskûn Kişilerin Sahip Oldukları Gayrimenkulün Türü ve Büyüklüğü (Dönüm/Evlek)

Yabancılar Köyü'nde meskûn kişilerin sahip oldukları gayrimenkulün tamamı 3.931 dönüm³, 249 evlek⁴ olarak tespit edilmiştir. Dönüm olarak en fazla gayrimenkul *bağımsız tarla* (1.456 dönüm, 68 evlek), *bağımsız cehri* (961 dönüm, 31 evlek), *bağımsız bahçe* (604 dönüm, 77 evlek), *bağımsız bağ* (365 dönüm, 58 evlek) ve *bağımsız boz arazi* (229 dönüm, 3 evlek) olarak tespit edilmiştir. Bu Gayrimenkullerin toplam içerisindeki payı (dönüm olarak) yaklaşık %92 oranındadır (Tablo 2 ve Grafik 2). Bu verilerden hareketle, Yabancılar Köyü'nde oturanların ağırlıklı olarak tarla işleriyle meşgul oldukları ve bu

tarlaların çoğunluğunun da bağımsız olduğu anlaşılmaktadır. Bu tarlaların Köy sakinlerinin toplam varlıklarına oranı sayı olarak %27, büyüklük (dönüm) olarak ise %37 düzeyindedir.

Tablo 2
Yabancılar Köyü'ndeki Gayrimenkulün Türü ve Büyüklüğü (Dönüm/Evlek)

Gayrimenkulün Türü	Büyüklüğü (Dönüm/Evlek)
Müstakil Tarla	1456/68
Müstakil Cehri	961/31
Müstakil Bahçe	604/77
Müstakil Bağ	365/58
Müstakil Boz Arazi	229/3
Diğerleri	316/12
Toplam	3931/249

Grafik 2: Yabancılar Köyü'ndeki Gayrimenkulün Türü ve Büyüklüğü (Dönüm/Evlek)

4.3. Yabancılar Köyü'nde Meskûn Kişilerin Sahip Oldukları Gayrimenkulün Türü ve Değeri

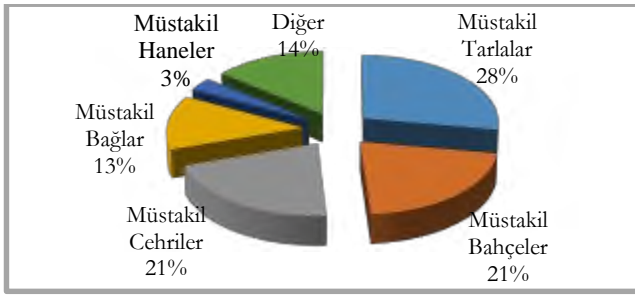
Yabancılar Köyü'ndeki gayrimenkulün toplam değeri 560.635 kuruş olarak tespit edilmiştir. Toplam gayrimenkulün değeri içerisinde en büyük pay 155.375 kuruşluk değeri ile *bağımsız tarlalara* aittir. Bunu 119.000 kuruşluk değeri ile *bağımsız bahçeler*, 117.260 kuruşluk değeri ile *bağımsız cehriler*, 72.375 kuruşluk değeri ile *bağımsız bağlar* ve 17.625 kuruşluk değeri ile *bağımsız haneler* takip etmektedir. Bu gayrimenkullerin toplam gayrimenkul kıymeti içerisindeki payı (kuruş) takriben %86 oranındadır (Tablo 3 ve Grafik 3).

Tablo 3
Yabancılar Köyü'ndeki Gayrimenkulün Türü ve Değeri (Kuruş)

Gayrimenkulün Türü	Kıymeti (Kuruş)
Müstakil Tarlalar	155.375,00
Müstakil Bahçeler	119.000,00
Müstakil Cehriler	117.260,00
Müstakil Bağlar	72.375,00
Müstakil Haneler	17.625,00
Diğer	79.000,00
Toplam	560.635,00

³ Dönüm, arazi ölçü birimidir. 1 dönüm = 1.000 metrekaredir. (<https://www.hesaplacevir.com/alan-birimleri/evlek-ile-donum-cevir.html> - Erişim Tarihi.09.09.2019)

⁴ Evlek, arazi ölçü birimidir. 1 Evlek = ¼ Dönüm = 250 metrekaredir. (<https://www.hesaplacevir.com/alan-birimleri/evlek-ile-donum-cevir.html> - Erişim Tarihi.09.09.2019).

Grafik 3: Yabancılar Köyü'ndeki Gayrimenkulün Türü ve Değeri (Kuruş)

Burada köy sakinlerinin sahip olduğu tarlaların tabii değer olarak toplam servet içerisinde öncü bir konuma sahip olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü, o dönemde yalnızca tarla olarak kullanılan gayrimenkullerin toplam servet içindeki payı %28 oranındadır. Tarlalardan sonra en fazla sahip olunan gayrimenkul türleri bahçeler ve cehriliklerdir (her biri %21 oranında paya sahiptir).

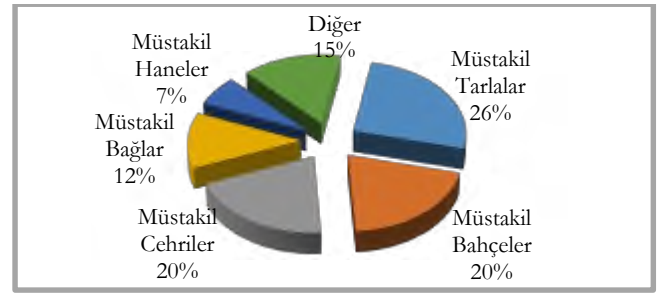
Köylülerin sahip oldukları gayrimenkulün ortalama kıymeti 955 kuruştur. Yabancılar Köyü'nde meskûn kişilere ait gayrimenkul türleri arasında değer ortalaması en yüksek olanlar sırasıyla *yarım tarlalar*, cehrilikler, altıda bir tarlalar, bahçeli tarlalar, birlikte bahçe ve cehrilikler, cehrilik bağlar ve cehrilik tarlalar. Buradan anlaşılmaktadır ki, yabancı karyelerin sahip oldukları varlık değeri, ağırlıklı olarak bağımsız ve bölünmüş tarlalar ile bahçeli ve cehrilik tarlalardan oluşmaktadır. Başka bir ifade ile bu mevkiye mukim insanlar esas olarak tarla işleriyle iştilig edip, bu işlerden servet ve gelir edinmişlerdir.

4.4. Yabancılar Köyü'nde Yerleşik Kişilerin Ödediği Vergi Miktarı ve Gayrimenkulün Türüne Göre Dağılımı

Yabancılar Köyü'ndeki toplam gayrimenkuller için devlete ödenen toplam vergi miktarı yaklaşık 2.368 kuruş olarak tespit edilmiştir. Ödenen toplam vergi miktarının köyde meskûn kişilerin sahip oldukları toplam gayrimenkulün değerine oranı %42'dir. En fazla vergi ödenen gayrimenkul türü 619 kuruş ile *bağımsız tarlalara* aittir (toplamın yaklaşık %26'sı). Bunu sırasıyla bağımsız bahçeler (475 kuruş), bağımsız cehrilikler (473 kuruş), bağımsız bağlar (291 kuruş) ve bağımsız haneler (160 kuruş) takip etmektedir. Bu gayrimenkullerin hepsi için ödenen vergilerin toplamı ödenen toplam verginin %85'ini teşkil etmektedir. Bu durum devletin elde ettiği verginin hangi tür gayrimenkullerden alındığını göstermektedir (Tablo 4 ve Grafik 4). Bahsi geçen gayrimenkullerden elde edilen ortalama vergi miktarına dikkat edildiğinde; en yüksek miktarların sırasıyla *yarım (nisf) tarlalara*, bağımsız bahçelere, bağımsız cehriliklere, altıda bir tarlalar ile bahçeli tarlalara ait oldukları anlaşılmaktadır.

Tablo 4
Yabancılar Köyü'ndeki Gayrimenkulün Türü ve Vergisi (Kuruş)

Gayrimenkulün Türü	Vergisi (Kuruş)
Müstakil Tarlalar	619,00
Müstakil Bahçeler	475,00
Müstakil Cehrilikler	473,00
Müstakil Bağlar	291,00
Müstakil Haneler	160,00
Diğer	350,00
Toplam	2.368,00

Grafik 4: Yabancılar Köyü'ndeki Gayrimenkulün Türü ve Vergisi (Kuruş)

5. Yabancılar Köyü'nde Yerleşik Kişilerin Mal Varlığı Düzeyine Göre Dağılımı ve Vergi Yükleri

Bu kısımda Yabancılar Köyü'nde meskûn olan şahısların farklı mal varlığı düzeylerine göre dağılımı ve bu varlık katmanlarının bağlı olduğu vergi yükleri incelenecek (Tablo 5) ve sonuçlar bu kapsamda okunan Hacılar'a ait dört mahallenin sonuçları ile karşılaştırılacaktır. Buna göre, varlık sahibi köy sakini sayısının (bir anlamda toplam hane sayısının) Aşağı Mahalle dışında hepsinden daha fazla olduğu, toplam ve fert başına düşen mal varlıklarının ise diğer mahallelere göre çok daha düşük düzeyde (toplam mal varlığında sadece Bölük Mahallesi'nden biraz fazla) olduğu (542.635 Kuruş); aynı şekilde, ödedikleri verginin toplam ve fert başına düşen değerinin de mahallelerden epeyce düşük seviyede olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 5'teki verilerden anlaşıldığı üzere, vergi yükü ile sahip olunan mal varlığının ölçek büyüklüğü arasında yüksek düzeyde bir korelasyon bulunmaktadır. Buna göre, servetin büyüklüğü arttıkça ödenen vergi miktarı hem toplam olarak hem de fert başına artmaktadır. Başka bir ifade ile zenginden daha fazla, fakirden ise daha az vergi alındığı görülmektedir.

Ayrıca, Yabancılar Köyü sakinlerinin varlık katmanlarının Hacılar'ın mahallelerinden farklı olduğu görülecektir. Çünkü köyde toplam mal varlığı diğer mahallelerin her birinden çok daha yüksek olsa da 15 bin Kuruşun üzerinde mal varlığı olan hiç kimse bulunmamaktadır. Dolayısıyla, köyde zengin sayılacak (en azından diğer mahalleler ölçeğinde) kimsenin olmadığı, neredeyse tamamının çok düşük ölçekte varlığa sahip oldukları anlaşılmaktadır. O nedenle, varlık katmanlarını mahallelerde 10 bin ölçeğinde değerlendirirken, burada 5 bin ölçeğinde değerlendirmek durumunda kalıyoruz. Esasında bu sonuç, köy ile küçük şehir de olsa onun mahalleleri arasındaki varlık ve gelir düzeyi farkını göstermektedir. Kaldı ki, bu fark yaklaşık bir asır öncesi için ne kadar geçerli ise, bugün de o kadar farklıdır.

Yabancılar Köyü sakinlerinin varlık seviyeleri incelendiğinde; yalnızca üç şahsın 10.001-15.000 kuruş aralığında gayrimenkulünün olduğu; bu kişilerin gayrimenkullerinin değerinin toplam içindeki payının ise takriben %6 seviyesinde olduğu sonucuna varılmıştır. Bu şahısların zaten ortalama 11.000 kuruşluk bir gayrimenkullerinin olduğu, ama yine de köy ortalamasının yaklaşık iki katına sahip oldukları anlaşılmaktadır. Diğer yandan, bahsi geçen 3 kişinin varlık oranının üzerinde (yaklaşık %6) bir toplam vergi yüküne sahipler, fert başına ödedikleri vergi ise köy ortalamasının yaklaşık yedi katıdır. Bu durum daha yüksek servete ve gelire sahip olanların daha fazla vergi ödemesiyle açıklanabilir.

5.001-10.000 kuruş aralığında ise, 8 kişi bulunmakta ve bunların toplam içindeki payı yine çok düşük olup, %2'nin biraz üzerindedir. Sahip oldukları gayrimenkulün değeri ile vergi yüklerinin toplam içindeki payları ise yaklaşık %10 düzeyindedir. Bu kişilerin ortalama gayrimenkul değeri ise yaklaşık 6 bin kuruş olup, köy ortalamasının biraz üzerindedir. Bu gruptaki kişilerin fert başına vergi yükü bir üst grubun yarısından biraz fazla iken, köy ortalamasının dört katı kadardır.

Son olarak, varlık değeri 5.000 kuruşun altında olanların sayısı ve oranı Hacılar'a bağlı hiçbir mahallede olmadığı kadar yüksektir. Köyde meskûn 348 kişiden 337'si (yaklaşık %97'si) 5 bin kuruştan az gayrimenkul değere sahiptir. Çoğunluğun büyük bir kısmını oluşturan bu

gruptaki insanların ödemekle yükümlü oldukları vergi miktarının köy toplamı içindeki payının varlık oranlarına göre düşük olması, yine ölçek küçüldükçe vergi yüklerinin azalmasıyla açıklanabilir. Aslında bu grubun fert başına vergi yükleri de köy ortalamasına yakındır. Çünkü köyde gayrimenkul zengini sayılacak kimse gözüküyor, herkes düşük servete sahip durumdadır. Netice itibarıyla, köyün alt kesimlerine inildikçe durumun daha da kötüleştiği görülmektedir. Zira gayrimenkul değeri bin kuruş altında olanların oranı yüzde 46, iki binin altında olanlarınki ise %80'in üzerindedir. Buna karşılık bunların köyün toplam mal varlığındaki payı sadece %15 kadardır.

Tablo 5

Yabancılar Köyü'nde Meskûn Kişilerin Mal Varlığı Düzeyine Göre Dağılımı ve Vergi Yükü

Yabancılar Köyü'nde Meskûn Kişilerin Tamamının Mal Varlıkları ve Vergi Yükleri					
Toplam Kişi Sayısı	Mal Varlığının Toplam Değeri	Kişi Başına Düşen Toplam Mal Varlığı Değeri	Mahallenin Toplam Vergi Yükü	Kişi Başına Vergi Yükü	Başına Vergi Yükü
348	542.635,00	1.559,29	2.307,25	6,63	
Yabancılar Köyü'nde Meskûn İlk 10 Zengin Kişinin Mal Varlıkları ve Vergi Yükleri					
Toplam Kişi Sayısı ve Köy Toplamı İçindeki Oranı	Toplam Mal Varlığının Değeri ve Köy Toplamı İçindeki Oranı	Kişi Başına Düşen Toplam Mal Varlığı Değeri	Toplam Vergi Yükü ve Köy Toplamı İçindeki Oranı	Kişi Başına Vergi Yükü	Başına Vergi Yükü
10	79.500,00	7.950,00	331,75	33,17	
%2,87	%3,89	-	%14,37	-	
Yabancılar Köyü'nde Meskûn Mal Varlığı 10.001-15.000 Kuruş Arası Olan Kişiler					
3	32.250,00	10.750,00	135,10	45,03	
%0,86	%5,94	-	%5,85	-	
Yabancılar Köyü'nde Meskûn Mal Varlığı 5.001-10.000 Kuruş Arası Olan Kişiler					
8	53.250,00	6.656,25	220,20	27,53	
%2,30	%9,81	-	%9,54	-	
Yabancılar Köyü'nde Meskûn Mal Varlığı 0-5.000 Kuruş Arası Olan Kişiler					
337	472.135,00	1.409,90	1.951,50	5,79	
%96,84	%87,00	-	%84,58	-	

Bu derece düşük ölçekte varlığa sahip olanların bu kadar yüksek oranda olması, muhtemelen hem köyde yaşamalarıyla hem de o beldeye dışarıdan gelip yerleşmeleriyle açıklanabilir. Zira dışarıdan kendiliğinden ya da zorunlu göçe tabi tutulan insanların öteden beri meskûn hayata sahip kişiler gibi miras yoluyla daha büyük ölçekli gayrimenkul edinmeleri mümkün olamayacağı için, daha küçük ölçeklerde gayrimenkul sahipliklerinin olması anlaşılabilir bir durumdur. Her ne kadar elimizdeki verilerden elde edemesek de bu kişilerin sahip oldukları gayrimenkul dışında muhtemelen ağırlıklı olarak hayvancılıkla uğraştıkları, geçimlerini daha ziyade buradan temin ettikleri söylenebilir. Kaldı ki, bugün bile kırsal bölgelerde oturup tarım ve hayvancılıkla uğraşan insanlarla şehirlerde oturup sanai, ticari ve hizmet sektörleri ile kamu işlerinde faaliyet gösteren kişilerin sahip oldukları varlıkların değeri (dolayısıyla zenginlik düzeyi) genel olarak hala farklılığını korumaktadır.

Tablo 6

Yabancılar Köyü'nde Yerleşik İlk 10 Zengin'in Mal Varlığı ve Vergi Yükü

Sıra	İsmi ve Şöhreti	Mal Varlığı (Kuruş)	Ödediği Vergi (Kuruş)
1	Mirab-zâde Arif ve Mehmet Efendiler	11.500,00	52,00
2	Kayserili Demir Ayak oğlu Makaracı Kıryako ve Taşçı oğlu Ağba	10.500,00	42,00
3	Köy Yıkan'dan Kethüda oğlu Hüseyin	10.250,00	41,25
4	Musa Gazi Mahalleli Taşçı oğlu Mustafa	9.250,00	37,00
5	Hasbek Kendirci Kızıl Viranlı oğlu Ali	7.250,00	29,00
6	Hacı İkiz'den Tülbent oğlu Halil İbrahim	7.000,00	28,00
7	Yalman Mahalleli Yeğen oğlu Hacı Ali Ağa	6.250,00	28,00
8	Tahir Ağa Mahalleli Leblebici Hacı Mehmet	6.250,00	26,50
9	Nakip-zade Molla Efendi	5.750,00	23,00
10	Sasık Mahalleli Hancı Mustafa oğlu Osman	5.500,00	25,00
	Toplam	79.500,00	331,75

Yabancılar Köyü'nde meskûn ilk 10 zengin kişilerin isimlerinin ve şöhretlerinin, toplam mal varlıkları ve ödedikleri vergi miktarlarının yer aldığı Tablo 6'daki listeden anlaşıldığı üzere, bu zenginlerin hepsi de ayrı

sülalelerden gelmekte dolayısıyla bu da bize zenginliğin aynı sülalelerde toplanmadığını göstermektedir. Bundan başka, (mahallelerdeki benzer zengin listesinden farklı olarak) yedi kişinin künyesinden Hacılar dışındaki çevre

mahallelerden ya da köylerden gelmiş ve burada gayrimenkul edinmiş oldukları, yine yedi kişinin “oğlu” ibaresi ile anıldığı, iki kişinin “zade” ibaresi ile anıldığı, bir kişiyi ise oğlu ya da zade ibaresi taşımadığı tespit edilmiştir.

Yine mahalle listelerinden farklı olarak, en yüksek gayrimenkul değerine sahip kişiler olarak sıralananların diğerlerine nispetle aslında zengin sayılmayabilecekleri rahatlıkla söylenebilir. Nitekim Tablo 7’deki verilere göre, listedeki kişilerin mal varlıkları toplamının köyün toplam mal varlığı içindeki payı mahallelerle kıyaslanamayacak kadar düşüktür (%4). Kaldı ki, fert başına servet değerleri de mahalle zenginlerinin ortalama olarak yarısından daha azdır. Aslında bu durum bize tarihten bugüne her zaman geçerli olan bir hakikatin teyidi olarak gözükmektedir: O da köydeki varlık ölçeğinin şehirlerdeki varlık ölçeğinden

genel olarak çok daha geride kaldığıdır. Nitekim bugün dahi köyde ortalama bir servete ve gelire sahip pek çok insan şehirde asgari bir gelir temin ettiğinde şehre yerleşmeyi tercih etmektedir. Dolayısıyla, okuduğumuz belgelerin geçerli olduğu tarihte Hacılar Yabancılar Köyü’nde meskûn kişilerin bu araştırmada inceleme kapsamında ele alınan dört mahalleden her bakımdan daha geride olduğu bir gerçektir. Buna ilave olarak, bu söz konusu köy sakinlerinin yakın ya da uzak yerlerden şu ya da bu nedenlerle sonradan buraya yerleşmiş kişilerden oluştuğu için, orada uzun yıllar yerleşik hayata mensup kişilerden daha düşük servet ve refah düzeyine sahip olmaları da anlaşılır bir durumdur. Zira modern iktisat bilimi de teyit eder ki, bireyin harcama kaynağı esas olarak aileden tevarüs ettiği başlangıç serveti ile yaşamı boyunca elde ettiği gelirinin toplamından ibarettir

Tablo 7

Hacılar Köy ve Mahallelerinde Meskûn Toplam Kişiler ile İlk 10 Zengin Kişilerin Mal Varlıklarının ve Vergi Yüklerinin Karşılaştırılması

Varlık Kriterleri	Mahalleler				Yabancılar Köyü
	Aşağı Mahalle	Yukarı Mahalle	Orta Mahalle	Bölük Mahallesi	
Toplam Kişi Sayısı	457 10	303 10	261 10	99 10	348 10
Toplam Mal Varlığının Değeri	1.038.600,00 129.050,00 (%12)	1.134.525,00 184.400,00 (%16)	962.750,00 193.875,00 (%20)	520.100,00 174.375,00 (%34)	542.635,00 79.500,00 (%4)
Fert Başına Düşen Toplam Mal Varlığı	2.272,64 12.905,00	3.744,30 18.440,00	3.744,30 19.387,50	5.253,53 17.437,50	1.559,29 7.950,00
Mahallenin Toplam Vergi Yükü	4.659,00 559,25	5.290,75 860,50	4.379,50 815,75	2.284,00 799,25	2.307,25 331,75
Fert Başına Vergi Yükü	10,19 55,92	17,46 86,05	17,46 81,57	23,07 79,92	6,63 33,17

Not: Normal rakamlar mahalle ya da köyde yerleşik şahısların tamamını kapsayan değerleri gösterir iken, *italikler* aynı mahalde yerleşik ilk 10 zengine ait değerleri göstermektedir.

6. Hacılar Yabancılar Köyü’ndeki Gayrimenkullerin Türü, Miktarı, Değeri ve Vergisi

Hacılar Yabancılar Köyü Hülâsa Defteri’ndeki verilerden anlaşıldığı üzere, köyde meskûn kişilerin sahip oldukları 30 farklı gayrimenkul türü tespit edilmiştir (Tablo 8). Bu gayrimenkullerin bazıları bağımsız (bağ, bahçe, boz, cehri, hane ve tarla) iken, bazıları ise başka kişilerle ortaklaşa kullanımını gösteren hisseli varlıkları (nısf, 1/2, tarla sülüs 1/3 cehri, vb), bazıları da diğer bir gayrimenkul ile birlikte kullanıldığı hali (tarla ile birlikte bahçe, bahçe ile birlikte cehri, boz dağ arazi ve cehri, vb) ifade etmektedir. Genel olarak ana gayrimenkul türleri olarak farklı türden hane, bağ, bahçe, tarla ve cehrilik karşımıza çıkmaktadır.

Kayıtlardan tespit edilen toplam 587 adet gayrimenkulün büyük bir kısmının bağımsız varlıklar şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. Bunların 158’i bağımsız tarla, 122’si bağımsız bahçe, 80’i bağımsız bağ, 71’i bağımsız cehri ve 55’i ise bağımsız tol⁵ şeklinde kaydedilmiştir. Gayrimenkullerin toplam büyüklüğü 3.931 dönüm, 249 evlek olup; ölçek büyüklüğü bakımından çok büyük bir kısmı sırasıyla bağımsız tarlalar (yaklaşık yüzde 37’si),

cehrikliler, bahçeler, bağlar ve boz araziler⁶ olarak yer almaktadır.

Bu verilerden hareketle, köy sakinlerinin ağırlıklı olarak bağımsız gayrimenkulleri tercih ettikleri, Hacılar merkezde yer alan mahallelere göre genel olarak hane ve bağ zenginliği yerine, ağırlıklı olarak tarlalara, cehriliklere ve bahçelere dayalı bir hayat sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Nitekim Yabancılar Köyü sakinlerinin sahip oldukları değeri en yüksek gayrimenkuller tarlalar olup, bunları bahçeler ve cehrilikler izlemektedir. Diğer bir deyişle, bu köyde oturanların diğer mahallelerde oturanlara göre daha çok tarla ve cehri üretimi ile iştigal ettikleri, belki de bu yüzden sahip oldukları varlıkların değeri ve dolayısıyla zenginlik seviyeleri de mahallelerden daha düşük çıkmaktadır (560.635 kuruş). Köyün ödediği verginin gayrimenkul temelinde dağılımına bakıldığında da yine en yüksek oranın açık ara ile müstakil tarlalara, bahçelere, cehriliklere ve bağlara ait olduğu, bu varlıklar esas alınarak ödenen verginin toplam ödenen verginin kahir ekseriyetine karşılık geldiği anlaşılmaktadır.

⁵ Tol, burada kastedildiği haliyle Anadolu’da taş kemerlerle yapılmış ev ya da evlere denir. Ayrıca, evlerde yan yana kemerlere ve kapıların üzerine enlemesine konan yontulmuş uzun taşlara da tol taşı denir.

⁶ Boz tarla ya da arazi, Anadolu’da boz renkli, tarımsal üretim bakımından verimliliği ve değeri düşük, belli tahıl ürünleri dışında genellikle üretime

uygun olmayan, bazı durumlarda işlenmemiş, sürülmemiş topraklara verilen isimdir.

Tablo 8

Hacılar Yabancı Karyesi Hülâsa Defteri'nde Adı Geçen Gayrimenkullerin Türü, Miktarı, Değeri ve Vergisi

Sıra	Gayrimenkulün Türü	Sayı	Büyüklüğü (Dönüm/ Evlek)	Değeri (Kuruş)	Gayrimenkulün Ortalama Değeri (Kuruş)	Toplam Vergisi (Kuruş)	Gayrimenkulün Ortalama Vergisi (Kuruş)
1	Bağ	80	365/58	72.375,00	916,13	291,10	3,63
2	Bağ Hane	1		1.000,00	1.000,00	10,00	10,00
3	Bağ mea Cehri	5	40	6.000,00	1.200,00	24,00	4,80
4	Bahçe	122	604/77	119.000,00	983,47	475,20	3,89
5	Bahçe Bağ	1	3/2	500,00	500,00	2,00	2,00
6	Bahçe Cehri	1	10/3	1.000,00	1.000,00	4,00	4,00
7	Bahçe mea Cehri	8	7	6.000,00	750,00	24,00	3,00
8	Bahçe ve Cehri	1	4	1.250,00	1.250,00	5,00	5,00
9	Boz	31	229/3	14.500,00	483,33	58,00	1,93
10	Boz Cehri	2	10	1.500,00	750,00	6,00	3,00
11	Boz Dağ	10	88/1	9.375,00	937,50	37,20	3,72
12	Boz Dağ ve Cehri	1	50/1	1.000,00	1.000,00	4,00	4,00
13	Boz Tarla	3	21	2.875,00	958,33	11,20	3,73
14	Cehri	71	961/31	117.260,00	1.651,54	473,00	6,66
15	Cehri Bağ	1	3/3	750,00	750,00	3,00	3,00
16	Cehri Hane	1		250,00	250,00	2,20	2,20
17	Cehri ve Bahçe	1	0/2	500,00	500,00	2,00	2,00
18	Dağ	1	20	1.000,00	1.000,00	4,00	4,00
19	Dörtte bir hisse Bahçe	1		625,00	625,00	2,20	2,20
20	Hane	55	45	17.625,00	320,45	160,00	2,90
21	Hanesi	2		750,00	375,00	7,20	3,60
22	Nısf Tarla	3	15	15.000,00	5.000,00	60,00	20,00
23	Tarla	158	1.456/68	155.375,00	983,38	618,57	3,91
24	Tarla altıda beş	2		1.250,00	625,00	5,00	2,50
25	Tarla mea Bahçe	1		1.250,00	1.250,00	5,00	5,00
26	Tarla mea Cehri	2		2.250,00	1.125,00	9,00	4,50
27	Tarla südü	1		1.375,00	1.375,00	5,20	5,20
28	Tarla sülüs hisse	2		1.250,00	625,00	5,00	2,50
29	Tarla ve Cehri	1		1.000,00	1.000,00	4,00	4,00
30	Tol	18		6.750,00	375,00	50,75	2,81
	Toplam	587	3.931/249	560.635,00	29.559,13	2.367,82	129,68

7. Sonuç

Bu çalışma ile günümüzde iktisadi ve sosyal açıdan gelişmişlik düzeyi yüksek bulunan bir yerleşim yeri olan Kayseri İli Hacılar İlçesine ait 19. Yüzyılın sonlarına doğru kaydedildiği anlaşılan Hacılar Hülâsa Defterlerinden Yukarı Mahalle, Bölük Mahallesi, Orta Mahalle, Aşağı Mahalle ve Yabancılar Köyü ile ilgili verilerden hareketle bir varlık analizi yapılmıştır. Bu araştırma, Hülâsa Defterleri okunarak hazırlanan ilk çalışma olması hasebiyle, elde edilen bulguların Kayseri ve Anadolu iktisat tarihi açısından özgün olduğunu düşünüyoruz.

Çalışmadan elde edilen bulgular üç ana noktada toplanabilir: ilk olarak, Hacılar Yabancılar Köyü'nde yerleşik şahısların sahip oldukları gayrimenkullerin miktar, değer ve büyüklük açısından dağılımı ile vergi yükleri; ardından köyde yerleşik şahısların mal varlığı düzeylerine göre dağılımı ve vergi yükleri; son olarak da bahsi geçen gayrimenkullerin türü, miktarı, değeri ve vergileri üzerinden analizleri yapılmıştır.

Yabancılar Köyü'ndeki toplam 587 adet gayrimenkulün %27'sinin bağımsız tarla, %21'inin bağımsız bahçe, %14'ünün bağımsız bağlar, %12'sinin bağımsız cehri ve %9'unun ise bağımsız ve sade haneler olduğu tespit edilmiştir. Sayı olarak bu gayrimenkullerin toplam içerisindeki payı %83 düzeyindedir.

Yabancılar Köyü'nde meskûn kişilere ait gayrimenkullerin toplam büyüklüğü 3.931 dönüm, 249 evlek olarak tespit

edilmiştir. Büyüklük bakımından en büyük miktarı toplam gayrimenkulün %37'sini teşkil eden bağımsız tarla oluşturmaktadır. Bağımsız tarlayı sırasıyla %25 ile bağımsız cehri, %15 ile bağımsız bahçe, %9 ile bağımsız bağ ve %6 ile bağımsız boz tarla izlemektedir. Bu gayrimenkullerin toplam içerisindeki payı (dönüm olarak) yaklaşık %92 oranındadır. Yabancılar Köyü'nde toplam gayrimenkulün değeri 560.635,00 kuruş olarak kaydedilmiştir. Toplam gayrimenkulün değeri içerisinde bağımsız tarlalar öne çıkmaktadır (toplam değer %28'i). Bunu bağımsız bahçeler, bağımsız cehriler, bağımsız bağlar ve bağımsız haneler takip etmektedir. Bu gayrimenkullerin toplam gayrimenkul değeri içerisindeki payı %86'dır.

Köyün sahip olduğu gayrimenkuller için ödediği toplam vergi miktarı yaklaşık 2.368,00 kuruştur. Ödenen toplam vergi miktarının mahallede oturanların sahip oldukları toplam gayrimenkul değerine oranı oldukça düşüktür (binde 42). En fazla vergi ödenen gayrimenkul türü bağımsız tarlalara aittir. Yukarıda belirtildiği üzere, zaten en büyük servet değeri de yine tarlalara aittir. Bunu sırasıyla bağımsız bahçeler, bağımsız cehriler, bağımsız bağlar ve bağımsız haneler takip etmektedir. Söz konusu gayrimenkullerden elde edilen ortalama vergi miktarına bakıldığında yine benzer gayrimenkul çeşitleri öne çıkmaktadır. Hacılar Yabancılar Köyü'nde ikamet edenlerin farklı mal varlığı düzeylerine göre dağılımı ve bu varlık katmanlarının tabi oldukları vergi yükleri incelendiğinde; hem toplam ve fert başına düşen mal varlıklarının hem de ödedikleri verginin

toplam ve fert başına düşen değerinin mahallelere göre çok daha düşük seviyede olduğu görülmektedir.

Ayrıca, Yabancılar Köyü'nde yerleşik ilk 10 zengin mal varlığı ve ödediği vergi miktarları göz önünde bulundurulduğunda, her birinin ayrı sülalelerden oldukları, dolayısıyla servetin aynı sülalelerde toplanmadığı söylenebilir. Ayrıca, bu kişilerin büyük çoğunluğunun dışarıdan geldiği anlaşılmaktadır.

Kaynakça

45 Numaralı Defter: *Hacılar Hülâsa Defteri, Cilt 52-Hacılar Aşağı Mahalle-Hacılar Yabancı Karyesi*, KAYTAM (Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi) Arşivi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.

46 Numaralı Defter: *Hacılar Hülâsa Defteri, Cilt 51-Hacılar Yukarı Mahalle-Hacılar Bölük Mahalle*, KAYTAM (Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi) Arşivi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.

56 Numaralı Defter: *Hacılar Hülâsa Defteri, Cilt 51-Hacılar Orta Mahalle*, KAYTAM (Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi) Arşivi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.

Devellioğlu, F. (1996). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.

Faroqi, S. (2018). *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, Çev. E.S. Özcan, Doğubatı Yayınları, Ankara.

https://www.tkgm.gov.tr/sites/default/files/icerik/ekleri/arsivin_onemi_ve_arsiv_belgeleri_0.docx. (Erişim Tarihi: 29.09.2019).

Şemseddin S. (1989). *Kâmûs-ı Türki*, Enderun Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Ek 1

Yabancılar Köyünün En Zenginleri Mirab-zâde Arif ve Mehmet Efendilerin Mal Varlıkları (Osmanlıca orijinali)

The image shows a handwritten document in Ottoman Turkish, which is a table listing the property and tax records of the wealthiest individuals in the Foreigners' Village (Yabancılar Köyü). The table has several columns, with the first column containing names and the subsequent columns containing details of their property, such as land area, type of land, and tax amounts. The handwriting is in Ottoman script, and the document is presented as a photograph of the original manuscript.

Frequency Connectedness and Network Analysis in Equity Markets: Evidence from G-7 Countries[☆]

Hisse Senedi Piyasalarında Frekans Bağlantılılığı ve Ağ Analizi: G-7 Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama

Onur POLAT^a

ARTICLE INFO

<i>Article History</i>	
Received	15 February 2020
Accepted	16 June 2020
Available Online	20 November 2020
Article Type	Research Article

Keywords

Systemic Risk,
Financial Contagion,
Spectral Analysis.

MAKALE BİLGİSİ

<i>Makale Geçmişi</i>	
Başvuru	15 Şubat 2020
Kabul	16 Haziran 2020
Online Gösterim	20 Kasım 2020
Makale Türü	Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler

Sistemik Risk,
Finansal Bulaşıcılık,
Spektral Analiz.

ABSTRACT

In this study, we explore the cross-market volatility transmissions between equity markets in G-7 countries by employing the frequency connectedness method. By implementing this approach, we estimate the dynamic interaction mechanism of systemic risk among strongly interconnected financial markets during financial calm and distress periods. Additionally, we exhibit network topologies of directional spillovers to capture the financial connectedness of G-7 countries. The findings of the study propose that systemic risk contagion between G7 countries intensifies during financial turmoils and underlines the importance of an effective regulatory framework to monitor financial stress.

ÖZ

Bu çalışmada, G-7 ülkelerinin hisse senedi piyasaları arasındaki piyasa oynaklık aktarımlarını incelemek için frekans bağlantılılığı yöntemini uygulamaktayız. Bu yaklaşımla, yüksek bağlantılılığa sahip finansal piyasalar arasındaki sistemik riskin dinamik aktarım mekanizması finansal durgunluk ve karışıklık dönemlerinde incelenmektedir. Ek olarak; G-7 ülkelerinin finansal bağlantılılığını yakalamak için, yönlü yayılmaların ağ topolojisini sunmaktayız. Çalışmanın bulguları G-7 ülkeleri arasındaki sistemik risk bulaşıcılığının finansal türbulans dönemlerinde şiddetlendiğini göstermekte ve finansal stresin izlenmesi için etkili bir denetim mekanizmasının önemini vurgulamaktadır.

1. Introduction

The capitalist economic system has been hit by deep and severe financial turmoils since the 1929 financial crisis. Among these financial imbalances, the 2008 financial crisis (GFC) is arguably the most acute one and the economic system is still vulnerable despite more than a decade after the crisis. The GFC first emerged in the US financial system and quickly dispersed throughout the world. The literature

has been curious on the contagion of financial crisis since then.

Despite there is no consensus on “financial contagion”, scholars have focused on the term both empirically¹ and qualitatively². Some studies directly link the term to a rapid surge in correlations (Baig and Goldfajn, 1998, Berg and Pattillo, 1999), whereas some others associate financial contagion to escalated comovements in asset returns

¹ See Calvo and Reinhart (1996), Masson (1999), Claessens *et al.* (2001), Schinasi and Smith (2001), Karolyi (2003).

² See Bae *et al.* (2003), Salgado *et al.* (2000), Corsetti *et al.* (2001), Kodres and Pritsker (2002), Dungey *et al.* (2004), Rodriguez (2007), Gardini and Angelis (2012),

[☆] This study is extended and reviewed version of the work titled “Systemic Risk Contagion in Equity Markets: Evidence from G-7 Countries” presented at the FSCONGRESS-2019 held in Ankara, 25-26 April 2019

^a Dr. Öğr. Üyesi, Şeyh Edebalı Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, Bilecik, E-Posta: opolat62@yahoo.com ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7170-4254>

△ Yazar(lar) bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Akdeniz İİBF Dergisi sorumlu değildir.

following a financial crisis (Valdés, 1997; Frankel and Schmukler, 1998).

Systemic risk can be linked to the uncertainty reflecting the whole market stemmed from a component of the financial system. Systemic risk can be estimated by employing the GARCH models by scholars (Celik, 2012; Engle *et al.*, 2014; Mensi *et al.*, 2018). Likewise, we focus on the systemic risk contagion among G-7 stock markets using the realized volatilities of G-7 stock market indexes estimated by the GARCH (1,1) model³. We concentrate on the contagion dispersed by the stock markets since a vast amount of systemic risk spilled via the equity market channel during the GFC. Additionally; we aim to detect short-term connectedness between G-7 equity markets and accordingly we compute connectedness on the $(\pi, \pi/4)$ band which reflects roughly 1 to 4 days connectedness.

This study contributes to the extant literature in three ways: First; we gauge systemic risk contagion among the stock markets of most advanced countries by implementing a seminal methodology. Second; we estimate the total spillover index in a 200-day moving window on the $(\pi, \pi/4)$ frequency band which properly responds to prominent financial stress incidents. Finally; we identify the network topology of directional TO/FROM spillovers between G-7 equity markets.

We proceed with the study as follows: Section 1 reviews the related literature on financial contagion. Section 2 consists of the data and the empirical model of the study. Section 3 discusses the empirical results. Finally, Section 4 draws some conclusions.

2. Literature Review

Since the pioneer study of Roll (1989) which explored contagious effects of the Black Monday of 1987, scholars have been curious about financial contagion. A strand of this literature links financial contagion to a rapid surge in cross-market linkages and accordingly gauge contagion in terms of elevated correlations (Calvo and Reinhart, 1996; Baig and Goldfajn, 1999; Masih and Masih, 1997; Ghosh *et al.*, 1999). Nonetheless, some scholars find this approach inadequate to capture the nature of the financial contagion. Within this group, Billio and Pelizzon (2003) assert that heteroscedasticity and omitted variable problems could lead to biased correlation.

A body of the studies argued that intensified co-movements between financial markets to detect financial contagion. Johnson and Soenen (2002) explored co-movements among stock markets in Asia and detect strong co-movements. Rua and Nunes (2009) analyzed co-movements between equity markets of Germany, Japan, the UK and the U.S. by applying wavelet analysis and detect intensified co-movement at lower frequencies. Haque and Kouki (2010) focused on co-movements between advanced and developing countries by employing the Principal Component Analysis (PCA) to capture financial contagion. Along similar lines, Lin (2012) found intensified co-movements among Asian markets during financial turmoil periods by implementing the ARDL approach. Other

studies that detected strong co-movements during financial crises are Chiang *et al.* (2007), Khan and Park (2009), Huyghebaert *et al.* (2010), Kenourgios *et al.* (2011), Aloui and Hkiri (2014).

It is worthwhile mention that studies have implemented various econometric methods such as VAR (Ang and Longstaff, 2013; Samarakoon, 2011; Boubaker *et al.*, 2015), DCC-GARCH (Chiang *et al.*, 2007; Celik, 2012; Hemche *et al.*, 2016), logit-probit models (Luchtenberg and Vu, 2015; Dungey and Gajurel, 2015), minimal spanning and hierarchical trees (He and Chen, 2016), and the Kalman Filter (Shen *et al.*, 2015) to detect contagion.

Owing to rapid spillovers across financial markets during turmoil times, scholars have devoted themselves to gauge connectedness of financial markets by employing quantitative methods. In that regard, Diebold and Yilmaz (2009) developed a new method, known as Diebold-Yilmaz (D-Y) method by which the total, directional, net spillovers among financial indicators are computed by generalized forecast error variance decompositions of a VAR model (Diebold and Yilmaz, 2009). In accordance with this study, Diebold and Yilmaz computed connectedness between various markets⁴ (Diebold and Yilmaz, 2010, 2012, 2014 and 2015).

Financial connectedness studies reported different findings. For example, volatility spillovers of stock markets displayed bursts, whereas return spillovers of stock markets didn't display bursts during major market crises (Diebold and Yilmaz, 2009; Yilmaz, 2010). According to Diebold and Yilmaz (2012), the stock market transmitted the highest net directional volatility spillover, whereas the highest gross directional volatility spillover was dispersed by the bond market. Diebold and Yilmaz (2014) asserted that the spillovers soar during the GFC. Diebold and Yilmaz (2015) argued that the US market spilled spillovers to the European markets during the GFC and the direction reversed back in June 2011.

A strand of these studies estimated spillovers between currency markets. For example; spillovers among Euro/Czech Koruna, Euro/Hungarian Forint and Euro/Polish Zloty from January 3, 2003 to June 30, 2009. Empirical results of the study indicate that the volatility spillover index display burst around the 2005, March Dollar crisis and the GFC (Bubák *et al.*, 2011), spillovers between 4 exchange rates (USD/EUR, USD/GBP, USD/JPY and USD/CHF) from 1/6/1986 to 12/30/2011 (Antonakakis, 2012), and spillovers between future contracts over AUD, GBP, CAD, EUR, JPY, CHF in January 2007 and December 2015. The author found over 65% connectedness in 2008 and 2010 among currencies (Baruník *et al.*, 2016).

In other spillovers studies, equity market connectedness was estimated by the D-Y method. Tsai (2014) computed spillovers between the stock markets of the US, the UK, Germany, France and Japan in 1990/01 and 2013/05. According to the study, the spillovers between these markets significantly increased after 1998 (Tsai, 2014). Likewise, Guimarães-Filho and Hong (2016) estimated

³ Optimal lag order selections in the GARCH model is selected by the Akaike Information Criterion (AIC) and the Bayesian Information Criterion in the empirical analysis.

⁴ See Financial and Macroeconomic Connectedness website: <http://financialconnectedness.org>.

spillovers among Asian equity markets in 1996/01 and 2015/10 and asserted that China is the main source of financial shock with large spillovers (Guimarães-Filho and Hong, 2016).

Other strand of spillover studies estimated spillovers between bond markets by implementing the D-Y approach. Antonakakis and Vergos (2013), computed spillovers between Euro states government bond spreads between 03/03/2007 and 06/18/ 2012. Empirical findings of the study reveal that the bond yield spread shocks stemmed from the periphery have larger effects compared to the shocks originated by the core states(Antonakakis and Vergos, 2013). Along similar lines, Bostanci and Yilmaz (2020) identified spillovers between Sovereign CDS (SCDS) for 38 countries from 2009:2 to 2014:4. The authors argued that emerging markets play an important role in dispersing systemic risk after the GFC (Bostanci and Yilmaz, 2020).

It can be argued that the D-Y studies have reconciled some stylized facts. First; the major financial markets are dominated by strong connectedness. Second; the total spillover index soars around financial as well as political upheavals and alleviates around calm times.

Baruník and Křehlík (2018) introduced a seminal approach, “the frequency connectedness”, by which connectedness between financial indicators is computed on different cycles (short-, medium-, and long-) based on the spectral representation of the VAR model. In the model, the connectedness of indicators are estimated by Fourier transforms of IRFs on a given frequency band. This groundbreaking methodology has gained attention by scholars and studies computed connectedness between various markets by implementing the frequency connectedness method (Polat, 2019; Maghyreh et al., 2019).

The frequency connectedness approach has some superiorities over conventional connectedness measures and the D-Y method. First; the methodology ensures measuring connectedness over different cycles (short-, medium-, and long-). Second, the methodology provides to detect how cross-correlations between financial assets affect the connectedness. Third, it allows us to estimate directional TO/FROM spillovers on different frequency bands. All in all; the method ensures estimations that are order invariant in the selected VAR model.

3. Data and Methodology

3.1. Data

Our data set consists of stock market indexes of G7 countries (S&P 500 for the US, FTSE for the UK, S&P/TSX for Canada, NIKKEI for Japan, DAX for Germany, CAG for France and FTSE MIB for Italy) covering January 2, 1998 and December 5, 2018 period⁵.

3.2. Methodology

Consider the following N-variable VAR model:

$$x_t = \sum_{i=1}^q \Phi_i x_{t-1} + \varepsilon_t \tag{1}$$

where x_t is the $N \times 1$ vector of asset variables, ε_t , is $N \times 1$ vector of white noise with $\varepsilon_t \sim N(0, \Omega)$.

The MA representation of the VAR model can be given as follows:

$$x_t = \Psi(L)\varepsilon_t \tag{2}$$

where $\Psi(L)$ can be computed from $\Phi(L) = [\Psi(L)]^{-1}$.

Define frequency response function as $\Psi(e^{-iw}) = \sum_h e^{-iwh} \Psi_h$ where Ψ_h is the Fourier transform of the coefficients.

A Fourier transform of $MA(\infty)$ filtered series represents the spectral density of x_t at frequency w as follows:

$$S_x(W) = \sum_{h=-\infty}^{\infty} E(x_t x'_{t-h}) e^{-iwh} = \Psi(e^{-iw}) \Omega \Psi'(e^{+iw}) \tag{3}$$

The generalized causation spectrum over frequencies $w \in (-\pi, \pi)$ is defined as:

$$\tau(w)_{j,k} = \frac{\sigma_{kk}^{-1} |\Psi(e^{-iw}) \Omega|_{j,k}^2}{(\Psi(e^{-iw}) \Omega \Psi'(e^{+iw}))_{jj}} \tag{4}$$

where $\Psi(e^{-iw}) = \sum_h e^{-iwh} \Psi_h$.

Scaled generalized variance decompositions on $d = (a, b): a, b \in (-\pi, \pi), a < b$ is identified as $(\check{\theta}_d)_{j,k} = (\theta_d)_{j,k} / \sum_k (\theta_\infty)_{j,k}$.

The within connectedness on d is introduced as follows:

$$C_d^w = 100 \cdot \left(1 - \frac{Tr(\check{\theta}_d)}{\sum \check{\theta}_d} \right) \tag{5}$$

The frequency connectedness on d is given as:

$$C_d^f = 100 \cdot \left(\frac{\sum \check{\theta}_d}{\sum \check{\theta}_\infty} - \frac{Tr(\check{\theta}_d)}{\sum \check{\theta}_\infty} \right) = C_d^w \frac{\sum \check{\theta}_d}{\sum \check{\theta}_\infty} \tag{6}$$

Where $Tr\{\cdot\}$ is the trace operator, $\sum \check{\theta}_d$ takes the sum of all elements of the $\check{\theta}_d$.

4. Empirical Results

The realized volatilities of the returns of the stock market indexes are calculated by employing *GARCH(1,1)* model. Figure 1 exhibits the dynamics of realized volatility of the volatilities in Jan 2, 1998 and Dec 5, 2018.

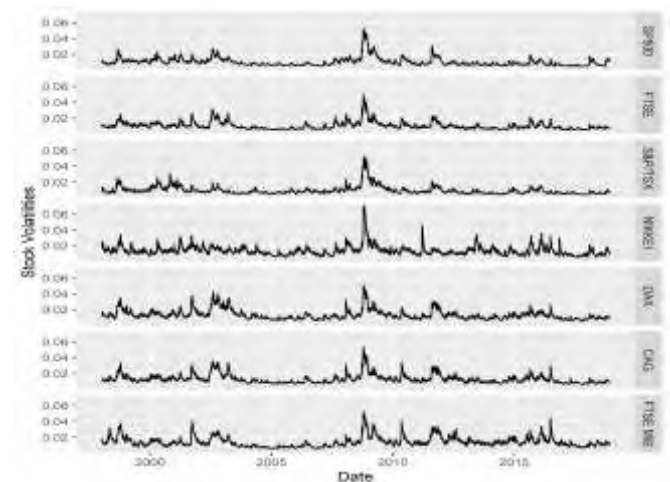

Figure 1. Volatilities of Stock Market Indexes in January 2, 1998 and December 5, 2018.

⁵ The data set of the study has been collected from the Bloomberg database.

As seen in Figure 1, the volatilities of the stock market indexes of G-7 countries create proper signs to financial distress and calm periods. The indexes skyrocket around the GFC sharing a common pattern and reach their peak values. The realized volatilities of the stock market indexes for the Euro member states (Germany, France, and Italy) and the United Kingdom surge during the 2010-2012 European Sovereign Debt Crisis (ESDC) and at around the Brexit referendum.

4.1. Spillover Index

We estimate connectedness between the stock market indexes by implementing the frequency connectedness approach. We compute frequency connectedness for 100-day-ahead forecasts in the VAR model⁶ in a 200-day rolling window on the band $(\pi, \pi/4)$ by conducting the VAR-LASSO estimations with an automatic selection of the LASSO penalty using cross-validation. Figure 2 shows overall spillovers on the band $(\pi, \pi/4)$ with prominent financial stress events.

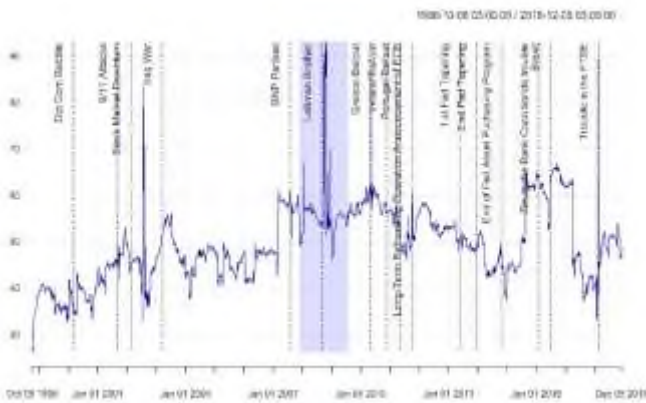

Figure 2. G-7 Stock Market Connectedness on 3.14 to 0.79

As shown in Figure 2, the overall spillover index properly captures prominent financial stress as well as geopolitical events such as Lehman Brothers and the Ireland Bailout. The first peak appears in Jul 2002. Thereafter, the overall spillover index sharply falls and escalates with the Iraq war. The index sharply surges during the periods that cover BNP Paribas, Lehman Brother and TARP release and soars during the European Sovereign Debt Crisis. The overall spillover index reaches its peak value around 2008. Oct 30 shortly after the Lehman Brothers Collapse. The index gradually plunges with the announcement of Long Term Refinancing Operation (LTRO) of the European Central Bank (ECB) and slightly surges around the coco bonds trouble of Deutsche Bank. Finally, the index skyrockets in the first quarter of 2018 which coincides with the fall of 8.4% for FTSE 100, 7.1% for Nikkei and 1.2% of S&P 500.

4.2. Network Analysis

In this subsection, the network topology of G-7 equity markets is presented in the 1998-2018 period. Network topology consists of directional spillovers that exceed a threshold value $(\delta_x := (max(FROM\ directional\ spillovers) \times \gamma, \text{ where } \gamma =$

0.5). Figure 4 exhibits the network topology of stock market connectedness between G-7 countries.

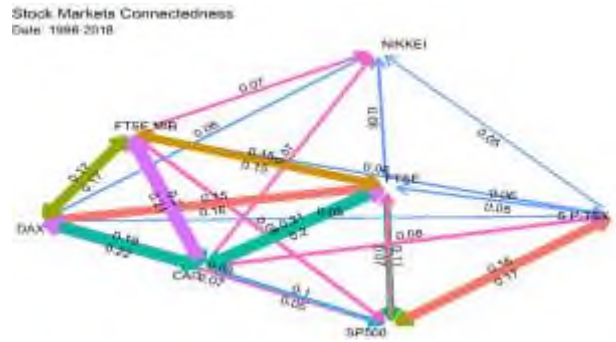

Figure 4. Network Topology of Equity Market Connectedness in 1998-2018

As shown in Figure 4, the equity markets for G-7 European states are dominated by strong financial connectedness (DAX, CAG, FTSE.MIB and FTSE). The network topology also suggests that geographical proximity has an important role in the financial interconnectedness of countries (e.g., S&P 500 and S&P TSX). Countries can be classified into three cluster groups, namely, strongly connected countries (Germany-France, Germany-UK, Germany-Italy, France-UK, US-Canada), moderately connected countries (US-UK, US-Germany, US-France) and weakly connected countries (Japan-Germany, Japan-Italy, Japan-France, Japan-UK, Japan-Canada, Canada-UK, Canada-France, Canada-Italy, Canada-Germany).

5. Conclusion

In this study, we analyze the equity market connectedness of G-7 countries by implementing the methodology of Baruník and Křehlík (2018). Accordingly, we estimate the stock market connectedness of the most advanced countries and identify directional spillovers in a frequency band. Besides, we visualize the network topology of equity market connectedness to detect directional spillovers.

The 200-day moving average index efficiently responds to well-known financial and geopolitical events. Consequently, the total spillover index surges with financial bursts and plunges with financial calm times. The total spillover index reaches its peak value on October 30, 2008, which coincides with the midst of the GFC. These findings are in line with the results in the studies of Diebold and Yilmaz (2009) and Yilmaz (2010).

The network topology reveals the following results: First, the major countries stand at the epicenter of the network and accordingly are the net transmitter of systemic risk. Second; Euro states are strongly connected in terms of receiving/transmitting systemic risk to each other. Third; geographical contiguity plays an essential role in the network graph. These results are also consistent with the findings of the previous D-Y studies.

This study has important policy implications. Since systemic risk spillovers surge during turbulent times, policymakers need to build an effective regulatory framework to monitor the financial sector. In this respect, modern risk management tools such as stress tests could be

⁶ The optimal lag for the VAR model is selected as 2 based on the AIC and the FPE.

helpful. Analyzing other types of contagion such as currency and sovereign default risk contagion in addition to equity market contagion is vital owing to the integrity of the financial system and to avoid catastrophic effects of systemic risk propagation via these channels.

References

- Ang A., & Longstaff, FA (2013). "Systemic sovereign credit risk: Lessons from the U.S. and Europe", *Journal of Monetary Economics* 60(5): 493-510.
- Antonakakis, N. (2012). "Exchange return co-movements and volatility spillovers before and after the introduction of euro", *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 22(5): 1091-1109.
- Antonakakis, N., & Vergos, K. (2013). "Sovereign bond yield spillovers in the Euro zone during the financial and debt crisis", *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 26:258-272.
- Bae, K. H., Karolyi, G. A., & Stulz, R. M. (2003). "A new approach to measuring financial contagion", *The Review of Financial Studies*, 16(3), 717-763.
- Baruník, J., Kočenda, E., & Vácha, L. (2016). "Asymmetric connectedness on the US stock market: Bad and good volatility spillovers", *Journal of Financial Markets* (27), 55-78.
- Baruník, J., & Křehlík, T. (2018). "Measuring the frequency dynamics of financial connectedness and systemic risk", *Journal of Financial Econometrics*, 16(2): 271-296.
- Boubaker S., Jouini, J., & Lahiani, A. (2016). "Financial contagion between the US and selected developed and emerging countries: The case of the subprime crisis", *The Quarterly Review of Economics and Finance* 61(C): 14-28.
- Berben, R. P., & Jansen, W. J. (2005). "Comovement in international equity markets: A sectoral view", *Journal of International Money and Finance*, 24(5): 832-857.
- Billio, M., & Pelizzon, L. (2003). "Contagion and interdependence in stock markets: Have they been misdiagnosed?", *Journal of Economics and Business*, 55(5-6): 405-426.
- Bostanci, G., & Yilmaz, K. (2020) "How connected is the global sovereign credit risk network?", *Journal of Banking & Finance*, 113: 1-19.
- Bubák, V., Kočenda, E., & Žikeš, F. (2011). "Volatility transmission in emerging European foreign exchange markets", *Journal of Banking & Finance*, 35(11): 2829-2841.
- Calvo, S., Reinhart, C.M. (1996). "Capital flows to Latin America: is there evidence of contagion effects" in G. G. Calvo (Ed.), *Private Capital Flows to Emerging Markets*, Institute for International Economics. Washington DC.
- Calvo, G., & Mendoza, E. (2000). "Rational contagion and the globalization of securities markets", *Journal of international economics* 51(1), 79-113.
- Corsetti, G., Pericoli, M., & Sbracia, M. (2001). "Correlation analysis of financial contagion: what one should know before running a test", Yale Economic Growth Center Discussion Paper (822).
- Celik, S. (2012). "The more contagion effect on emerging markets: The evidence of DCC-GARCH model", *Economic Modelling*, 29(5): 1946-1959.
- Chiang, T. C., Jeon, B. N., & Li, H. (2007). "Dynamic correlation analysis of financial contagion: Evidence from Asian markets", *Journal of International Money and finance*, 26(7): 1206-1228.
- Claessens, S., & Dornbusch, P. Y. (2001). "International Financial Contagion: How It Spreads and How It Can Be Stopped" in: Claessens S, Forbes JK (ed) *International Financial Contagion*, Kluwer Academic Publishers, Boston
- De Gregorio, J., & Valdes, R. O. (2001). "Crisis transmission: Evidence from the debt, tequila, and Asian flu crises", in *International financial contagion* (pp. 99-127), Boston, MA: Springer.
- Diebold, F. X., & Yilmaz, K. (2009). "Measuring financial asset return and volatility spillovers, with application to global equity markets", *The Economic Journal*, 119(534): 158-171.
- Diebold, F. X., & Yilmaz, K. (2012). "Better to give than to receive: Predictive directional measurement of volatility spillovers", *International Journal of Forecasting*, 28(1): 57-66.
- Diebold, F. X., & Yilmaz, K. (2014). "On the network topology of variance decompositions: Measuring the connectedness of financial firms", *Journal of Econometrics*, 182(1): 119-134.
- Diebold, F. X., & Yilmaz, K. (2015). "Trans-Atlantic equity volatility connectedness: US and European financial institutions 2004–2014", *Journal of Financial Econometrics*, 14(1): 81-127.
- Drzen, A. (2000). "Political contagion in currency crises", in P. Krugman (Ed.) *Currency Crises* (s. 47-67). Chicago: University of Chicago Press.
- Dungey, M., Fry, R., González-Hermosillo, B., & Martin, V. L. (2005). "Empirical modelling of contagion: a review of methodologies", *Quantitative finance*, 5(1), 9-24.
- Dungey, M. & Gajurel, D., (2015). "Contagion and banking crisis-International evidence for 2007–2009", *Journal of Banking & Finance*, 60(C): 271-283.
- Engle, R., Jondeau, E., & Rockinger, M. (2014). "Systemic risk in Europe", *Review of Finance*, 19(1): 145-190.
- Forbes, K. J., & Rigobon, R. (2002). "No contagion, only interdependence: measuring stock market comovements," *The journal of Finance*, 57(5): 2223-2261.
- Gardini, A., & De Angelis, L. (2012). "A statistical procedure for testing financial contagion", *Statistica*, 72(1), 37-61.
- Ghosh, A., Saidi, R., & Johnson, K. H. (1999). "Who moves the Asia-Pacific stock markets—US or Japan? Empirical evidence based on the theory of cointegration", *Financial review*, 34(1): 159-169.
- Girardi, G., & Ergün, A. T. (2013). "Systemic risk measurement: Multivariate GARCH estimation of CoVaR", *Journal of Banking & Finance*, 37(8): 3169-3180.
- Guimarães-Filho, R., & Hong, G. H. (2016). "Dynamic connectedness of Asian equity markets", *IMF Working Papers*, (16/57).
- Haque, M., & Kouki, I. (2010). "Comovements among the Developed and the Emerging Markets", *International Journal of Finance*, 22(4): 6612.
- He F., & Chen X. (2016). "Credit networks and systemic risk of Chinese local financing platforms: Too central or too big to fail?: –based on different credit correlations using hierarchical methods", *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications* 461(1): 158-170.
- Hemche, O., Jawadi, F., Maliki, S. B., & Cheffou, A. I. (2016). "On the study of contagion in the context of the subprime crisis: A dynamic conditional correlation–multivariate GARCH approach", *Economic Modelling*, 52: 292-299.
- Huyghebaert N., & Wang L (2010). "The co-movement of stock markets in East Asia: Did the 1997–1998 financial crisis really strengthen stock market integration?", *China Economic Review*, 21(1): 98-112.
- Jeon, B. N., & Von Furstenberg, G. M. (1990). "Growing international comovement in stock price indexes", *Quarterly Review of Economics and Business*, 30(3) 15-31.
- Johnson R., & Soenen L (2002). "Asian Economic Integration and Stock Market Comovements", *The Journal of Finance*, 25(1): 141-157.
- Kaminsky, G. L., Reinhart, C. M., & Vegh, C. A. (2003). "The unholy trinity of financial contagion", *Journal of economic perspectives*, 17(4), 51-74. doi:https://doi.org/10.3386/w10061.
- Khan S., & Park KWK (2009). "Contagion in the stock markets: The Asian financial crisis revisited", *Journal of Asian Economics* 20(5): 561-569.
- Kodres, L. E., & Pritsker, M. (2002). "A rational expectations model of financial contagion", *The journal of finance*, 57(2), 769-799.
- Lin, C. H. (2012). "The comovement between exchange rates and stock prices in the Asian emerging markets", *International Review of Economics & Finance*, 22(1): 161-172.

- Luchtenberg, K. F., & Vu, Q. V. (2015). "The 2008 financial crisis: Stock market contagion and its determinants", *Research in International Business and Finance*, 33: 178-203.
- Maghyereh, A. I., Abdoh, H. and Awartani, B. (2019). "Connectedness and hedging between gold and Islamic securities: A new evidence from time-frequency domain approaches". *Pacific-Basin Finance Journal*, 54, 13-28.
- Masih, A. M., & Masih, R. (1999). "Are Asian stock market fluctuations due mainly to intra-regional contagion effects? Evidence based on Asian emerging stock markets", *Pacific-Basin Finance Journal*, 7(3-4): 251-282.
- Masson, P. (1999). "Contagion: macroeconomic models with multiple equilibria", *Journal of International Money and Finance*, 18(4): 587-602.
- Mensi, W., Boubaker, F. Z., Al-Yahyaee, K. H. and Kang, S. H. (2018) "Dynamic volatility spillovers and connectedness between global, regional and GIPSI stock markets", *Finance Research Letters*, 25: 230-238.
- Polat, O. (2019). "Systemic risk contagion in FX market: A frequency connectedness and network analysis", *Bulletin of Economic Research*, 71(4), 585-598.
- Roll, R. (1989). "Price volatility, international market links, and their implications for regulatory policies" in *Regulatory Reform of Stock and Futures Markets* (pp. 113-148). Springer, Dordrecht.
- Rua, A., & Nunes, L. C. (2009). "International comovement of stock market returns: A wavelet analysis", *Journal of Empirical Finance*, 16(4), 632-639.
- Salgado, M. R., Ricci, M. L. A., & Caramazza, M. F. (2000). "Trade and financial contagion in currency crises" (No. 0-55). International Monetary Fund.
- Samarakoon, L. P. (2011). "Stock market interdependence, contagion, and the US financial crisis: The case of emerging and frontier markets", *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 21(5), 724-742.
- Schinasi, G. J., & Smith, R. T. (2001). "Portfolio diversification, leverage, and financial contagion" in *International financial contagion* (pp. 187-221). Springer, Boston.
- Schröder, M., & Schüler, M. (2003). "Systemic Risk in European Banking-Evidence from Bivariate GARCH Models".
- Shen, P. L., Li, W., Wang, X. T., & Su, C. W. (2015). "Contagion effect of the European financial crisis on China's stock markets: Interdependence and pure contagion", *Economic Modelling*, 50: 193-199.
- Syllignakis, M. N., & Kouretas, G. P. (2011). "Dynamic correlation analysis of financial contagion: Evidence from the Central and Eastern European markets", *International Review of Economics & Finance*, 20(4): 717-732.
- Tsai, I. C. (2014). "Spillover of fear: Evidence from the stock markets of five developed countries", *International Review of Financial Analysis*, 33, 281-288.

Uluslararası Arabuluculuğa Dair Değişen Yaklaşımlar ve Türkiye'nin Arabuluculuğun Dönüşümündeki Rolünün İncelenmesi

Changing Perspectives on International Mediation and Assesment of the Turkey's Role of the Transformation of Mediation

Sami KİRAZ^a

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi	
Başvuru	4 Şubat 2020
Kabul	18 Mayıs 2020
Online Gösterim	20 Kasım 2020
Makale Türü	Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler

Çatışma yönetimi,
Uluslararası arabuluculuk,
Çok aktörlü arabuluculuk,
Etkin arabuluculuk,
Türkiye

ARTICLE INFO

Article History	
Received	4 February 2020
Accepted	18 May 2020
Available Online	20 November 2020
Article Type	Research Article

Keywords

Conflict management,
International mediation,
Multi-actor mediation,
Effective mediation,
Turkey.

ÖZ

Bir çatışma yönetimi formu olarak uluslararası arabuluculuk, eski çağlardan bu yana yaygın biçimde kullanılan bir üçüncü taraf müdahalesidir. 21. yüzyılla birlikte, çatışmaların değişen nitelikleri, aktörlerin çeşitlenmesi ve artan uluslararası bilinç gibi nedenlerle uluslararası arabuluculuğa dair geleneksel yöntemler etkinliğini kaybetmeye başlamıştır. Bu süreçte, uluslararası arabuluculuk kuramsal ve kurumsal bazda yeniden ele alınmış ve başta çok aktörlü arabuluculuk olmak üzere, yeni yaklaşımlar, uluslararası arabuluculuğa dahil edilmiştir. Bu çalışmada, değişen arabuluculuk anlayışı incelenmekte ve bu süreçte Türkiye'nin yeni yaklaşımların kurumsal düzenlemelere dahil edilmesindeki rolü analiz edilmektedir. Çalışma, Türkiye'nin bölgesel ve küresel çapta etkin arabuluculuğun kurumsallaşması hususunda önemli bir etkiye sahip olduğunu ileri sürmektedir.

ABSTRACT

International mediation as a form of conflict management is a third-party intervention that has been widely used since ancient times. With the 21st century, traditional methods of international mediation began to lose their effectiveness due to reasons such as changing characteristics of conflicts, diversification of actors and increased international awareness. In this process, international mediation is reconsidered on a theoretical and institutional basis and new approaches, especially multi-actor mediation, are included in international mediation. In this study, the changing concept of mediation is examined and the role of Turkey in including new approach into institutional arrangements in this process is analyzed. The study argues that Turkey has a significant impact on institutionalization of effective mediation processes in regional and global scale.

1. Giriş

Çatışmalar ve savaşlar, uluslararası politikanın en somut gerçekliklerinden birisi olarak eski çağlardan bu yana varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Çatışmaların durdurulması, çatışan aktörlerin uzlaştırılması gibi amaçlarla üçüncü tarafların çatışmalara dahil olması da aynı şekilde var olan bir diğer durumdur. Uluslararası İlişkiler, meselenin iki tarafını da içeren; bir taraftan çatışma ve savaşların neden ve nasıl ortaya çıktıklarını, diğer taraftan da nasıl önlenebileceğini inceleyen bir disiplindir. Bu bağlamda, uluslararası arabuluculuk gibi geleneksel bir üçüncü taraf müdahalesi, Uluslararası İlişkiler'in çalışma alanlarından birisini oluşturmaktadır.

Uluslararası arabuluculuk bir çatışma yönetimi metodu olarak, üçüncü tarafların sıklıkla başvurduğu ve her geçen gün kullanım alanı daha da artan bir yöntem olarak ön plana çıkmaktadır. Ancak bilhassa 21. yüzyılla birlikte, çatışmaların niteliğinde yaşanan dönüşümler ve çatışmaların olumsuz etkilerinin bölgesel ve küresel çapta muazzam ölçüde genişlemesi, uluslararası arabuluculukta yeni bakış açılarının geliştirilmesini gerekli kılmıştır. Öncelikle, arabuluculukla ulaşılmaya çalışılan hedefin, şiddetin sonlandırılmasından, çatışmaları doğuran etmenlerin çözümlenmesine doğru evrilmesi, geleneksel anlayışı değiştirmeye zorlamıştır. Bununla birlikte, uluslararası ve bölgesel örgütlerin, sivil toplum kuruluşlarının, etkin ve itibarlı isimlerin arabuluculuk

^a Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, Çorum, E-Posta: samikiraz@hitit.edu.tr ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6987-9856

△ Yazar(lar) bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Akdeniz İİBF Dergisi sorumlu değildir.

faaliyetlerinde daha görünür olmaları da arabuluculuğu gerçekleştirecek aktörlerde bir genişlemeyi ve nihayetinde “çok aktörlü arabuluculuk” olarak tabir edilen yeni bir anlayışı ortaya çıkarmıştır.

Uluslararası arabuluculukla ilgili ortaya çıkan yeni eğilimler ise iki boyuttan sürdürülmektedir: arabuluculuk literatürü ve arabuluculuğun kurumsal olarak geliştirilmesi. Türkiye, bu noktada 2010 yılından itibaren dış politikasında “uyuşmazlıkların çözümü ve uluslararası arabuluculuk” başlığına özel bir önem vererek, arabuluculuğun kurumsal gelişimine katkı sağlayan aktörlerden birisi haline gelmiştir. Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ve İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) gibi uluslararası ve bölgesel örgütlerde konu ile ilgili farkındalık yaratmak ve değişen koşullar hakkında olası arabulucu aktörlerin kapasitelerini geliştirmek gibi bir misyon belirleyen Türkiye, yoğun bir mesai yapmaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı da değişen uluslararası arabuluculuk anlayışını hem literatür hem de uygulayıcı aktörler üzerinden analiz etmektir. Ayrıca, bu hususta öncü bir rol oynadığı iddiasındaki Türkiye'nin, yürüttüğü faaliyetleriyle dönüşen uluslararası arabuluculuk anlayışını ne ölçüde kurumsal düzenlemelere dahil edebildiğinin test edilmesi çalışmanın bir diğeri amacı olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte, Türkiye'nin arabuluculuk konusunda sahadaki etkinliği ya da başarı ve başarısızlık değerlendirmesi çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.¹

Çalışmanın belirlenen amaçları ve araştırma soruları bağlamında çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır. Öncelikle uluslararası arabuluculuğun temel eserlerden genel esasları incelenecek ve daha sonra değişen arabuluculuk anlayışı güncel literatür üzerinden tartışılacaktır. İkinci ana bölümde uluslararası arabuluculuk alanında Türkiye ele alınacak ve bu inceleme de iki boyutlu olarak yürütülecektir. İlk olarak, Türkiye'nin sahadaki arabuluculuk faaliyetleri tarihsel çerçeveden niceliksiz olarak değerlendirilecektir. Daha sonra da Türkiye'nin 2010 yılı itibarıyla uluslararası arabuluculuğun aktörleri nezdinde giriştiği farkındalık yaratma ve yöntemi yaygınlaştırma faaliyetleri, Dışişleri Bakanlığı beyanlarına bağlı kalarak resmi söylem üzerinden tartışılacaktır. Çalışma, Türkiye'nin arabuluculuğun kurumsallaştırılması faaliyetlerinin değişen uluslararası arabuluculuk anlayışının temel vurgularına bağlı kalarak gerçekleştirildiğine dair değerlendirmelerle birlikte tamamlanacaktır.

2. Uluslararası Arabuluculuk

Uluslararası İlişkiler disiplinin ortaya çıkmasında etkili olan ve disiplinin ana amacını oluşturan temel husus, uluslararası politikanın aktörleri arasında cereyan eden çatışmaların nasıl önlenebileceği olmuştur. Bilhassa Birinci Dünya

Savaşı'nın yarattığı yıkıcı etkiler, akademik alanda bu meselenin sistematik bir biçimde ele alınmasına ve nihayetinde de disiplinin özerk bir alan olarak kurulmasına yol açmıştır. Başlangıçta uluslararası ilişkiler kuramlarının başlıca sorunsalını oluşturan savaşlar nasıl önlenir meselesi, zaman içerisinde alt disiplinlerin ortaya çıkmasıyla daha geniş bir çerçeveden ele alınmaya başlanmıştır. Özellikle çatışma yönetimi veya barış çalışmaları gibi alanlarda bu mesele merkeze alınmış ve pek çok araştırmacı bu hususta kuramsal ve ampirik çalışmalar yapmak suretiyle literatüre katkı vermişlerdir.

Çatışma yönetimi literatürünü ve yöntemlerini incelemeye geçmeden önce “çatışma yönetimi” kavramı ile ne kastedildiğinin açıklanması gerekmektedir. Bu bağlamda, çatışma yönetimi “potansiyel veya gerçek bir çatışma durumunu azaltmak, çözmek ya da dönüştürmek amacıyla örgütlü, diyalog-temelli ve partizan olmayan bir üçüncü tarafın (arabuluculuk, kolaylaştırıcılık, uzlaştırıcılık, danışmanlık, barışı koruma ve tahkim) ya da çatışan tarafların çatışmaya müdahaleleri ve bu süreçte kullandıkları yöntemlerin bütünü” olarak tanımlanabilir (Akyeşilmen, 2014:33). Bu tanımdan çıkan temel sonuç ise çatışma yönetiminin, çatışmalarla ilgili bütün süreçleri, çatışan ya da çatışmaya müdahalede bulunan bütün aktörleri ve süreç içerisinde kullanılan bütün araç ve yöntemleri içerdiğidir. Dolayısıyla, çatışma yönetiminin son derece kapsamlı ve kapsayıcı bir çalışma alanı olduğundan bahsedilebilir.

Uluslararası arabuluculuk da esasında çatışma yönetimi yöntemlerinden bir tanesidir. Ortaya çıkışı, ilk çatışmaların yaşandığı eski çağlara dayanan arabuluculuk, bilinen ve en fazla başvurulan yöntemlerden birisi olmasıyla diğer yöntemlerden farklılaşmaktadır. “Bir üçüncü tarafın zor kullanmadan iki veya daha fazla çatışan tarafın çözüm bulmasına yardımcı olduğu bir çatışma yönetimi biçimi” (Kleiboer, 1996:360) olarak tanımlanan uluslararası arabuluculuğun araştırmalarda yer bulması ise uzun bir geçmişe sahip değildir. Uluslararası arabuluculukla ilgili öncü metinler Young (1967), Burton (1969) ve Stenelo (1972) gibi isimler tarafından hazırlanmış, literatürün genişlemesi ise 1980'li² ve 1990'lı³ yıllarda mümkün olmuştur. 21. yüzyılın ilk on yılında⁴ devam eden genişleme, ikinci on yılla⁵ birlikte çeşitlenmeye ve derinleşmeye başlamıştır. Günümüzde son derece geniş bir literatüre sahip olan uluslararası arabuluculuk, yeni yöntemlerin ve kuramların da eklenmesiyle üzerinde önemli tartışmaların olduğu bir çalışma alanına dönüşmüştür. Bu bölümde, uluslararası arabuluculuğun mevcut literatür üzerinden genel bir incelemesi yapılarak 21. yüzyıla birlikte değişen doğası üzerinde durulacaktır.

¹ Türkiye'nin sahadaki arabuluculuk faaliyetlerine dair değerlendirmeler için ayrıca bkz. (Eralp, 2016); (Sazak and Woods, 2017:93-106); (Parlar Dal, 2018: 2291-2314)

² 1980'li yıllara dair literatür hakkında bkz. (Rubin, 1981); (Smith, 1985:363-372); (Stein, 1985:331-347); (Wall, 1981:157-180); (Zartman ve Touval, 1985:27-45); (Raymond ve Kegley, 1985:33-51); (Moore, 1987); (Mitchell ve Webb, 1988); (Bercovitch, 1984); (Assefa, 1987).

³ 1990'lı yıllara dair literatür hakkında bkz. (Bercovitch, 1991:17-30); (Jabri, 1990); (Princen, 1992); (Raymond, 1994:24-42); (Bercovitch ve Rubin, 1992).

⁴ 2000'li yıllara dair literatür hakkında bkz. (Beardsley, 2008:723-740); (Bercovitch ve Gartner, 2009); (Greig ve Regan, 2008:759-781); (Kydd, 2006:449-462); (Rauchhaus, 2006:2047-241); (Sisk, 2009); (Svensson, 2007:229-248); (Wall, Stark ve Standifer, 2001:370-391).

⁵ 2010'lu yıllara dair literatür hakkında bkz. (Beardsley, 2011); (Beber, 2012:397-424); (Gent and Shannon, 2011:124-144); (Hansen, 2012:237-263); (Heemsbergen and Siniver, 2011:1169-1190); (Vukovic, 2015); (Iji, 2017:83-100); (Vukovic, 2015); (Vukovic, 2019:76-83); (Rocha, 2019:101-107).

2.1. Uluslararası Arabuluculuğun Temel Esasları

Uluslararası arabuluculukla ilgili ayrıntılı analize geçmeden önce, uluslararası arabuluculuğun diğer çatışma yönetimi yöntemlerinden ayrıldığı noktalar üzerinde durmak gerekmektedir. Arabuluculuğun diğer yöntemlerden en temel farklarından birisi çatışmaların çözümü için kuvvet kullanılmamasıdır. Dolayısıyla arabuluculuk, asker konuşlandırma, yaptırım uygulama, ceza ve ödül teşvikleri gibi çeşitli yöntemler içeren barış koruma ya da diğer çatışma yönetimi türlerinden ayrılmaktadır (Beber, 2012:400). Arabuluculuk aynı zamanda hakemlikten de farklıdır. Özünde bir siyasi süreç olan arabuluculukta önceden taahhütler ya da yargısal bir yapı söz konusu değildir. Tarafların kabulüne dayanan arabuluculuk, açık uçlu ve sonuçları belli olmayan bir çatışma yönetimidir (Touval and Zartman, 1985:7).

Uluslararası arabuluculukla ilgili çalışmalar erken dönemlerden itibaren genellikle nasıl başarılı bir arabuluculuk yapılabileceğini tartışmıştır. Kleiboer (1996), bu bağlamda çalışmaları üç gruba ayırmaktadır. Birinci grupta, Assefa (1987) gibi arabuluculuğu başarı ya da başarısızlık değerlendirmesine tabi tutmadan inceleyen çalışmalar gelmektedir ki Kleiboer bu tarz çalışmaların karşılaştırmalı analizlerde sorun teşkil ettiğini savunmaktadır. İkincisi, başarılı arabuluculuk müdahaleleri için kendi kriterlerini ortaya koyan çalışmalardır. Ancak bu çalışmalarda da sorunlu olan taraf, belirlenen kriterlerin (beş gün içerisinde arabuluculuk teklifinin kabul edilmesi gibi) uluslararası diplomasinin karmaşıklığıyla uyumlu olmaması ya da başarılı olarak kabul edilen çıktılarının (ateşkes, kısmi çözüm ya da kesin çözüm gibi) farklı ama yine de başarılı sonuçları dışında bırakmasıdır. Üçüncü grup çalışmalar ise Kleiboer'e göre hedef odaklı yaklaşımlardır. Bu çalışmalarda başarı, arabulucunun ya da çatışan tarafların başlangıç hedeflerine ulaşılmasıyla eş tutulmaktadır. Ancak bu yaklaşım da eleştiriden muaf değildir. Özellikle hangi aktörün ve hangi hedefin dikkate alınacağı, objektif değerlendirmenin önündeki en temel engel olarak görülmektedir. Sonuç olarak mevcut literatürün, hangi uluslararası arabuluculuk türü daha başarılıdır sorusuna genel geçer bir cevap veremediğini belirten Kleiboer (1996:361-362), çalışmasında detaylı bir inceleme yapmaktadır.

Uluslararası arabuluculuk literatürünün dört farklı düzeyden başarı koşullarını açıkladığını belirten Kleiboer, bunları şu şekilde sıralamaktadır: (1) çatışmanın niteliği; (2) çatışmanın tarafları ve ilişkileri; (3) arabulucunun özellikleri; (4) uluslararası koşullar (1996:362-374). Çatışmanın niteliği ile doğru zamanda yapılacak arabuluculuk, çatışmanın yoğunluk düzeyi ve çatışmaya yol açan meselenin doğası kastedilmektedir. Çatışmanın taraflarının niteliği ise aktörlerin kim olduklarının belli olması, tarafların temsil ettikleri grupla uyum içerisinde olmaları, siyasi rejimleri, arabuluculuğu kabul etme motivasyonları, aralarındaki önceki ve mevcut ilişkileri ve güç dağılımı gibi hususlara bağlı olarak analizin konusu olmaktadır. Arabulucunun taraflı ya da tarafsız olması, taraflar üzerindeki nüfuzu ve itibarı da başarı şansını arttırabilen ya da düşürebilen unsurlardandır. Son olarak çatışmaya yönelik oluşan uluslararası bağlam da bir arabuluculuğun başarı şansını etkileyen unsurlardan bir tanesidir.

Arabuluculuğun başarılı olma potansiyeli ile arabulucunun kullandığı yöntemler ve stratejilerin de ilişkili olduğu sıklıkla kabul edilmektedir. Bercovitch, Anagnoson ve Wille'nin çalışmalarında aktif arabuluculuk stratejilerinin uluslararası arabuluculukta daha etkin sonuçlar doğurduğu iddia edilmektedir (1991:16). Bu bağlamda, yaygın kabule göre arabuluculuk rollerinin üçe ayrıldığı belirtilmelidir: arabulucunun yalnızca tarafların mesajlarını birbirine ilettiği "iletişimci" rolü; arabulucunun yenilikçi bir tarzda meseleyi ele alarak taraflara çözüm için formül ürettiği "düzenleyici" rolü; tarafların bir çözüme ulaşmaları için çatışmayı manipüle ederek sonuçlar üzerinde yönlendirmeye gittiği "manipülör" rolü (Touval and Zartman, 1985:10-12).

Literatürde arabuluculuğun başarı koşulları arasında sıklıkla tartışılara konu olan bir diğer husus ise arabulucunun çatışan taraflara yönelik eğilimleridir. Arabulucunun tarafsız ya da bir tarafa meyilli olmasının arabuluculuğun başarısındaki etkisi çalışmalarda tartışılmaktadır. Tarafsız ya da önyargısız bir arabuluculuğun daha etkin sonuçlar yarattığını savunan Beber, çatışan tarafların sürecin sonunda ortaya çıkacak sonucun tarafsız olan arabulucuyu ilgilendirmediğini bilmeleri nedeniyle arabulucunun elindeki özel ve çatışmayla ilgili bilgiyi güvenilir bir biçimde iletebileceğini iddia etmektedir. Bu durum bir tarafın beklentilerine göre anlaşmayı dizayn etmeye çalışan önyargılı arabulucu için geçerli olamayacaktır (Beber, 2012:400). Vukovic ise arabulucu önyargılarını ikiye ayırarak açıklamalarını yapmaktadır. İlk önyargı türü arabulucunun sonuca yönelik önyargısıdır. Arabulucunun sonuç yanlılığı Vukovic'e göre (2015:12) "pazarlık dinamikleri açısından ciddi bir sorun kaynağı olarak görülebilir, çünkü tartışmalı taraflar için olası sonuçların aralığını azaltır. Bununla birlikte, bu önyargı süreç için daha yüksek derecede öngörülebilirlik ve taraflar için bir yön duygusu" yaratır. Bir diğer önyargı türü ise çatışan taraflara yöneliktir. Geleneksel literatüre göre arabuluculuk esaslarıyla aykırılık gösteren bu yanlılığın bazı durumlarda başarılı arabuluculuk için etkin bir araç olduğunu savunan Vukovic, özellikle taraflar arasında bariz bir güç farkı olduğunda bu yanlılığın işe yarayabileceğini savunmaktadır (2015:13). Yanlı olduğu bilinen bir arabulucunun diğer aktör tarafından kabul edilmesi, genellikle arabulucudan sağlanabilecek tavizler ve daha güçlü olan çatışmacı tarafla denk ilişkiler kurabilme ihtimali söz konusu olduğunda kabul edilebilmektedir (Touval ve Zartman, 2006:433).

Uluslararası arabuluculuk ve başarı ihtimali ile ilgili olarak çalışmalarda gözlenen ayrışmaların incelenmesinden sonra, bir arabuluculuğun temel esaslarının, arabuluculuk sürecinin ve olası sonuçlarının da yaygın kabullere göre değerlendirilmesi, meselenin kapsamlı analizi için faydalı olacaktır. Bu bağlamda, ilk olarak çatışan tarafların ve arabuluculuk yapacak aktörün bu süreçte katılmasındaki güdüler ele alınabilir. Bilhassa çatışan tarafların arabuluculuğu kabul etme motivasyonları sürecin gidişatında önemli bir değişkendir. Buna göre, çatışmacı aktörler esas olarak "karşılıklı zarar çıkmazına" girdiklerinde arabuluculuğa başvururlar. Karşılıklı zarar çıkmazı, çatışmanın taraflara sürekli olarak yeni maliyetler yüklediği ve bu durumun sürdürülmesinin yaratacağı zararlardan kaçınma evresi olarak tanımlanabilir. Zartman, bu evreyi çatışmanın olgunluğu olarak da görmekte ve

arabuluculuk için ideal zamanlama kabul etmektedir (2008:2323). Beardsley, 2011 yılında yaptığı çalışmada bu yaklaşımı destekleyerek geliştirmiştir. Beardsley'e göre arabuluculuk, çatışmanın yoğunluğu yüksek olduğunda, etnik bir boyuta sahip olduğunda, rakipler arası güç dağılımının yakın olduğunda ve çatışma uzadığında daha mümkündür (2011:21). Bu durumların her biri tarafları karşılıklı zarar çıkmazına sokan gelişmeler olarak görülmektedir.

Çatışan tarafların arabuluculuğu kabul etmelerinin altında yatan bir diğer etmen de arabulucunun itibarı ve geçmiş başarılarıdır (Greig ve Regan, 2008:760). Bunun dışında, bazı durumlarda çatışan aktörlerin aldatıcı bir şekilde zaman kazanmak ve pozisyonunu güçlendirmek için de arabuluculuğu kabul ettikleri görülmektedir. Bir üçüncü taraf aracılığıyla çıkarlarını sağlayabileceğine inanan aktörler böylesi bir yola başvurabilmektedir (Richmond, 1998:710). Diğer önemli güdüler ise, arabulucunun reddedilmesi sonucunda muhtemel arabulucu ile ilişkilerin bozulması ihtimali ile arabulucudan sağlanabilecek tavizler şeklinde özetlenebilir (Kleiboer, 1996:366-367).

Arabuluculuk yapan aktörün motivasyon kaynağı da aynı şekilde sürecin devamında önemli etkiler doğurmaktadır. Bu konuda literatür büyük ölçüde benzeşmekte, arabulucunun bu süreçten sağlayacağı çıkarların temel motivasyon kaynağı olduğu savunulmaktadır. Ancak çıkarlar arasında bir sınıflandırma söz konusu olmakta; münferit ve kolektif çıkar ayrımına gidilmektedir. Buna göre kolektif çıkar, daha istikrarlı bir uluslararası sistem, silahlı mücadelenin yaratacağı yıkımların önlenmesi gibi herkesin yararına olan durumları ifade etmektedir. Münferit çıkar ise daha geniş bir çerçeveden ele alınmaktadır. Arabulucunun çatışmadan doğrudan ya da dolaylı olarak etkileniyor olması, girişimde bulunma ihtimalini arttırmaktadır (Greig ve Regan, 2008:773).

Arabuluculuk yukarıda bahsedilen motivasyon kaynaklarından birisiyle başlatıldıktan sonra süreç, çeşitli arabuluculuk yaklaşımlarıyla yürütülmektedir. Bunlardan ilki, arabulucunun çatışma ve çatışmanın aktörleriyle ilgili sahip olduğu bilgiler ve bu bilgilerin arabuluculuk sürecinde kullanılmasıdır. Çatışan tarafların maliyetlerinin düşürülmesinin yanı sıra çatışmanın hangi evrede olduğu ya da hangi tarafın kazanmaya daha yakın olduğu gibi bilgiler sayesinde çatışmaya uygun bir çözümün geliştirilmesi mümkün olabilmektedir (Savun, 2008:30). Bir diğer yaklaşım türü yukarıda tartışmalarıyla birlikte yer verildiği üzere arabulucunun taraflara ya da olası sonuçlara yönelik önyargılarıyla ya da önyargısız bir biçimde hareket etmesidir.

Arabulucunun bilgi sağlayarak ya da taraflı ve tarafsız bir şekilde sürece yaklaşmasından farklı bir strateji de silahlı çatışmaları sonlandırmak adına daha "tesirli" bir arabuluculuk yürütülmesidir. Bu yaklaşımda arabulucu ödül ya da tehdit temelli bir strateji yürüterek esasında zor kullanmaksızın yapılacak olan arabuluculuk tanımını bir miktar genişletmektedir. Sisk (2009) tarafından yapılan çalışmada tesirli arabuluculuğun tarafları barış anlaşması imzalamaya daha fazla yönlendirdiği tartışılmaktadır. Arabulucunun nüfuz ya da gücünü kullanmak suretiyle tarafları barış anlaşmasına yönlendirmesinin, çatışmaların özünde yer alan psiko-politik temelleri ortadan kaldırmayacağı için uzun ömürlü olmayacağı şeklinde

önemli eleştiriler de söz konusudur. Dolayısıyla, arabulucunun yaklaşımının temelinde tarafların birbirlerine yönelik hasmane tutumlarının değiştirilmesinin olması gerektiği literatürdeki bir diğer önemli bakış açısını yansıtmaktadır (Duursma, 2014:90).

2.2. Uluslararası Arabuluculuğun Değişen Doğası

Arabuluculuk ile ulaşılmaya çalışılan temel hedefler çatışmaların sonlanması, tarafların çözüm için bir araya getirilmesi, çözüme rehberlik edilmesi ve nihayetinde barışın sağlanması şeklinde özetlenebilir. Ancak mevcut arabuluculuk yaklaşımları ve bunların sonuçları zaman içerisinde gerek arabuluculuk motivasyonlarından, gerek aktörlerin niyetlerinden ve gerek çatışmaların niteliğinde yaşanan dönüşümlerden kaynaklı olarak yetersiz kalmaya başlamıştır. Sonuç olarak da hem literatürde hem de uygulamada yeni yaklaşımlarla arabuluculuğun doğasında değişimlerin ortaya çıkması söz konusu olmuştur. Çalışmanın bu bölümünde arabuluculuk yaklaşımlarındaki eksiklikler ve yeni arayışlar güncel literatür üzerinden incelenecektir.

21. yüzyıla birlikte uluslararası çatışmaların ciddi bir dönüşüm geçirdiği iddiaları sürekli olarak gündeme taşınmaktadır. Bu değişim, hakim arabuluculuk anlayışının çatışmalara müdahalede yetersiz kalması ve bilinen arabuluculuk stratejilerinin sonuç almada etkin olamaması durumunu yaratmıştır. Halihazırda Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile katı ittifak sistemleri marifetiyle kurulmuş güçler dengesinin yarattığı görece güvenlik ortamının artık var olmayışına bir de uluslararası siyasete etki eden devlet dışı silahlı aktörlerin sayısındaki artış eklenmiş ve küresel çapta bir çatışma hali ortaya çıkmıştır (Kaldor, 2012). Bununla birlikte, 2000'li yıllarda terör örgütlerinin, uluslararası suç örgütlerinin, paramiliter grupların kaynak mücadelelerinde en az devletler kadar görünür olarak çatışmaların eşit bir tarafı haline gelmeleri de çatışmaların yapısında önemli değişimler yaşanmasını beraberinde getirmiştir (Rocha, 2019:102). Bu aktörlerin böylesi bir pozisyona gelmeleri ise arabulucular için hassas bir durum ortaya çıkartmıştır. Müzakerelerin hangi aktörlerle yapılacağı ve bu grupların meşruiyeti önemli soru işaretleri olmuştur. Zartman ve Alfredson (2010) tarafından "taktik sorunu" olarak adlandırılan söz konusu grupların müzakere ya da çatışma kararına yönelik karar verememe sorunları da etkin arabuluculuğun önündeki engellerden bir diğerini oluşturmuştur.

Rocha, söz konusu bu sorunların, arabuluculuk için önemli kriterlerden olan çatışmanın olgunluğu ve uygun zamanda müdahale kriterine "tartışılabilirlik" nüansının eklenmesine neden olduğunu iddia etmektedir. Tartışılabilirlik konseptiyle Rocha (2019:102), "belirli bir çatışan aktörün içerisindeki yeterli çoğunlukta bir kitlenin, müzakereleri, meşru ve başarılı sonuçlara ulaşmak için daha iyi bir seçenek olarak değerlendirmesi durumu" olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla, başarılı bir arabuluculuk için tarafların tartışılabilirliğine geçmiş olmaları önemli bir koşul olarak ortaya çıkmaktadır.

Varolan arabuluculuk yaklaşımlarına getirilen temel eleştirilerden bir tanesi de arabuluculukla elde edilen barışın süreklilik arz etmemesidir. Beardsley (2008) tarafından yapılan bir çalışmada, arabuluculuğun yalnızca kısa vadeli sonuç almada etkin bir yöntem olduğu ve elde edilen barışın

uzun vadede sürdürülemez olduğu tartışılmaktadır. Beardsley, 1918-2001 yılları arasındaki uluslararası çatışmalar üzerinden yapılan nicel bir değerlendirme neticesinde, üçüncü tarafların geçici teşviklerinin ortadan kalkması ile çatışmaların yeniden yaşandığını ortaya koymaktadır (2008:723-724). Aynı şekilde Werner ve Yuen de bilhassa arabulucunun güçlü yönlendirmeleri neticesinde barışın sağlandığı çatışmaların, aktörlerin anlaşma ile belirlenen koşullardan daha fazlasını elde edebileceklerine inandıkları anda yeniden yaşandığını göstermektedir. Tehdit ya da ödül gibi gerekçelerle sonlanan çatışmaların doğal bir durum yaratmaması ilk fırsatta çatışmaların tekrarlamasına yol açmaktadır (2005:269-271).

Barışın uzun vadeli olamamasının yanı sıra elde edilen barışın içeriği ve koşulları ne derece yansıttığı da eleştirilen bir diğer husustur. Bu konudaki öncü araştırmacılar olan Svensson (2007), var olan iki tür arabulucudan (pür ve tesirli/güçlü), tesirli arabulucunun barışa, pür arabulucunun ise adil çözümlere ulaşmak konusunda daha etkin olduğunu iddia etmektedir. Bu noktada tesirli arabulucu ile büyük bir güç, sömürge gücü veya komşu devletin arabuluculuğu; pür arabulucu ile uluslararası, bölgesel veya sivil toplum örgütlerinden bireylerin temsilcisi olduğu bir arabuluculuk kast edilmektedir (2007:230-231). Svensson'a göre her ne kadar iki tür de çeşitli avantajlar barındırsa da olması gereken iki türün kombinasyonudur. Böylelikle elde edilecek barışın, çatışmanın askeri, siyasi ve teritoryal boyutlarını düzenlemesi mümkün olacaktır (2007:244).

Svensson'un arabuluculuk türlerinin sentezlenmesi önerisi ile birlikte arabulucunun amaçlarında da bir dönüşümün gerçekleşmesi gerektiğine yönelik tartışmalar bulunmaktadır. Geleneksel anlayışa göre şiddetin sonlanması yani çatışmanın çözülmesi temel amaçken; yeni yaklaşımlar, çatışmaları ortaya çıkartan dinamiklerin ortadan kaldırılması hedefiyle çatışmaların yönetilmesi gerektiğini iddia etmektedir. Buna göre barış süreci yalnızca diplomatlarla değil, toplumun tüm katmanlarının dahil edildiği müzakerelerle yürütülmeli ve çatışmaların temellerine inilmelidir (Chataway, 1998:283-284). Bu süreçte en temel etmen ise karşılıklı iletişimin güçlendirilerek, elde edilecek barışın çatışmanın temellerini ortadan kaldıracak şekilde dizayn edilmesidir (Lederach, 2005:77-78).

Değişen çatışma koşulları ve arabuluculuk anlayışı, arabuluculuğun tarafları üzerinde de bir takım yeniliklerin yaşanmasını beraberinde getirmiştir. Buna göre, arabuluculuk tek bir aktörün tekelinde yürütülecek bir faaliyetin ötesine geçmiştir. Vukovic'e göre (2015:38-39) mevcut çatışmalara artık "çok aktörlü arabuluculuk" olarak adlandırılan yeni arabuluculuk yöntemiyle müdahale edilebilir. Bu yöntemin temelinde ise büyük ölçüde çatışmaların değişen nitelikleri yatmaktadır. Bilhassa 2000'li yıllarda yaşanan çatışmalar iki taraflı olmanın çok ötesine geçmiştir. Pek çok çatışmada çatışanlar bir ya da daha fazla yabancı devletten resmi ya da gayri resmi yardım almakta, bu durum da çatışmaları uluslararasılaştırmaktadır. Böylesi durumlar, çatışmaların çok daha uzun sürmesine, çatışan tarafların karşılıklı zarar çıkmasını hissedememelerine ve dolayısıyla çatışmaların yönetilmesinde engellere yol açmaktadır (Vukovic, 2015:39; Cunningham, 2010:115-127). Bununla birlikte, uluslararasılaşan meselelerin artan görünürlüğü, barış

görüşmelerinin başlatılmasında etkili olmaktadır. Dolayısıyla çatışmaların değişen nitelikleri arabuluculuk başta olmak üzere çatışma yönetimi yöntemlerinin sıklıkla kullanılmasına yol açmaktadır.

Bu süreçte arabuluculuğun devlet tekelinden hızla uzaklaştığı da gözlenmektedir. Arabuluculuk faaliyetleri giderek uluslararası ve bölgesel kuruluşlar, sivil toplum kuruluşları, yerel aktörler ve seçkin kişiler tarafından da yürütülen bir alan haline gelmektedir (Vukovic, 2015:39). Bu noktada, birden fazla üçüncü tarafça yapılan arabuluculuk "çok aktörlü arabuluculuk" olarak tanımlanmaktadır (Crocker, Hampson ve Aalk, 1999:9). Çok aktörlü arabuluculuk çatışma süresince sıralı bir biçimde olabileceği gibi farklı arabulucuların değişik kurumsal temellerde çatışmalara dahil olduğu eşzamanlı bir biçimde de olabilir (Crocker, Hampson ve Aalk, 1999:9). Birden fazla üçüncü taraf, çatışmaya müdahale etmek suretiyle arabulucu çözümünün gerçekleşmesine katkı sağlayabilir. Ayrıca farklı arabulucuların sürece dahil olması, sürecin uluslararası meşruiyetini artıracığı için çatışan taraflarca da arzu edilen bir durum yaratılabilir. Çatışan taraflarca daha dengeli olarak algılanacak olan süreç, aynı zamanda arabulucu ekibinin genişlemesi sayesinde çatışan tarafların gerekli gördüğü daha detaylı meselelerin de dahil edilmesiyle arabuluculuğun daha kapsamlı bir faaliyet içermesini sağlayacaktır (Vukovic, 2019:76-77).

Ancak bu avantajların ortaya çıkması arabulucunun faaliyetlerinin çatışma ve anlaşmazlığı gidermek adına gerekli düzenlemeleri sağlamasına ve arabulucular arasında eşgüdüllülüğün yaratılmasıyla mümkün olacaktır. Arabulucu ekibi içerisinde çatışmaya dair ortak bir anlayışın kurulamaması süreci daha da zora sokacağından, bu konuda gereken çalışmalar yapılmalıdır. Dolayısıyla, işbirliği ruhu ve etkin koordinasyon mekanizmalarının kurulması çok aktörlü arabuluculuğun temel koşullarını oluşturmaktadır (Vukovic, 2019:77).

Sonuç olarak, çatışma yönetiminin geleneksel ve en yaygın biçimde kullanılan yöntemi olan uluslararası arabuluculuk, bilhassa 21. yüzyılla birlikte, yeni bir evreye geçmiştir. Bu süreçte geleneksel yöntemler, hem çatışmalarda hem de aktörlerde yaşanan değişimlerle birlikte yetersiz kalmaya başlamış ve yeni çalışmalarla bu eksiklik giderilmeye çalışılmıştır. Bu süreçte, arabuluculuğun motivasyon kaynakları, kullanılan araçlar ve yöntemler, kurumsal yapısı ve nihayetinde amaçlarında keskin dönüşümler söz konusu olmuştur. Bununla birlikte, söz konusu dönüşümün iki boyutu olduğu da gözden kaçırılmamalıdır. Birinci boyut, dönüşümün öncülüğünü yapan ve yapmaya devam eden konuyla ilgili araştırmacılar ve yayınlardır. İkinci boyut ise, bu dönüşümü uygulama noktasında hayata geçirecek olan aktörlerdir. Bu meselede genel bir değerlendirme yapıldığında ise bilhassa BM'nin, sonraki bölümde de inceleneceği üzere, çatı uluslararası örgüt olarak, yeni koşulların ve beklentilerin arabuluculuğa dahil edilmesine yönelik önemli faaliyetlerin merkezi olduğu görülmektedir. Bu dönüşümün başta BM, daha sonra da diğer uluslararası ve bölgesel örgütlerin gündemine girmesinde öncülük eden aktörlerden birisi ise Türkiye'dir. Bu bağlamda, çalışmanın sonraki bölümünde, uygulayıcı aktörlerin arabuluculuğun kurumsallaştırılması faaliyetlerine dair örnek incelemesi

yapılacak ve Türkiye'nin güncel arabuluculuk mekanizmalarındaki rolü tartışılacaktır.

3. Uluslararası Arabuluculukta Türkiye

“Orta büyüklükte devlet”, “bölgesel güç” ya da “yükselen güç” şeklinde çeşitli devlet kategorilerine dahil edilen bir ülke olarak Türkiye, bilhassa 21. yüzyılla birlikte, önce bölgesinde daha sonra da küresel çapta etkileme kapasitesi yüksek bir aktör olabilmek gibi bir hedefle dış politika yürütmektedir. Bu dış politikanın öncelikli araçlarından bir tanesi ise uyumsuzlukların çözümü ve çatışma yönetiminde etkin bir aktör olmak olarak belirlenmiştir. Dışişleri Bakanlığı da bu hususta Türkiye'nin önceliğini gösterme adına internet sitesinde “dış politika konuları” başlığının altına birinci sıraya “uyumsuzlukların çözümü ve arabuluculuk” konusunu yerleştirmiştir (Dışişleri Bakanlığı, 01.01.2020). Bakanlık ifadesine göre Türkiye'nin meseleye bakışı şu şekildedir:

“Faal, donmuş, potansiyel çatışmaların yaşandığı, büyük insani kayıplara ilaveten, zorunlu göç, ekonomik yıkım, tarihi mirasın ve çevrenin mahvedilmesi gerçeğiyle yaşayan bir coğrafyadaki Türkiye, bunları gidermeyi uzun vadeli hedef olarak benimsemiştir. Bu çerçevede Türkiye, bölgesi ve ötesinde kalıcı barış, istikrar ve refah ortamının tesisi için uluslararası sorunların barışçıl çözüm yöntemlerinden biri olan arabuluculuk konusunda küresel ölçekte farkındalık ve kapasite yaratılması çalışmalarında öncü bir rol oynamaktadır.” (Dışişleri Bakanlığı, 02.01.2020)

Arabuluculuğu, yakın ve uzak çevredeki barış ve istikrarın tesis edilebilmesinin araçlarından birisi olarak gördüğünü ilan eden Türkiye, bu hususun etkin bir şekilde uygulanabilmesi içinse farkındalık ve kapasite artırımının gerekliliğini vurgulamaktadır. Çalışmanın bu bölümünde, Türkiye'nin bu gereklilik üzerinden yürüttüğü faaliyetler incelenecektir. Bu bağlamda, öncelikle Türkiye'nin arabuluculuk faaliyetleri tarihsel bağlam içerisinde ele alınacak; daha sonra da bu faaliyetlerde edinilen tecrübenin bir yansıması olarak kabul edilen arabuluculuk hakkında farkındalık yaratılmasına ve arabuluculuğun kurumsallaştırılmasına dair güncel çalışmaları, Bakanlık beyanlarına dayandırılarak aktarılacaktır. Nihayetinde, Türkiye'nin yaklaşımlarının değişen arabuluculuk anlayışıyla uygunluğu tartışılacaktır.

3.1. Türkiye'nin Sahadaki Arabuluculuk Faaliyetleri

Tarihsel bağlamda, Türkiye'nin arabuluculuk faaliyetlerinin, esasında çatışma yönetimi ve dış meselelere müdahale konseptiyle birlikte değerlendirilmesi yanlış olmayacaktır. Özünde bir üçüncü taraf müdahalesi olarak kabul edilen söz konusu faaliyetlerin tümü düşünüldüğünde, bilhassa Soğuk Savaş'ın sonlarına kadar, Türkiye'nin etkin bir üçüncü taraf olduğu iddia edilemez. Bu durumun temeli ise Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna ve devletin öncelikli stratejilerine kadar götürülebilir. Bir bağımsızlık mücadelesi neticesinde kurulan Türkiye, dış siyasetinde özellikle egemenlik hususunda ciddi bir hassasiyetle hareket etmiştir. Kendi egemenliğine yönelebilecek hareketleri kırımızı çizgi olarak belirleyen Türkiye, bunun karşılığında da diğer aktörlerin egemenliklerini ilgilendiren meselelerden uzak durmayı tercih etmiştir (Sazak ve Woods, 2017:94). Bu nedenle de Türkiye, kendisini doğrudan ilgilendirmeyen

konulara dahil olmamak gibi bir dış politika sürekliliğine sahip olmuştur.

Türkiye'nin arabuluculuk geçmişi incelendiğinde de bu sürekliliğin kendisini gösterdiği rahatlıkla gözlemlenebilmektedir. Soğuk Savaş boyunca Türkiye, yalnızca İran-İrak Savaşı (1980-1988) sırasında sınırlı bir arabuluculuk yürütmüştür. İki komşu ülkesinin giriştiği savaşta doğrudan ve dolaylı olarak zarar gören Türkiye, farklı düzeylerden taraflar arasındaki şiddetin son bulması adına faaliyetler yürütmüş ancak nihayetinde başarılı olamamıştır (Özdemirci, 2014). Soğuk Savaş sonrası dönemde ise arabuluculuk hususunda önemli gelişmeler yaşanmış, değişen uluslararası koşullar ve Türkiye'nin yakın çevresinde yaşanan çatışmalar, Türkiye'nin daha yoğun bir arabuluculuk sürecine girmesine yol açmıştır. 1990'lı yıllar ele alındığında, ön plana çıkan temel mesele Yugoslavya'nın dağılması sürecinde yaşanan çatışmalar olmuştur. Türkiye, Boşnaklar ve Hırvatlar arasında arabuluculuk yapmış ve 1994 tarihli antlaşmanın ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır (Parlar Dal, 2018:2305-2306). 1990'lı yıllar boyunca daha çok barış koruma faaliyetlerine katılan Türkiye, genellikle uluslararası kuruluşlarla birlikte hareket eden bir pozisyon benimsemiştir.

21. yüzyılın ilk on yılı ise Türkiye'nin arabuluculuk faaliyetlerinin en yoğun görüldüğü dönem olmuştur. Bu süreçte hem iç siyasette yaşanan dönüşüm hem de Türkiye'nin dış politikada daha aktif bir sürece girmesi, Türkiye'nin hem yakın hem de görece uzak çevresindeki çatışmalara daha yoğun bir katılımını beraberinde getirmiştir. Tablo 1'de de görüldüğü üzere 19 farklı çatışmada arabuluculuk girişiminde bulunan Türkiye, bu süreçte geleneksel stratejisi olan dış kaynaklı çatışmalara katılmama ilkesinden önemli ölçüde uzaklaşmıştır. Arabuluculuk girişimlerinin büyük çoğunluğu, komşu ülkelerde yaşanan çatışmalar olmakla birlikte, Türkiye eski Osmanlı bakiyesi bölgelerde de söz konusu faaliyetlerini yürütmüştür. Ayrıca Türkiye, yakın dönemin en önemli başarılı arabuluculuk etkinliği olan Filipinler çatışmasında da rol alarak müdahale coğrafyasını ciddi biçimde genişletmiştir. Filipinler barış süreci, ayrıca Türkiye'nin değişen arabuluculuk anlayışının kurumsallaştırılması çabalarının da önemli başlangıç noktalarından birisini oluşturmuştur. 1970'li yıllardan itibaren Mindanao bölgesinde devam eden silahlı çatışmaların durdurulması için yürütülen arabuluculuk sürecine katkı veren ülkelerden birisi olan Türkiye, Filipinler Hükümeti ile Moro İslami Kurtuluş Cephesi (MILF) ve Moro Ulusal Kurtuluş Cephesi (MNLF) arasında iki kanaldan yürütülen barış müzakerelerinde, Uluslararası Temas Grubu (ICG) ve İslam İşbirliği Teşkilatı Güney Filipinler Barış Komitesi (OIC-PCSP) içinde yer almıştır (Dışişleri Bakanlığı, 24.04.2020). Söz konusu barış süreci çok katmanlı olarak yürütülmüş; STK'lar, iş çevreleri, uluslararası ve bölgesel örgütler, bölge ülkeleri bu sürece katkı veren aktörlerden olmuştur. Ayrıca geniş katılımlı arabuluculuk ekibi sayesinde bütün anlaşmazlık nedenleri müzakere edilmiş ve nihayetinde bütün tarafları memnun edecek bir anlaşma hazırlanabilmiştir (Barnes, 2016:9.03). Bu süreç Türkiye'nin arabuluculuk tecrübesine önemli bir katkı sağlamış; bu sayede Türkiye, çok boyutlu ve çok aktörlü arabuluculuğun başarılı bir uygulamasında etkin aktörlerden birisi olmuştur.

Tablo 1
Türkiye'nin 2000-2010 Yılları Arasındaki Arabuluculuk Girişimleri

Çatışma	Tarih
Irak Krizi	2003
İsrail-Suriye	2003
Azerbaycan- Ermenistan	2004
Gürcistan-Acarya	2003
İsrail-Filistin	2005
Gürcistan-Abhazya	2005
Pakistan-İsrail	2005
Irak (Şii-Sünni)	2006
Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı-İran	2006
AB-İran	2007
İsrail-Hamas	2006
İsrail-Lübnan	2006
Lübnan Krizi	2007
Birleşik Krallık-İran	2007
Afganistan-Pakistan	2007
İsrail-Suriye	2008
Sırbistan-Bosna Hersek	2009
Hırvatistan-Bosna Hersek	2009
Filipinler-Moro İslami Kurtuluş Cephesi	2009

Kaynak: (Beriker, 2016:7)

2010 yılında itibaren yürütülen arabuluculuk faaliyetlerinde müdahale coğrafyasını bir miktar daha genişleten Türkiye, bilhassa Afrika'daki çatışmalarda etkin rol oynamaya çalışmıştır. Bu süreçte, İran (2010), Kırgızistan (2010), Filistin (2011), Sudan (2011), Eritre (2011), Somali (2013), Mynamar (2013), Mali (2013) ve Libya (2014) kaynaklı çatışmalarda arabuluculuk yürütmüştür (Beriker, 2016:21; Parlar Dal, 2018:2306). Bu arabuluculuk faaliyetlerinden özellikle Brezilya ile birlikte nükleer faaliyetleri nedeniyle yaptırımla karşılaşan İran'ın, bir anlaşmaya ikna edilmesi için yürütülen arabuluculuk oldukça önemli olmuştur. Türkiye, üçlü bir mekanizmanın içerisinde yer alarak nihayetinde Tahran Antlaşması'nın imzalanmasına yönelik katkı sağlamıştır (Dışişleri Bakanlığı, 26.04.2020). Dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, İran arabuluculuğu sırasındaki Türkiye'nin tavrını da sıklıkla vurguladığı bir makalesinde arabuluculukta başarı koşullarını açıklamış ve bu koşullar sayesinde Türkiye'nin etkin arabuluculuk rolünü vurgulamıştır. Buna göre, sahada başarılı arabuluculuk için arabulucunun sahip olması gereken nitelikler şunlardır: empati yapabilme, çözüme inanma, iyi hazırlanma, detaylara hakimiyet, öngörü sahibi olma, uluslararası koşulları anlama, dürüstlük, tarafsızlık, doğru zamanlama, kapsayıcı bir yaklaşım, yoğun diyalog, dışsal faktörleri kontrol altında tutma (Davutoğlu, 2013:83-90). Söz konusu ilkelerin önceki bölümde incelenen değişen arabuluculuk anlayışıyla gösterdiği paralellığe karşın, yakın dönemde, Türkiye arabuluculuk yapma konusunda etkinliğini yitirmeye başlamış ve son yıllarda kayda değer bir faaliyet yürütememiştir. Bu süreçte, Türkiye'nin başta Suriye olmak üzere komşu ülkeleriyle ve diğer Ortadoğu ülkeleriyle yaşadığı sorunlar, AB ve ABD ile ilişkilerde yaşanan gerginlikler ve artan güvenlik kaygıları nedeniyle daha fazla doğrudan ve tek taraflı müdahaleye başvurulması gibi gelişmeler yaşanmış ve bunlar da Türkiye'nin arabuluculuk noktasında sahada etkin roller oynamasının önündeki engeller olmuştur (Parlar Dal, 2018:2306). Bununla birlikte, Türkiye yeni dönemde arabuluculuk hususunda mesaisinde önceliği farkındalık yaratma, kapasite artırımı ve arabuluculuğun kurumsallaşması çalışmalarına vermeye başlamıştır. Sonraki başlıkta bu faaliyetler incelenecektir.

3.2. Türkiye'nin Uluslararası Arabuluculuğun Geliştirilmesine Yönelik Faaliyetleri

Önceki bölümde bahsedildiği üzere Türkiye, 21. yüzyılla birlikte arabuluculuk konusunda önemli bir atılım gerçekleştirmiş ve çok sayıda çatışmada arabuluculuk yapmıştır. Türkiye'nin, uygulamada edindiği tecrübeler ve arabuluculuğun dış politikasındaki etkileriyle paralel olarak ilerleyen dönemde, arabuluculuk faaliyetlerinin bir boyutunu da, arabuluculuğun konsept olarak geliştirilmesi, etkin hale getirilmesi ve uluslararası/bölgesel örgütlerin arabuluculuk kapasitelerinin iyileştirilmesi gibi bir takım kurumsal çalışmalar oluşturmuştur. Bu dönüşümde etkili olan unsurlardan bir tanesi ise yukarıda da bahsedildiği üzere son yıllarda Türkiye'nin karşılaştığı güvenlik sorunlarının Türkiye'nin arabuluculuk faaliyetlerini sekteye uğratması olmuştur.

Türkiye kendisini arabuluculuk konusunda küresel ölçekte farkındalık ve kapasite yaratılması noktasında öncü bir rolde tanımlarken bu rolünü "sahadaki arabuluculuk faaliyetleri, BM, AGİT ve İİT çerçevesinde başlattığı müstakil girişimlerdeki eş-başkan konumu; ev sahipliği yaptığı iki ayrı uluslararası Arabuluculuk Konferans serisi; Arabuluculuk Sertifika Programı dahil katmanlı ve çeşitli bir girişim mimarisıyla" yürütmektedir (Dışişleri Bakanlığı, 02.01.2020).

Türkiye bu süreçte arabuluculuk ve çatışma yönetimini dış politikasının öncelik alanlarından birisi olarak benimsemiş ve bu bağlamda bilhassa uluslararası ve bölgesel örgütler nezdinde yapılan çalışmaların yönlendirici ülkelerinden birisi olmak suretiyle aktif bir politika yürütmüştür. İlk olarak BM bünyesindeki faaliyetler ele alındığında, 2010 yılından itibaren Türkiye'nin önemli faaliyetler sergilediği belirtilebilir. Bu faaliyetlerin en önemlilerinden bir tanesi 24 Eylül 2010 tarihinde BM bünyesinde Finlandiya ile birlikte oluşturulan "Barış için Arabuluculuk" girişimidir. Söz konusu girişim Finlandiya ile Türkiye tarafından BM'ye önerilmiş ve nihayetinde bu öneri kabul edilmiştir (Aras, 2012:8). Türkiye'nin bir çok bölge ve çatışmada aktif bir diplomasi yürütmesine de kapı aralayan söz konusu girişimle birlikte oluşturulan "Arabuluculuk Dostlar Grubu", Ocak 2020 itibarıyla 8'i BM dahil uluslararası ve bölgesel kuruluş olmak üzere 59 üyeye sahiptir. Girişimin temel amacı, çatışma önleme ve çözümlemede arabuluculuk kullanımını teşvik etmek ve arabuluculuğun geliştirilmesi için destek oluşturmak olarak belirlenmiştir (Aras, 2012:8). Bu amaçları yerine getirmek için ise çatışmanın tüm aşamalarında, özellikle çatışmayı önlemek amacıyla, arabuluculuk ihtiyacının ve kullanımının farkındalığının artırılması; bölgesel ve alt-bölgesel kuruluşlar da dahil olmak üzere ilgili aktörlerin, arabuluculuk faaliyetlerini üstlenmeye teşvik edilmesi, özellikle daha fazla kadının arabuluculuğa katılmasına vurgu yapılması; ve kadınların barış sürecinin her aşamasına tam ve etkili katılımının ve toplumsal cinsiyet uzmanlığının arabuluculuktaki kritik rolünün önemini vurgulamak şeklinde bir takım görevler belirlenmiştir. Diğer görevler ve hedefler arasında arabuluculuktaki farklı aktörler tarafından öğrenilen uzmanlık, deneyim ve dersleri bir araya getirecek bir forum sağlanması; arabulucu ağını oluşturmak, geliştirmek ve genişletmek; tamamlayıcılığı ve çabaların tutarlılığını artırmak için farklı aktörler arasındaki işbirliğinin ve koordinasyonun geliştirilmesi; arabuluculuk yeteneklerini,

özellikle BM çerçevesi dahilinde artırmak; bölgesel düzenlemelerle arabuluculukla ilgili kapasite geliştirmeyi teşvik etmek; her çatışmanın kendine özgü doğasını dikkate alarak arabuluculuk için kılavuz ilkeler veya davranış kuralları geliştirmek; arabuluculuk faaliyetleri için sürekli fon sağlamak amacıyla daha fazla kaynak seferber edilmesi ve BM ve üye devletlerin erken uyarı müdahale yeteneklerinin geliştirilmesi gibi başlıklar bulunmaktadır (Akçapar, 2019:6-7).

“Barış için Arabuluculuk” girişimi ve “Arabuluculuk Dostlar Grubu” öncülüğünde BM bünyesinde yoğun faaliyetlere katılan Türkiye, bu süreçte Finlandiya ile birlikte hazırladığı taslak kararlar üzerinden BM Genel Kurulu’ndan arabuluculuk ve çatışmaların barışçıl yollarla çözülmesi konularında dört farklı karar çıkartılmasında öncü olmuştur (Akçapar, 2019:12). Bu kararlardan ve BM Genel Kurulu’nun konuyla ilgili aldığı kararlardan ilki 22 Haziran 2011 tarihinde kabul edilen “Uyuşmazlıkların Barışçıl Çözümü, Uyuşmazlığın Önlenmesi Ve Çözülmesinde Arabuluculuk Rolünün Güçlendirilmesi” konulu karar olmuştur (UN, 2011). Söz konusu kararın amacı Türk ve Finlandiyalı temsilciler tarafından “normatif temeli sağlamlaştırmak, arabuluculuk faaliyetlerine desteği güçlendirmek ve Üye Devletlerin arabuluculuk çabalarına katılımını arttırmak” olarak açıklanmıştır (UN Peacemaker, 2012a). Bu kararı yine Türkiye ve Finlandiya’nın önerileriyle kabul edilen 13 Eylül 2012 tarihli 291 sayılı “Etkin Arabuluculuk Rehberi” belgesinin kabul edildiği Genel Kurul kararı (UN, 2012) izlemiştir. Söz konusu rehberin BM dilleri dışında tercüme edilerek basıldığı ilk dilin Türkçe olması konusunda Bakanlık özel girişimlerde bulunmuştur (Dışişleri Bakanlığı, 02.01.2020). Türkiye ve Finlandiya’nın çalışmaları neticesinde kabul edilen kararlardan bir diğeri olan 31 Temmuz 2014 tarihli 303 sayılı Genel Kurul kararı (UN, 2014) ile arabuluculukta uluslararası ve bölgesel örgütlerin kapasite geliştirilmesinin teşvik edilmesi kabul edilmiş ve bu örgütlerin kendi bölgelerindeki çatışmalarda daha etkin olabileceği belirtilmiştir. Bu kararları son olarak 7 Eylül 2016 tarihli 304 sayılı Genel Kurul kararı (UN, 2016) takip etmiştir. Bu kararda da sürdürülebilir barış hususu vurgulanmış ve arabuluculuğun yöntemleri üzerinde önerilerde bulunulmuştur (Akçapar, 2019:12-15).

Bu süreçte kabul edilen en önemli belgelerden olan “Etkin Arabuluculuk Rehberi”, giriş bölümünde de belirtildiği üzere BM Genel Kurulu’nun Genel Sekreter’den üye devletler ve diğer ilgili aktörlerle istişare ederek, geçmiş ve mevcut arabuluculuk süreçlerinden alınan dersleri de göz önünde bulundurmak suretiyle, daha etkin arabuluculuk için bir rehber geliştirmesi isteğine binaen hazırlanmıştır. Genel Kurul’un talebine ve BM Şartı’na uygun olarak hazırlanan, Türkiye’nin de arabuluculuk faaliyetlerinde temel aldığı iddia ettiği bu rehber, arabuluculuk süreçlerinin planlanması ve yönetimi hakkında bilgi vermeyi amaçlamaktadır (UN Peacemaker, 2012b:2). Buna göre arabuluculuğun temel prensipleri belirtilmekte ve bunlar ayrıntılı olarak tanımlanmaktadır. Temel prensipler şu şekilde belirlenmiştir: “hazırlıklı olma”, “rıza”, “tarafsızlık”, “kapsayıcılık”, “ulusal aidiyet”, “uluslararası hukuk ve normatif çerçeveler”, “tutarlılık, eşgüdüm ve tamamlayıcılık” ve “nitelikli barış anlaşmaları” (UN Peacemaker, 2012b:6-21). Rehberin sonuç bölümünde ise içerik, amaçlar ve çıkarımlar şu şekilde açıklanmaktadır:

“Rehber, etkin arabuluculuk için bazı önemli esasları tanımlamakta ve bunların pratikte nasıl uygulanabileceği konusunda bazı önerileri ortaya koymaktadır. Rehber, başarı olasılığının artırılması ve arabulucu hatasının asgariye indirilmesi amacıyla arabulucuların uzmanlığa ve profesyonel desteğe sahip olmalarının önemine işaret etmekte ve dikkatli değerlendirmenin, uygun planlamanın ve düzenli izleme ve analizin gereğini ortaya koymaktadır. Arabuluculuğa dâhil olan kuruluşlar arasındaki işbirliğine duyulan ihtiyaç vurgulanarak, arabuluculuk süreci için destekleyici bir dış çevrenin öneminin altı çizilmektedir. Bu etkenlerin tümü önemli olmakla birlikte, bir arabuluculuk sürecinin başarısı ya da başarısızlığı eninde sonunda çatışmalı tarafların arabuluculuğu kabul edip etmediklerine ve bir anlaşmaya varmaya istekli olup olmadıklarına bağlıdır. Taraflar müzakere yoluyla bir çözüme ulaşmak için gerçekten istekliyse, arabulucular paha biçilmez bir rol oynayabilir.” (UN Peacemaker, 2012b:22)

Böylelikle arabuluculuk konusunda aktörlere yardımcı olabilecek ve genel kabul gören bir çerçeve sunabilecek olan rehber, Türkiye’nin de öncüsü olduğu ve katkı verdiği bir süreç neticesinde BM tarafından hazırlanmıştır. BM bünyesinde özellikle Arabuluculuk Dostlar Grubu kapsamında çalışmalarını sürdüren Türkiye son olarak 26 Eylül 2019 tarihinde “Kapsayıcılık Aracı Olarak Barış ve Arabuluculukta Yeni Teknolojiler: 10. Bakanlar Toplantısı’na Kutlamak ve İleri Bakmak” temasıyla düzenlenen 10. Bakanlar Toplantısı’na Finlandiya ile birlikte eş başkanlık yapmıştır (Dışişleri Bakanlığı, 03.01.2020). Toplantı sonuç belgesinde; barış ve arabuluculuk çalışmalarında teknolojiye erişimin önemi, yeni teknolojilerin sağlayabileceği imkanlar üzerinde durulmuştur. Yeni iletişim teknolojileri sayesinde yerel temsilcilerin de dahil edilebileceği süreçler sayesinde kapsayıcılığın artabileceği, ulaşılması zor kişi ve bölgelerle etkileşime girilebileceği, izleme ve doğrulama sistemlerinin gelişebileceği, yanlış bilgi ve dezenformasyonun önlenebileceği ve arabuluculara sahadan bilgi toplama konusunda yeni imkanlar sağlanabileceği belirtilmiştir. Bütün bu imkanlar, esasında etkin arabuluculuğun birer aracı olarak görülmüştür (UN Peacemaker, 2019).

Türkiye, bilhassa 303 sayılı BM Genel Kurul kararına istinaden, 2014 yılından itibaren arabuluculuk konusundaki çalışmalarını, üyesi olduğu diğer bölgesel örgütler nezdinde genişletmeye başlamıştır. Bu bağlamda, Finlandiya ile birlikte BM’de yürütülen çalışmaları, AGİT bünyesine taşımış ve “Arabuluculuk Dostlar Grubu” adlı oluşum 2014 yılında Türkiye, Finlandiya ve İsviçre’nin öncülüğünde oluşturulmuştur. Grubun temel amacı ise “anlaşmazlıkların barışçıl yollardan çözümü ve arabuluculuk konularının AGİT nezdindeki görünürlüğünün artırılması ve tecrübe paylaşımı” şeklinde belirlenmiştir (Dışişleri Bakanlığı, 02.01.2020).

Türkiye’nin arabuluculuk konusunda farkındalık yaratma ve kapasite artırımı noktasında öncülük ederek faaliyetler yürüttüğü bir diğer uluslararası kuruluş da İİT olmuştur. Türkiye, dünyadaki çatışmaların yarımından fazlası İİT coğrafyasında cereyan etmesinden hareketle, “İİT’nin Arabuluculuk Kapasitesinin Güçlendirilmesi” başlıklı 53/45-POL sayılı kararı sunmuş, 5-6 Mayıs 2018 tarihlerinde Dakka’da gerçekleşen 45. İİT Dışişleri

Bakanları Konseyi (DBK) tarafından bu karar kabul edilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin önerisiyle, İİT'nin arabuluculuk alanındaki kapasite inşa çalışmalarına katkıda bulunmak üzere, İİT Arabuluculuk Dostları Temas Grubu teşkil edilmiştir. Grubun eş-başkanlığını, Türkiye'nin yanında İİT Genel Sekreterliği, Suudi Arabistan ve Gambiya üstlenmiştir (OIC, 2018). Böylece Türkiye, üç büyük uluslararası kurumda üç farklı Arabuluculuk Dostları grubuna başkanlık eden tek ülke olmuştur (Akçapar, 2019:7). İİT Arabuluculuk Dostları Temas Grubu, son olarak, arabulucular için kültürel ve yerel hassasiyetleri gözetilen bir rehberin hazırlanması ve üye ülkelerde aday gösterilen İİT uzman, arabulucu ve özel temsilcileri arasında bir ağ kurulması konularını ele almak üzere, 27 Haziran 2019'da İİT Genel Sekreterliğinde Daimi Temsilciler düzeyinde toplanmıştır (Dışişleri Bakanlığı, 02.01.2020).

Türkiye, BM, AGİT ve İİT bünyesindeki arabuluculuk çalışmalarına ek olarak iki adet konferans serisinin oluşmasında da öncülük etmiştir. Bunlardan ilki "İstanbul Arabuluculuk Konferansları" serisidir (Dışişleri Bakanlığı, 02.01.2020). 31 Ekim 2019'da altıncısı düzenlenen konferansa 51 ülkeden 400 katılımcı iştirak etmiş ve konferans çerçevesinde barış ve arabuluculukta bölgesel/uluslararası örgütlerin rolü ele alınmış, arabuluculuk ve barış çalışmalarındaki güncel durum hakkında BMGS HLAB (Yüksek Düzeyli Arabuluculuk Danışma Kurulu) üyeleriyle bir panel düzenlenmiş ve gelişen teknolojilerin barış çabalarına etkileri tartışılmıştır (Dışişleri Bakanlığı, 04.01.2020). Bir diğer konferans serisi de İİT üyelerine odaklanacak şekilde 2017 yılında başlatılan "İİT Üyesi Ülkeler Arabuluculuk Konferansı" serisidir.⁶ İİT Üyesi Ülkeler Üçüncü Arabuluculuk Konferansı, 1 Kasım 2019 tarihinde İstanbul'da, "Etkin Arabuluculuk İçin Yeni Yaklaşımlar: Kültürel Hassasiyetleri Gözetilen Arabuluculuğun Rolü" temasıyla düzenlenmiştir (Dışişleri Bakanlığı, 05.01.2020). Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu konferansın sürdürülebilir barış ve kalkınma arayışı bakımından katkısı belirginleştireceğini belirtmiş, "Türkiye bu çabalarını yürütmeye ve İslam İşbirliği Teşkilatında arabuluculuk gündemini zenginleştirmeye devam edecek" diyerek Türkiye'nin öncü rolünü vurgulamıştır (Anadolu Ajansı, 2019). Konferansta ayrıca başarılı örneklerden yola çıkılarak kültürel hassasiyetlere duyarlı arabuluculuğun önemi vurgulanmış ve hem Tunus hem de Filipinler'de bunun sonuca olan etkisi tartışılmıştır (OIC, 2019). Bu bağlamda, İİT'nin arabuluculuk konusunda son dönemdeki önermesinin yerele ve yerelin kültürüne duyarlı arabuluculuk olarak benimsenmesi şeklinde belirlenmesi söz konusu olmuştur. Türkiye'nin katkılarıyla İİT bünyesinde ayrıca 2018 ve 2019 yıllarında "Barış İçin Arabuluculuk Sertifika Programı" düzenlenmiş İİT üyesi ülkelerin genç diplomatlarının arabuluculuk yöntemleri konusunda eğitimi için çalışmalar gerçekleştirilmiştir (Dışişleri Bakanlığı, 02.01.2020).

Ancak bu noktada, Türkiye'nin faaliyetlerinin esasında kurumsal düzenlemelerde kendisini hissettirdiği, bilhassa İİT özelinde arabuluculuk uygulamalarının henüz yeterince etkin bir biçimde yürütülemediğini belirtmek gerekmektedir. İİT'nin çatışma yönetimi hususunda

yeterince etkin olamamasının bir takım yapısal gerekçeleri olduğuna dair görüşler bulunmaktadır. Azhar, bunları şu şekilde sıralamaktadır: İİT'nin temel ilkesi egemenliğe karışmamaktır ve dolayısıyla çatışmalara müdahale bu ilkenin ihlali olarak görülebilir; üyeler arasında etnisite, dil ve mezhep gibi unsurlar hususunda var olan keskin ayrımlar ortak politika belirlenmesinde sorunlara yol açmaktadır; çatışma yönetimi için İİT'nin üye devlet tarafından çağırılması gerekmektedir; başta Suudi Arabistan olmak üzere bir takım devletlerin sağladığı finansal kaynaklar, örgütün bu devletlerin çıkarlarıyla çatışacak politikalar izlemesini zorlaştırmaktadır (2019:237-240). Bu bağlamda Türkiye'nin çalışmalarının, bu yapısal sorunların aşılabilmesi adına, arabuluculuk hususunda farkındalık yaratmak ve kapasite artırımını sağlamak şeklinde açıklanması yanlış olmayacaktır.

Sonuç olarak, Türkiye'nin 2010 yılından itibaren arabuluculuk konusunda bilhassa uluslararası ve bölgesel örgütler nezdinde farkındalık ve etkin yöntemler geliştirilmesine dair önemli bir mesai yürüttüğü görülmektedir. Bakanlık internet sitesinde de bu konuda detaylı bilgilendirme yapan Türkiye, arabuluculuk kriterlerini ve olması gereken müdahale stratejilerini açıklamaktadır. Buna göre, her çatışmanın birbirinden farklı temelleri ve dinamikleri olduğundan arabuluculuğun da bu farklılıklara bağlı olarak esnek bir anlayış sergilemesi gerekmektedir. Bununla birlikte, bir takım ilkelerden de taviz verilmemesi ve değer temelli bir yaklaşım benimsenmesi önemlidir. Ayrıca, çatışan aktörlerin güvenini kazanmak ve uzlaşma sağlanması sürecinde bütün aktörlerin iradesini yansıtan bir yönetim sergileyebilmek de başarılı bir arabuluculuk girişiminin en önemli şartları arasında yer almaktadır. Görüşmelerin mahremiyeti de bir diğer önemli husus olarak görülmektedir. Bilhassa süreçle ilgili beyanların diğer tarafları zor durumda bırakabilecek içerikte olmasından kaçınılmalıdır. Birden fazla aktörün arabuluculuk yapması durumlarında, bu husus ayrıca önem kazanmakta ve eşgüdümün sağlanmasını gerektirmektedir. Her ne kadar ideal arabuluculuğun tek bir aktör tarafından yapılması gerekse de değişen koşullar bunu mümkün kılmamakta, bu nedenle de farklı aktörlerin sürece katkı yapabilmesi adına işbirliği ve uyumun sağlanması hayati önem taşımaktadır (Dışişleri Bakanlığı, 02.01.2020). Türkiye, kendi arabuluculuk anlayışını bu ilkeler etrafında şekillendirdiğini belirtmekte ve yukarıda da bahsedilen uluslararası ve bölgesel örgütler nezdindeki faaliyetlerin ve genel kabul görececek arabuluculuk anlayışının bu koşulları içermesi adına çalışmalar yürütmektedir.

4. Sonuç ve Değerlendirme

100 yıl önce kurumsallaşan Uluslararası İlişkiler disiplininin, kuruluşunun 100. yılında da temel meselesinin uluslararası politikanın aktörleri arasındaki çatışmalar olmaya devam ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Üstelik çatışmaların niteliği de önceki yüzyıla göre radikal denebilecek boyutlarda dönüşüme uğramıştır. Devletler arası, devlet içi, vekil güçler arası, devlet dışı silahlı kuvvetlerin (terör örgütleri, yabancı savaşılar, uluslararası suç örgütleri vd.) tarafı olduğu çok sayıda çatışma, sürekli olarak uluslararası kamuoyunun gündeminde yer

⁶ Her iki konferans serisiyle ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. (İstanbul Mediation).

almaktadır. Çatışmaların artan görünürlüğü ve yarattığı tahribatın boyutlarının sınır aşan bir niteliğe erişmesi gibi nedenler de söz konusu kamuoyunun çatışmaların durdurulması noktasında baskısını beraberinde getirmiştir. Diğer taraftan, uluslararası ve bölgesel örgütlerin etkileme kapasitelerini geliştirme istekleri, devletlerin kendi güvenliğini koruma motivasyonları, sivil toplum kuruluşlarının artan etkinlikleri gibi hususların da ortaya çıkması çatışmalara müdahale edilmesi ve yönetilmesi noktasında artan bir ilginin oluşmasına yol açmıştır.

Çatışmalara müdahale yöntemlerinin en yaygını ve geleneksel olanı “uluslararası arabuluculuk” da bu süreçte sıklıkla başvurulan bir yöntem olmayı sürdürmüştür. Bununla birlikte, 21. yüzyıl arabuluculuğunun geleneksel anlayıştan önemli ölçüde farklılaştığı ve dönüşüm geçirdiği de genellikle kabul edilen bir olgudur. Özünde pasif bir çatışma yönetimi metodu olan arabuluculuk yukarıda da bahsedildiği üzere hem çatışmalarda hem de aktörlerde yaşanan dönüşüm bağlamında değişimler göstermeye başlamıştır.

Söz konusu değişimler birkaç başlıkta ele alınabilir. İlk olarak, çatışmanın taraflarında yaşanan genişleme ve devlet dışı grupların çağdaş uluslararası sistemin etkin aktörlerinden biri haline gelmesi, arabulucunun kimlerle süreci yürüteceği ve bu aktörlerin temsil kabiliyetleri gibi sorunları ortaya çıkarmıştır. Bu durum da geleneksel başarı koşulu olarak görülen “çatışmanın olgunluğu” anlayışının yetersiz kalmasını ve başarılı arabuluculuk için “tartışılabilirlik” nüansının eklenmesini gerekli kılmıştır. Dolayısıyla çatışan aktörlerin bu eşliği geçmeleri ve güçlü bir meşruiyet temeline sahip olmaları önemli bir koşul olarak kabul edilmeye başlamıştır. Bir diğer değişim konusu da arabuluculukla sağlanan barışın sürekliliğine yönelik getirilen eleştirilerle birlikte ortaya çıkmıştır. Bilhassa, arabulucunun teşvik ve yönlendirmeleriyle ya da zorlamalarıyla elde edilen barışın söz konusu teşvik ya da zorlamalar etkisini yitirdiğinde ortadan kalkması bir sorun olarak kabul edilmektedir. Barışın sürekliliğinin yanı sıra içeriğinin de tarafların beklentilerini ne derece yansıttığı yahut ne kadar adil olduğu da bir diğer eleştiri konusu olmaktadır. Bunun için pür ve tesirli arabuluculuğun kombinasyonu gerektiği literatürde vurgulanan hususlardandır. Yaşanan değişimlerin en bariz olanı ise arabuluculukla elde edilmeye çalışılan hedeflerin ve amaçların dönüşümüdür. Geleneksel anlayışta temel amaç şiddetin sonlanması, yani çatışmanın çözülmesi iken; yeni yaklaşımlar, çatışmayı doğuran unsurların ortadan kaldırılmasını ve bu suretle çatışmaların yönetilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bunun için de toplumun tüm katmanlarının dahil edildiği uzun soluklu arabuluculuk faaliyetleri gerekmektedir.

Geleneksel arabuluculuğa dair getirilen eleştiriler bağlamında ortaya çıkan yeni arabuluculuk anlayışında ön plana çıkan temel çıktı arabuluculuğun aktör yapısında yaşanmıştır. “Çok aktörlü arabuluculuk” olarak adlandırılan yeni arabuluculuk anlayışı, tek bir aktörün karmaşık nitelikli çatışmalarla başa çıkmasının ve dönüşüm hedefli arabuluculuğu yürütebilmesinin zorluğundan hareketle iki ya da daha fazla aracı tarafın sürece dahil olması gerekliliği üzerinden inşa edilmektedir. Bu aktörler meseleye aynı anda arabuluculuk yapabilecekleri gibi birbirlerinin bıraktığı noktalardan da arabuluculuğa başlayabilmektedir.

Bu model sayesinde ortaya çıkan avantajlar şu şekilde sıralanabilir; “arabuluculuğun devlet tekelinden uzaklaşması”, “uluslararası ve bölgesel kuruluşların, sivil toplum kuruluşlarının, yerel aktörlerin ve seçkin/profesyonel kişilerin sürece dahil olması”, “çoklu aktör yapısı nedeniyle sürecin meşruiyetinin artması”, “çatışan taraflar nezdinde daha dengeli bir müzakere ortamının yaratılması”. Bu avantajların elde edilmesinin temel koşulu ise arabulucu ekibi arasında kurulacak etkin işbirliği ve uyumdur.

Arabuluculuk anlayışında yaşanan dönüşüme dair literatür önemli ölçüde gelişmiştir. Ancak arabuluculuk meselesinin ikinci tarafı uygulama alanı ve uygulayıcı aktörlerdir. Bu noktada, dönüşümün sahaya yansımalarının nasıl gerçekleştiği önemli bir husustur. Türkiye, bu konuda kendisini öncü aktörlerden birisi olarak tanımlarken, resmi beyanlar üzerinden uluslararası arabuluculuğa özel bir önem atfetmektedir. 2000’li yıllarla birlikte Türkiye’nin arabuluculuk faaliyetleri niceliksel bağlamda ciddi bir artış göstermiş, Türkiye başta Ortadoğu bölgesindekiler olmak üzere çok sayıda çatışmada arabuluculuk rolü üstlenmiştir. Sahadaki faaliyetler noktasında önemli bir tecrübe edinen Türkiye, 2010 sonrası süreçte ise bölgesel ve küresel çapta etkin arabuluculuğun kurumsallaşması konusunda önemli bir mesai harcamaya başlamıştır.

Türkiye çalışmalarını iki boyut üzerinden sürdürmektedir: ilki, uluslararası ve bölgesel örgütler nezdinde yapılan çalışmalara öncülük ederek ve arabuluculuğun kurumsallaşmasına katkı sağlayarak; ikincisi, arabuluculuk konusunda farkındalık oluşturmak ve değişen koşullara uygun bir arabuluculuk modeli geliştirmek adına uluslararası katılımlı konferanslara ev sahipliği yaparak. Bununla birlikte, dış politikasını “girişimci ve insani dış politika” (Dışişleri Bakanlığı, 06.01.2020) olarak tanımlayan Türkiye, bu politikanın temel sac ayaklarından birisi olarak aktif ve etkin bir arabulucu aktörü olmaya gayret etmektedir.

Değişen arabuluculuk anlayışının Türkiye’nin faaliyetlerinde nasıl karşılık bulduğu ve Türkiye’nin bu dönüşümü nasıl takip ettiği sorusu ise bir takım resmi beyanlardan gözlenebilmektedir. İlk olarak, uluslararası ve bölgesel örgütlerin arabuluculuk süreçlerinin etkin bir aktörü olmasını özendiren Türkiye, bunun için “Arabuluculuk Dostlar Grubu” gibi çeşitli mekanizmaların oluşmasında rol oynamaktadır. Ayrıca arabuluculuğun genel geçer esaslarla yürütülmesi adına hazırlanan “Etkin Arabuluculuk Rehberi” ve benzeri belgelerin hazırlanıp yaygınlaşması da Türkiye’nin önceliklerinden olmaktadır. Bilhassa teknolojinin arabuluculukta etkisi üzerine çalışmalara ev sahipliği yapan Türkiye, bunun yanı sıra arabuluculuğun amacının etkin ve kapsayıcı çözümler üretmek olduğunu her platformda dile getirmektedir. Bir diğer önemli husus da “çok aktörlü arabuluculuk” modelinde de vurgulanan birden çok aktörün süreçlere dahil olmasının önemine atıf yapmakta ve bu modelin başarısı için gerekli olan işbirliği ve eşgüdümün önemine dikkat çekmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, uluslararası arabuluculukta literatür merkezli olarak yaşanan dönüşümün, Türkiye’nin arabuluculuğun geliştirilmesine dair faaliyetlerinde gözlenebildiğini belirtilebilir. Türkiye her ne kadar son yıllarda yaşanan ulusal ve bölgesel bazlı

güvenlik sorunları nedeniyle dış politikasında daha fazla sert güç araçlarını kullanması ve bilhassa yakın çevre ülkeleri ve AB/ABD'yle yaşadığı sorunlar nedeniyle sahada etkin bir arabuluculuk faaliyeti yürütmese de arabuluculuğa dair kuramsal bazda yaşanan gelişmeleri ve dönüşümleri, arabuluculuğun olası aktörleri boyutunda kurumsallaştırma noktasında başarılı bir süreç yürütmektedir. Bu süreç, Türkiye'nin kısa ve orta vadede bölgesinde güvenlik konusunda yaşanabilecek olası değişimler durumunda, Türkiye'yi etkin ve öncü bir arabulucu aktör konumuna getirme noktasında önemli bir altyapı oluşturmaktadır.

Kaynakça

- Akçapar, B. (2019). "Policy Entrepreneurship in International Peace Mediation: A Study of Turkey's Role at the UN, OSCE, and OIC". *Center on International Cooperation*, New York University.
- Akyeşilmen, N. (2014). "Çatışma Yönetimi: Kavramsal ve Kuramsal Bir Analiz", N. Akyeşilmen (Ed.), *Barışı Konuşmak: Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi*. Ankara: Odtü Yayıncılık, 18-44.
- Anadolu Ajansı. "Çavuşoğlu: Türkiye ara buluculuk gündemini zenginleştirmeye devam edecek", 01.11.2019, <https://www.aa.com.tr/tr/politika/cavusoglu-turkiye-ara-buluculuk-gundemini-zenginlestirmeye-devam-edecek/1632602> (erişim tarihi:23.04.2020).
- Aras, B. (2012). "Turkey's Mediation and Friends of Mediation Initiative", *SAM Papers*. No. 4.
- Assefa, H. (1987). *Mediation of civil wars: Approaches and strategies-The Sudan conflict*. Boulder, CO: Westview.
- Azhar, H. (2019). "The OIC and Conflict Resolution: Norms and Practical Challenges", M. J. Petersen ve T. Kayaoglu. (Ed.). *The Organization of Islamic Cooperation and Human Rights*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Barnes, B. E. (2016). "The Roles of Culture: Muslim Country Leaders, NGOs, and European Small-Country Leaders as International Mediators in Southeast Asia". I. Macduff. (Ed.). *Essays on Mediation: Dealing with Disputes in the 21st Century*. Netherlands: Wolters Kluwer.
- Beardsley, K. (2008). "Agreement without peace? International mediation and time inconsistency problems". *American Journal of Political Science*, 52(4): 723-740.
- Beardsley, K. (2011). *The Mediation Dilemma*. New York: Cornell University Press.
- Beber, B. (2012). "International Mediation, Selection Effects, and the Question of Bias". *Conflict Management and Peace Science*, 29(4): 397-424.
- Bercovitch, J. (1984). *Social conflicts and third parties: Strategies of conflict resolution*. Boulder, CO: Westview.
- Bercovitch, J. (1991). "International mediation and dispute settlement: Evaluating the conditions for successful mediation". *Negotiation Journal*, 7(1):17-30.
- Bercovitch, J. ve Gartner, S. (ed.). (2009). *International Conflict Mediation: New Approaches and Findings*, New York: Routledge.
- Bercovitch, J. Ve Rubin, J. Z. (ed.). (1992). *Mediation in international relations: Multiple approaches to conflict management*. London: St. Martin's.
- Bercovitch, J., Anagnoson, J. T. ve Wille, D. (1991). "Some conceptual issues and empirical trends in the study of successful mediation in international relations". *Journal of Peace Research*, 28(1):7-17.
- Beriker, N. (2016). "United States's Grand Strategy and the Middle Power Policy: Turkey as a Mediator", D. U. Eralp (Ed.) *Turkey as a Mediator: Stories of Success and Failure*. Maryland: Lexington Books, 1-24.
- Burton, J. W. (1969). *Conflict and communication: The use of controlled communication in international relations*. London: MacMillan.
- Chataway, C. J. (1998). "Track II Diplomacy: From a Track I Perspective". *Negotiation Journal*, 14(3): 269-287.
- Crocker, C.A., Hampson, F.O. ve Aall, P.R. (1999). *Herding Cats: Multiparty Mediation in a Complex World*, Washington DC: United States Institute of Peace Press.
- Cunningham, D.E. (2010). "Blocking Resolution: How External States Can Prolong Civil Wars", *Journal of Peace Resolution*, 47(2):115-127.
- Davutoğlu, A. (2013). "Turkey's Mediation: Critical Reflections from the Field", *Middle East Policy*, 20 (1):83-90.
- Dışişleri Bakanlığı. (2019). "BM Arabuluculuk Dostlar Grubunun 10. Bakanlar Toplantısı Hk.", http://www.mfa.gov.tr/no_278_-bm-arabuluculuk-dostlar-grubunun-onuncu-bakanlar-toplantisi-hk.tr.mfa (erişim tarihi:03.01.2020).
- Dışişleri Bakanlığı. "17 Mayıs 2010 tarihli Türkiye, İran ve Brezilya Dışişleri Bakanları Ortak Deklarasyonu", <http://www.mfa.gov.tr/17-mayis-2010-tarihli-turkiye-iran-brezilya-disisleri-bakanlari-ortak-deklarasyonu.tr.mfa> (erişim tarihi:26.04.2020).
- Dışişleri Bakanlığı. "Summary report of the Sixth Istanbul Conference on Mediation", http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/uyusmazliklarin-cozumu-ve-arabuluculuk/6.-istanbul-arabuluculuk-konferansi-sonuc-%20Raporu-EK7-EN.pdf (erişim tarihi:04.01.2020).
- Dışişleri Bakanlığı. "Summary report of the Third OIC Member States Conference on Mediation", http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/uyusmazliklarin-cozumu-ve-arabuluculuk/IIT_Uyesi_Ulkeler_Ucuncu_Arabuluculuk_Konferansi_Sonuc_Raporu_EK10-EN.pdf (erişim tarihi:05.01.2020).
- Dışişleri Bakanlığı. "Temel Dış Politika Konuları", <http://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?edddd31b-595f-4e2d-b1d7-78ef1d689583> (erişim tarihi:01.01.2020).
- Dışişleri Bakanlığı. "Türkiye-Filipinler İlişkileri", http://www.mfa.gov.tr/turkiye-kanada-siyasi-iliskileri_.tr.mfa (erişim tarihi:24.04.2020).
- Dışişleri Bakanlığı. "Türkiye'nin Girişimci ve İnsani Dış Politikası", <http://www.mfa.gov.tr/dis-politika-genel.tr.mfa> (erişim tarihi:06.01.2020).
- Dışişleri Bakanlığı. "Uyuşmazlıkların Çözümü ve Arabuluculuk", <http://www.mfa.gov.tr/uyusmazliklarin-cozumu-ve-arabuluculuk.tr.mfa> (erişim tarihi: 02.01.2020).
- Duursma, A. (2014). "A current literature review of international mediation", *International Journal of Conflict Management*, 25(1):81-98.
- Eralp, D. U. (ed.). (2016). "Turkey as a Mediator: Stories of Success and Failure", Maryland: Lexington Books.
- Gent, S. E. ve Shannon, M. (2011). "Bias and effectiveness of third-party conflict management mechanisms", *Conflict Management and Peace Science*, 28(2):124-144.
- Greig, J.M. ve Regan, P.M. (2008), "When do they say yes? An analysis of the willingness to offer and accept mediation in civil wars", *International Studies Quarterly*, 52(4):759-781.
- Hansen, M. (2012). "Parallel Mediation: Ordering the Chaos of Multiparty Mediation", *International Negotiation*, 17(2):237-263.
- Heemsbergen, L. ve Siniver, A. (2011). "New Routes to Power: Towards a Typology of Power Mediation", *Review of International Studies*, 37(3):1169-1190.
- Iji, T. (2017). "The UN as an International Mediator: From the Post-Cold War Era to the Twenty-first Century", *Global Governance*, 23(1):83-100.
- İstanbul Mediation. <http://www.istanbulmediation.org/> (erişim tarihi:23.04.2020).
- Jabri, V. 1990. *Mediating conflict. Decision-making and western intervention in Namibia*. New York: Manchester University Press.
- Kaldor, M. (2012). *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era*, Cambridge: Polity Press.
- Kleiboer, M. (1996). "Understanding Success and Failure of International Mediation", *The Journal of Conflict Resolution*, 40(2):360-389.

- Kydd, A. (2006). "When can mediators build trust?", *The American Political Science Review*, 100(3):449-462.
- Lederach, J. P. (2005). *The Moral Imagination: The Art and Soul of Building Peace*. Cambridge: Oxford University Press.
- Mitchell, C. R., ve Webb, K. (ed.). (1988). *New approaches to international mediation*. New York: Greenwood.
- Moore, C. W. (1987). *The mediation process*. San Francisco: Jossey-Bass.
- OIC. "Report of the First Meeting of the OIC Contact Group of Friends of Mediation", September 2018, <https://www.oic-oci.org/docdown/?docID=3342&refID=1167> (erişim tarihi:23.04.2020).
- OIC. "Summary Report The Third OIC Member States Conference On Mediation", 2019, <http://3iitarabuluculukkonferansi.istanbulmediation.org/upload/files/OIC-Conference-Report-.pdf> (erişim tarihi:23.04.2020).
- Özdemirci, A. S. (2014). *Türk Basımına Göre İran-İrak Savaşında Türkiye'nin Arabuluculuk Faaliyetleri (1980-1988)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü.
- Parlar Dal, E. (2018). "Assessing Turkey's changing conflict management role after the Cold War: actorness, approaches and tools", *Third World Quarterly*, 39(12):2291-2314.
- Princen, T. (1992). *Intermediaries in international conflict*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Rauchhaus, R. (2006). "Asymmetric information, mediation, and conflict management", *World Politics*, 58(2):207-241.
- Raymond, G. A. (1994). "Democracies, disputes, and third-party intermediaries". *Journal of Conflict Resolution*, 38(1):24-42.
- Raymond, G. A., ve C. W. Kegley, Jr. (1985). "Third party mediation and international norms: A test of two models", *Conflict Management and Peace Science*, 9(1):33-51.
- Richmond, O. (1998). "Devious objectives and the disputants' view of international mediation: a theoretical framework", *Journal of Peace Research*, 35(6):707-722.
- Rocha, J. P. (2019). "The Changing Nature of International Mediation". *Global Policy*, 10(2):101-107.
- Rubin, J. Z. (ed.). (1981). *Dynamics of third party intervention: Kissinger in the Middle East*. New York: Praeger.
- Savun, B. (2008). "Information, Bias, and Mediation Success". *International Studies Quarterly*, 52(1):25-47.
- Sazak, O. ve Woods, A. E. (2017). "Breaking with Convention: Turkey's New Approach to Peacebuilding", C. T. Call ve C. Coning (Ed.). *Rising Powers and Peacebuilding: Breaking the Mold?*. New York: Palgrave Macmillan, 93-106.
- Sisk, T. (2009). *International Mediation in Civil Wars: Bargaining with Bullets*. New York: Routledge.
- Smith, W. P. (1985). "Effectiveness of the biased mediator", *Negotiation Journal*, 1:363-372.
- Stein, J. (1985). "Structures, strategies and tactics of mediation: Kissinger and Carter in the Middle East", *Negotiation Journal*, 1:331-347.
- Stenelo, L. (1972). *Mediation in international negotiations*, Malmö: Nordens Boktryckeri.
- Svensson, I. (2007). "Mediation with muscles or minds? Exploring power mediators and pure mediators in civil wars", *International negotiation*, 12(2):229-248.
- Touval, S. ve Zartman I. W. (2006). "International Mediation in the Post-Cold War Era," C. A. Crocker, F. O. Hampson ve P. R. Aall. (Ed.). *Turbulent Peace: The Challenges of Managing International Conflicts*, Washington DC: United States Institute of Peace Press.
- Touval, S. ve Zartman, I. W. (ed.). (1985). *International mediation in theory and practice*. Boulder, CO: Westview.
- UN Peacemaker. "Co-Chairs' Summary United Nations Group of Friends of Mediation 10th Ministerial Meeting New York", September 2019, <https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/UNGropeOfFriendsOfMediation-10thMinisterialMeeting.pdf> (erişim tarihi:23.04.2020).
- UN Peacemaker. "Statement on Behalf of the Group of Friends of Mediation", September 2012a, https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/20120913_FoM%20Statement_SG%20Report%20and%20Guidance%20on%20Effective%20Mediation.pdf (erişim tarihi:23.04.2020).
- UN Peacemaker. "UN Guidance for Effective Mediation", July 2012b, https://www.peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/EtkinArabuluculukRehberi_UNDPA2012_0.pdf (erişim tarihi:07.01.2020).
- UN. (2011). "Resolutions adopted by the General Assembly at its 65th session", A/RES/65/283, <https://undocs.org/en/A/RES/65/283>. (erişim tarihi:06.01.2020).
- UN. (2012). "Resolutions adopted by the General Assembly at its 66th session", A/RES/66/291, <https://undocs.org/en/A/RES/66/291> (erişim tarihi:06.01.2020).
- UN. (2014). "Resolutions adopted by the General Assembly at its 68th session", A/RES/68/303, <https://undocs.org/en/A/RES/68/303> (erişim tarihi:06.01.2020).
- UN. (2016). "Resolutions adopted by the General Assembly at its 70th session", A/RES/70/304 <https://undocs.org/en/A/RES/70/304> (erişim tarihi:06.01.2020).
- Vukovic, S. (2015). *International Multiparty Mediation and Conflict Management: Challenges of Cooperation and Coordination*. London: Routledge.
- Vukovic, S. (2019). "International Multiparty Mediation: Prospects for a Coordinated Effort". *Global Policy*, 10(2):76-83.
- Wall, J. (1981). "Mediation: An analysis, review and proposed research". *Journal of Conflict Resolution* 25(1):157-180.
- Wall, J., Stark, J. ve Standifer, R. (2001). "Mediation: a current review and theory development", *Journal of Conflict Resolution*, 45(3):370-391.
- Werner, S. ve Yuen, A. (2005). "Making and Keeping Peace", *International Organization*, 59(2):261-292.
- Young, R. (1967). *Intermediaries: Third parties in international crises*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Zartman, I. W. ve Alfredson, T. (2010). "Negotiating with Terrorists and the Tactical Question", R. Reuveny ve W. R. Thompson (Ed.), *Coping with Terrorism: Origins, Escalation, Counterstrategies, and Responses*. New York: SUNY Press, 247-286.
- Zartman, I. W. ve S. Touval. (1985). "International mediation: Conflict resolution and power politics". *Journal of Social Issues*, 41(2):27-45.
- Zartman, W. (2008). "The timing of peace initiatives: hurting stalemates and ripe moments", J. Darby ve R. MacGinty (Ed.), *Contemporary Peacemaking: Conflict, Peace Processes and Post-War Reconstruction*, New York: Palgrave MacMillan.

Türkiye’de Kentsel Büyümenin Mekânsal Olarak Değişen Dinamikleri

Spatially Changing Dynamics of Urban Growth in Turkey

Ümit SEYFETTİNOĞLU^a, Büşra AKIN^b✉

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi	
Başvuru	12 Şubat 2020
Kabul	27 Nisan 2020
Online Gösterim	20 Kasım 2020

Makale Türü	Araştırma Makalesi
-------------	--------------------

Anahtar Kelimeler

Kentsel Büyüme
Yığılma Ekonomileri
Bölgesel Eşitsizlik
Mekânsal Ekonometri

ARTICLE INFO

Article History	
Received	12 February 2020
Accepted	27 April 2020
Available Online	20 November 2020

Article Type	Research Article
--------------	------------------

Keywords

Urban Growth
Agglomeration Economies
Regional Inequality
Spatial Econometrics

ÖZ

Her bir kent için büyüme dinamiklerinin belirlenmesi ve mevcut politikaların buna göre güncellenmesi hem kentsel gelişimin hem de ulusal ekonomik büyümenin sağlanması açısından önemlidir. Bu doğrultuda çalışmanın amacı, Türkiye’deki kentlerin büyüme dinamiklerinin açıklanmasıdır. Çalışma, Türkiye İstatistik Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) Düzey 3 için 2007 ve 2016 yıllarında kişi başına geliri ve nüfus büyümesini açıkladığı düşünülen sosyal ve ekonomik faktörleri incelemektedir. Söz konusu faktörlerin mekânsal olarak değişen etkileri, Coğrafi Ağırlıklı Regresyon (CAR) yöntemi aracılığıyla analiz edilmektedir. Elde edilen sonuçlar, tüm illere uygulanacak tek tür politikalar yerine iller bazında farklılaşan politikaların tercih edilmesi gerektiği görüşünü desteklemektedir.

ABSTRACT

Determination of the dynamics of city growth and implementation of proper policies compatible with these dynamics is important for urban development and national economic growth. Thus, aim of this study is to explain the growth dynamics of cities (Nomenclature of Territorial Units for Statistics-NUTS Level 3 regions) in Turkey. The social and economic factors affecting cities’ per capita income and population growth are investigated for 2007 and 2016. Geographically Weighted Regression (GWR) is employed to examine the spatially changing effects of these factors. The results show that the differentiating policies to each city should be preferred instead of uniform policies.

1. Giriş

Ekonomik büyümenin en temel kaynakları fiziksel sermaye birikimi, beşeri sermaye birikimi (emek) ve teknolojidir. Büyüme konusunda yapılan ilk çalışmalarda genellikle büyümeyi sağlayan makroekonomik dinamikler açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak zaman içinde ilgili literatüre yapılan katkılar ile büyümenin sadece makroekonomik dinamikler tarafından belirlenmediği ortaya koyulmuştur. Böylece çalışmalarda ekonomik büyümeyi etkileyen faktörler mikro bakış açısı ile ele alınmaya başlanmıştır. Mikro bakış açısı ile büyümeyi irdeleyen çalışmaların yoğunlaştığı alanlardan biri de kentler ve kentsel büyüme dinamikleridir.

Kentlerin ulusal ekonomik büyümenin en önemli dinamiklerinden birisi olduğu, literatürde genel kabul gören bir unsurdur. Jacobs (1969), bir kentin ekonomik büyüme performansı için belirleyici olan faktörün daima ülkenin ekonomik büyümesi için de önemli olacağını ileri sürerek kentlerin bilginin kaynağı olduğunu savunmuştur (McDonald, 1997:43). Dolayısıyla ekonomik büyümenin temel belirleyicilerinden olan teknolojik yeniliklerin kaynağı da kentler olmaktadır. Ekonomiye ivme kazandırıcı etkiler çoğunlukla kentlerde üretilmektedir. Palivos ve Wang (1996)’ya göre kentler barındırdıkları yerel ekonomileri ile makroekonomik büyümeye yol açmakta, makroekonomik büyüme ise yeni kentler yaratmakta ve nihayetinde kentlerin ekonomik büyümesini yeniden

✉ Sorumlu Yazar/Corresponding Author

^a Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Antalya, E-Posta: umitk@akdeniz.edu.tr. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4782-0108>

^b Arş. Gör., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Burdur, E-Posta: bakin@mehmetakif.edu.tr. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9857-7371>

△ Yazar(lar) bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Akdeniz İİBF Dergisi sorumlu değildir.

hızlandıracak pozitif dışsallıkları meydana getirmektedir (Palivos ve Wang, 1996: 647). Bu nedenle kentlere ait ekonomik büyüme dinamiklerinin ve kentlerin ulusal düzeyde ekonomik büyümeye ne ölçüde katkı yaptığının araştırılması önemlidir. Çünkü ulusal ekonomilerin büyümesi için kent ekonomilerinin de büyümesi gerekmektedir (Ioannides ve Rossi-Hansberg, 2005: 5). Söz konusu nedensel ilişkiden hareketle yapılan çoğu çalışmada, kentsel büyüme dinamiklerinin ülkelerin büyüme performansına etkileri ortaya koyulmaya çalışılmıştır (O’Sullivan, 2009: 90).

Kentlerin büyüme dinamiklerini inceleyen kentsel büyüme ile ilgili çalışmalarda iki önemli önerme/hipotez öne çıkmaktadır: (i) Nüfus, kentlerin ekonomik büyümesini sağlayan bir değişkendir. (ii) Beşeri sermaye birikimi, kentlerin ekonomik büyüme performansını olumlu yönde etkiler. Örneğin kentsel büyümeyi kentin nüfus artışı ile ilişkilendiren Mata, Deichmann, Henderson Lall ve Wang, (2007), yaptıkları çalışmada emek kalitesinin ve bilgi birikiminin yayılma etkisinin büyümeyi teşvik ettiğini tespit etmişlerdir. Glaeser, Scheinkman ve Shleife (1995), 1960 ve 1990 yılları için kentlerin karakteristikleri ile büyümeleri arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmada gelir ve nüfus artışının okullaşma ile pozitif ilişkili olduğunu göstermişlerdir. Lucas (1988) ise insan sermayesinin dışsallığına dikkat çekmiş ve insan sermayesinin ekonomik büyümede belirleyici bir rol oynadığını savunmuştur. Black ve Henderson (1999) çalışmasında da yerel eğitim imkanları ile kent büyümesi arasında pozitif ilişki olduğu, kentlerin bilgi yayılmalarını içselleştirerek etkin büyümeye yardımcı oldukları ve kentleşme düzeyi ile makroekonomik büyüme arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi olduğu doğrulanmıştır (Black ve Henderson, 1999: 252-257).

Piyasa ve piyasa dışı etkileşimlerin oluşturduğu teknik ve sosyal yeniliklerin ekonomik büyümeye etkisinin önemi açıktır. Yenilikler ise bireylerin yüz yüze iletişim kurabildiği, firmalar ve üniversitelerin karşılıklı etkileşim içinde olduğu, Ar-Ge gibi dışsallık yaratıcı çalışmaların gerçekleştirildiği coğrafi yığılmalarda ortaya çıkma eğilimindedir. Bu nedenle (kentsel) ekonomik büyümenin nüfus ve beşeri sermaye birikiminin yanı sıra yığılma ekonomilerinden etkilendiği de kabul edilmektedir. İkinci bölümde açıklanacak olan yığılma ekonomilerinin kısa bir tanımı, içsel bağlantılı bir ekonomide mal ve hizmet üretimlerinin mekânsal olarak yakın olması ile elde edilen yararlar olarak verilebilir (Kıymalıoğlu, 2004:364). Yığılmalar; yeniliklerin ortaya çıkmasını desteklemekte, bu şekilde ortaya çıkan yenilikler ise büyümeyi olumlu etkilemektedir.

Ulusal ekonomik büyüme sürecine olumlu katkısı bulunan kentsel büyümeyi yönlendiren etkenlerin araştırılması, Türkiye açısından önemli bir konudur. Bilindiği üzere Türkiye’nin bölgesel gelişmişlik açısından yaşadığı en önemli ve süregelen sorunu, Doğu ve Batı illeri arasında kişi başına gelir başta olmak üzere sosyo-ekonomik göstergeler açısından önemli farklılıkların bulunmasıdır. Uzun yıllardır çeşitli politikalar aracılığıyla çözülmeye çalışılan bu problem, 2013 yılında Kalkınma Bakanlığı tarafından hazırlanan “İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik

Gelişmişlik Sıralaması Araştırması-SEGE 2011” de bir kez daha ortaya koyulmuştur. 2012 yılında uygulanmaya başlanan yeni teşvik sisteminin mekânsal boyutunu belirlemede yararlanılan birincil kaynak olan SEGE-2011 araştırmasında (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 2) demografi, istihdam, eğitim, sağlık, rekabetçi ve yenilikçi kapasite, mali durum, erişilebilirlik ve yaşam kalitesi göstergelerine ait değişkenlerin temel alındığı bir analiz gerçekleştirilmiştir. Yapılan analiz sonucunda iller, sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasına göre altı bölgeye ayrılmıştır. SEGE-2011 bulgularına göre İstanbul başta olmak üzere Türkiye’nin kuzeybatısında bulunan illerin nüfusunun toplam ülke nüfusu içindeki payı yüksek; İstanbul ve çevresinde bulunan illerin nüfus yoğunluğu ülke ortalamasının üstündedir. Fakat 59 ilin nüfus yoğunluğunun ortalama değeri aşamaması, ülkenin doğusundan batısına doğru ilerleyen göçün etkisini açık bir şekilde göstermektedir. Özellikle okuryazarlık oranı, yüksek okul veya fakülte mezunu nüfusun 22 ve üzeri yaş nüfusa oranı, yüksek lisans ve doktora sahibi nüfus gibi eğitim göstergeleri; yüz bin kişi başına düşen hastane yatağı sayısı, on bin kişiye düşen hekim sayısı gibi sağlık göstergeleri ülkenin doğusunda ve batısında bulunan iller arasındaki sosyo-ekonomik dengesizliği kanıtlamaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 80-83). Dolayısıyla Türkiye ekonomisine doğru şekilde yön verebilmek için kentsel ekonomi dinamiklerinin de araştırılması gereklidir.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine¹ göre 2018 yılı kişi başına geliri en yüksek olan üç il; Kalkınma Bakanlığı’nın SEGE-2011 raporunda da birinci kademe gelişmiş iller arasında yer alan İstanbul (76769 TL), Kocaeli (79254 TL) ve Ankara’dır (60249 TL). Kişi başına geliri en düşük olan Ağrı (15121 TL) ise aynı rapordaki altıncı kademe gelişmiş iller kategorisinde yer almaktadır. Ağrı için 2018 yılında yıllık nüfus artış hızı binde 6.27; net göç hızı ise -17.25 olarak ölçülmüştür. Kişi başına geliri düşük olan Ağrı, nüfus dinamikleri bakımından da dezavantajlı konumdadır. Bu durumun sosyal ve ekonomik yapıyı etkilememesi kaçınılmazdır. TÜİK tarafından yayımlanan 2017 yılı toplam girişim sayısı verisi de iller arasındaki eşitsizliği bir başka açıdan gözler önüne sermektedir. Buna göre sanayi girişim sayısının en yüksek olduğu İstanbul’u (881489); Ankara (266214) ve İzmir (224510) izlemektedir. İllerdeki teşvikli sabit yatırımın toplam değeri bakımından ise Mersin’i (77361.99 milyon TL), sırasıyla Ankara (8089.07 milyon TL), İstanbul (7588.68 milyon TL) ve İzmir (7566.46 milyon TL) izlemektedir. 2017 yılında toplam girişim sayısının en düşük olduğu üç il ise Ardahan (3424), Tunceli (3273) ve Bayburt’tur (2875).

Türkiye’de iller arasındaki ekonomik ve sosyal göstergeler açısından eşitsizlik yıllardır çeşitli kanallar aracılığıyla sıklıkla dile getirilen ve varlığı, SEGE-2011 araştırması gibi güncel veriler yardımıyla hazırlanan çok sayıda bilimsel yayın ve katkılarla desteklenen bir sorundur. Söz konusu sorunun arkasında yatan nedenleri farklı bir bakış açısıyla araştırmak amacıyla bu çalışmada, Türkiye’deki kentlerin 2007 ve 2016 yıllarındaki büyüme dinamikleri incelenmiştir. Kentsel büyüme, hem illerin nüfus artış hızı hem de kişi başına gelir ile temsil edilmiş; sosyal, ekonomik ve demografik faktörlerin kentsel büyüme üzerindeki etkisi

¹ Kaynak: Kişi başına Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (2009 bazlı) : Kişi başına GSYH (TL), Türkiye İstatistik Kurumu Bölgesel İstatistikler,

<https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/anaSayfa.do>, Erişim Tarihi: 28/01/2020.

ve bu etkinin değişimi analiz edilmiştir. Ayrıca, bu faktörlerin illerin büyümesi üzerindeki etkilerinin iller ile (mekânsal olarak) değişiklik gösterip göstermediği, bu etkilerin hangi illerde daha büyük/küçük ve etkinin büyüklüğü ile illerin konumu arasında ilişki olup olmadığı da incelenmiştir. Bunu gerçekleştirebilmek amacıyla tahmin yöntemi olarak, mekânsal olarak (iller ile) değişen etkileri tespit etmeye olanak tanıyan Coğrafi Ağırlıklı Regresyon (CAR) (Geographically Weighted Regression, GWR) tercih edilmiştir. Böylece (i) kentsel büyüme ile ilgili yapılan önceki çalışmalardan farklı olarak coğrafi konumdan kaynaklanan etkileri inceleyebilmek için kullanılan “coğrafi kukla değişkenler” yerine direkt olarak illerin coğrafi konumları model tahminine dahil edilebilmiş; (ii) iller arasında dışsallıklara bağlı olarak gerçekleşebilecek benzeşmeler veya komşu iller arasında araştırılması gereken ortak etkiler/yapılar gözlemlenmiştir. Analiz kapsamında, 2007 ve 2016 yılları için nüfus büyümesi ve kişi başına reel GSYH’nin bağımlı değişken olarak kullanıldığı dört model tahmin edilmiştir. Modeller ve uygulanan tahmin yöntemi sayesinde illerin nüfus büyümesi ve kişi başına gelirini etkileyen ekonomik yapı, altyapı, beşerî sermaye ve demografik göstergelerin etki yönleri; yığılma ekonomilerini ve lokal etkileri gözlemleyerek incelenebilmiş ve karşılaştırılabilmiştir. Bu çalışma, Türkiye’deki illerin büyümesini yönlendiren sosyo-ekonomik etkenlerin incelendiği Seyfettinoğlu ve Akın (2019) çalışmasını temel almakla birlikte, tahmin edilen yeni ekonometrik model spesifikasyonu ve genişletilen zaman boyutu ile anılan çalışmadan önemli ölçüde farklılaşmaktadır. Daha önce modelin açıklama gücünü düşürdüğü için ya da veri kısıtı nedeniyle modele eklenemeyen değişkenlerin modellere dahil edilmesiyle, farklı sosyal ve demografik göstergelerin etkisi gözlemlenebilmiştir.

Çalışmanın izleyen bölümleri şu şekilde ilerlemektedir. Birinci bölümde kentlerin ekonomik büyüme sürecine ivme kazandıran yığılma ekonomileri açıklanmış, kaynakları ve türlerine değinilmiştir. İkinci bölümde, kentlerin ekonomik gelişim süreçlerini araştıran ve çalışmanın çerçevesini oluştururken yararlanılan çeşitli çalışmalardan bahsedilmiş; üçüncü bölümde ampirik analizde uygulanan yöntem, veri setine ve analiz sonunda elde edilen bulgulara ilişkin bilgi verilmiştir. Son bölümde ise araştırma sonuçları değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır.

2. Kentsel Büyüme ve Yığılma Ekonomileri

Yığılma ekonomileri, yukarıda da kısaca tanımlandığı üzere üretim faktörlerinin mekânsal yakınlığından kaynaklanan ve pozitif dışsallık sağlayan yararlar olarak ifade edilmektedir (Kıymalıoğlu, 2004: 364). Kentler ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi tanımlayan yığılma ekonomileri, temelde ölçeğe göre getirilerin ve verimlilik artışının söz konusu mekana özgü spesifik özelliklerden kaynaklandığı varsayımına dayanmaktadır. Bu özellikler, iktisadi faaliyetlerin belirli coğrafi alanlarda toplanmasını sağlayarak kentleri oluşturmaktadır. İktisadi faaliyetlerin ve ekonomik karar birimlerinin toplandıkları mekanlar gelişmekte ve bu gelişme beraberinde ekonomik büyümeyi getirmektedir (McCann, 2008: 54-55). Ekonomik büyümenin sağlanabilmesi için ekonomik faktörlerin yığılması önemlidir (O’Sullivan, 2009: 90-91).

Literatürde yığılma ekonomileri ile ekonomik büyüme arasındaki fonksiyonel ilişki genişletilmiş Neo-Klasik üretim fonksiyonu ile açıklanmaktadır (McDonald ve McMillen, 2007: 502):

$$Q = A(z, t)F(K, L)$$

Eşitlikte “z” yığılma ekonomilerini oluşturan faktörlerin (yığılma faktörü) vektörünü; “t” teknoloji düzeyini; F(K, L) emek ve sermayeden oluşan üretim fonksiyonunu temsil etmektedir. Buna göre yığılma faktöründe meydana gelecek bir iyileşme üretim fonksiyonu üzerinde teknolojinin doğurduğu gibi bir etki oluşturarak aynı miktar sermaye ve emekle daha fazla çıktı üretilmesini sağlayacaktır.

2.1. Yığılma Ekonomileri Kaynakları

İlgili literatüre göre yığılma ekonomileri; artan getiriler, dışsal ekonomiler, ölçek ekonomileri ve eksik rekabetçi piyasa yapısı ile belirlenmektedir.

Firmaların yığılması ile birlikte ürünlerine olan talep artar; bu ise üretim ölçeklerinin büyümesini sağlar. Diğer taraftan firmaların coğrafi yakınlıkları üretim maliyetlerini azaltacağından üretim ölçeğini etkilemektedir. Firmaların en düşük maliyet ile üretim yapabilmeleri, iktisadi faaliyetlerin toplanmasını ve böylece pazarın büyümesini gerektirmektedir. Ölçek ekonomilerinin geçerli olması, firmaların mekansal olarak toplanmasını sağlamaktadır (McCann ve Shefer, 2004: 185-188). Bu anlamda, ölçeğe göre artan getirilerin ortaya çıkması önemli bir yığılma gücü yaratmaktadır.

Bir diğer yığılma kaynağı, dışsallıklardır. Aynı endüstride faaliyet gösteren firmalar çeşitli nedenler ile aynı mekanda, birbirlerine yakın yerleşmeyi tercih edebilirler. Bu yerleşim kararını vermelerinin nedeni o mekandaki yerleşimlerini daha kârlı bulmalarındır. Firmaların daha yüksek kârla üretim yapmalarını sağlayan mekansal temelli nedenler arasında, uzmanlaşmış hizmet firmalarının bulunması, kalifiye işgücü havuzunun varlığı, teknolojik gelişmelere, yeniliklere ve piyasadan yayılan bilgilere daha kolay ulaşım ile mevcut altyapının ortak kullanımı bulunmaktadır (Fujita, 1989:273).

Endüstriyel yığılma sağlayan bir diğer faktör, tekeli rekabetçi piyasa yapısıdır. Üreticilerin talep ettikleri hizmetlerdeki çeşitlilik ve ulaşılabilirlik yığılmalara yol açmaktadır. Firmalar için hizmet üretimindeki çeşitlilik caziptir. Ulaşılabilir ara hizmet türü arttıkça endüstri ölçeğinde verimlilik artışı sağlanmaktadır (Kıymalıoğlu, 2005:64).

2.2. Yığılma Ekonomileri Türleri

Yığılma ekonomileri, “Yeni Ekonomik Coğrafya” (YEC) (New Economic Geography, NEG) literatürü kapsamında değerlendirilmektedir. YEC literatürü, durağan ve dinamik dışsallıklar bağlamında farklı yığılma ekonomisi türleri tanımlanmaktadır: Durağan (statik) dışsallıklara göre “Yerleşme Ekonomileri” ve “Kentleşme Ekonomileri”; dinamik dışsallıklara göre ise “Mar Dışsallıkları”, “Jacobs Dışsallıkları” ve “Porter Dışsallıkları”.

Yerleşme ekonomileri, aynı mekanda yerleşmiş ve aynı endüstride faaliyet gösteren firmalar tarafından oluşturulmaktadır. Yerleşme ekonomilerini ortaya çıkaran nedenler; ara girdi üretiminden elde edilen ölçek ekonomileri, nitelikli işgücü sağlanması sırasında elde

edilen dışsallıklar, bilgi dışsallıkları ve uzmanlaşmış hizmetlerden (lojistik, müşavirlik, reklam, pazarlama vb.) elde edilen dışsallıklardır (Kıymalıoğlu, 2004: 365). Yerleşme ekonomilerinin etkisi ile endüstrinin toplam çıktısında gerçekleşen artış, endüstride yer alan firmaların maliyetlerinin azalmasını sağlayacak ve böylece firmalar büyüyecektir (O'Sullivan 2009: 41). Kentleşme ekonomileri ise kentin tümü için yani kentte bulunan bütün endüstriler için gerçekleşir. Kentleşme ekonomilerinin varlığı piyasaların potansiyel büyüklüklerini artırmaktadır (Goldstein ve Gronberg, 1984:93).

Dinamik dışsallıklar teknolojik dışsallık niteliğindedir. Gerçekleştirilen bir yenilik, bilgi yayımları ile piyasa mekanizmasına hiç dahil olmadan diğer firma ve endüstrilerin pozitif dışsallık elde etmesini sağlamaktadır. Böylece, hem yeniliği ortaya koyan hem de bu yenilikten pozitif dışsallık elde eden firma ve endüstrilerin verimlilikleri artmaktadır (Lucio, Herce ve Goicollea; 2002: 243). Dinamik bilgi dışsallıkları, teknolojik yenilikler için önemli yönlendiricilerdir. Bu şekilde, ekonomik büyüme sağlanmaktadır (Gleaser, Kallal, Scheinkman ve Shleifer, 1992: 1128).

Dinamik dışsallıkların üç teorisi de bilgi yayımları üzerinde şekillenmekle birlikte, dışsallığın nereden kaynaklandığı ve bu dışsallıkların en etkin olduğu piyasa türü ile ilgili olarak birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Marshall-Arrow-Romer (MAR) Dışsallıkları, aynı endüstride yer alan yerel firmalar arasında bilgi yayılımı ile ortaya çıkmaktadır. Tekelci piyasa yapıları ile uyumludur. "Jacobs Dışsallıkları" endüstriler arasındaki bilgi yayılımı ile ortaya çıkar ve rekabetçi piyasalar ile uyumludur (Kıymalıoğlu, 2004:370). "Porter Dışsallıkları", bir ara durum niteliğindedir. Porter dışsallıklarına göre bilgi yayılımı endüstri içinde etkinken ve bilgi yayılması ve büyümenin sağlanması için rekabetçi piyasalar daha uygundur (Gleaser, Kallal, Scheinkman ve Shleifer, 1992: 1131).

3. Kentsel Ekonomik Büyümenin Bileşenleri

Kentler, ulusal ekonomik büyümenin en önemli dinamiklerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Ayrıca ekonomik büyümenin temel belirleyicisi olarak kabul edilen bilginin üretildiği ve kolayca yayılmasını sağlayan birimler olmaları, kentlerin ekonomik gelişim süreçlerini araştıran çok sayıda çalışma yapılmasına neden olmuştur. Bu alt bölümde, literatürde yer alan araştırmalar arasından, bu çalışmanın ana çerçevesini oluştururken başvurulan bazıları hakkında kısa bilgi verilmiştir.

Sveikauskas (1975); verimlilik ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ABD'deki kentlerde yerleşik 14 imalat sanayi sektörünün 1967 yılına ait yatay kesit verilerini kullanarak analiz etmiştir. Bulgulara göre, eğitim tüm sektörlerde emeğin marjinal verimliliği üzerinde pozitif etkilidir. Ayrıca büyük ölçekli kentler, verimlilik düzeyinin yükselmesini sağlayarak çıktının etkin bir biçimde üretilmesine neden olmaktadır. Clark ve Stabler (1991) ise Kanada'daki 7 kent için kent büyüklüğü ile reel gelir arasındaki ilişkiyi 1975-1984 dönemi için test etmiştir. Panel veri tahminleri, nüfus cinsinden ölçülen kent büyüklüğü arttıkça reel gelirin de yükseldiğini göstermektedir.

Glaeser, Kallal, Scheinkman ve Shleifer (1992), 1956 ve 1987 arasındaki büyüme verilerini kullanarak 170 ABD ilindeki büyük endüstrilere ait teknolojik yayımların rolünü vurgulayan dinamik dışsallık teorilerini (MAR, Jacobs ve Porter) test etmişlerdir. Amaçları en çok büyüyen kentleri ve endüstrileri belirlemektir. Hangi kentlerin endüstrilerinin daha hızlı büyüdüğünü ampirik olarak test etmek için illerin büyüme hızının, coğrafik uzmanlaşma ve rekabetin bir fonksiyonu olarak ele alındığı dinamik dışsallık modelleri tahmin edilmiştir. Buna göre bir ildeki herhangi bir endüstrinin istihdamındaki büyüme, endüstrinin bu ildeki uzmanlaşmasına ve ildeki çeşitliliğe bağlıdır. Burada uzmanlaşma, istihdam cinsinden; rekabet ise çalışan başına firma cinsinden ifade edilmiş ve bağımlı değişken olarak il endüstrisindeki 1987 istihdamı ile 1956 istihdamı oranındaki büyüme alınmıştır. Çalışmalarında rekabet ve çeşitliliğin kentte ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği, yerel uzmanlaşmanın ise herhangi bir etkiye sahip olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Glaeser, Scheinkman ve Shleifer (1995), 1950-1990 dönemi için 203 Amerikan kentinde ekonomik büyümenin ardındaki temel dinamiklerin neler olduğunu araştırmışlardır. Bu kapsamda kent çapındaki dışsallıklara odaklanmışlardır. Ayrıca politik ve sosyal faktörlerin büyüme üzerindeki önemli etkisine dikkat çekmek için illerin politik ve sosyal karakteristiklerini de dikkate almışlardır. Analiz sonucunda gelir ve nüfustaki artışın birlikte hareket ettiğini, her iki değişkende gözlenen büyümenin başlangıçtaki okullaşma düzeyi ile pozitif; başlangıç işsizlik düzeyi ve istihdamın imalat sanayindeki başlangıç payı ile negatif ilişkili olduğunu saptamışlardır. Ayrıca, kamu harcamalarının büyüme ile ilişkiz olduğu da tespit edilmiştir. Cheshire ve Carbonaro (1996) ise 1979-1990 dönemine ait panel verileri kullanarak Avrupa'da 118 kentsel alanda ekonomik büyümenin temel dinamiklerini araştırmışlardır. Kentlerdeki ekonomik büyümenin nüfus artışından, tarım sektöründe istihdam edilen işgücünün toplam işgücü içerisindeki payından, diğer kentsel alanlardaki ekonomik gelişmeden, AR-GE faaliyetlerinden ve geçmiş dönem büyüme performansından pozitif yönde etkilendiğini ortaya koymuşlardır.

Eaton ve Eckstein (1997), Fransa'dan seçilen 39 ve Japonya'dan seçilen 40 kent için ekonomik büyümenin ardındaki temel dinamikleri 1876-1990 dönemini kapsayan panel verileri kullanarak araştırmışlardır. Kentsel büyüme ile ilgili daha fazla bulgu elde edebilmek için Quah (1993) Markov geçiş olasılığı matrisi (transition probability matrix) modeli veriye uygulanmış, daha sonra ise kentlerin durağan durum büyümesi ile tutarlı kentleşme ve büyüme modeli geliştirilmiştir. Böylece, farklı büyüklükteki kentlerin nasıl büyüdüğü gözlenebilmiştir. Üretim kent merkezinden uzaklaştıkça kentlerdeki toplam verimliliğin de azalacağını öngören bu modele göre kentteki toplam faktör verimliliği beşeri sermayenin ortalama düzeyi ile ilişkilendirilmiştir. Farklı kentlerin beşeri sermaye birikimindeki etkileşimin uzun dönemde şehir nüfuslarının ortak bir oranla artmasını sağlayacağını öngören modelin dinamikleri, büyümeyi ve beşeri sermaye dağılımını belirlemektedir. Bu çerçevede şehirlerin büyümesi ve beşeri sermayelerinin dağılımı ile nispi nüfusları arasındaki bağlantı göç ile kurulmuştur. Çalışmada, beşeri sermaye birikimi fazla olan kentlerin daha fazla üretim yaptıkları, daha fazla üretimin daha

yüksek ücrete neden olduğu, daha yüksek ücretin daha fazla iş gücünü kendisine çektiği ve sonuçta kendi kendini besleyen (self-reliant) bir büyüme sürecinin oluştuğu ortaya koyulmuştur.

Bradley ve Gans (1998) ise 1981-1991 dönemi için Avusturalya'daki kentlerin temel büyüme dinamiklerini belirlemeye çalışmışlardır. Sonuçlara göre kentlerin büyüme performansı ile bir önceki dönem büyüme performansı arasında pozitif bir ilişki vardır. Nüfus yoğunluğu, uzmanlaşma ve imalat sanayinde çalışanlar ile kamu çalışanlarının toplam istihdam içerisindeki payı illerin büyüme performansını düşürürken eğitim ve beşeri sermaye birikimi büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir. İspanya'daki kentlerin temel ekonomik büyüme dinamiklerini araştıran Marsal (2002) ise 1981-2000 döneminde kent büyümesinin temel belirleyicisinin illerdeki başlangıç koşulları olduğunu göstermiştir.

Mata vd. (2007), 1970-2000 yılları arasında Brezilya'daki kentlerin büyümelerinin yerel ve bölgesel belirleyicilerini araştırmıştır. Çalışmanın temel amacı, kentlerin ne zaman daha başarılı ya da daha az başarılı olduğunu ve bu başarıya neyin neden olduğunu saptamaktır. Modellerinde kentsel büyüme, hem kentlerin bireysel verimlilik artışı hem de kentin nüfus artışı değişkenleri ile temsil edilmiştir. Sonuçlar imalat sanayinin sektörel payındaki ve ortalama okula gitme yıl sayısındaki artışın nüfusun büyüme hızını pozitif yönde etkilediğini, nüfus artışının ise ekonomik gelişimi hızlandırdığını göstermiştir. Emek gücü kalitesindeki iyileşmeler ve bilgi birikiminin yayılma etkisini büyümeyi sağlayan önemli faktörlerdir.

Özdemir ve Taşçı (2008), kentsel işgücü piyasasının büyüme üzerindeki pozitif etkilerini araştırdıkları çalışmalarında “kentlerde var olan beşeri sermayenin üretimde artan getirileri mümkün hale getirdiği” savını ampirik olarak test etmişlerdir. Bu doğrultuda Türkiye’de kentsel işgücü piyasasının nitelikleri, kırsal kesim işgücü piyasası ile karşılaştırılarak incelenmiştir. Tahmin sonuçlarına göre nitelikli, eğitilmiş, orta yaşlarda kişilerden oluşan kentsel işgücünün yüksek ücret ve istihdam olasılığı sağladığı ve bu şekilde ekonomik büyüme için önemli bir potansiyel olduğu anlaşılmıştır.

Gerni, Değer ve Emsen (2009), Türkiye’de kentsel büyümenin belirleyicilerini araştırmışlardır. Hem tüm kentler bazında hem de gelişmiş-gelişmekte olan kentler ayrımı yaparak gerçekleştirdikleri analizde toplam 72 ile ait 1991-2000 dönemi verileri kullanılmıştır. Çalışmada, kent düzeyinde yerel büyüme etkenlerinin belirlenmesi için içsel büyüme teorisi temelinde bir üretim fonksiyonundan yararlanılmıştır. Ayrıca coğrafi kutuplaşmanın etkisini incelemek amacıyla kukla değişken kullanılmıştır. Tüm iller bazında elde edilen sonuçlara göre illerin ekonomik büyümesi ile ihracatın il GSYH’sindeki payı, coğrafi konum ve kredi kullanımı arasında pozitif, nüfus büyüme oranı ve başlangıç kişi başına gelir oranı arasında negatif yönlü ilişki olduğu gözlemlenmiştir. Gelişmiş ve gelişmekte olan iller için ayrı ayrı tahmin gerçekleştirildiğinde ise gelişmiş illerin ekonomik büyümesini pozitif yönde etkileyen faktörlerin ihracat, coğrafi konum, yatırım teşvikleri; negatif yönde etkileyen değişkenlerin açıklık derecesi, beşeri sermaye, başlangıç kişi başına gelir olduğu saptanmıştır. Gelişmekte olan illerin ekonomik büyümesine etki eden kişi başına yol uzunluğu ve ihracat/GSYH

büyüme oranı değişkenleri pozitif, başlangıç kişi başına gelir ise negatif yönde etkilidir.

Cuberes (2011), çok sayıda ülke ve uzun bir zaman aralığını içeren kapsamlı bir kentsel büyüme analizi gerçekleştirmişlerdir. Buna yönelik olarak 3 veri seti kullanmışlardır: (i) 1960-2000 dönemi boyunca farklı ülkelerdeki metropollere ait veriler, (ii) 1970-2000 dönemi boyunca 79 ülkedeki yönetsel olarak tanımlanan çeşitli şehirlerin nüfus bilgileri verisi, (iii) bazılarında 1790 yılına kadar geri giden ve tüm değişkenler için 2000 yılına kadar uzanan ülkelerin en büyük şehirlerinin büyüklüğü verisi. Sonuçlara göre kentleşme sürecinin başında büyük kentler daha hızlı büyümektedir. Fakat zaman ilerledikçe büyük şehirlerin nüfus artışı düşmekte, hızlı büyüme özelliği kent hiyerarşisinde altlarda bulunan küçük şehirlere geçmektedir. Kentler arasındaki bu sıralı büyüme süreci, kent nüfusunun daha hızlı arttığı dönemlerde daha yaygındır.

İlgili yazındaki çalışmalar değerlendirildiğinde, kentsel ekonomik büyümenin çok sayıda bileşeni olduğu ve bu bileşenlerin etkilerinin de kentlerin veya buldukları coğrafyanın kendi dinamiklerine bağlı olarak farklılaştığı görülmektedir. Örneğin çok sayıda çalışmadan, nüfusun kentlerin ekonomik büyüme performanslarını pozitif yönde etkileyen önemli bir etken olduğu anlaşılmaktadır. Ancak nüfus yoğunluğunun büyümeyi negatif yönde etkilediği durumlarla da karşılaşabilmektedir. Kentlerin iktisadi gelişimleri açısından son derece önemli olan bir başka faktör ise sahip oldukları başlangıç koşullarıdır (doğal kaynakları, coğrafi konumu, tarihsel birikim, yüz ölçümü, geçmiş dönem büyüme performansı vb.). Eğitim ve beşeri sermaye birikimi de kentlerin büyümesi için önemli belirleyicilerdir. Suç oranı, sağlık altyapısı, trafik sıkışıklığı, çevre kirliliği vb. gibi yaşam kalitesi faktörleri de ekonomik gelişim açısından önemli etkiler yaratmaktadır. Bunların yanında imalat sanayinde çalışanların ve kamu çalışanlarının toplam istihdam içerisindeki payı il bazında ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilerken, tarım sektöründe çalışanların toplam istihdam içerisindeki payı pozitif etki yapmaktadır.

4. Ampirik Yöntem ve Model

Türkiye’de ülkenin doğusu ve batısında yer alan iller arasındaki eşitsizlik sadece ekonomik alanda değil kamu hizmetleri, altyapı ve yaşam koşulları gibi alanlarda da hissedilmektedir. Uzun yıllardır batı illerine doğru gerçekleşen göç bu eşitsizliği perçinlemekte, kentlerin sosyo-ekonomik yapılarını değiştirmektedir. Ulusal ekonomik büyümenin önünde bir engel olarak duran bu sorunu çözmek için yıllardır çeşitli politikalar uygulanmış fakat istenilen sonuca henüz ulaşamamıştır. Bu noktadan hareketle çalışmada ulusal ekonomik büyümenin önemli bir itici gücü olan kentlerin büyüme dinamiklerini incelemek amaçlanmıştır. Buna yönelik olarak Türkiye’deki illerin kişi başına geliri ve nüfus büyümesini açıkladığı düşünülen sosyal ve ekonomik faktörler mekansal olarak değişen etkiler göz önüne alınarak incelenmiştir. Analiz, Türkiye İstatistik Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) Düzey 3 bölgelerini (81 ili) ve 2007 ve 2016 yıllarını kapsamaktadır. Kişi başına gelir ve nüfus büyümesi üzerinde etkili olduğu kabul edilen faktörlerin mekansal olarak (ilden ilde) değişen etkilerini inceleyebilmek için ise Coğrafi Ağırlıklı Regresyon (CAR) kullanılmıştır. Bu çalışmayı Gerni vd.

(2009)'dan ayıran temel fark, değişkenlerin coğrafi değişkenliğinin etkisini inceleyebilmek için “coğrafi kukla değişkenler” yerine illerin coğrafi konumlarının dikkate alındığı “Coğrafi Ağırlıklı Regresyon” yönteminin tercih edilmesidir. Ayrıca beşerî sermaye, demografi, altyapı ve ekonomik göstergeler açısından çeşitli değişkenlerin kullanılması da çalışmada yapılan analizden ayırt edici bir başka özelliğidir.

4.1. Coğrafi Ağırlıklı Regresyon Yöntemi -CAR

Kentler, ekonomik gelişme aşamalarına göre farklılık göstermekte; içinde buldukları gelişmişlik aşamasına göre mevcut sorunları ve öncelikleri de değişmektedir. Dolayısıyla, incelenen ekonomik modeldeki değişkenler arasındaki ilişkinin ilden ile değişmesi beklenmektedir. Dolayısıyla coğrafi olarak tanımlanan veri setleri ile oluşturulmuş bir modelin Klasik En Küçük Kareler Yöntemi (KEKK) gibi doğrusal regresyon (küresel regresyon) teknikleri kullanılarak tahmini, değişkenler arasındaki konumsal farklılıkları iyi bir şekilde yansıtmayacaktır. Bu eksikliğin önüne geçmek amacıyla Brunsdon vd. (1996, 1998), Fotheringham vd. (2001) bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasındaki istatistiksel ilişkideki mekânsal farklılığın incelenilebileceği yerel bir regresyon tekniği olan Coğrafi Ağırlıklı Regresyon (CAR) Yöntemi'ni *Geographically Weighted Regression Method-GWR* önermişlerdir (Li, Zhao vd., 2010: 1790; Hu, Yang vd., 2016: 52).

CAR yöntemi, özellikle politika yapıcılarının mekânsal pozitif ya da negatif dışsallıkları görmeleri (tahmin edilen katsayıların işaretleri aracılığıyla) ve bunlardan mesaj çıkarmaları açısından önemlidir. Örneğin bir CAR tahmini sonrasında yatay kesitler (il, bölge, ülke vb.) yer aldığı aralıklara göre boyandığında birbirine yakın yatay kesitlerin aynı renkte olması bir etkileşim olduğu anlamına gelmektedir. Buradan, politika yapıcılar bu yatay kesitlerden birine politika uyguladığında aynı renkte boyanan diğer yatay kesitleri de etkilemiş olurlar. Böylece mekânlar arasındaki yayılmadan yararlanılmış olunur. CAR'ın amacı, yatay kesitler arasında pozitif ya da negatif dışsallığa yol açan komşuluk ilişkisindeki örüntüleri ortaya çıkarmaktır. Komşuluk ilişkisinde örüntü varsa pozitif ya da negatif dışsallıktan söz edilebilir. Burada örüntü, her bir yatay kesitin enlemine ve boylamına göre belirlenen “yatay kesitler arasındaki mesafe” ile kurulur. Modele bir değişken olarak değil bir matris olarak giren mesafe, serbestlik derecesi problemine yol açmaz. Tüm birimler için yalnızca bir ilişki olduğunu varsayan klasik regresyon modelinde ise model parametre tahminlerinin mekânsal olarak durağan varsayılması söz konusudur. Modelde, parametreler tahmin edilirken coğrafi konuma ilişkin hiçbir bilgi kullanılmaz ve veri seti boyunca tüm parametreler ortalamadır. Tüm birimler için yalnızca bir ilişki olduğunu varsayan klasik regresyon modeline coğrafi konum parametresi eklenip genişletilerek oluşturulan CAR'da ise her bir coğrafi birime ait ilişki tahmin edilebilmektedir. CAR modelinin basit gösterimi şu şekildedir:

$$y_i = \beta_0(u_i, v_i) + \sum_k \beta_k(u_i, v_i)x_{ik} + e_i \quad (1)$$

Burada (u_i, v_i) , örneklem uzayındaki i noktanın koordinatlarını; β_0 ve β_k tahmin edilecek parametreler ve e_i i noktasındaki hata terimidir. Verilen eşitlikteki parametreleri tahmin etmek için her bir gözleme, belirli bir i noktasına mekânsal yakınlığına göre ağırlık verilir; yani gözlem ve i noktası arasındaki uzaklık, o gözleme verilen ağırlığı belirlemektedir. Ağırlıklandırma işlemi, i noktasına yakın olan gözlemlere daha büyük; i noktasına uzak olan gözlemlere daha küçük ağırlık değeri verilerek yapılır. Dolayısıyla CAR analizinde herhangi bir gözlemin ağırlığı sabit değildir; coğrafi konumun bir fonksiyonudur (Li vd., 2010: 1793-1794; Gao ve Li, 2011: 293-296; Zeren ve Yurtkur, 2012: 70; Charlton vd., 2009: 1-6).

4.2. Ampirik Model ve Tahmin Sonuçları

Türkiye’de 2007 ve 2016 yıllarında illerin kişi başına geliri ve nüfus büyümesini açıkladığı düşünülen sosyal ve ekonomik faktörleri incelemek için her yıla ait ikişer model oluşturulmuştur. Coğrafi Ağırlıklı Regresyon (CAR) ile tahmin edilen bu dört modelde yer alan değişkenler Tablo 1’de verilmektedir. Değişkenlere ait verilerin derlenmesinde TÜİK Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı² ve Türkiye Bankalar Birliği Veri Sistemi’nden³ yararlanılmıştır.

İl bazında reel GSYH artışı, kredilerin dağılımı, mevduatların dağılımı, teşvikli sabit yatırım, net ihracat, toplam girişim değişkenleri illerin ekonomik yapılarına; ortaöğretim ve ilköğretim öğretmen başına düşen öğrenci sayıları, yükseköğretim veya fakülte bitiren 15 yaş ve üstü nüfus ve 15 yaş üstü nüfus içindeki oranı, ortaöğretimde kadınların net okullaşma oranı (%) değişkenleri illerin beşerî sermayelerine gösterge olarak kullanılmıştır. Atık hizmeti verilen belediye nüfusunun toplam nüfus içindeki oranı, yol uzunluğu oranı ve yüz bin kişi başına toplam hakim sayısı değişkenleri ilin altyapısını; toplam yaş bağımlılık oranı, 15-64 yaş arası nüfus bağımlılık oranı (çalışan nüfus) ve bebek ölüm hızı değişkenleri ise demografik yapıyı temsilen analize dahil edilmiştir. Veri setinin derlenmesinde Türkiye Bankalar Birliği, Türkiye İstatistik Kurumu ve Dünya Bankası (World Bank) veri tabanlarından faydalanılmıştır.

Çalışmada incelenen ve benzeri regresyon modellerinin tahmininde CAR yönteminin mi yoksa EKK yönteminin mi daha iyi performansa sahip olduğu araştırılırken izlenen yol, genel olarak bu modellerden elde edilen *AICc* (düzeltilmiş Akaike Bilgi Kriteri) ve R^2 değerlerinin karşılaştırılmasıdır. Diğerlerine göre daha düşük bir *AICc* değerine sahip modelin gözlenen veriye en uygun ve en iyi performansa sahip model olduğu kabul edilir. Diğer yandan yüksek bir düzeltilmiş R^2 değeri, modelin uyum iyiliği için daha gerçekçi bir bilgi verdiği ve CAR modelinin bağımsız değişkenlerin etkisini açıklama gücünün global modele nazaran daha yüksek olduğu anlamına gelir. Bu durumda CAR modelinin performansı EKK’ye kıyasla daha iyidir (Gao & Li, 2011: 297; Hu, Yang vd., 2016: 53)

² Bk.: <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselististik/>

³ Bk.: <https://verisistemi.tbb.org.tr/index.php?/>

Tablo 1
Analizde Yer Alan Değişkenler

Kısaltma	Açıklama
$Y_{p,i}$	Kişi başına reel GSYİH (TL)
\dot{P}_i	Yıllık nüfus artış hızı (binde)
$R_{ws,i}$	Atık hizmeti verilen belediye nüfusunun toplam nüfusa oranı (%)
$R_{ra,i}$	Yol / Alan
\dot{Y}_i	İl bazında reel GSYİH artış hızı
TC_i	Kredilerin illere göre dağılımı (TL)
TD_i	Mevduatın illere göre dağılımı, (TL)
$HC_{ss,i}$	Ortaöğretim /Öğretmen başına düşen öğrenci sayısı
$HC_{ps,i}$	İlkokul /Öğretmen başına düşen öğrenci sayısı
$TP_{ph,i}$	Yüz bin kişi başına toplam hekim sayısı
SI_i	Teşvikli sabit yatırım (TL)
NX_i	Net İhracat (TL)
$TADR_i$	Toplam yaş bağımlılık oranı (%)
WAP_i	İllere göre yaş bağımlılık oranı: 15-64 yaş arası nüfus (çalışan nüfus)
$EL_{r,i}$	Eğitim düzeyine göre nüfus (Yüksekokul veya fakülte bitiren 15 yaş üstü nüfusun 15 yaş üstü nüfus içindeki oranı)
$EL_{p,i}$	Eğitim düzeyine göre nüfus (Yüksekokul veya fakülte bitiren 15 yaş üstü nüfus)
$E_{n,i}$	Toplam girişim sayısı
IMR_i	Bebek ölüm hızı
$SR_{w,i}$	Ortaöğretim okullaşma oranı net (%)- kadın

Not: "i" alt indisi, illeri temsil etmektedir.

İzleyen alt bölümlerde 2007 ve 2016 yıllarında illerin nüfus artışı ve kişi başına gelirini etkileyen faktörlerin CAR analizi tahmin sonuçları verilmiş ve yorumlanmıştır. Bulgular, ayrı başlıklar altında toplanmıştır. Buna göre illerin nüfus artışını etkileyen faktörlerin incelendiği ilk kısımda ilk olarak 2007 yılı için kurulan modelin küresel ve lokal parametre sonuçları; ardından 2016 yılı için kurulan modelin küresel ve lokal parametre sonuçları ele alınmıştır. İkinci kısımda ise illerin kişi başına gelirini etkileyen faktörler, ilk kısımdaki düzen ile aynı şekilde incelenmiştir.

4.2.1. İllerin Nüfus Artışını Etkileyen Faktörler

2007 ve 2016 yıllarında illerin nüfus artışını etkileyen faktörler sırasıyla (2) ve (3) numaralı denklemler ile ifade edilmektedir. Her bir denkleme ait tahmin sonuçları Tablo 2’de verilmiştir. Küresel ve lokal modele ait sonuçların verildiği tabloda, etkileri farklı illerde değişen değişkenler kalın yazı tipi ile belirginleştirilmiştir.

$$\dot{P} = f(\dot{Y}, R_{ws}, HC_{ps}, TADR) \quad (2)$$

$$\dot{P} = f(\dot{Y}, R_{ws}, HC_{ss}, TADR, EL_r, IMR, SR_w) \quad (3)$$

Tablo 2’ye göre 2007 yılı için kurulan modelde (Denklemler 2) tüm değişkenler istatistiksel olarak anlamlı ve toplam yaş bağımlılık oranı ($TADR$) dışındaki bütün değişkenler nüfus artışı üzerinde pozitif etkiye sahiptir. Bunlar arasında atık hizmeti verilen belediye nüfusunun payı (R_{ws}), ilkokulda öğretmen başına düşen öğrenci sayısı (HC_{ps}) ve $TADR$ değişkenlerinin nüfus büyümesine etkisi ilden ile farklılaşmaktadır. Küresel ve lokal modele ait Akaike kriteri ($AICc$) değerleri, 2007 yılında nüfus büyümesini etkileyen faktörleri incelemek açısından lokal modelin daha iyi olduğuna işaret etmektedir. 2016 yılı için kurulan modelde (Denklemler 3) ise ortaöğretimde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı (HC_{ss}), toplam yaş bağımlılık oranı ($TADR$), yüksekokul veya fakülte bitiren 15 yaş üstü nüfusun oranı (EL_r) ve ortaöğretimde kadınların net okullaşma oranı

(SR_w) değişkenleri istatistiksel olarak anlamlıdır ve nüfus büyümesini negatif yönde etkilemektedir. Atık hizmeti verilen belediye nüfusunun payı (R_{ws}) ise nüfus büyümesi üzerinde pozitif yönlü bir etkiye sahiptir.

Global (küresel) model sonuçları ayrı olarak ele alınırsa 2007 yılında bir ilin reel GSYİH’si, ildeki atık hizmetinden yararlanan nüfusun oranı, ilköğretimde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı ilin nüfus artışını olumlu şekilde etkilemiştir. Toplam yaş bağımlılık oranındaki artış ise beklentilere uygun şekilde nüfus büyümesi üzerinde negatif etkiye sahiptir. Nüfus büyümesi üzerindeki etkisi yerel olarak (ilden ile) farklılaşan değişkenlerin belirlenmesinde ise değişkenlere ait fark kriterinin (*diff of criterion*) -2’den küçük olup olmadığına bakılmıştır. Buna göre 2007 yılında R_{ws} , HC_{ps} ve $TADR$ değişkenlerinin nüfus büyümesine etkileri ilden ile farklılaşmaktadır. Bu değişkenler arasında ilden ile en çok farklılaşan etkiye sahip değişken $TADR$ ’dir. Değişkenin 2007 yılında nüfus büyümesi üzerindeki lokal etkisinin dağılımı Şekil 1’de verilmiştir. Buna göre 2007 yılında toplam yaş bağımlılık oranı ($TADR$) arttıkça genel olarak Marmara, Batı Karadeniz, İç Anadolu, Orta Anadolu, Ege ve Akdeniz Bölgeleri’ndeki illerin nüfus büyümesi negatif olarak etkilenmektedir. Etkinin büyüklüğü ise Batı Akdeniz ve Ege illerinden kuzeye doğru gidildikçe azalmaktadır. Toplam yaş bağımlılık oranının ($TADR$) nüfus artışı üzerinde en yüksek etkiye sahip olduğu il Antalya (-0.351); en düşük etkili olduğu il Tokat’tır (-0.199).

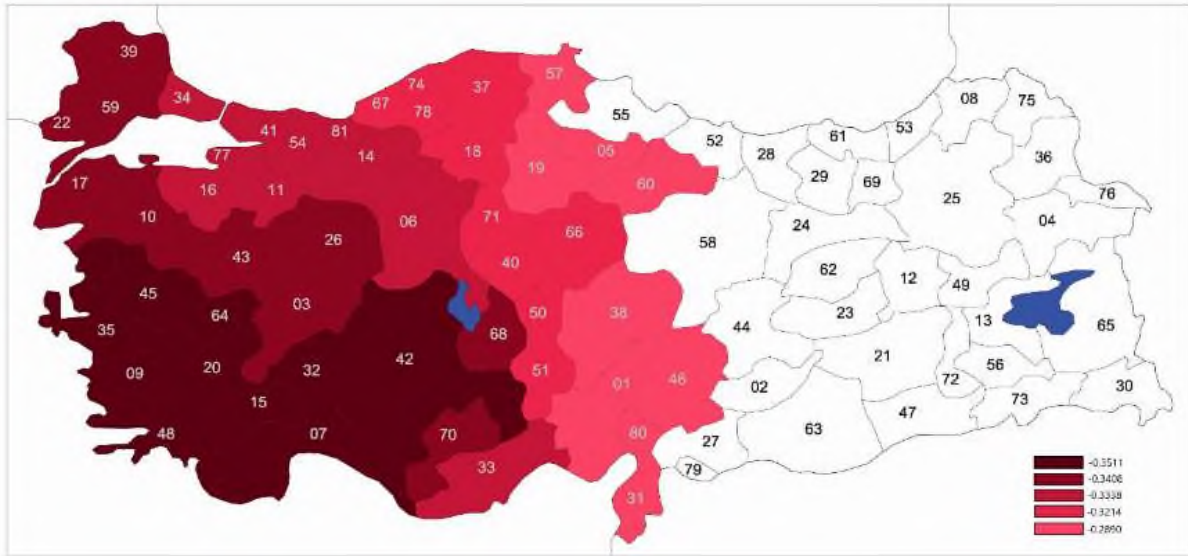
2007 yılında illerin nüfus büyümesi üzerinde önemli etkiye sahip bir diğer değişken, etkisi tüm iller için pozitif olan ilköğretimde öğretmen başına düşen öğrenci sayısıdır (HC_{ps}). Değişkenin nüfus büyümesi üzerinde en yüksek etkiye sahip olduğu il, Mersin (1.845); en düşük etkiye sahip olduğu il Iğdır’dır (1.121). İllerin reel gelirindeki büyüme ise 2007 yılında nüfus üzerinde global bir etkiye sahiptir.

Bir başka deyişle etkisi iller arasında farklılaşmamaktadır ve tüm illerde nüfus büyümesini pozitif yönde etkilemektedir.

Tablo 2
2007 ve 2016 Yıllarında Nüfus Artışını Etkileyen Faktörler

Denklem (2)	Global Model Katsayıları		Global Model Standart Hata	Fark Kriteri (Diff of Criterion)	
Sabit	-26.073		7.102	-8.702	
Ŷ	0.577**		0.288	0.741	
R_{ws}	0.174**		0.075	-3.828	
HC_{ps}	1.402***		0.263	-4.434	
TADR	-0.211**		0.102	-48.448	
	Global	Lokal			
AICc	551.91	AICc	550.35	Global Kalıntı	3670.767
R^2	0.49	R^2	0.54	GWR Etkisi	372.166
Düz. R^2	0.45	Düz. R^2	0.48	GWR Kalıntı	3298.600
Denklem (3)	Global Model Katsayıları		Global Model Standart Hata	Fark Kriteri (Diff of Criterion)	
Sabit	226.558		58.903	-12.125	
Ŷ	-0.329		0.810	2.664	
R_{ws}	0.496***		0.175	-1.019	
HC_{ss}	-3.640**		1.777	-4.805	
TADR	-1.159**		0.584	-6.742	
EL_r	-4.040**		1.604	-14.362	
IMR	-1.526		1.301	-0.374	
SR_w	-0.977***		0.347	-58.501	
	Global	Lokal			
AICc	734.53	AICc	729.695	Global Kalıntı	31929.470
R^2	0.27	R^2	0.48	GWR Etkisi	9054.977
Düz. R^2	0.19	Düz. R^2	0.31	GWR Kalıntı	22874.492

*, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyindeki anlamlılıkları göstermektedir.

Şekil 1. 2007 Yılında Toplam Yaş Bağımlılık Oranının (TADR) Nüfus Büyümesi Üzerinde Lokal Etki Dağılımı

Not: (1) Haritalarda beyaz olarak görülen illerde, değişken yerel olarak farklılaşmamaktadır ve istatistiki veya iktisadi bir anlamı yoktur. (2) Haritanın sağ alt köşesinde her bir rengin karşısında yer alan katsayı, o renge denk gelen illerde değişkenin alacağı mutlak değer olarak en büyük katsayı değerini göstermektedir.

2007 yılında nüfus büyümesini etkileyen faktörlerin incelendiği modelin (Denklem 2) lokal parametre tahminleri, TÜİK verilerine göre⁴ 2007 yılında nüfus büyümesinin bir önceki yıla kıyasla en yüksek olduğu il

Tekirdağ (% 3.21) ve en düşük olduğu il Yozgat'ta (% -1.67) nüfus büyümesinin reel GSYH'deki artıştan (Ŷ) ve ilkökulda öğretmen başına öğrenci sayısından (HC_{ps}) pozitif yönde; toplam yaş bağımlılık oranındaki (**TADR**)

4 Bk.: Yıllara Göre İl Nüfusları, TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1059), Erişim Tarihi 26/05/2018.

artıştan negatif yönde etkilendiğini göstermektedir. Bu üç değişkenin nüfus büyümesi üzerindeki etkisi Yozgat'ta Tekirdağ'a kıyasla daha büyüktür. Örneğin reel GSYH'deki 1 birim artış Tekirdağ'da nüfus artışını 0.65 birim artırırken; Yozgat'ta 0.90 birim artırmaktadır. Atık hizmeti verilen belediye nüfusunun toplam nüfus içindeki oranı (R_{ws}), her iki ilde de nüfus büyümesi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip değildir.

2016 yılında illerin nüfus büyümesini etkileyen faktörleri incelemek için oluşturulan modele, 2007 yılı için kurulan modelden farklı olarak yüksekokul veya fakülte bitiren 15 yaş üstü nüfusun payı (EL_r), bebek ölüm hızı (IMR) ve ortaöğretimde kadın nüfusun okullaşma oranı (SR_w) değişkenleri eklenmiştir. Söz konusu modelin daha önce bahsedilen Seyfettinoğlu & Akın (2019) çalışmasında tahmin edilen 2014 modeline göre iki avantajı vardır: (i) 2014 modelinde, modelin açıklama gücünü düşürdüğü için toplam yaş bağımlılık oranı değişkeni modele dahil edilememişken 2016 modelinde söz konusu değişken modelde yer almaktadır ve böylece nüfus artışı üzerindeki etkisi 2007'den 2016'ya karşılaştırmalı olarak incelenebilmektedir. (ii) 2014 yılı için oluşturulan modele veri kısıtı nedeniyle eklenemeyen değişkenler, 2016 yılı modeline dahil edilebilmiş ve farklı sosyal ve demografik göstergelerin etkisi gözlemlenebilmiştir. Tahmin sonuçlarına göre 2016 yılında bir ilde atık hizmetinden yararlanan nüfusun oranındaki (R_{ws}) artış, ildeki nüfus

büyümesini pozitif yönde etkilemiştir. Buna karşılık ortaöğretimde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı (HC_{ss}), toplam yaş bağımlılık oranı ($TADR$) ve yüksekokul veya fakülte bitiren 15 yaş üstü nüfusun payı (EL_r) arttıkça nüfus artışı düşmüştür.

2016 yılında illerin nüfus büyümesi üzerinde lokal (yerel) olarak farklılaşan etkiye sahip HC_{ss} , $TADR$, EL_r ve SR_w değişkenleri arasında ilden ilen en çok farklılaşan değişken SR_w 'dir (Tablo 2). Ortaöğretimde kadın nüfusun okullaşma oranının (SR_w) nüfus büyümesi üzerinde en yüksek etkili olduğu il Sinop (-1.75); en düşük etkili olduğu il Nevşehir'dir (-0.94). her iki şehirde de ortaöğretime giden kadın sayısındaki oran arttıkça nüfus artışında gerileme olmaktadır. 2016 yılında illerin nüfus büyümesi üzerinde önemli ve lokal olarak değişen etkiye sahip diğer değişken, etkisi 2007 yılında da önemli olan toplam yaş bağımlılık oranıdır ($TADR$). Değişkenin 2016 yılında nüfus büyümesi üzerindeki lokal etkisinin dağılımı Şekil 2'de verilmiştir. 2016 yılında toplam yaş bağımlılık oranı ($TADR$) arttıkça genel olarak Orta Karadeniz'in bazı illeri ile Doğu Karadeniz, İç Anadolu ve Akdeniz Bölgeleri'nin doğusunda kalan iller, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki illerin nüfus büyümesi negatif olarak etkilenmektedir. Değişkenin nüfus büyümesi üzerinde en yüksek etkiye sahip olduğu il, Ordu (-2.6); en düşük etkiye sahip olduğu il Amasya'dır (-1.4)

Şekil 2. 2016 Yılında Toplam Yaş Bağımlılık Oranının (TADR) Nüfus Büyümesi Üzerinde Lokal Etki Dağılımı

Not: (1) Haritalarda beyaz olarak görülen illerde, değişken yerel olarak farklılaşmamaktadır ve istatistiksel veya iktisadi bir anlamı yoktur. (2) Haritanın sağ alt köşesinde her bir rengin karşısında yer alan katsayı, o renge denk gelen illerde değişkenin alacağı mutlak değer olarak en büyük katsayı değerini göstermektedir.

2016 yılında nüfus büyümesini etkileyen faktörlerin incelendiği modelin (Denklem 3) lokal parametre tahminlerine bakıldığında TÜİK verilerine göre⁵ 2016 yılında nüfus büyümesinin bir önceki yıla göre en yüksek olduğu Bayburt (% 14.8) ve Tunceli'de (% -4.5) atık hizmeti verilen belediye nüfusunun toplam nüfus içindeki oranı (R_{ws}) nüfus büyümesini her iki ilde de pozitif yönde

etkilemektedir. Aynı şekilde ortaöğretimde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı (HC_{ss}), toplam yaş bağımlılık oranı ($TADR$), yüksekokul veya fakülte bitiren 15 yaş üstü nüfusun payı (EL_r) ve ortaöğretimde kadın nüfusun okullaşma oranı (SR_w) değişkenlerinin nüfus büyümesi üzerindeki etkisi her iki ilde de negatif yönlüdür. Söz

5 Kaynak: Yıllara Göre İl Nüfusları, TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi, http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1059, Erişim Tarihi 26/05/2018.

konusu değişkenlerin etki büyüklüğü, Bayburt için daha yüksek olmakla birlikte; burada dikkat çeken, yüksekokul veya fakülte bitiren 15 yaş üstü nüfusun payı (EL_r) arttıkça nüfus büyümesinin Bayburt'ta (-10.13) Tunceli'ye (-9.39) kıyasla daha fazla düşmesidir. Reel GSYH artış hızı (\dot{Y}) ve bebek ölüm hızı (IMR) değişkenleri, her iki ilde de nüfus büyümesi üzerinde istatistiki olarak anlamlı bir etkiye sahip değildir.

2007 ve 2016 yılı için nüfus büyümesi modeli tahmin sonuçları karşılaştırıldığında, atık hizmeti verilen belediye nüfusunun toplam nüfus içindeki oranı (R_{ws}) ve toplam yaş bağımlılık oranı ($TADR$) değişkenlerinin her iki yıl için de nüfus büyümesi üzerindeki etkisinin değişmediği görülmektedir. Nüfus büyümesi üzerinde R_{ws} değişkeni pozitif; $TADR$ değişkeni negatif etkiye sahiptir. Beşerî sermayenin etkisini temsilen kullanılan değişkenlerin nüfus büyümesi üzerindeki etkisi incelendiğinde 2007 yılında ilkökulda öğretmen başına düşen öğrenci sayısının (HC_{ps}) nüfus büyümesi üzerinde pozitif ve lokal olarak değişen bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. 2016 yılında ise ortaöğretimde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı (HC_{ss}), yüksekokul veya fakülte bitiren 15 yaş üstü nüfusun oranı (EL_r) ve ortaöğretimde kadınların net okullaşma oranı (SR_w) değişkenleri nüfus büyümesini negatif yönde etkilemekte ve etki büyüklüğü lokal olarak değişmektedir. İl bazında reel GSYH artış hızı (\dot{Y}), 2007 yılında nüfus büyümesini pozitif yönlü etkilemekte ve bu sonuç tüm iller için aynıdır fakat söz konusu değişken 2016 yılında model içindeki istatistiki anlamlılığını yitirmiştir.

4.2.2. İllerin Kişi Başına Gelirini Etkileyen Faktörler

2007 ve 2016 yıllarında illerin kişi başına gelirlerini etkileyen faktörler sırasıyla (4) ve (5) numaralı denklemler ile ifade edilmektedir. Her bir denkleme ait tahmin sonuçları Tablo 3'te yer almaktadır. Küresel ve lokal modele ait tanımlayıcı sonuçların verildiği tabloda farklı illerde etkileri farklılaşan değişkenler kalın yazı tipi ile verilmiştir.

$$Y_p = f(HC_{ss}, HC_{ps}, WAP, TC, TD, NX, TP_{ph}, R_{ra}) \quad (4)$$

$$Y_p = f(HC_{ps}, WAP, SI, TD, EL_p, E_n) \quad (5)$$

Tablo 3'e göre 2007 ve 2016 yılları için oluşturulan model tahminlerine ait küresel ve lokal modele ait Akaike kriteri (AICc) değerleri her iki yılda da kişi başına geliri etkileyen faktörleri incelemek açısından lokal modelin daha iyi olduğuna işaret etmektedir.

Global (küresel) model sonuçlar ayrı olarak ele alınırsa 2007 yılı için kurulan modelde (Denklem 4) ilkökulda öğretmen başına öğrenci sayısı (HC_{ps}), yüz bin kişi başına toplam hekim sayısı (TP_{ph}) ve yol/alan (R_{ra}) değişkenleri haricinde tüm değişkenler istatistiki olarak anlamlıdır. Ortaöğretimde öğretmen başına öğrenci sayısı (HC_{ss}), 15-64 yaş arası nüfus bağımlılık oranı (çalışan nüfus) (WAP) ve toplam mevduat dağılımı (TD) kişi başına reel geliri negatif yönde etkilemektedir. Toplam kredilerin dağılımı (TC) ve net ihracat (NX) ise kişi başına reel gelir üzerinde pozitif yönlü etkiye sahiptir. 2007 yılında kişi başına reel

gelir üzerinde yerel olarak farklılaşan etkiye sahip değişkenler, etki büyüklüklerine göre sırasıyla WAP ve HC_{ss} 'dir. Buna göre 15-64 yaş arası yaş bağımlılık oranındaki (WAP) artış başta Batı Ege olmak üzere İç Ege, İç Anadolu, Akdeniz, Batı Karadeniz, Marmara ve Orta Karadeniz'in bazı illerinde kişi başına geliri azaltmaktadır. Etkinin büyüklüğü genel olarak kıyı kesimlerde daha fazla iken iç kesimlere doğru gidildikçe azalmaktadır. Değişkenin kişi başına gelir üzerinde en yüksek etkili olduğu il Bartın (-0.008); en düşük etkili olduğu il ise Nevşehir'dir (-0.004). Şekil 3'te 2007 yılında WAP 'nin kişi başına gelir üzerindeki lokal olarak farklılaşan etkisinin dağılımı verilmektedir.

2007 yılında nüfus büyümesini etkileyen faktörlerin incelendiği modelin (Denklem 4) lokal parametre tahminleri, TÜİK verilerine göre⁶ 2007 yılında kişi başına gelirin en yüksek olduğu İstanbul'da (21388 TL) kişi başına gelir; toplam kredilerin dağılımı (TC) ve ilkökulda öğretmen başına öğrenci sayısından (HC_{ps}) pozitif yönde etkilenmiştir. Toplam mevduatların dağılımı (TD), ve 15-64 yaş arası nüfus bağımlılık oranı (WAP) ise kişi başına gelir üzerinde negatif yönlü etkiye sahiptir. 2007 yılında kişi başına gelirin en düşük olduğu Ağrı'da (3662 TL) ise kişi başına geliri etkileyen tek değişken, toplam kredilerin dağılımıdır (TC) ve değişkenin kişi başına gelir üzerindeki etkisi pozitif yönlüdür.

2016 yılı için kurulan modelin (Denklem 5) global model sonuçlarına göre ilkökulda öğretmen başına düşen öğrenci sayısı (HC_{ps}), 15-64 yaş arası nüfus bağımlılık oranı (çalışan nüfus) (WAP), teşvikli sabit yatırım (SI), toplam mevduat dağılımı ile yüksekokul veya fakülte bitiren 15 yaş üstü nüfus (EL_p) değişkenleri istatistiki olarak anlamlıdır. 2016 yılında kişi başına gelir üzerinde istatistiki olarak anlamlı etkiye sahip değişkenler arasında pozitif yönlü etkiye sahip tek değişken EL_p 'dir ve ayrıca değişkenin etkisi yerel olarak farklılaşmaktadır. Kişi başına reel gelir üzerinde yerel olarak farklılaşan etkiye sahip diğer değişkenler ise HC_{ps} , WAP ve SI 'dir. Bunlar arasında lokal etkisi en yüksek olan değişken WAP 'dir. Girişim sayısının (E_n) ise kişi başına gelir üzerinde istatistiki olarak anlamlı bir etkisi yoktur. 2016 yılı için tahmin edilen modelin (Denklem 5) parametre tahminlerine göre modelin açıklama gücünün en yüksek olduğu il Mersin (% 78) ve en düşük olduğu il Ordu'dur (% 60). Modelde lokal (yerel) olarak farklılaşan etkiye sahip ilkökulda öğretmen başına öğrenci sayısı (HC_{ps}), 15-64 yaş arası nüfus bağımlılık oranı (WAP) ve yüksekokul veya fakülte bitiren 15 yaş üstü nüfus (EL_p) değişkenleri arasında ilden ile en çok farklılaşan değişken ise WAP 'dir (Tablo 3). Değişkenin kişi başına gelir üzerinde en yüksek etkili olduğu il Sinop (-0.042); en düşük etkili olduğu il Mersin'dir (-0.011). 2016 yılında illerin kişi başına gelirleri üzerinde önemli etkiye sahip diğer değişken ise beşerî sermayenin etkisini ölçmek için temsilen kullanılan ilkökulda öğretmen başına düşen öğrenci sayısıdır (HC_{ps}). Değişkeni, lokal etkiye sahip diğer değişkenlerden (WAP ve EL_p) ayıran özelliği; lokal

6 Kaynak: Kişi başına Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (2009 bazlı) : Kişi başına GSYH (TL), Türkiye İstatistik Kurumu Bölgesel İstatistikler,

<https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/anaSayfa.do>, Erişim Tarihi: 29/01/2020.

etkisinin bazı illerde pozitif iken bazı illerde negatif olmasıdır.

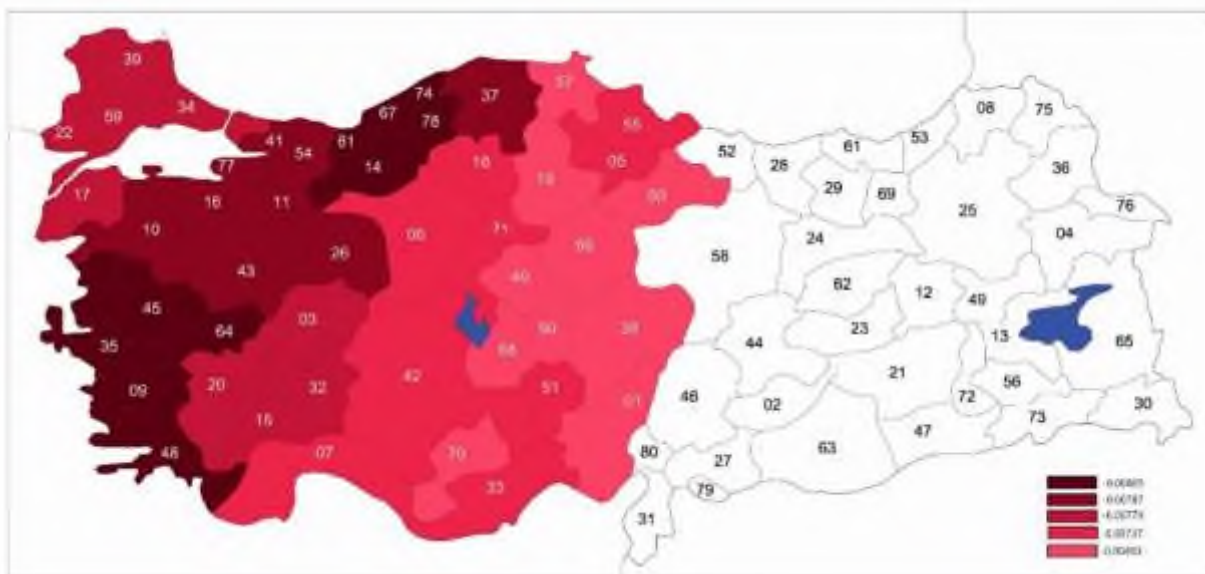
Şekil 4'te HC_{ps} 'nin kişi başına gelir üzerindeki lokal etki dağılımı verilmektedir. Değişkenin kişi başına gelir üzerindeki etkisi Marmara Bölgesi başta olmak üzere Ege Bölgesi, Batı Karadeniz ve Batı Akdeniz ile İç Anadolu Bölgesi'nin bazı illerinde (Ankara, Eskişehir) pozitiftir. Etkinin büyüklüğü, genel olarak Kuzey Marmara illerinden

diğer illere doğru inildikçe azalmaktadır. Buna karşılık HC_{ps} 'nin kişi başına gelire lokal etkisi Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Karadeniz Bölgesi ile Doğu Akdeniz Bölgesi'nin bazı illerinde negatiftir. Değişkenin kişi başına gelir üzerinde en yüksek etkiye sahip olduğu il, Edirne (1343.4); en düşük etkiye sahip olduğu il Osmaniye'dir (-384.22).

Tablo 3
2007 ve 2016 Yıllarında Kişi Başına Geliri Etkileyen Faktörler

Denklem (4)		Global Model Katsayıları		Global Model Standart Hata	Fark Kriteri (Diff of Criterion)
Sabit		13557.519		1887.651	-17.226
HC_{ss}		-434.523***		114.483	-4.291
HC_{ps}		225.039		146.338	-23.672
WAP		-0.006***		0.002	-5.042
TC		0.002***		0.000	0.304
TD		-5.00E-04***		0.000	1.876
NX		2.00E-06***		0.000	1.326
TP_{ph}		0.067		1.866	0.992
R_{ra}		-1536.557		1173.206	0.119
	<i>Global</i>		<i>Lokal</i>		
AICc	1523.59	AICc	1489.45	Global Kalıntı	525872585.510
R^2	0.66	R^2	0.83	GWR Etkisi	270447428.414
Düz. R^2	0.61	Düz. R^2	0.78	GWR Kalıntı	255425157.096
Denklem (5)		Global Model Katsayıları		Global Model Standart Hata	Fark Kriteri (Diff of Criterion)
Sabit		19371.433		2497.375	-43.766
HC_{ps}		-380.685**		173.664	-37.495
WAP		-0.016***		0.005	-67.747
SI		-1.70E-05***		0.000	-2.847
TD		-2.00E-04***		0.000	1.753
EL_p		0.088***		0.019	-20.651
E_n		0.081		0.054	-5.555
	<i>Global</i>		<i>Lokal</i>		
AICc	1555.18	AICc	1504.39	Global Kalıntı	827641345.439
R^2	0.60	R^2	0.85	GWR Etkisi	507481401.278
Düz. R^2	0.56	Düz. R^2	0.80	GWR Kalıntı	320159944.161

*, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyindeki anlamlılıkları göstermektedir.

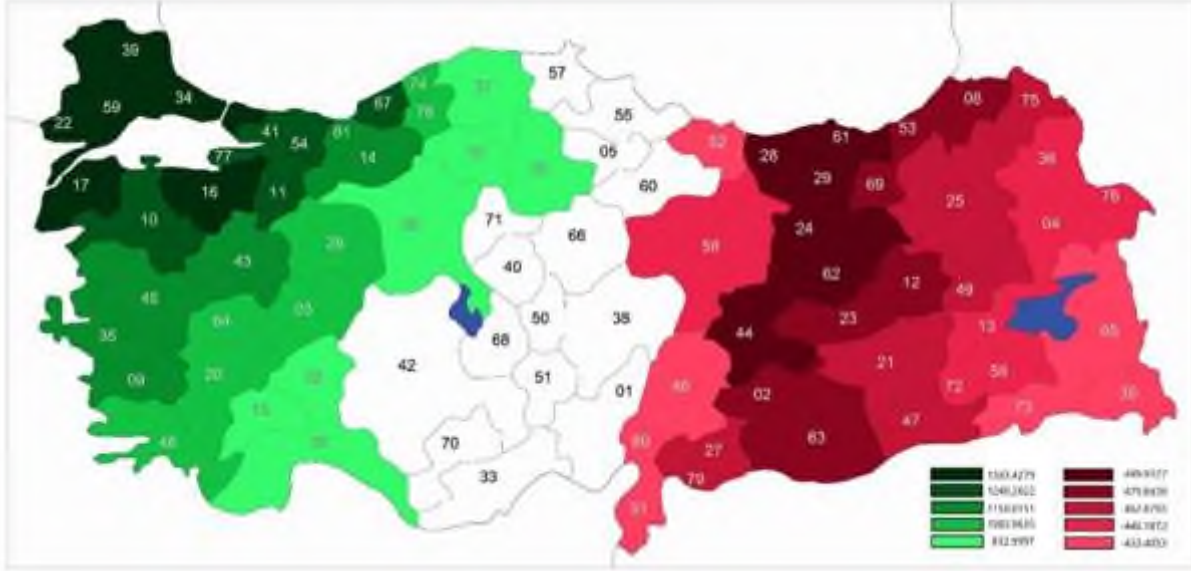

Not: (1) Haritalarda beyaz olarak görülen illerde, değişken yerel olarak farklılaşmamaktadır ve istatistiki veya iktisadi bir anlamı yoktur. (2) Haritanın sağ alt köşesinde her bir rengin karşısında yer alan katsayı, o renge denk gelen illerde değişkenin alacağı mutlak değer olarak en büyük katsayı değerini göstermektedir.

Şekil 3. 2007 Yılında Çalışan (15-64 yaş arası) Nüfusun (WAP) Kişi Başına Gelir Üzerindeki Lokal Etki Dağılımı

2016 yılında nüfus büyümesini etkileyen faktörlerin incelendiği modelin (Denklem 4) lokal parametre tahminlerine göre, ... TÜİK verilerine göre⁷ 2016 yılında kişi başına gelirin en yüksek olduğu İstanbul'da (54933 TL) toplam mevduatların dağılımı (TD) ve 15-64 yaş arası yaş bağımlılık oranı (çalışan nüfus) (WAP) kişi başına geliri negatif yönde etkilemiştir. İlkokulda öğretmen başına öğrenci sayısı (HC_{ps}), teşvikli sabit yatırım (SI) ve

yüksekokul veya fakülte bitiren 15 yaş üstü nüfus (EL_p) ise kişi başına gelir üzerinde pozitif yönlü etkiye sahiptir. 2016 yılı kişi başına geliri en düşük olan Ağrı'da (11125 TL) ise İstanbul'un tersine ilkokulda öğretmen başına öğrenci sayısı (HC_{ps}) kişi başına geliri negatif yönde etkilemektedir. Toplam girişim sayısı (E_n) ise Ağrı'da kişi başına gelir üzerinde pozitif yönlü bir etkide bulunmaktadır.

Şekil 4. 2016 Yılında İlkokulda Öğretmen Başına Öğrenci Sayısının (HC_{ps}) Kişi Başına Gelir Üzerinde Lokal Etki Dağılımı

Not: (1) Haritalarda beyaz olarak görülen illerde, değişken yerel olarak farklılaşmamaktadır ve istatistiki veya iktisadi bir anlamı yoktur. (2) Her bir rengin karşısında yer alan katsayı, o renge denk gelen illerde değişkenin alacağı mutlak değer olarak en büyük katsayı değerini göstermektedir. (3) Haritada yeşil ve tonları etkinin pozitif olduğu; kırmızı ve tonları etkinin negatif olduğu alanları temsil etmektedir.

2007 ve 2016 yılı için kişi başına gelir modeli tahmin sonuçları karşılaştırıldığında 15-64 yaş arası nüfus bağımlılığı (WAP) ve mevduatların dağılımının (TD) her iki yılda da kişi başına geliri olumsuz yönde etkilediği ve etki büyüklüğünün 2007'den 2016'ya arttığı görülmektedir. Bunun yanında TD değişkeni her iki yılda da lokal olarak farklılaşan etkiye sahip değilken, WAP lokal olarak farklılaşan etkiye sahiptir. İlkokulda öğretmen başına öğrenci sayısı (HC_{ps})'nin kişi başına gelire etkisi 2007 yılında istatistiki olarak anlamsız iken 2016 yılında değişkenin kişi başına gelir üzerindeki etkisinin negatif olduğu görülmektedir. Fakat değişkenin kişi başına gelir üzerindeki negatif yönlü bu global etkisinin, lokal etkilere bakıldığında özellikle batı bölgelerde pozitif ve doğu bölgelerde negatif bir etkiye döndüğü dikkat çekmektedir. Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Karadeniz Bölgesi ile Doğu Akdeniz Bölgesi'nin bazı illerinde ilkokulda öğretmen başına düşen öğrenci sayısının kişi başına gelir üzerindeki negatif etkisi, daha batıdaki illerde aynı değişkenin yarattığı pozitif etkiye baskın gelmektedir.

5. Sonuç

Kentler, ulusal ekonomik büyümenin en önemli dinamiklerinden birisidir. Ekonomik büyüme sürecinde üretim faktörlerini bir araya toplayarak önemli bir rol üstlenirler. Diğer yandan ise kentler, içsel büyüme modelleri tarafından ekonomik büyümenin temel belirleyicisi olarak kabul edilen bilginin üretildiği yerlerdir ve bilginin yayılmasını kolaylaştırarak verimlilik düzeyini artırmaktadır. Ülkede büyümenin sağlanması ve yakalanan büyüme oranının artırılabilmesi için kentlerin de ekonomik büyümeyi gerçekleştirmesi ve sürdürmesi gerekmektedir.

Kent bazındaki ampirik büyüme araştırmalarına ait bulgular değerlendirildiğinde nüfusun illerin ekonomik büyüme performansları için önemli bir pozitif dinamik olduğu dikkat çekmektedir. Nüfus, illerin ekonomik büyüme performansını artıran bir unsurdur. Kentler için önemli diğer büyüme dinamikleri ise eğitim ve beşeri sermaye birikimidir. Eğitim olanaklarının ve beşeri sermaye birikiminin gelişmesi kentlerin ekonomik büyüme performansını pozitif yönde etkilemektedir. Doğal kaynaklar, coğrafi konum, yüz ölçümü, başlangıç nüfus, tarihsel birikim, geçmiş dönem büyüme performansı gibi

⁷ Kaynak: Kişi başına Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (2009 bazlı) : Kişi başına GSYH (TL), Türkiye İstatistik Kurumu Bölgesel İstatistikler,

<https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/anaSayfa.do>, Erişim Tarihi: 29/01/2020.

kentlerin sahip olduğu başlangıç koşulları da kentlerin ekonomik gelişimleri açısından son derece önemlidir.

Her bir kent için büyüme dinamiklerinin belirlenmesi ve mevcut politikalarının buna göre güncellenmesi hem kentsel gelişim hem de ulusal ekonomik büyüme sağlanması açısından önemlidir. Çünkü bir ülkenin ekonomik büyüme performansı için önemli olan bir faktör, her zaman o ülkeyi oluşturan tüm kentler için önemli olmayabilir; ancak bir ilin ekonomik büyüme performansı için önemli olan faktör, her zaman o ilin içerisinde bulunduğu ülke için önemlidir. Bu doğrultuda, eğer politikacılar ülke içerisinde yer alan iller için optimum büyüme dinamikleri belirler ve politikalarını bu dinamikler ekseninde geliştirirler ise o zaman ülkenin bir bütün olarak kalkınabileceğinden bahsedilebilir. Kentlerin yapısını dikkate almadan hazırlanan büyüme stratejileri izlenirse dengesiz bir kalkınma süreci yaşanabilir. Dolayısıyla, bünyesinde ciddi gelişmişlik farklılıkları barındıran Türkiye ekonomisi açısından kentlerin temel büyüme dinamiklerinin ortaya konulması politika yapıcılarının daha dengeli bir büyüme stratejisi izlemeleri için önem taşımaktadır.

Türkiye’de kentlerin büyüme dinamiklerini açıklamayı amaçlayan bu çalışmada 2007 ve 2016 yılları için illerin kişi başına geliri ve nüfus büyümesini açıkladığı düşünülen sosyal, ekonomik ve demografik faktörler incelenmiştir. Bu amaçla gerçekleştirilen Coğrafi Ağırlıklı Regresyon (CAR) analizinde nüfus büyümesi ve kişi başına reel GSYH’nin bağımlı değişken olarak kullanıldığı dört tane model tahmin edilmiştir. Modellerde yer alan açıklayıcı değişkenler temsil ettikleri ana etkenlere göre illerin ekonomisi (il bazında reel GSYH artışı, kredilerin dağılımı, mevduatların dağılımı, teşvikli sabit yatırım, net ihracat, toplam girişim), beşeri sermayesi (ortaöğretim ve ilköğretimde öğretmen başına düşen öğrenci sayıları, yüksekokul veya fakülte bitiren 15+ nüfus oranı, ortaöğretimde kadınların net okullaşma oranı (%)), demografisi (toplam yaş bağımlılık oranı, 15-64 yaş arası nüfus bağımlılık oranı (çalışan nüfus), bebek ölüm hızı) ve altyapısı (atık hizmeti verilen belediye nüfusunun toplam nüfus içindeki oranı, yol uzunluğu oranı, yüz bin kişi başına toplam hekim sayısı) olmak üzere dört grupta toplanmaktadır.

2007 yılında nüfus artışını pozitif yönde etkileyen değişkenler; ilin reel GSYH’ndeki artış, atık hizmeti verilen belediye nüfusunun oranı ve ilköğretimde öğretmen başına düşen öğrenci sayısıdır. İllerin toplam yaş bağımlılık oranı nüfus büyümesini negatif yönde etkilemektedir. Söz konusu değişkenler arasında atık hizmetlerinden faydalanan belediye nüfusunun oranı, ilköğretimde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı ve toplam yaş bağımlılık oranının etkisi iller arasında farklılaşmaktadır. İllerin reel gelirindeki büyüme ise 2007 yılında nüfus üzerinde global bir etkiye sahiptir. 2016 yılı için kurulan modelin tahmin sonuçları, reel GSYH’deki artışın nüfus büyümesi üzerindeki etkisini yitirdiğini göstermektedir. 2016 yılında ortaöğretimde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı, toplam yaş bağımlılık oranı, yüksekokul/fakülte mezunu 15+ üstü nüfus oranı ve ortaöğretimde kadın nüfusun okullaşma oranı değişkenlerinin nüfus artışı üzerindeki etkisi ise negatif yönlüdür. Atık hizmeti verilen belediye nüfusunun oranı, nüfus artışını pozitif yönde etkilemeye devam etmektedir.

Türkiye’de 2007 ve 2016 yıllarında illerin nüfus büyümesini etkileyen faktörlere bir bütün olarak bakıldığında belediyelerin verdiği atık hizmetinden yararlanan nüfusun payının her iki yılda da nüfus artışını olumlu şekilde etkilediği görülmektedir. Reel GSYH’deki büyüme, 2007 yılında nüfus artışını desteklerken 2016 yılında ülke çapındaki etkisini yitirmiştir. Toplam yaş bağımlılık oranı, her iki yılda da nüfus artışı üzerindeki olumsuz etkisini korumakta; illerin eğitim altyapısını temsil eden öğretmen başına düşen öğrenci sayısı değişkeninin etki yönü, 2007’den 2016’ya farklılaşmaktadır. Diğer beşeri sermaye değişkenleri yüksekokul/fakülte mezunu 15 yaş üstü nüfus oranı ve ortaöğretimde kadın nüfusun okullaşma oranı ile birlikte öğretmen başına düşen öğrenci sayısı değişkeninin 2016 yılında nüfus artışına etkisi negatif yöndedir. Buna göre altyapı yatırımlarının yapılması geçen 10 yıllık sürede kent nüfusunun büyümesine katkı sağlamıştır. Diğer yandan yaşlı nüfusun payının, eğitim alan nüfusun ve kadınların ortaöğretime katılımının artması nüfus büyümesini azaltıcı yönde etkide bulunmuştur.

Kişi başına geliri etkileyen faktörlere bakılacak olursa; 2007 yılında illerin kişi başına gelirinin orta öğretimde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı, 15-64 yaş arası nüfus bağımlılığı, kredilerin dağılımı, mevduatların dağılımı ve net ihracat tarafından açıklanmaktadır. Orta öğretimde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı ve çalışan nüfus, kişi başına gelir üzerinde il bazında farklılaşan etkiye sahiptir. Öğretmen başına öğrenci sayısı ise etkili olduğu illerde (Kayseri, Sinop, Niğde, Adana, Nevşehir, Mersin) kişi başına geliri düşürmüştür.

2016 yılında illerin kişi başına gelirlerindeki değişimlerin belirleyicileri; ilköğretimde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı, 15-64 yaş arası nüfus, teşvikli sabit yatırım, toplam mevduatların dağılımı ve yüksekokul/fakülte mezunu 15 yaş üstü nüfustur. Kişi başına gelir üzerinde yerel olarak farklılaşan etkiye sahip değişkenler ise orta öğretimde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı, çalışan nüfus ve yüksekokul/fakülte mezunu 15 yaş nüfustur. 2016 yılında ilköğretimde öğretmen başına öğrenci sayısının kişi başına gelir üzerinde lokal etki dağılımını diğer değişkenlerden ayırt eden, Türkiye genelinde kişi başına geliri olumsuz yönde etkileyen değişkenin etki yönünün bazı Batı Anadolu, Ege ve Marmara illerinde pozitif; Orta Karadeniz, Doğu Karadeniz, Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Akdeniz illerinde negatif olmasıdır. 2016’da Batı illerinde eğitim kalitesindeki ve niteliğindeki gelişmeler kişi başına geliri artırıcı etkide bulunurken doğu illerinde düşürücü etkide bulunmuştur. Türkiye’nin doğusu ve batısında yer alan iller arasındaki kişi başına gelir düzeyindeki farklılık, eğitim kalitesinde mevcut olan doğu illeri aleyhindeki farklılıktan beslenmektedir. Doğu illerinde ilköğretimde öğretmen başına düşen öğrenci sayısının kişi başına gelir üzerindeki negatif etkisinin daha batıdaki illerde aynı değişkenin yarattığı pozitif etkiye baskın geldiğini gösteren bu sonuç; Türkiye’deki bölgesel eğitim farklılıklarının, gelir farklılıkları üzerinde yol açtığı etkinin azımsanmaması gerektiğini doğrular niteliktedir.

İl bazında kişi başına geliri etkileyen faktörler genel olarak incelendiğinde öğretmen başına düşen öğrenci sayısının her iki yılda da kişi başına geliri olumsuz yönde etkilediği ve bu etkinin yerel olarak farklılaştığı görülmektedir. 15-64 yaş

arası bağımlı nüfus, hem 2007 yılında hem de 2016 yılında kişi başına geliri olumsuz etkilemektedir. 2007 yılında kişi başına geliri pozitif etkileyen kredi dağılımı ve net ihracat ile negatif etkileyen mevduat dağılımı (ekonomik yapı) değişkenlerinin etki yönü Türkiye genelinde değişmemektedir. 2016 yılında ise ekonomik yapı göstergeleri olarak kullanılan mevduatların dağılımı ve teşvikli sabit yatırım değişkenleri, kişi başına geliri olumsuz yönde etkilemektedir. Mevduatların dağılımındaki artışın, ekonomideki canlılık üzerinde baskı kurarak kişi başına geliri düşürmesi beklenen bir sonuçtur. Fakat az gelişmiş bölgelerdeki ekonomik faaliyetleri güçlendirmeyi ve böylece bu bölgeleri öne çıkarmayı amaçlayan teşviklerin, 2016 yılında kişi başına gelir üzerinde bıraktığı olumsuz etki düşündürücüdür.

Analiz kapsamında oluşturulan haritalar yardımıyla iller arasında dışsallıklara bağlı olarak gerçekleşebilecek benzeşmeler veya komşu iller arasında araştırılması gereken ortak etkiler/yapılar gözlemlenmiştir. Örneğin, 2007 yılında ortaöğretimde öğretmen başına öğrenci sayısının kişi başına gelir üzerindeki etkisinin sadece birbirine komşu olan Mersin, Adana, Niğde, Nevşehir, Kayseri’de ve bu illerle komşuluğu olmayan Sinop’ta görülmesi ilgi çekici bir bulgudur. Bu iller arasındaki ilişkilerde pozitif ya da negatif dışsallık sağlayan faktörlerin tespit edilmesi gereklidir. Böylece benzeşmeye yol açan faktörlerin belirlenmesi ile politika yapıcılar bu benzeşmeleri kullanarak hedef politika illerini saptayabileceklerdir.

Toplam yaş bağımlılık oranının nüfus üzerinde 2007 yılı için tespit edilen olumsuz etkisi Batı Akdeniz ve Ege illerinde en yoğun olmak üzere diğer bölgelere geçildikçe zayıflamakta; Doğu Karadeniz, Doğu ve Güneydoğu Anadolu illerinde ise istatistiki olarak anlamını yitirmektedir. Haritadan (Şekil 1) da izlendiği gibi bağımlı nüfusun toplam nüfusa oranı arttıkça değişkenin etkili olduğu illerde nüfus büyümesi negatif yönde etkilenmektedir. Bu etkinin kentlerdeki istihdam olanakları ile ilgili olduğu düşünülmektedir. İş olanaklarının görece olarak daha az/çok olduğu doğu/batı illerinde bu sonuca ulaşmak beklenen bir gelişmedir. İstihdam olanakları ne kadar kısıtlı ise kentin nüfus artışı o kadar düşük olmakta, buna bağlı olarak nüfusa düşen gelir de giderek azalmaktadır.

Kullanılan yöntem ve elde edilen sonuçlar, tüm illere uygulanacak tek tip politikalar yerine iller bazında farklılaşan politikaların tercih edilmesi gerektiği görüşünü desteklemektedir. Ülkenin genelinde aynı biçimde uygulanacak politikaların, her bir kentin büyümesi farklı yönde etkileneceğinden ülke ekonomisinin bütünü için faydalı bir sonuç verme ihtimali düşüktür. Kaynakları etkin kullanmak ve politika uygulamalarının sonucundan verim almak için kentler arasında ortaya çıkan ve benzeşen etkileri doğuran faktörler dikkatle ele alınmalıdır.

Kaynakça

- Bradley, R., ve Gans, J. S. (1998). “Growth in Australian Cities”. *The Economic Record*, 74(226), 266–278.
- Brunsdon, C., Fotheringham, A. S., ve Charlton, M. E. (1996). “Geographically Weighted Regression: A Method for Exploring Spatial Nonstationarity”, *Geographical Analysis*, 28(4), 281–298.
- Brunsdon, C., Fotheringham, A. S., ve Charlton, M. E. (1998). “Geographically Weighted Regression”, *Journal of the Royal Statistical Society: Series D (The Statistician)*, 47(3), 431–443.
- Charlton, M., ve Fotheringham, A. S. (2009). “Geographically Weighted Regression (White Paper)”. *National Centre for Geo-computation*, National University of Ireland, Maynooth. GWR_WhitePaper.pdf.
- Cheshire, P., ve Carbonaro, G. (1996). “European Urban Economic Growth: Testing Theory and Policy Prescriptions”. *Urban Studies*, 33(7), 1111–1128.
- Clark, J. S., ve Stabler, J. C. (1991). “Gibrat’s Law and the Growth of Canadian Cities”. *Urban Studies*, 28(4), 635–639.
- Cuberes, D. (2011). “Sequential City Growth: Empirical Evidence”. *Journal of Urban Economics*, 69(2), 229–239.
- Eaton, J., ve Eckstein, Zvi. (1997). “City and Growth: Theory and Evidence from France and Japan.” *Regional Science and Urban Economics*, 27(4-5), August, 443-74.
- Fotheringham, A. S., Charlton, M. E., ve Brunsdon, C. (2001). “Spatial Variations in School Performance: A Local Analysis Using Geographically Weighted Regression”. *Geographical and Environmental Modelling*, 5(1), 43–66.
- Fujita, M. (1989). *Urban economic theory: land use and city size*, Cambridge University Press.
- Gao, J., ve Li, S. (2011). “Detecting Spatially Non-Stationary and Scale-Dependent Relationships Between Urban Landscape Fragmentation and Related Factors Using Geographically Weighted Regression”. *Applied Geography*, 31(1), 292–302.
- Gerni, C., Değer, M. K., ve Emsen, Ö. S. (2009). “Provincial Economic Growth in Turkey: Cross-Section Analyses”. *İktisat İşletme ve Finans*, 24(282), 54–81.
- Glaeser, E.L., Kallal, H.D., Scheinkman, J.A., ve Shleifer, A. (1992). “Growth in Cities”. *Journal of Political Economy*, 61, 1126-1152.
- Glaeser, E. L., Scheinkman, J. A., ve Shleife, A. (1995). “Economic growth in a cross-section of cities”. *Journal of Monetary Economics*, 36, 117-143.
- Goldstein, G.S., ve Gronberg, T.J. (1984). “Economies of scope and economies of agglomeration”. *Journal of Urban Economics*, 16, 91-104.
- Hu, S., Yang, S., Li, W., Zhang, C., ve Xu, F. (2016). “Spatially Non-Stationary Relationships Between Urban Residential Land Price and Impact Factors in Wuhan City, China”. *Applied Geography*, 68, 48–56.
- Ioannides, Y., ve Rossi-Hansberg, E., (2005). *Urban Growth*. Discussion Papers Series, Department of Economics, Tufts University 0513, Department of Economics, Tufts University.
- Jacobs, J. (1969). *The Economy of Cities*. New York: Random House.
- Kalkınma Bakanlığı. (2013). *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (SEGE-2011)*. T.C. Kalkınma Bakanlığı, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Kıymahoğlu, Ü. (2004). “Yığılma Ekonomileri”. *KEAS- Ekonomik araştırmalar Sempozyum Kitabı*, cilt1, 364-374.
- Kıymahoğlu, Ümit (2005). “Dışsallıklar, Yığılma Ekonomileri ve Türkiye’de Kentlere Göre Yığılmaların Belirlenmesi”. Hacettepe Üniv. Sosyal Bil. Ens. Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Li, S., Zhao, Z., Miaomiao, X., ve Wang, Y. (2010). “Investigating Spatial Non-Stationary and Scale-Dependent Relationships between Urban Surface Temperature and Environmental Factors Using Geographically Weighted Regression”. *Environmental Modelling & Software*, 25(12), 1789–1800.
- Lucas Jr, R. E. (1988). “On the Mechanics of Economic Development”. *Journal of Monetary Economics*, 22(1), 3–42.
- Lucio, J.J., Herce, J.A., ve Goicolea, A. (2002). “The effects of externalities on productivity growth in Spanish Industry”. *Regional Science and Urban Economics*, 32, 241-258.

- Marsal, E. V. (2002). *The Growth of Cities: Does Agglomeration Matter?*. IEB Working Papers, Institutd' Economia de Barcelona (IEB), Working Papers No. 2002/3.
- Mata, D. d., Deichmann, U., Henderson, J., Lall, S., ve Wang, H. (2007). "Determinants of city growth in Brazil". *Journal of Urban Economics*, 62, 252–272. doi:10.1016/j.jue.2006.08.010.
- McCann, P., ve Shefer, D. (2004). "Location, agglomeration and infrastructure". *Papers in Regional Science*, 83, 177–196 doi:10.1007/s10110-003-0182-y.
- McCann, P., (2008). *Urban and Regional Economics*. USA: Oxford University Press.
- McDonald, J. F.(1997). *Fundamentals of Urban Economics*. New Jersey: Prentice Hall.
- McDonald, J. F., ve McMillen, D. P., (2007). *Urban Economics and Real Estate: Theory and Policy*, Blackwell Publishing, Singapore.
- O'Sullivan, A.,(2009). *Urban Economics*, McGraw-Hill International, Singapore.
- Özdemir, A. R., ve Taşçı, H. M. (2008). "Kentleşme ve Kentsel İstihdam, Ekonomik Büyüme İçin Önemli Bir Potansiyel Midir?". *Maliye Dergisi*, 155, 55–71.
- Palivos, T., ve Wang, P. (1996). "Spatial Agglomeration and Endogenous Growth". *Regional Science and Urban Economics*, 26(6), 645–669.
- Quah, D., (1993). Empirical Cross-Section Dynamics in Economic Growth. LSE Working Paper <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.142.5504&rep=rep1&type=pdf>
- Seyfettinoğlu, Ü.K. ve Akın, B. (2019). "Analysing socio-economic drivers of province growth in Turkey", *The Dynamics of Growth in Emerging Economies: The Case of Turkey*. A. A. Wigley ve S. Çağatay (Ed.). Routledge, London/New York, 125-150.
- Türkiye Bankalar Birliği (TBB), TBB Veri Sistemi, <https://verisistemi.tbb.org.tr/> .
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), İstatistik Göstergeler Veri Tabanı, Bölgesel İstatistikler, <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/> .
- Sveikauskas, L. (1975). "The Productivity of Cities". *The Quarterly Journal of Economics*, 89(3), 393–413.
- World Bank (2018), World Development Indicators, GDP Deflator, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.DEFL.KD.ZG?locations=TR> , Erişim 14.11.2018.
- Zeren, F., ve Yurtkur, A. K. (2012). "Türkiye'de Telekomünikasyon Altyapısının Ekonomik Gelişmişliğe Etkisi: Coğrafi Ağırlıklı Regresyon Yöntemi". *Sosyoekonomi*, 17(17), 63–84.

Çin'in Kuzey Kutbu'na Olan İlgisi: Kutup İpek Yolu

China's Interest in the Arctic: Polar Silk Road

Veli Ahmet ÇEVİK^a, Tülin DURUKAN^b

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi	
Başvuru	4 Mart 2020
Kabul	6 Eylül 2020
Online Gösterim	20 Kasım 2020

Makale Türü	Araştırma Makalesi
-------------	--------------------

Anahtar Kelimeler

Çin,
Kuşak ve Yol Girişimi,
Kutup İpek Yolu,
Arktik.

ARTICLE INFO

Article History	
Received	4 March 2020
Accepted	6 September 2020
Available Online	20 November 2020

Article Type	Research Article
--------------	------------------

Keywords

China,
The Belt and Road Initiative,
Polar Silk Road,
Arctic.

ÖZ

Çin 2013 yılında, küresel çapta ekonomik bağlantılarını artırmak amacıyla yüzyılın projesi olarak adlandırdığı Kuşak ve Yol Girişimi'ni duyurmuştur. Dünyanın en büyük ihracatçısı olan Çin, ticaret yollarını çeşitlendirerek güvence altına almanın yanı sıra yeni enerji kaynaklarına güvenli şekilde ulaşmak istemektedir. Buzulların erimeye başlamasının ardından hem yeni enerji kaynakları hem de yeni ticaret yollarına en iyi alternatifin Arktik bölgesinde ortaya çıkmasıyla Çin'in bölgeye olan ilgisi gün geçtikçe artmaya başlamıştır. Bu çalışmada Arktik bölgesinin önemi ile Çin'in bu bölgeye olan ilgisi araştırılmış ve kutup bölgesindeki faaliyetlerini Rusya ile işbirliği üzerinden sürdürdüğü sonucuna varılmıştır.

ABSTRACT

In 2013, China announced the Belt and Road Initiative, which it called the project of the century in order to increase its economic connections globally. As the world's largest exporter, China not only guarantees and diversifies its trade routes, but also wants to reach new energy sources safely. With the emergence of the best alternative to both new energy sources and new trade routes after the glaciers began to melt, China's interest in the region started to increase day by day. In this study, the importance of the Arctic region and China's interest in this region were investigated and it was concluded that it continues its activities in the polar region through cooperation with Russia.

1. Giriş

Kuşak ve Yol Girişimi'ni 2013 yılında duyuran Çin, İpek Yolu Ekonomik Kuşağı terimi ile Asya'yı karadan Avrupa'ya bağlamayı, Deniz İpek Yolu terimi ile Asya'yı denizden Afrika ve Avrupa'ya bağlamayı hedeflemektedir. İpek Yolu Ekonomik Kuşağı Avrasya Kara Köprüsü ve Çin – Moğolistan - Rusya, Çin - Orta Asya - Batı Asya ve Çin – Çinhindi koridorlarını içeren altı ekonomik koridordan oluşmaktadır (Çin Devlet Konseyi, 2015). Sonraki yıllarda bu girişime yeni işbirlikleri ve açılımlar eklenmeye devam etmiştir. Kutup ipek yolu açılımı bu faaliyetlerden birini oluşturmaktadır.

2007 yılının Ağustos ayında Rusya liderliğindeki bir keşif ekibi, Kuzey Kutbu'nda 4 km'den daha fazla bir derinliğe

inerek titanyumdan Rus bayrağı dikmesinin ve ekip üyelerinin “ Kutuplar her zaman Rusya'ya ait olmuştur” demecinin ardından, kutup bölgelerine dünyanın ilgisi bir anda artmıştır (The Economist, 2012).

Her ne kadar Çin, ne bir Kuzey Kutbu ülkesi ne de tartışmasız coğrafi sınırları nedeniyle Arktik Konseyi'nin bir üyesi olsa da, kutup bölgelerine olan ilgisi 35 yıldan daha önce, 1981'de Çin Arktik ve Antarktika İdaresi (CAA) kurulduğunda başlamıştır. Ancak 1989 yılında, Çin'in Kutup Araştırma Enstitüsü'nün kurulması ile birlikte, kuruluşun faaliyetleri resmen başlamıştır (Manta, 2019). 26 Ocak 2018 tarihinde Dışişleri Bakan Yardımcısı Kong Xuanyou, basın toplantısı aracılığı ile Arktik Politikası 'Beyaz Kitap'ını (White Paper) kamuoyu ile paylaşmasının

✉ Sorumlu Yazar/Corresponding Author

^a Öğretim Görevlisi, Hitit Üniversitesi, Osmaniye Ömer Derindere MYO. Lojistik Programı, Çorum, E-Posta: veliahmetcevik@hotmail.com ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1981-7275>

^b Prof.Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Kırıkkale, E-Posta: t-durukan@hotmail.com ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5228-3274>

Δ Yazar(lar) bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Akdeniz İİBF Dergisi sorumlu değildir.

ardından Çin'in kutup bölgeleri ile ilgisi daha da netlik kazanmıştır (Xinhuanet, 2018).

Günümüzde Çin, büyük ölçüde ABD tarafından denetlenen ve deniz darboğazları noktalarından geçen, Basra Körfezi ve Afrika'dan taşınan petrol ve gaz ithalatına bağımlı durumdadır. Bu dar boğazlara alternatif amacıyla, yeni enerji kaynakları temelli yatırımlar ve limanların geliştirilmesi yoluyla Rusya ile işbirliği yaparak Kuzey Kutbu'ndaki varlığını artırmaktadır. Bu araştırmada Çin'in bölgeye olan ilgisine yol açan temel motivasyon kaynaklarının yanı sıra bölgedeki faaliyetlerini gerçekleştirirken Rusya ile geliştirdiği işbirlikleri ortaya çıkartılmıştır. Bu doğrultuda çalışmada öncelikle Çin'in kutup bölgesi ile olan ilişkilerinin araştırıldığı yazın taraması yapılmış ve kutup bölgesinin jeopolitik yapısı analiz edilerek Çin'in bu bölgeye olan ilgisinin kronolojisi araştırılmıştır. Sonraki bölümlerde ise Çin'in kutup politikalarını ortaya koyduğu Beyaz Kitap ve kutuplardaki temel çıkarları analiz edilmiştir.

2. Literatür Taraması

Son yıllarda Arktik bölgesi ile ilgili yapılan araştırmaların sayısı hızla artmaktadır. Özellikle Çin'in Arktik bölgesine olan ilgisinin netlik kazanmasıyla araştırmalar, Çin bağlamında yapılmaya başlamıştır. Araştırmalar genel anlamda taşımacılık ve politika kapsamında gerçekleştirilmiştir. Lasserre ve Pelletier (2011) çalışmalarında denizcilik işletmelerinin yeni kutup yollarına olan ilgisini araştırmışlar ve işletmelerin yeni güzergâhlara temkinli yaklaştığı sonucuna varmışlardır. Schøyen ve Bråthen (2011) Kuzey Deniz Rotası ile Süveyş Kanalı Rotasını dökme yük taşımacılığı bağlamında karşılaştırmışlardır. Buzulların erimesinin Çin'in deniz ticaretine olan etkisini araştıran Hong (2012), Çin'in politik, yasal ve çevresel zorluklarla karşılaşabileceğini ortaya çıkarmıştır. Pierre ve Olivier (2015) Kuzey Deniz Rotası'nın dökme yük taşımacılığına uygunluğunu araştırmıştır. Politika bağlamında ise Manta (2019) Çin'in Kutup İpek Yolu ile ilgili politikaları ve Kuzey Kutbu bölgesindeki ticaret ve enerji kullanımı üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Chen (2012) yaptığı çalışmada Çin'in gelişmekte olan Arktik stratejisini araştırmıştır. Türkiye'de ise Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, "21. Yüzyıl Küresel Siyasetinde Kutuplar" özel sayısı ile Kutup Bölgelerine dikkat çekmiştir. Erkan (2019), Kutup İpekyolu'nun Çin-Rusya enerji iş birliğindeki rolünü, Kuşak ve Yol İnisyatifi bağlamında incelemiş ve Rusya ve Çin'in kutuplardaki ilişkilerini kazan-kazan ilkesi temelinde barışçıl bir işbirliği zemininde yürütmesi gerektiği sonucuna varmıştır. Zambak ve Akay (2019) ise Arktik bölgesinin Çin ekonomisi açısından önemini seçilmiş endüstrileri inceleyerek, Avrupa ve Asya arasındaki deniz yolu taşımacılığındaki mesafenin kısalmasının ve bölgedeki enerji kaynaklarının Çin ekonomisine olan pozitif etkisini ortaya çıkartmıştır.

3. Kutup Bölgesi ve Arktik Konseyi

"Kuzey Kutbu" Kuzey Kutup Okyanusu'nun yanı sıra Kuzey Kutup Dairesi'nden (66 derece Kuzey Paraleli) daha yüksek enlemlere sahip devletlerin ilgili bölgeleri olarak tanımlanır. Kuzey Kutup Dairesi'ndeki bölge sekiz ülkeye ayrılmıştır. Toplam yaklaşık 27 milyon kilometrekare genişliğinde olan bu bölgenin 9 milyon kilometrekaresini

karalar oluşturmaktadır. Bu alanda toprağı bulunan ve aynı zamanda Arktik Konseyi'nin üyesi olan ülkeler Norveç, İsveç, Finlandiya, Rusya Federasyonu, Amerika Birleşik Devletleri (Alaska), Kanada, Danimarka (Grönland) ve İzlanda'dır (Drewniak, vd., 2018; Kavas, 2014)

Arktik Konseyi, 1991 yılında sekiz Kuzey Kutbu ülkesi tarafından ilan edilen ve Finlandiya Hükümeti'nin Kuzey Kutup bölgesinde çevre sorunlarını ele alma sürecini başlatma önerisine dayanan Kuzey Kutbu Çevre Koruma Stratejisinin bir sonucu olarak, 19 Eylül 1996'da Ottawa'da (Ottawa Bildirgesi) imzalanan Kuzey Kutbu Konseyinin Kurulması Bildirgesi ile kurulmuştur (Bloom, 1999).

Konsey, bildirgenin ilk maddesinde amaçlarını şöyle sıralamıştır (Council, 1996):

(a) Kuzey Kutup Devletleri arasında işbirliğini, koordinasyonu ve etkileşimi teşvik etmek için bir araç sağlamak.

(b) Kuzey Kutbu İzleme ve Değerlendirme Programı kapsamında oluşturulan programları denetlemek ve koordine etmek;

(c) Sürdürülebilir bir kalkınma programı için görev tanımını kabul etmek, denetlemek ve koordine etmek.

(d) Bilgi yaymak, eğitimi teşvik etmek ve Kuzey Kutbu ile ilgili konulara ilgiyi artırmak.

Aynı bildirgenin 2. maddesinde ise konsey üyesi ülkeler ve 3. maddesinde gözlemci statüsündeki paydaşlar açıklanmıştır.

Gözlemci statüsünde ise;

Arktik Bölge Dışındaki (Non- Arctic) ülkeler,

Hükümetler arası ve parlamentolar arası, küresel ve bölgesel kuruluşlar,

Sivil toplum örgütleri yer almaktadır.

2013 yılında İsveç'te yapılan Arktik Konseyi Bakanlar Toplantısı'nda Çin Halk Cumhuriyeti'ne gözlemci statüsü verilmiştir (Steinberg ve Dodds, 2015).

4. Çin'in Kutuplara Olan İlgisi

Uluslararası ticaretin %90'ı deniz yolu ile gerçekleştirildiğinden, ticari denizcilik küresel ticaretin can damarıdır. Aynı şekilde Çin'in Gayrisafi Yurt İçi Hasılası'nın (GSYİH) % 46'sını dış ticareti oluşturmaktadır (Hong, 2012). Başka bir kaynağa göre, Çin'in "deniz GSYİH'si" (denizcilik endüstrileri, okyanus kaynaklarının çıkarılması, turizm ve ulaştırma gibi hizmetler dahil olmak üzere) 2016'daki toplam GSYİH'sinin yüzde 9,5'ini oluşturmuştur. Çin'in mavi ekonomisinin bir ülke olarak değerlendirilmesi halinde, 1 trilyon dolarlık ekonomisi ile dünya GSYİH sıralamasında 15. sırada yer alacağı ifade edilmiştir (Duchâtel ve Duplaix, 2018). Bu verilerden de anlaşılacağı gibi, Çin için denizcilik oldukça önemlidir.

Çin devletinin son on yıldaki ihracatı 2,6 trilyon dolar seviyesine gelerek iki kattan fazla artmış ve petrol ithalatı da benzer şekilde üç kat yükselerek 12 milyon varil/gün seviyesine gelmiştir (ABD EB İdaresi, 2018; Dünya Bankası, 2019). Büyüyen ekonomisiyle birlikte, ihracat hacmi artarken, enerji ihtiyacı da giderek artan Çin, ihracatı için yeni alternatif taşıma yolları ve yeni enerji kaynakları

arayışına devam etmektedir. Bu nedenledir ki, hem yeni ticaret rotaları hem de enerji kaynaklarını konumu itibarıyla birlikte bulunduran Arktik bölgesine, Çin'in ilgisi her geçen gün artmaktadır.

İçeride zayıf bir ekonomiden dünyanın en büyük ihracatçısına dönüşen Çin'in küresel ilgisi, deniz aşırı enerji ve hammadde arzına olan yoğun bağımlılığı nedeniyle hızla büyümektedir. Buzulları eriyen Arktik ortamı, daha kısa taşıma yollarına olanak sağlamakla birlikte, aynı zamanda kullanılmamış enerji ve mineral kaynaklarına da erişim imkânı sağlayacağından Çin için cazibe merkezi olmaktadır (Chen, 2012).

Kutup bölgelerinin resmi olarak konu edildiği ilk belge, 2015 yılında çıkartılan, Çin'in ülke dışındaki kurtarma ve askeri operasyonlara olası katılımını dikkate alan Çin Halk Cumhuriyeti Ulusal Güvenlik Yasası'dır. 2016 yılında yayınlanan on üçüncü 5 yıllık planda, yeni bir buz kıran gemi yapımından ve Kuzey Kutbu'ndaki yeni gözlem istasyonları konusunda işbirliğinden bahsedilmiştir (Mariia, 2019).

Tablo 1
Çin'in Kutup İlişkilerinin Aşamaları

1925	Svalbard Antlaşması'nı kabul etti.
1989	Çin'in Kutup Araştırma Enstitüsü kuruldu.
1996	Uluslararası Arktik Bilim Komitesine (IASC) katıldı
1999	1999'dan beri Çin, 1994 yılında Ukrayna'da inşa edilen buz kırıcı kutup araştırma gemisi Xue Long (Snow Dragon) ile Kuzey Kutbu'nda bilimsel keşiflerde bulundu.
2004	Ny Ålesund (Norveç) 'de Kuzey Kutup Yellow River İstasyonu'nu (Huanghe zhan) inşa etti.
2007	Arktik Konseyi'nde gözlemci statüsü kazanmaya ilgi duyduğunu ifade etti.
2010	Çin Okyanus Üniversitesi'ne bağlı Kutup Hukuku ve Politika Araştırma Enstitüsü kuruldu.
2013	Arktik Konseyi'ne gözlemci olarak kabul edildi.
2013	Çin'in COSCO Grubu tarafından işletilen kargo gemisi Yong Sheng, Çin'in Dalian Limanı'ndan Rotterdam'a doğru yola çıktı ve Çin'in ilk ticari geçişini Rusya'nın kuzey kıyısındaki Kuzeydoğu Geçidi üzerinden yaptı.
2014	Kuzey Denizi Rotası bölgesine bir navigasyon rehberi yayınladı.
2015	Donanmaya ait 5 savaş gemisi, ABD'nin karasuları boyunca Alaska kıyısı açıklarında seyahat etti.
2016	COSCO, Kuzey Denizi Rotası'ndan beş gemi göndermiştir.
2016	Kanada açıklarındaki Kuzeybatı Geçidi ile ilgili bir navigasyon rehberi yayınladı.
2016	Çin-Finlandiya tasarımı dayanan ilk Çin yapımı nükleer enerjili buz kıran kutup araştırma gemisi Xue Long 2'nin inşasına başlandığı duyuruldu.
2017	Xue Long isimli gemi, Orta Arktik Alanı ilk kez geçmiştir.
2018	Arktik Politikası Beyaz Kitap'ı yayınlandı.

Kaynak: Grieger, 2018; University of the Arctic, 2019

Daha da önemlisi 2018 yılı Ocak ayında, ilk zamanlarda bilimsel amaçların ancak daha sonraları önemli ekonomik ve jeostratejik çıkarların da etkisiyle, yıllarca süren ilgisi sonucunda (Tablo 1) Çin, Arktik Politikası 'Beyaz Kitap'ı yayınlamıştır (Kossa, 2019).

5. Çin Arktik Politikası Beyaz Kitap (White Paper)

Yayımlanan Beyaz Kitap ile Çin'in kutup kaynaklarına ve kutup ticaret yollarına olan ilgisi, 2013 yılında duyurulan Kuşak ve Yol Projesi Girişimi'ne resmi olarak dahil edilmiştir. Beyaz Kitap, Çin'i Kuzey Kutbu'nda 'önemli bir paydaş' ve 'Kuzey Kutbu'na yakın bir devlet' (near-Arctic State) olarak tanımlamaktadır. Çin kendisini, Kuzey Kutup

Dairesi veya Kuzey Kutup sınırının üzerinde herhangi bir toprağı olmamasına rağmen Kuzey Kutup Dairesine en yakın kıta devletlerinden biri olarak tanımlamaktadır. Kendini tanımlayan ve tarif eden bu kimliğin genişletilmesiyle Çin kendisini Arktik idaresinde yönetici rolü olan küresel bir güç olarak görmektedir (ÇHC Devlet Konseyi Bilgi Ofisi, 2018; Lim, 2018).

Arktik Beyaz Kitap'ı Çin'in, Kuzey Kutup ülkelerinin bölgesel egemenliklerine ve haklarına, uluslararası yasa ve düzenlemelere (BM Deniz Hukuku Sözleşmesi vb.) saygı göstereceğine dair güvence vermektedir. Benzer şekilde, beyaz kitap bir dizi alanda Çin'in Kuzey Kutbu ilişkilerine katılımını yönlendiren dört temel ilke olan 'saygı', 'işbirliği', 'kazan-kazan' ve 'sürdürülebilirlik' ilkelerini ana hatlarıyla ortaya koymaktadır: (Sørensen, 2018).

Bu dört temel ilke şöyle açıklanmıştır (ÇHC Devlet Konseyi Bilgi Ofisi, 2018);

Çin'in Kuzey Kutbu ilişkilerindeki temel dayanağının saygı olduğu ve bu saygının karşılıklı olması gerektiği vurgulanmıştır. Böylelikle tüm devletlerin Birleşmiş Milletler Tüzükleri ve Deniz Hukuku Sözleşmesi (UNCLOS) gibi uluslararası anlaşmalara ve genel uluslararası hukuka uyması gerektiği ifade edilmiştir. Kuzey Kutup Devletlerinin egemenlik haklarına, yerli halkların gelenek ve kültürüne saygı göstermesi gerektiği belirtilmiştir.

Çin'in Kuzey Kutup ilişkilerine katılımı için 'İşbirliği'nin etkili bir araç olduğu vurgulanmıştır. Küresel veya bölgesel, çok taraflı kanallar aracılığıyla Kuzey Kutbu'nun içinden ve dışından devletler dâhil tüm paydaşların iklim değişikliği, bilimsel araştırma, çevrenin korunması, denizcilik faaliyetleri konusunda işbirliğine katılmaları teşvik edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Çin, Kuzey Kutup ilişkilerine katılımının değer arayışını "Kazan-kazan" prensibi ile açıklamıştır. Böyle bir işbirliği ile faydaların hem Arktik devletleri hem de Arktik olmayan devletler tarafından ve devlet dışı kuruluşlar tarafından paylaşılmasının gerekli olduğu ifade edilmiştir. Çin'in Kuzey Kutup ilişkilerine katılımının temel hedefi 'Sürdürülebilirlik'tir. Çevrenin korunarak, bölgedeki insan faaliyetlerinin sürdürülebilirliğini sağlayarak Kuzey Kutbu'nun sürdürülebilir gelişiminin desteklenmesi gerektiği temel hedefler arasına girmiştir.

Yukarıda açıklanan temel ilkelerde, arktik bölgesinde olan veya olmayan devletlere vurgu yapılması, Arktik bölgesinde Çin'in kendi varlığının da kabul edilmesi için araç olarak kullanıldığını söyleyebiliriz.

Beyaz Kitap, aşağıda kısaca özetlenen beş temel politika alanını ele almaktadır (ÇHC Devlet Konseyi Bilgi Ofisi, 2018; Lim, 2018);

1.Kuzey Kutbu'ndaki bilimsel araştırmalarla ilgili olarak, Kuzey Kutbu'nda bilimsel keşif ve araştırmayı teşvik etmeyi amaçlamaktadır.

2.Kuzey Kutbu'nun çevresinin ve ikliminin korunması ile ilgili olarak, küresel çevre sorunlarıyla mücadele taahhüdünü yinelemektedir.

3.Kutup taşıma rotalarının ve doğal kaynaklarının kullanılması ile ilgili olarak, işbirliği yoluyla Arktik

kaynaklarının bolluğunu ve rasyonel kullanımını savunmaktadır.

4. Kuzey Kutbu yönetimine katılımıyla ilgili olarak Beyaz Kitap, Çin'in mevcut Kuzey Kutbu yönetim rejimini geliştirme ve tamamlama taahhüdünü vurgulamaktadır.

5. Çin, Kuzey Kutbu'nda barışı ve istikrarı teşvik etmenin, bölgedeki tüm faaliyetler için önemli bir garanti mekanizması olduğuna inanmaktadır.

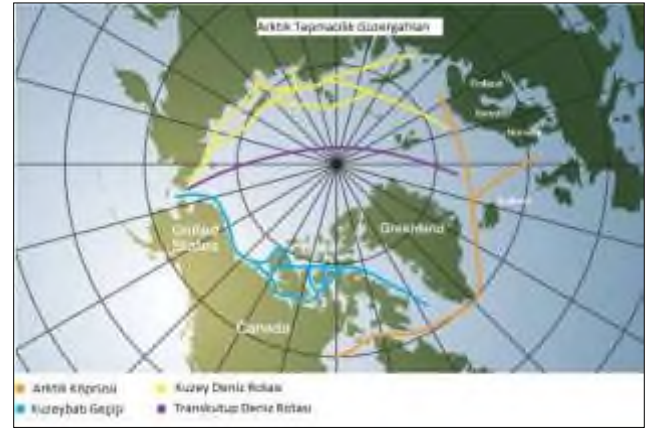
6. Çin'in Kutuplardaki Temel Çıkarları

Arktik Politikası 'Beyaz Kitap'ındaki temel politikalardan da anlaşılacağı üzere, Çin'in Arktik bölgesinde ilgi duyduğu alanlar şu şekildedir: Stratejik amaçlar için bilimsel araştırmaların geliştirilmesi, bölgedeki petrol, gaz ve madencilik kaynaklarını araştırmak ve kullanmak, bölgedeki balıkçılık faaliyetlerine katılmak, alternatif kutup taşımacılık yollarını geliştirmek ve bölgeyi turizme açmak (Grieger, 2018)

6.1. Alternatif Yeni Taşıma Yolları

Arktik bölgesinden gerçekleştirilecek deniz taşımacılığı, Avrupa limanları ile Doğu Asya arasında konteyner taşıyan gemi şirketlerine mesafe ve yakıt maliyeti tasarrufu sağlayacak büyük bir potansiyele sahiptir. 2013 yılında, Çin'in 19.000 tonluk çok amaçlı konteyner gemisi Yong Sheng, konteyner kargosuyla Kuzey Deniz Yolu'nu geçen ilk gemi olmuştur. Proje, Çin devlet işletmesi COSCO tarafından başlatılmış ve 8 Ağustos'ta Dalian'dan ayrılarak, Şangay ve Busan'ı ziyaret ettikten sonra Kuzey Denizi Rotasında yolculuğuna devam etmiştir. "Yong Sheng" yolculuğunu sadece 35 günde tamamlayarak 11 Eylül'de Avrupa'nın Rotterdam Limanı'na başarıyla girmiştir (McKie, 2013).

Çin, başta enerji olmak üzere tüketim mallarının ve hammaddelerinin çoğu için deniz ticaretine büyük ölçüde bağımlı olduğundan, deniz ticaret yollarının devlet veya başka türlü dış aktörlerden kaynaklı "engellenirse veya alıkonulursa" sorusu Çin'in endişelerini artırmaktadır (Lanteigne, 2008). 2018 yılında dünya petrolünün % 33'ünü üreten bölge Batı Asya ve % 36'sını tüketen Asya ve Pasifik bölgeleri olmuştur. Aynı şekilde doğalgaz tüketiminin % 22'si Asya Pasifik bölgelerinde gerçekleşmiştir. 2018 yılında dünyada deniz yolu ile taşınan toplam konteyner miktarı 152 milyon TEU adet olmuştur ve bu miktarın %40'ı Asya ve batı ülkeleri arasında taşınmıştır (Secretariat, 2019). Geleneksel taşıma güzergâhında bulunan Malakka Boğazı, hem ekonomik hem de stratejik açıdan dünyanın en önemli nakliye deniz hatlarından biridir. Orta Doğu, Çin, Japonya ve Güney Kore gibi büyük ekonomileri birbirine bağlayan Hint Okyanusu ve Pasifik Okyanusu arasındaki en kısa nakliye kanalıdır. Boğazlardan günlük olarak 200'den fazla, yıllık yaklaşık 70.000 gemi geçiş yapmaktadır ve bu da Kuzeydoğu Asya'ya taşınan petrolün% 80'ini ve aynı zamanda Çinli üreticiler de dâhil olmak üzere dünyadaki ticaret ürünlerinin üçte birini taşımaktadır (Qu ve Meng, 2012). Bu darboğaz ve sıkışıklarla birlikte günümüzde Asya'dan Avrupa'ya ticaret, Malakka Boğazı ve Ümit Burnu alternatifi ile birlikte, Süveyş Kanalı nakliye rotasına bağımlıdır. Çin tedarik yollarını güvence altına almak ve ticaretini daha da kolay hale getirmek için yeni güzergâhlar geliştirmeye çalışmaktadır.

Şekil 1. Arktik Taşımacılık Güzergâhları

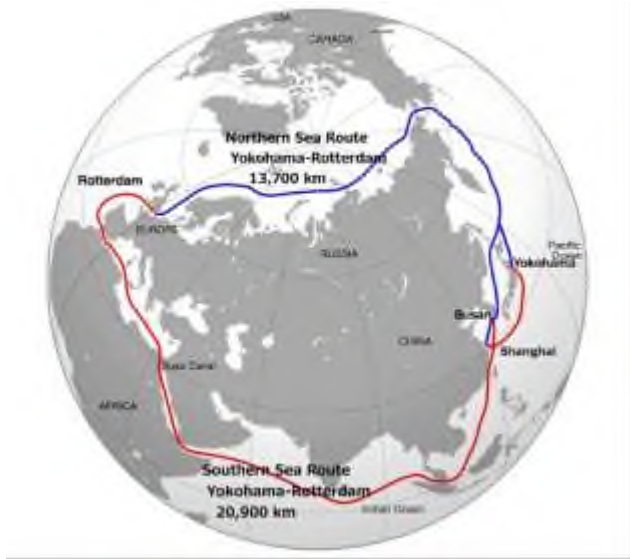
Kaynak: IMO Polar Code Advisory, 2016

Küresel ısınmayla birlikte buzulların erimesiyle kutup bölgesinde yeni geçiş güzergâhları ortaya çıkmıştır. Bu güzergâhlardan birisi olan Kuzey Denizi Rotası (NSR), Asya ve Kuzey Avrupa pazarlarını birbirine bağlayan, doğuda Bering Boğazı'ndan başlayıp batıda Kara Denizi'ne kadar Rus Arktik bölgesinde uzanan 5632 km'lik güzergâhtır (OCIMF, 2017). Çin'i Avrupa limanlarına en kısa yoldan ulaştıran güzergâh NSR güzergâhıdır (Şekil 1). Bering Boğazından giriş yapan gemiler Rusya kıyılarındaki limanlara veya Avrupa limanlarına ulaşabilmektedir.

Arktik bölgesinde daha kısa deniz güzergâhlarının gelişmesi, potansiyel yakıt tasarrufu ve hatta korsanlık risklerinin azalması, rekabetçi denizcilik pazarlarındaki gemicilik işletmecileri için cazip fırsatlar sunmaktadır. Alternatif bu yeni rotalar, Süveyş veya Panama kanallarındaki geleneksel deniz ticaret yollarına kıyasla yaklaşık % 35 mesafe tasarrufu sağlayacaktır (Advisory, 2016).

Süveyş Kanalı ve Ümit Burnu geçişlerine alternatif olarak Kuzey Deniz Rotasının gelişmesi, daha fazla rota alternatifi sağlamasıyla kapasiteyi artırabileceğinden veya yoğunluk ve tehlike olasılığını düşürebileceğinden, tedarik zincirinin daha esnek, çevik ve ayarlanabilir olmasına katkı sağlayacaktır (Schøyen ve Bråthen, 2011).

Süveyş Kanalı üzerinden hâlihazırda kullanılmakta olan güney deniz yoluna kıyasla ortalama nakliye mesafeleri yaklaşık üçte bir oranında düşmektedir. Şekil 2'de Yokohama (Japonya) ve Rotterdam (Hollanda) arasındaki rota kullanıldığında nakliye mesafesindeki azalmalar gösterilmiştir. Bu alternatif rotada mesafe 7.200 km azalırken, Güney Kore ve Hollanda arasındaki geleneksel nakliye rotaları ortalama 6.300 km ve Çin ile Hollanda arasındaki mesafe ise 4.500 km azalmaktadır (Bekkers, Francois ve Rojas- Romagosa, 2018).

Şekil 2. NSR ve Geleneksel Taşımacılık Rotasının Karşılaştırması

Kaynak: Bekkers, Francois ve Rojas- Romagosa, 2018

Başka bir kaynaktan da (Tablo 2) Bekkers ve arkadaşlarının (2018) hesaplamalarına yakın değerler bulunmuş, Kuzey Deniz Rotası'nın oldukça avantajlı olduğu gösterilmiştir.

Tablo 2

Süveyş Kanalı ve NSR Tarafından Farklı Limanlardan Rotterdam'a Yolculuk Süresi

Güzergâh	Süveyş Kanalı (km)	NSR (km)	Mesafe Tasarruf Yüzdesi (%)
Rotterdam-Yokohama	20.750	13.602	34,45
Rotterdam-Şanghay	19.484	14.962	23,2
Rotterdam-Vancouver	16.515	12.926	21,67

Kaynak: Chernova ve Volkov, 2010: 14

Dünyanın en büyük okyanuslarının en küçüğü ve en sığı olan Arktik Okyanusu, Asya, Avrupa ve Kuzey Amerika'yı birbirine bağlamaktadır. Uluslararası ticaretin yaklaşık yüzde 90'ı bu üç kıtanın bulunduğu Kuzey Yarımküre' de gerçekleşmektedir. Kuzey Kutbu üzerindeki alternatif ulaşım yolunu kullanarak dünya daha verimli bir ulaşım sistemine kavuşabilir ve bölge halkı ekonomik fırsatlardaki büyük artıştan yararlanabilir (Gudjonsson ve Nielsson, 2017).

6.2. Yeni Enerji Kaynakları

Çin dünyanın en büyük enerji tüketicisi konumundadır. 2018 yılında Çin, dünyadaki toplam temel enerji talebinin % 23,6'sını oluştururken; küresel enerji tüketimi bir önceki yıla göre sadece % 0,9 artmış, Çin'in enerji tüketimi ise % 2,6 artmıştır (Dudley, 2018). Son on yılda dünyanın en hızlı büyüyen ekonomileri arasında yer alan Çin, gelecek yıllarda dünyada enerjiye en fazla ihtiyaç duyacak ülkeler arasındadır. 2020 yılının başında yayımlanan Uluslararası Enerji Tahmini 2019 (IEO2019) raporu, dünya enerji tüketiminin 2018 ve 2050 arasında yaklaşık % 50 oranında artacağını öngörmekte ve bu büyümenin özellikle Asya'da güçlü ekonomik büyümenin talep yarattığı bölgelerde olacağını ifade etmektedir (ABD Enerji Bilgi İdaresi, 2020).

Çin, yerel ham petrol üretimini artırma çabalarını hızlandırırken, petrolü de doğal gaz, biyokütle ve

yenilenebilir enerji gibi daha temiz alternatiflerle değiştirmeye çalışmakla birlikte, yetkililer bu girişimlerin ülkenin ham petrol ithalatına bağımlılığının kısa vadede rahatlamayacağını öngörmektedir. Dünyanın en büyük ham petrol ve doğalgaz ithalatçısı olan Çin, 2018'de yıllık % 11 artışla 440 milyon metrik ton ham petrol ithal etmiş ve petrolde dışa bağımlılık oranı yüzde 69,8'e ve doğalgazda ise % 45'e ulaşmıştır. Çin Ulusal Petrol Şirketi'nin Ekonomi ve Teknoloji Araştırma Enstitüsü'ne göre bu bağımlılığın daha da artması beklenmektedir (Xin, 2019).

Pekin, “dışa açılım stratejisinin” önemli bir unsuru olan enerji ithalat kaynaklarını çeşitlendirmek için yurtdışına yönelmiştir. Çeşitlilik stratejisi, yalnızca komşu ülkelerden boru hattı ile değil, farklı ülkelerden ve bölgelerden ve farklı ulaşım güzergâhları boyunca petrol ve doğal gaz ithal etmeyi amaçlamıştır. Şu anda Çin'in en büyük ham petrol tedarikçisi olan Rusya'yı, Suudi Arabistan, Angola, Irak ve Umman izlemektedir (export.gov, 2019; Hsiung, 2016). Artan enerji ihtiyaçlarını karşılayacağı kaynakları çeşitlendirmek ve enerji arzını daha güvenli hale getirmek isteyen Pekin, coğrafi ve tarihsel olarak kendisini yakın bir ulus ve “büyük bir paydaş” olarak gördüğü Arktik bölgesinin yer altı kaynaklarının çıkartılmasında rol oynamaya başlamıştır.

Kuzey Kutup Dairesi'nin kuzeyindeki bölge, daha önce çıkarılması imkânsız olan veya ekonomik olarak mümkün olmayan bol miktarda petrol, gaz ve mineral barındırmaktadır. Arktik Okyanusu'ndaki hızla azalan buz örtüsü, gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinin önemli ölçüde büyümesiyle birleştiğinde, bu tür kaynaklara olan talebin artmasına neden olmuştur (Hansen, vd., 2016). Kuzey Kutup Dairesi'nin üzerindeki bölge, Dünya'nın yüzey alanının sadece % 6'sını oluşturmaktadır. Ancak dünyanın keşfedilmemiş çıkartılması mümkün petrol ve doğal gaz kaynaklarının % 20'sini oluşturmaktadır (Nijoka, vd., 2013). ABD Jeoloji Araştırmasına göre, Kuzey Kutbu'nda keşfedilmemiş petrol ve gaz kaynaklarının toplam 90 milyar varil petrol, 47 trilyon metre küp doğal gaz ve 44 milyar varil sıvı doğalgaz (LNG) olduğu tahmin edilmektedir. Bunlardan 29 milyar varil petrol olarak belirlenen en büyük keşfedilmemiş petrolün Arktik Alaska bölgesinde bulunduğu, en büyük gaz alanlarının Rus Arktik'in batı kesiminde bulunduğu tahmin edilmektedir (Bird ve diğerleri, 2008).

7. Çin –Rusya Ticareti ve Yamal LNG Projesi

Rusya'nın Çin'le olan ilişkisi, iki ülke arasındaki uzun sınırı ve her ikisinin de kilit küresel jeopolitik aktörler olarak görülme istekleri ile ivme kazanan uzun ve karmaşık bir tarihe sahiptir. 1969'da tehlikeli bir sınır çatışmasıyla araları bozulan Sovyet dönemindeki şiddetli rakipler Rusya ve Çin, sonraki yıllarda soğuk bir barış sürecine girdiler. Son zamanlarda, iki ülke stratejik ve ticari olarak bir araya gelerek, özellikle ABD ve Batı müttefikleri ile gerginliklerin ivme kazandığı bir ilişki gösterdiler. Hatta Çin lideri Xi Jinping kısa süre önce Rusya Cumhurbaşkanı Vladimir Putin'i, “en iyi arkadaşı” olarak tanımlamıştır (Higgins, 2019)

İki ülke arasındaki ticaret, 2001 yılında İyi Komşuluk ve Dostluk İşbirliği Anlaşması'nın imzalanmasının ardından siyasi bağların ısınmasıyla artmaya başlamıştır. Ancak asıl değişiklik Çin'in, Rusya'ya ihracatını önemli ölçüde

artırmaya başladığı 2007-2008'de meydana gelmiş ve Rusya, Çin'e hammadde tedarik etmek için bir dizi büyük proje başlatmıştır (Henderson ve Mitrova, 2016). Sonraki yıllarda, Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesi ve 2014'te Doğu Ukrayna'daki ayrılıkçılara verdiği destek nedeniyle ABD ve AB tarafından Rusya'ya uygulanan yaptırımlar, Moskova'yı özellikle Çin ve Asya ortakları ile daha güçlü ilişkiler geliştirmeye zorlamıştır. Diğer taraftan enerji ithalatına bağımlılığının bilincinde olan Çin, tedarikçilerini çeşitlendirmeye çalışmaktadır. Rusya ile enerji işbirliğinin genişletilmesi, korsanlığa veya büyük kriz durumunda olası bir deniz ablukasına karşı savunmasız olan deniz taşımacılığına olan bağımlılığını azaltmaktadır. Bu gelişmeler Çin'in ulusal petrol şirketlerinin Rus Arktik enerji projelerine katılması için geniş bir alan açmıştır.

Ekonomik bağların güçlendirilmesi, Çin-Rusya ilişkilerinin büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. 2019'un sonlarında Rus ve Çinli haber ajansları, iki ülkenin enerji, sanayi ve tarım alanlarında ortak projeler uygulayarak, 2018'de 107 milyar dolar olan ticaretlerini önumümüzdeki beş yıl içinde iki katına, 200 milyar dolara çıkarmak istediklerini bildirmiştir (Ellyatt, 2019). 14 Aralık 2017'de, yıllık basın toplantısında, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Rusya'nın Çin'in Kuzey Kutup Bölgesi enerji projelerine katılımını teşvik etme ve Pekin'e Kuzey Deniz Yolu üzerinden ortaya çıkan taşımacılık fırsatlarından yararlanacağına dair güvencesini vurgulamıştır.

Rusya ve Çin arasındaki enerji işbirliği temel olarak petrol, doğalgaz ve nükleer santral alanlarında gerçekleşmektedir. En büyük işbirlikleri arasında, Doğu Sibirya ve Çin'in kuzeydoğusundaki Daqing kenti arasındaki Doğu Sibirya-Pasifik Okyanusu (ESPO) petrol boru hattı, iki ülke arasındaki ilk doğalgaz boru hattı olan ve Sibirya'yı Çin'in kuzeydoğusuna bağlayan Sibirya'nın Gücü boru hattı (Power of Siberia), Rosneft'in Doğu Sibirya bölgesinde yer alan Vankor petrol sahasının işletilmesi ve Yamal LNG Projesi yer almaktadır (Overland ve Kubayeva, 2018). Bu projelerin yanı sıra Çin'in Rusya ile diğer alanlarda da olan ticari işbirlikleri mevcuttur ancak bu çalışmada Kutup Bölgesi özelinde ticari anlamda geliştirdiği tek işbirliği olan Yamal LNG projesi analiz edilmiştir.

7.1. Yamal LNG Projesi

Yamal LNG, kuzeybatı Sibirya'daki Yamal Yarımadası'nda kurulan sıvılaştırılmış doğal gaz tesisidir. 27 milyar dolarlık bir bütçeye sahip Proje, Rusya'nın LNG kapasitesini iki katına çıkaracak, ilk üretim 2017'de başlayacak ve tam kapasiteye 2021'e ulaşacaktır (Belinski, 2015).

Mart 2014'te ABD ve AB tarafından Rusya'ya karşı uygulanan ekonomik yaptırımlarda, Novatek batıdan finansman almaktan yasaklanmış şirketlerden biri olarak listelenmiş ve Yamal LNG, ABD ve Avrupa'daki finans kuruluşlarından uzun vadeli krediler alamamıştır. Projenin ekonomi fizibilitesi de LNG fiyatını aşağı çeken düşük petrol fiyatları nedeniyle ek zorluklarla karşılaşmıştır. Finansal yaptırımlar dâhil olmak üzere birçok faktör, petrol fiyatlarını daha da düşürmüştü; ayrıca, yeni bir yatırım seçeneği projeyi ertelemeye veya yeni durumlara uyum sağlamaya zorlamıştı (Yulong, Linghao ve Jia, 2016). Novatek, ABD ve Avrupa bankalarından 20 milyar dolar borç almayı planlamıştı. Yaptırımların başlatılmasından sonra, Ruslar ABD bankalarına erişimi

kaybetmiş ve bunun yerine Çin bankaları ve Avrupa ihracat acenteleriyle görüşmüştür. Bu süreçte hissedarlar projeyi bağımsız olarak finanse etmek zorunda kalmışlardır. Bununla birlikte, 2016 yılında Yamal LNG, Çin ve Japon devlet bankalarından sırasıyla 12 milyar USD ve 200 milyon EUR tutarında kredi almıştır. Sağlanan bu kredi ile CNPC (Çin Ulusal Petrol Şirketi), yirmi yıl boyunca yılda 3 milyon ton sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) ithal etmek için bağlayıcı bir sözleşme imzalamıştır. Çinli kuruluşlar tarafından sağlanan sermaye, özellikle Novatek'i hedef alan Batı yaptırımlarına rağmen 27 milyar dolarlık projenin ilerlemesine izin vermiştir (Overland ve Kubayeva, 2018).

Yamal LNG Şirketi'nin hisseleri, başlangıçta % 80'i Novatek'e ve % 20'si Total'e aitti. Novatek, 2013 yılında hisselerinin %20'sini CNPC'ye, 2015'te % 9,9'unu Çin İpek Yolu Fonu'na satmış ve günümüzde Novatek projenin % 50,1'lik hissesine, Total ve CNPC her biri % 20'lik hisseye ve Çin İpek Yolu Fonu % 9,9'luk bir hisseye sahiptir (Novatek, 2014; Total, 2018)

Şekil 3. Yamal LNG Santrali ve Kuzey Deniz Rotası

Kaynak: Kumon, 2017

Yamal LNG projesinden Kuzey Denizi Yolu (Şekil 3) üzerinden ilk doğalgaz sevkiyatı 2018 yılında gerçekleştirilmiştir. Sabetta limanından varış limanına olan net sefer süresi, Süveyş Kanalı ve Malakka Boğazı üzerinden 35 günde yapılan geleneksel doğu güzergâhına kıyasla, Kuzey Denizi Rotası üzerinden 19 günde tamamlanmıştır (Pinchuk ve Soldatkin, 2018).

Yamal LNG, sağlayacağı LNG'nin ötesinde çeşitli nedenlerle Çin hükümeti için önem arz etmektedir (Herberg ve Downs, 2017, s. 13). İlk olarak, Çinli firmalar projenin ekipmanın % 80'ini sağlayacak 6 milyar dolar değerinde sözleşme imzalamışlardır. İkinci olarak, proje Çin'in petrol endüstrisinin LNG teknolojisini sergilemesine izin verecektir. Bu atılım, Pekin'i denizcilik ekipmanı üretiminde değer zincirini yükseltmesi planına uygun olarak, gelişmiş üretimde küresel bir lider haline getirmek için daha geniş bir çabanın parçasıdır. Üçüncüsü, Novatek'in ana hissedarı Gennady Timchenko, Başkan Vladimir Putin'in danışma heyetinin bir üyesi olduğundan, Yamal LNG'yi finanse etmek Xi Jinping yönetiminin Kremlin'de Çin'e karşı iyi niyet göstermesi için bir fırsat olacaktır (Gabuev, 2016). Dördüncüsü ve en önemlisi, Yamal LNG, Çin'in meşru bir paydaş olarak kabul edilmek istediği Arktik'teki faaliyetlerini genişletmesine yardımcı olacaktır.

8. Arktik'te Bilimsel Araştırmaların Geliştirilmesi

Çin'in Kuzey Kutbu araştırmalarına olan ilgisi, iklim değişikliğinin bölge ve Çin üzerindeki etkisini ve daha iyi hava tahminini anlama çabalarının ötesine geçerek büyük ölçüde stratejiktir. Çin'in hava bağlantıları, taşımacılık ve doğal kaynakların çıkartılması ile ilgili jeostratejik isteklerini geliştirmek için bilimsel bilgiye ihtiyacı vardır (Grieger, 2018). Yayımlanan Beyaz Kitap, Kuzey Kutbu ilişkilerine katılırken Çin'in bilimsel araştırmalara öncelik verdiğini açıkça ortaya koymaktadır. Kuzey Kutbu bilimsel araştırmalar için büyük değer taşımakta ve Çin, Arktik'te bilimsel keşif ve araştırmaları aktif olarak teşvik etmektedir. İlk olarak 1980 yılında iki Çinli bilim adamı Avustralya tarafından düzenlenen Antarktik araştırma faaliyetlerine katılmış, 1981'de Ulusal Antarktika Keşif Komitesi Ofisi kurulmuştur. Çin 1983'te Antarktika Antlaşması'na katılmış ve 1984'te Antarktika'ya ilk bilimsel keşif gezisini düzenlemiştir. Çin'in ilk Antarktik istasyonu 1985 yılında kurulduktan sonra, 1989'da ikinci, 2009'da üçüncü istasyon kurulmuştur (Kopra, 2013). 1990'ların başından beri Çin, veri ve örnek toplamak, çok uluslu projelere katılmak ve deneyim kazanmak için bilim insanlarını Kuzey Kutbu'na göndermiştir. 1994 yılından bu yana Çinliler, 1993 yılında Ukrayna'da inşa edilen buz kırıcı Xuelong araştırma gemisi ile (Kar Ejderhası) hem Arktik hem de Antarktik bölgelerinde 34 sefer düzenlemiştir (Humpert, 2018). Çin, Arktik araştırma programını başlattıktan sonra 1999'da ilk Çin Ulusal Arktik Araştırma Seferi'ni (CHINARE-Arctic) düzenlemiştir. Keşif gezilerinde, deniz buzu gözlemleri için Kuzey Buz Denizi'nin Pasifik sektörüne odaklanılmış ve özellikle elektromanyetik bir alet kullanarak deniz buzu kalınlığı için devam eden otomatik gözlem sistemi geliştirilmiştir. CHINARE-Arctic'de bazı uluslararası işbirliği projeleri, özellikle de Uluslararası Kutup Yılında Avrupa Birliği tarafından finanse edilen "Uzun Süreli Çevre Araştırmaları için Arktik Modelleme ve Gözlem Yeteneklerinin Geliştirilmesi" projesi yer almıştır (Ruibo ve diğerleri, 2017). Çin, Xuelong araştırma gemisi ile iki kapsamlı Arktik araştırma gezisi planlamaktadır. Bu yolculuklarda elde edilen veriler, küresel ve bölgesel Kuzey Kutbu değişiklikleri ile süreçleri arasındaki neden ve sonuç ilişkilerine ışık tutacak, Kuzey Kutbu'daki iklim değişikliğinin Çin ve dünyanın geri kalanını nasıl etkileyeceğine dair değerli bilgiler sağlayacaktır (ipy.org, 2007).

9. Sonuç

Pekin'in Kuzey Kutbu'na olan ilgisi son on yılda hızla artmış ve kutup bölgeleri ilk olarak 2011'de Çin'in On İkinci Beş Yıllık Planında yer almıştır. 2018 yılında Çin'in Kuzey Kutbu Politikası'nın (Beyaz Kitap) yayımlanması ve Kutup İpek Yolu'nun, Başkan Xi Jinping'in imzası olan Kuşak ve Yol Girişiminin bir parçası olarak dâhil edilmesi ile resmiyet kazanmıştır.

Beyaz Kitap'ta Çin'in Kuzey Kutbu'daki politika hedefleri "Kuzey Kutbunun yönetimini anlamak, kutup bölgesini korumak, geliştirmek ve katılmak", Çin'in temel prensiplerini "saygı, işbirliği, kazan-kazan sonucu ve sürdürülebilirlik" olarak belirlenmiştir.

Çin, Kuzey Kutbu meselelerinde uluslararası işbirliğine aktif katılımı, kendi enerjisini ve genel ekonomik gelişimini

güvence altına almayı, Kuzey Kutbu kaynaklarının (petrol, gaz, mineral ve diğer cansız kaynaklar ve temiz enerji kaynakları) araştırılması, kullanılması ve bölgedeki tarım, ormancılık, balıkçılık, denizcilik endüstrisi ve kutup turizminde ekonomik çıkarlar elde etmeyi amaçlamaktadır.

Çin ekonomisi uluslararası ticarete dayalı olduğundan, ticaret yollarının güvenliği, yakıt ve zaman tasarrufu sağlaması önem arz etmektedir. Geleneksel ticaret yollarındaki korsanlık, Malakka Boğazı'ndaki darboğaz ve yoğunluk gibi etkenler Çin için endişe oluşturmaktadır. Bu nedenler Çin'i en büyük ticaret ortağı olan Avrupa ile arasında yeni taşımacılık güzergâhları geliştirmeye yöneltmiştir.

Soğuk Savaş sonrası jeopolitik rekabetin yol açtığı Rus-Batı görüş ayrılıklarının, Kuzey Kutbu'nun enerji ve hammadde kaynaklarını geliştirmek için teknoloji, finans ve pazarlar açısından Rusya'yı Batı'dan ayırdığı görülmüştür. Bu ayrılık Rusya'yı, enerji ve doğal kaynakları için alternatif teknoloji, finans ve pazar kaynaklarına yönelmeye zorlamıştır. Aynı dönemde enerji alternatiflerini çeşitlendirmek isteyen Çin, Rusya ile olan ticaret işbirliklerine bir takım projelerle destek vermiştir. Bu projelerden birisi olan Yamal LNG projesine katılmakla Pekin, enerji tedarikini çeşitlendirme fırsatı bulmuş, daha yakın bölgelerden güvenli şekilde kaynaklara erişmiş bulunmaktadır. Diğer taraftan Yamal LNG, Kuzey Kutbu bölgelerinde, çalışma ortamının son derece zor olduğu, teknolojik ve üretim zorluklarına yol açtığı bir projedir. Çinli şirketlerin projeye katılımı, ülkenin LNG için kapsamlı teknoloji ve ekipman kapasitesini sergileyerek, üretim seviyesi, maliyet ve teslimat süresi açısından gücünü göstermiştir.

Ekonomik ve sosyal çıkarlarının yanı sıra, kutuplardaki bilimsel araştırma faaliyetleri Çin'in ilgisini çekmektedir. Bölgede küresel iklim değişiklikleri, hem atmosfer hem de fiziksel coğrafyadaki gözlemler gibi bir takım araştırmalar yürütülmektedir.

Sonuç olarak dünyanın en büyük ekonomilerinden olan Çin, yeni taşıma yollarını kullanarak ticaretini geliştirmek ve alternatif yeni enerji kaynaklarını en güvenli şekilde ülkesine ulaştırmak istemektedir. Bu amaçlarını, kutup bölgesinin çevresine en az zararlar ve bölge ülkeleri ile iyi ilişkiler kurarak gerçekleştirmesi bölge jeopolitiğinin sürdürülebilirliği açısından önem arz etmektedir. Diğer yandan bölgedeki bilimsel çalışmaların sonuçlarını bölge ülkeleri ile birlikte yakın konumdaki topluluklarla paylaşması eriyen buzulların gelecekte dünyamıza olası etkilerinin analiz edilmesi açısından faydalı olacaktır.

Kaynakça

- ABD EB İdaresi. (2018). China surpassed the United States as the world's largest crude oil importer in 2017 - Today in Energy. <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=34812> (erişim tarihi: 20.11.2019)
- ABD Enerji Bilgi İdaresi. (2020). EIA projects nearly 50% increase in world energy usage by 2050, led by growth in Asia - Today in Energy - U.S. Energy Information Administration (EIA). <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=42342> (erişim tarihi: 06.01.2020)
- Advisory, I. P. C. (2016). Houston, TX 77060 USA. January 2016. https://ww2.eagle.org/content/dam/eagle/advisories-and-debriefs/_ABS_Polar_Code_Advisory_15239.pdf (erişim tarihi: 08.01.2020)

- Bekkers, E., Francois, J. F. ve Rojas-Romagosa, H. (2018). Melting ice caps and the Economic Impact of Opening the Northern Sea Route. *The Economic Journal*, 128(610), 1095–1127. doi:10.1111/ecoj.12460
- Belinksi, S. (2015). Putin May Have Last Laugh Over Western Sanctions | OilPrice.com. <https://oilprice.com/Energy/Energy-General/Putin-May-Have-Last-Laugh-Over-Western-Sanctions.html#> (erişim tarihi: 08.01.2020)
- Bird, K. J., Charpentier, R. R., Gautier, D. L., Houseknecht, D. W., Klett, T. R., Pitman, J. K., ... Wandrey, C. R. (2008). *Circum-Arctic resource appraisal: Estimates of undiscovered oil and gas north of the Arctic Circle*. US Geological Survey.
- Bloom, E. T. (1999). Establishment of the Arctic council. *American Journal of International Law*, 93(3), 712–722.
- ÇHC Devlet Konseyi Bilgi Ofisi. (2018). Full text: China's Arctic Policy. http://english.www.gov.cn/archive/white_paper/2018/01/26/content_281476026660336.htm (erişim tarihi: 26.12.2019)
- Chen, G. (2012). China's emerging Arctic strategy. *The Polar Journal*, 2(2), 358–371.
- Chernova, S. ve Volkov, A. (2010). Economic feasibility of the Northern Sea Route container shipping development. Høgskolen i Bodo.
- Çin Devlet Konseyi. (2015). Initiative offers road map for peace, prosperity. http://english.www.gov.cn/archive/publications/2015/03/30/content_281475080249035.htm (erişim tarihi: 20.12.2019)
- Council, A. (1996). Declaration on the Establishment of the Arctic Council. *Ottawa, Canada*, 19.
- Drewniak, M., Dalaklis, D., Kitada, M., Ölçer, A. ve Ballini, F. (2018). Geopolitics of Arctic shipping: the state of icebreakers and future needs. *Polar Geography*, 41(2), 107–125. doi:10.1080/1088937X.2018.1455756
- Duchâtel, M. ve Duplaix, A. S. (2018). Blue China: Navigating the maritime silk road to Europe. *Policy Brief*.
- Dudley, B. (2018). BP statistical review of world energy. *BP Statistical Review, London, UK*, accessed Aug, 6, 2018.
- Dünya Bankası. (2019). Exports of goods and services (current US\$) - China |Data <https://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.CD?locations=CN> (erişim tarihi: 20.12.2019)
- Ellyatt, H. (2019). Russia and China's relationship- how deep does it go. <https://www.cnbc.com/2019/09/27/russia-and-chinas-relationship-how-deep-does-it-go.html> (erişim tarihi: 07.01.2020)
- Erkan, A. (2019). Grand Strateji Olarak Kuşak ve Yol İnsiyatifinde Arktik: Kutup İpekyolu'nun Çin-Rusya Enerji İş Birliğindeki Rolü As a Grand Strategy Arctic on The Belt and Road Initiative: The Role of Polar Silk Road in Sino-Russian Energy Cooperation. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19, 145–173. doi:10.25294/auibfd.632967
- export.gov. (2019). China - Oil and Gas |export.gov. <https://www.export.gov/article?id=China-Oil-and-Gas> (erişim tarihi: 07.01.2020)
- Gabuev, A. (2016). Friends With Benefits? Russian-Chinese Relations After the Ukraine Crisis - Carnegie Moscow Center - Carnegie Endowment for International Peace. <https://carnegie.ru/2016/06/29/friends-with-benefits-russian-chinese-relations-after-ukraine-crisis-pub-63953> (erişim tarihi: 08.01.2020)
- Grieger, G. (2018). *BRIEFING EPRS | European Parliamentary Research Service*.
- Gudjonsson, H. ve Nielsson, E. T. (2017). China's Belt and Road Enters the Arctic – The Diplomat. <https://thediplomat.com/2017/03/chinas-belt-and-road-enters-the-arctic/> (erişim tarihi: 06.01.2020)
- Hansen, C. Ø., Grønsedt, P., Graversen, C. L. ve Hendriksen, C. (2016). *Arctic Shipping: Commercial Opportunities and Challenges*. CBS Maritime.
- Henderson, J. ve Mitrova, T. (2016). Energy relations between Russia and China: playing chess with the dragon.
- Herberg, M. E. ve Downs, E. (2017). *Asia's Energy Security and China's Belt and Road Initiative*. National Bureau of Asian Research.
- Higgins, A. (2019). A Power Plant Fiasco Highlights China's Growing Clout in Central Asia - The New York Times. <https://www.nytimes.com/2019/07/06/world/asia/china-russia-central-asia.html> (erişim tarihi: 13.01.2020)
- Hong, N. (2012). The melting Arctic and its impact on China's maritime transport. *Research in transportation economics*, 35(1), 50–57.
- Hsiung, C. W. (2016). China and Arctic energy: drivers and limitations. *The Polar Journal*, 6(2), 243–258.
- Humpert, M. (2018). China Launches Domestically-Built "Xue Long 2" Icebreaker. <https://www.highnorthnews.com/en/china-launches-domestically-built-xue-long-2-icebreaker> (erişim tarihi: 08.01.2020)
- ipy.org. (2007). IPY 2007-2008. http://www.ipy.org/index.php?/ipy/detail/chinese_polar_research_during_the_ipy_and_beyond/ (erişim tarihi: 09.01.2020)
- Kavas, A. Y. (2014). Rusya'nın Arktik Politikası ve Türkiye | BİLGESAM. <http://www.bilgesam.org/incele/78-rusya-nin-arktik-politikasi-ve-turkiye/#.XgCOglUzaM8> (erişim tarihi: 23.12.2019)
- Kopra, S. (2013). China's Arctic interests. *Arctic yearbook*, 107–122.
- Kossa, M. (2019). China's Arctic engagement: domestic actors and foreign policy. *Global Change, Peace & Security*, 1–20.
- Kumon, T. (2017). China thinks big in backing Russia's ambitious Arctic LNG project. <https://asia.nikkei.com/Economy/China-thinks-big-in-backing-Russia-s-ambitious-Arctic-LNG-project> (erişim tarihi: 20.12.2019)
- Lanteigne, M. (2008). China's Maritime Security and the "Malacca Dilemma". *Asian Security*, 4(2), 143–161. doi:10.1080/14799850802006555
- Lasserre, F. ve Pelletier, S. (2011). Polar super seaways? Maritime transport in the Arctic: an analysis of shipowners' intentions. *Journal of Transport Geography*, 19(6), 1465–1473.
- Lim, K. S. (2018). China's Arctic Policy & the Polar Silk Road Vision. *Arctic Yearbook 2018*, 420.
- Manta, F. (2019). China's policies on Polar Silk Road and impacts on trade and energy use in Arctic region. *Chinese Journal of Population Resources and Environment*, 1–7.
- Mariia, K. (2019). China's Arctic policy: present and future. *The Polar Journal*, 1–19.
- McKie, R. (2013). China's voyage of discovery to cross the less frozen north |World news | The Guardian. <https://www.theguardian.com/world/2013/aug/18/china-northeastern-sea-route-trial-voyage> (erişim tarihi: 06.01.2020)
- Nijoka, D., Gupta, S., Donadio, M., Avaldsnes, J. ve Ovilveria, A. (2013). Arctic oil and gas. *Ernst & Young, London, UK*.
- Novatek. (2014). *Binding Contract On Lng Supply Concluded With Cnpc*. http://www.novatek.ru/common/upload/doc/YLNG_CNPC_Contract_ENG.pdf (erişim tarihi: 20.12.2019)
- OCIMF. (2017). *Northern Sea Route Navigation Best Practices and Challenges (First edition 2017)*. www.ocimf.org (erişim tarihi: 08.01.2020)
- Overland, I. ve Kubayeva, G. (2018). Did China Bankroll Russia's Annexation of Crimea? The Role of Sino-Russian Energy Relations. *Russia's Turn to the East* içinde (ss. 95–118). Springer International Publishing. doi:10.1007/978-3-319-69790-1_6
- Pierre, C. ve Olivier, F. (2015). Relevance of the Northern Sea Route (NSR) for bulk shipping. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 78, 337–346. doi:10.1016/j.tra.2015.05.020
- Pinchuk, D. ve Soldatkin, V. (2018). Russia's Novatek ships first LNG cargo to China via Arctic. <https://www.reuters.com/article/us-novatek-cnpc-lng/russias-novatek-ships-first-lng-cargo-to-china-via-arctic-idUSKBN1K90YN> (erişim tarihi: 08.01.2020)
- Qu, X. ve Meng, Q. (2012). The economic importance of the Straits of Malacca and Singapore: An extreme-scenario analysis. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 48(1), 258–265. doi:10.1016/j.tre.2011.08.005
- Ruibo, L. E. I., Zhanhai, Z., Zhijun, L. I., Qinghua, Y., Bingrui, L. I. ve Tao, L. I. (2017). Review of research on Arctic sea ice physics based on

the Chinese National Arctic Research Expedition. 极地科学进展 (英文版), (2017 年 02), 100–110.

Schøyen, H. ve Bråthen, S. (2011). The Northern Sea Route versus the Suez Canal: cases from bulk shipping. *Journal of Transport Geography*, 19(4), 977–983.

Secretariat, U. (2019). Review of maritime transport 2019. *United Nations Publication*.

Sørensen, C. T. N. (2018). China as an Arctic Great Power. Potential Implications for Greenland and the Danish Realm.

Steinberg, P. E. ve Dodds, K. (2015). The Arctic Council after Kiruna. *Polar Record*, 51(1), 108–110.

The Economist. (2012). Politics - Too much to fight over <https://www.economist.com/special-report/2012/06/16/too-much-to-fight-over> (erişim tarihi: 23.12.2019)

Total. (2018). Yamal LNG in Russia: the gas that came in from the cold | total.com. <https://www.total.com/en/energy-expertise/projects/oil-gas/lng/yamal-lng-cold-environment-gas> (erişim tarihi: 08.01.2020)

University of the Arctic. (2019). UArctic - Ocean University of China. <https://www.uarctic.org/member-profiles/non-arctic/8672/ocean-university-of-china> (erişim tarihi: 24.12.2019)

Xin, Z. (2019). Nation's reliance on crude oil imports set to continue - Chinadaily.com.cn. https://www.chinadaily.com.cn/global/2019-06/05/content_37477320.htm (erişim tarihi: 07.01.2020)

xinhuanet. (2018). China publishes Arctic policy, eyeing vision of "Polar Silk Road" - XinhuaEnglish.news.cn. http://www.xinhuanet.com/english/2018-01/26/c_136926357.htm (erişim tarihi: 23.12.2019)

Yulong, L., Linghao, K. ve Jia, L. (2016). Yamal LNG Project and Made-in-China Equipment Going Globally. *中国油气*, 23(3), 13–17.

Zanbak, M. ve AKAY, A. (2019). Bir Çekim Merkezi Olarak Arktika'nın Çin Ekonomisi Açısından Önemi: Seçilmiş Endüstrilere Yönelik Bazı Çıkarımlar. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 92–121. doi:10.25294/auibfd.632925

Giriş

Dergi orijinal ampirik ve ampirik olmayan araştırmaya dayalı makalelerle özel sayılar için yazılmış çalışmalara yer vermektedir. Özel sayılara katkı veren yazarlar ilgili sayıya makale gönderdiklerini belirtmelidir.

Makale sunumu için kontrol listesi

Makalenizi sunarken aşağıdakilerin olduğuna emin olun:

- Birden fazla yazar varsa bir tanesi iletişim kurulacak yazar olarak belirtilmeli ve bu yazarın e-posta ve posta adresi bulunmalıdır.
- Makalenin:
 - anahtar kelimeleri olmalıdır,
 - tüm şekil vb.nin başlıkları olmalıdır,
 - tüm tablolarının başlık, tanım ve dipnotları olmalıdır,
 - tüm tablo ve şekillerinde renk önemliyse belirtilmelidir.
- Diğer önemli noktalar:
 - makalenin dil ve gramer kontrolü yapılmalıdır,
 - tüm atıflar Kaynakçada yer almalı, Kaynakçada yer alan her kaynağa metin içerisinde atıf verilmelidir,
 - fikri mülkiyet ihlali olmaması için gereken tüm durumlarda tüm izinlerin alınmış olması gereklidir,
 - çıkar çatışmasının varlığı veya yokluğu mutlaka belirtilmelidir,
 - Dergi'nin ihtiyaç duyması halinde bir hakem listesi verilmelidir.

Başlamadan Önce

Yayın Etik Kuralları

2020 yılından itibaren Sosyal Bilimler dahil olmak üzere tüm bilim dallarında yapılan araştırmalar için "Etik Kurul Onayı" alınmış olmalıdır. Etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgilere (kurul adı, tarih ve sayı no) çalışmanın yöntem bölümünde ve ayrıca makalenin sonunda yer verilmelidir.

Yazarlık

Makale metninde listelenen tüm yazarlar, deneysel tasarıma ve uygulanmasına ya da verilerin analizi ve yorumlanmasına önemli katkıda bulunmuş olmalıdır. Yazarların tümü, makale metninin taslağında ve gözden geçirme safhalarından herhangi birinde yer almış olmalı ve nihai versiyonu okumuş ve onaylamış olmalıdır. Makale metninin yazılmasına büyük katkıda bulunan herkes yazar olarak listelenmelidir (örn. "birinin yerine yazma" Dergi tarafından yasaklanmıştır). Deneye ya da makalenin yazımına daha az oranda katkıda bulunan diğer kişilere teşekkür bölümünde yer verilmelidir. Makale metninin ilk hali sunulduktan sonra yazımında yapılan herhangi bir değişikliğin (yazarın yazım düzeni de dahil olmak üzere) tüm yazarlar tarafından yazılı olarak onaylanması gerekir.

Yazarlık ve “Şemsiye” Grupları

Çok sayıda büyük ölçekli işbirliği çalışmaları, tüm katılımcıları temsil eden bir grup adı altında organize edilmektedir. Tüm makale metinlerinde en az bir kişi yazar olarak adlandırılmış olmalıdır. Verilere kaynaklık eden şemsiye grubuna teşekkür etmek isteyen yazarlar öncelikle makalenin yazarını/yazarlarını listelemeli ve bunu 'GRUP ADINA' şeklinde sürdürmelidir. Gerekirse, katılımcıların isimleri Teşekkür bölümünde listelenebilir.

Orijinallik

Makale metninizi dergiye göndermeniz onun orijinal bir makale ve yayınlanmamış bir eser olduğu ve başka herhangi bir yerde incelenmemekte olduğu anlamına gelmektedir. Yazarın kendi eserinin çoğaltılması da dahil olmak üzere uygun bir atıf yapılmadan kısmen veya tamamen yapılan intihal, dergi tarafından tolare edilmez. Dergiye sunulan makale metinleri, özgünlük açısından intihal karşıtı yazılım kullanarak kontrol edilmektedir.

Çıkar Çatışmaları

Gönderim noktasında her bir yazar, rapor edilen çalışmada, sonuçlarda, yansımalarda ya da belirtilen görüşlerde dolaylı veya dolaysız herhangi mali çıkar veya bağlantıları veya ilgili yazarlara ya da ilişkili bölümlere ya da kuruluşlara, kişisel ilişkilere ya da doğrudan akademik rekabete yönelik ilgili ticari kaynaklar veya diğer finansman kaynakları dahil olmak üzere yanlılık sorusunu doğurabilecek diğer durumları açığa vurmalıdır. Çatışan çıkar veya bağlantıyı bildirmeniz gerekir gerekmediğini değerlendirirken lütfen şu çıkar çatışması testini değerlendirmeye alın: Sizi ya da yardımcı yazarlarınızdan herhangi birini utandıracak yayınlanmasından sonra ortaya çıkacak ve bildirmediğiniz herhangi bir düzenleme var mı?

Makalenin yayınlanması halinde, ilgili Çıkar Çatışması bilgisi yayınlanmış bir bildiriye bir ifade ile bildirilecektir.

Çıkar Beyanı

Tüm yazarlar, çalışmalarını uygunsuz şekilde etkileyebilecek (önyargılı) diğer kişi veya kuruluşlarla olan finansal ve kişisel ilişkilerini net olarak açıklamalıdır. Potansiyel çıkar çatışması örnekleri olarak istihdam, danışmanlıklar, hisse senedi sahipliği, hizmet karşılığı ödenen ücretler, ücretli bilirkişi tanıklığı, patent başvuruları / kayıtları, hibe ya da diğer fon kaynakları sayılabilir. Yazarlar, herhangi bir çıkarını başlık sayfası dosyasındaki çıkar beyanı özetinde açığa vurmaya zorundadır. Şayet beyan edecek bir çıkar yoksa, lütfen şu şekilde belirtin: 'Çıkar beyanları: Yok'. Makalenin kabul edilmesi durumunda, bu özet beyan nihai olarak yayınlanacaktır.

Başvuru Beyanı ve Teyit

Bir makalenin sunulması, söz konusu eserin daha önce yayınlanmadığını (bir özet, yayınlanmış bir ders notu veya akademik tez hariç), başka bir yerde yayınlanmak üzere incelenmemekte olduğu, yayınlanmasının tüm yazarlar tarafından onaylandığını, ayrıca yürütüldüğü yerde sorumlu makamlar tarafından çalışmanın zımni veya açıkça teyit edildiği, neticede şayet kabul edilirse, telif hakkı sahibinin yazılı izni olmadan elektronik ortamda da dâhil olmak üzere, aynı içerik ve formatta, İngilizce veya başka bir dilde yayınlanmayacağı anlamına gelmektedir. Özgünlüğünü doğrulamak için makaleniz Turnitin programı kullanılarak kontrol edilebilir.

Dergi yayın kurulu, intihal politikası açısından aşağıdaki kuralları benimsemiştir:

- Benzerlik oranı %15'den fazla olan makaleler değerlendirilmeye alınmadan reddedilir.
- Sadece benzerlik oranı %15 ve altındaki makaleler inceleme sürecine alınır.
- Yukarıda belirtilen kurallar, Dergi'ye makale yükleyen tüm yazarlar tarafından kabul edilmiş demektir.

Kapsayıcı Dil Kullanımı

Kapsayıcı dil, çeşitliliği kabul etmek, tüm insanlara saygı göstermek, farklılıklara duyarlı olmak ve eşit fırsatları teşvik etmek demektir. Makaleler, herhangi bir okuyucunun inançları veya vecibeleri hakkında hiçbir varsayımda bulunmamalı, bir bireyin ırk, cinsiyet, kültür veya başka herhangi bir özellik nedeniyle diğerine üstün olduğu manasına gelebilecek hiçbir şey içermemeli, neticede kapsayıcı bir dil kullanılmalıdır. Yazarlar, örneğin cinsiyet ayrımcılığı içerebilecek “bay” veya “bayan” ifadeleri yerine “bay/bayan” ifadesi şeklinde kullanarak (İng. 'he' or 'she', 'his' or 'her' yerine 'he or

she', 'his/her'); ayrıca cinsiyete ilişkin önyargı ve klişe algılar içermeyen meslek ve mensubiyet (İng.' 'chairman' yerine 'chairperson'; 'stewardess' yerine 'flight attendant') “bilim adamı” yerine “bilim insanı” gibi ifadeleri kullanmak durumundadır.

Yazarlığa Dair Değişiklikler

Yazarların, makalelerini göndermeden önce yazarların listesini ve sırasını dikkatlice göz önünde bulundurmaları ve orijinal başvuru sırasında yazarların kesin listesini sunmaları beklenir. Yazar listesindeki yazar adlarının eklenmesi, çıkarılması veya yeniden düzenlenmesi, yalnızca makale kabul edilmeden önce ve sadece Dergi Editörü tarafından onaylanması durumunda yapılmalıdır. Böyle bir değişiklik talep etmek için Editör, ilgili yazardan şunları almış olmalıdır: (a) yazar listesindeki değişimin nedeni (b) tüm yazarlardan eklenmeyi, isminin çıkarılması veya yeniden düzenlemeyi kabul ettiğine ilişkin yazılı onay (e-posta, mektup). Yazarların eklenmesi veya çıkarılması durumunda, bu değişiklik, eklenen veya ismi çıkarılan yazarın onayını kapsar. Sadece istisnai durumlarda Editör, yazının kabul edilmesinden sonra yazarların eklenmesini, çıkarılmasını veya yeniden düzenlenmesini dikkate alacaktır. Editör söz konusu isteği değerlendirirken, makalenin yayınlanması süreci askıya alınacaktır. Şayet makale zaten çevrimiçi olarak yayınlanmışsa, Editör tarafından onaylanan herhangi bir talep, baskı düzeltilmesi ile neticelenecektir.

Etik Beyan Formu

Makale başvuru esnasında bütün yazarlar tarafından “Etik Beyan Formu” imzalanmalı ve taratıldıktan sonra sisteme yüklenmelidir.

Telif Hakkı

Bir makalenin kabulü üzerine yazarlardan “Telif Hakkı Devir Formu” doldurmaları istenecektir.

Telif Hakkı Devir Beyanı

İşbu altında imzası bulunanlar, Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi'ne telif hakkı kapsamındaki tüm haklarını ve yukarıdaki çalışmaya dâhil olabilecek tüm hakları ve çalışmayı esas alarak imza edenler tarafından Dergi'ye sunulan tüm gözden geçirilmiş, genişletilmiş veya türetilen çalışmanın haklarını devrettiğini beyan ederler. Her imza sahibi, çalışmanın orijinal olduğunu ve çalışmanın yazarı olduğunu; çalışmanın metin içeriğini, rakamları, verileri veya başkalarının çalışmalarından elde ettiği diğer materyalleri kapsamaması halinde, gereken herhangi bir izni almış olduğunu teyit eder.

Bu makalenin telif hakkı Akdeniz İİBF dergisine devredilmiştir. Telif hakkı devri, Dergi'nin teknik yayınlarını tüm dünyaya dağıtması; bunu, basılı kopya, mikrofiş, mikrofilm ve elektronik medya gibi çeşitli yollarla gerçekleştirmesini kapsar. Ayrıca, dergi eseri özet haline getirerek, toplu eserlere, veri tabanlarına ve benzer yayınlara dâhil edilmek üzere, yayınları ve ilgili makaleleri özetleyip çevirebilir.

Dergi, teknik yayınlarını tüm dünyaya dağıtır ve yayınlarına sunulan materyalin bu yayınların okur kitlesine uygun bir şekilde ulaşmasını temin etmek arzusundadır. Yazarlar, Çalışmalarının orijinalliğini, yazarlıklarını, yazar sorumluluklarını ve yazara dair suiistimalleri kapsayan hükümler de dâhil olmak üzere, Dergi'nin taleplerini yerine getirmek durumundadır.

Gizlilik Beyanı

Bu dergi sitesine giriş yapılan isimler ve e-posta adresleri, yalnızca bu derginin belirtilen amaçları kapsamında kullanılacak, ayrıca başka hiçbir amaç için veya herhangi başka bir tarafça kullanılmayacaktır.

Finansman Kaynağının Rolü

Araştırmanın yürütülmesi ve/veya makalenin hazırlanması için kimin maddi destek sağladığı, varsa sponsorun rolü; eserlerin çalışma tasarımında; veri toplama, analiz etme ve yorumlamada; raporun yazılmasında ve makaleyi yayına sunma kararında kimlerin rolü olduğunu kısaca tanımlamanız

gerekmektedir. Şayet Finansman kaynaklarının temininde bu türden bir dâhil olma durumu yoksa, o da ayrıca belirtilmelidir.

Açık Erişim

Bu dergide hakemler tarafından incelenerek dâhil olan her araştırma makalesi, açık erişim şeklinde yayımlanacaktır. Buna göre, ilgili makaleye yayımlanmasından hemen sonra, sadece ticari olmayan amaçlarla kolayca okunabilen bir formatta, internet üzerinden kalıcı olarak evrensel ve serbestçe erişilebilecek demektir. Yazara açık erişim için mahsup edilen herhangi bir yayın ücreti yoktur. Kullanıcılar, aşağıdaki şartlarda ticari olmayan amaçlar için makalelere erişebilir, indirebilir, kopyalayabilir, tercüme edebilir, metin ve verilere ulaşabilir:

- Uygun bir bibliyografik alıntı şekli (örneğin yazar (lar), dergi, makale başlığı, cilt, sayı, sayfa numaraları, DOI ve DergiPark'ta yayınlanan nihai versiyonun bağlantısı) kullanarak makaleyi alıntılama.
- Makalenin bütünlüğünü korumak.
- Diğer kullanıcılar açısından söz konusu makaleyle nelerin yapılabileceği ve yapılamayacağına net olması için, telif hakkı bildirimlerini, ilgili şartlar ve koşullara dair bağlantıları muhafaza etmek.
- Makalede yer alan ve bir üçüncü tarafa ait olarak tanımlanan herhangi bir içeriğin, üçüncü tarafın yeniden kullanımını telif hakkı politikalarına uygun olmasını temin etmek.

Yazarlar, Yayın Etiği Kurulu (COPE) ve Uluslararası Tıp Dergisi Editörleri Kurulu (ICMJE) tarafından belirlenen yayın etiği hususundaki yüksek standartları gözetmek durumundadır. Verilerin sahteciliği veya türetilmesi, yazarın kendi eserinin uygun şekilde alıntı yapılmadan kopyalanması ve eserin yanlış kullanılması da dâhil olmak üzere intihal kapsamındakiler, kabul edilemez uygulamalardır. Her türlü etik suiistimal vakası, çok ciddiye alınacak ve COPE kuralları gereğince değerlendirilmeye tabi tutulacaktır.

Hakemler için Etik Kurallar

- Yazı, uzmanlık alanınızla ilgili olmalıdır. Yalnızca kaliteli bir inceleme sunabilecekseniz, ilgili yazıyı kabul edin.
- Potansiyel bir çıkar çatışmanız varsa, yanıtınızda editöre bilgi vermelisiniz.
- Hakemlik ve gözden geçirme işlemi çok fazla iş yükü olabileceğinden, yeterli zaman ayırabileceğinizden emin olun.
- Karar vermeden önce, son teslim tarihine yetiştirebileceğinizden emin olun.
- Davetler en kısa sürede cevaplandırılmalıdır. Geç gelen davet yanıtları hakemlik inceleme sürecini yavaşlatmaktadır.
- Daveti reddederseniz, alternatif hakemler için öneride bulununuz.
- Size sunulan materyal gizlidir; bu, editörden izin almadan ilgili materyalin diğer taraflarla paylaşılması anlamına gelir.
- İncelemenize ilişkin hiçbir bilgi, editöre ve yazarlara hakem değerlendirmesi konusunda bilgi vermeden, hiç kimseye paylaşılamaz, gizlidir.

Editörler için Etik Kurallar

- Editörler, dergiye gönderilen makalelerden hangi eserin yayımlanacağına, söz konusu çalışmanın geçerliliğine, araştırmacılara ve okurlara olan önemine, hakemlerin yorumlarına ve bu gibi yasal şartlara göre karar vermekten sorumludur. Editörler dergiye gönderilen çalışmaların, intihal sorunu olması, akademik özgünlüklerinin yetersiz olması gibi nedenlerle dergi politikalarına uygun olmadığını düşünürlerse hakemlere göndermeden reddedebilirler. Editörler dergiye gönderilen çalışmaların dergi politikalarına uygun olduğunu, akademik özgünlüklerinin ve kalitelerinin iyi olduğunu düşünürse hakemlere göndermeden yayımlanmak üzere kabul edebilirler. Ayrıca çalışmalarında uzman en az iki hakeme gönderebilirler.
- Editörler, makale önerisini sunan yazar(lar)ın ırk, cinsiyet, cinsel yönelim, etnik köken, uyruk, veya politik görüşlerini dikkate almazlar. Düzeltme ya da yayımlama kararına dergi editör kurulu dışında diğer kurumlar etki edemez.

- Editörler gönderilen bir yazıyla ilgili bilgileri, sorumlu yazar, hakemler ve yayın kurulu dışında başka herhangi biriyle paylaşmazlar.
- Editörler ve yayın kurulu üyeleri, yazarların açık yazılı izni olmaksızın kendi araştırma amaçları için sunulan bir makalede sunulan yayınlanmamış bilgileri kullanmazlar.

Yazı Gönderme - Yazar Kuralları

Makaleler Dergi'nin <http://dergipark.gov.tr/auuibfd> adresi aracılığıyla yüklenmeli ve gönderilmelidir. Başlık sayfası (Bu bölüm, makalenin başlığı, yazarların adları, bağlı oldukları kurum ve unvan, adresleri, teyitleri veya referansları, fon sağlayan kuruluşlarla ilgili bilgileri ve Çıkar Beyanı formu ve başvuran yazarın e-posta adresi de dâhil olmak üzere tüm bilgileri içermelidir. Ayrıca yazar / yazarların kısa Özgeçmişleri (CV) ve ORCID CV bilgileri başlık sayfasında yer almalıdır.), ana metin (Makalenin ana metni (referanslar, şekiller, tablolar ve diğer teyitler de dâhil) yazarların isimleri veya bağlantılı olduğu kurumlar gibi herhangi bir tanımlayıcı bilgiyi içermemelidir.), dekont (ödeme makbuzu makale başvuru ücretinin ödendiğine dair banka dekontudur) ve telif hakkı devir formu (bu form her bir yazar için ayrı ayrı doldurulup imzalanmalıdır. Yazarlar imzaladıktan sonra tarayıcı yardımıyla tarayıp yükleyebilirler) ayrı dosyalar halinde yüklenmelidir.

Yazıların Dergi kapsamında dikkate alınabilmesi için aşağıdaki hesaba 150 TL (Türk Lirası) aktarılması gerekir: İş Bankası "I.I.B.F. Dergisi" IBAN: TR390006400000162020432141. Reddedilen makalelerin başvuru ücreti geri ödenmez. Herhangi bir şekilde reddedilen makalelerin yeniden başvurularının kabul edilmesi için tekrar başvuru ücreti ödenmelidir.

Sonuç olarak başvuru için sisteme yüklenmesi gereken dosyalar aşağıdaki gibidir:

ÖNEMLİ: BAŞVURU YAPMADAN ÖNCE ÇALIŞMANIZIN TURNİTİN RAPORUNU KONTROL EDİNİZ (BUNU YAPARKEN DE TURNİTİNDE ÇALIŞMANIZI DEPOYA KAYDETMEYİNİZ). BENZERLİK ORANI %15'İN ÜZERİNDE OLAN BAŞVURULAR DEĞERLENDİRİLMEMEYE ALINMADAN REDDEDİLMEKTEDİR.

1) Başlık sayfası (Sıralı yazar isimleri, yazarların ORCID numaraları, e-mail adresleri ve kurum bilgileri, sorumlu yazar belirtilmeli ve sorumlu yazarın telefon vs. tüm iletişim bilgileri olmalıdır).

2) Telif hakkı devir formu (Her yazar ayrı ayrı doldurup imzalamalıdır).

3) Etik beyan formu (Her yazar ayrı ayrı doldurup imzalamalıdır. Ek dosya seçeneği ile yükleyiniz)

4) Banka Dekontu (Ek dosya seçeneği ile yükleyiniz).

5) Yazarlara ait ad, soyad, iletişim bilgisi gibi hiçbir bilgi olmayan tam metin dosyası.

Yazılar, Dergi'nin değerlendirme sürecinde iken önceden yayınlanmamış olmalıdır, ayrıca herhangi başka bir yerde yayın olarak inceleme sürecinde bulunmamalıdır.

Çift-kör Hakem İncelemesi

Bu Dergi, çift-kör inceleme kullanır, dolayısıyla, yazarların kimlikleri inceleme yapan hakemlerden gizlenir, ayrıca bunun tam tersi hakemler için de geçerlidir. Tüm dâhil edilen makaleler bilimsel nitelik değerlendirmesi için genellikle en az iki bağımsız uzman hakeme gönderilir. Editör, makalelerin kabul veya reddedilmesine ilişkin nihai karardan sorumludur. Editörün kararı nihaidir. Bu süreci kolaylaştırmak için lütfen aşağıdakileri ayrı ayrı olarak ekleyin:

Başlık sayfası (yazar detayları ile birlikte): Bu bölüm, yazarların adları, bağlı oldukları kurum ve unvan, adresleri, teyitleri veya referansları, fon sağlayan kuruluşlarla ilgili bilgileri ve Çıkar Beyanı formu ve başvuran yazarın e-posta adresi de dâhil olmak üzere tüm bilgileri içermelidir. Ayrıca yazar / yazarların kısa Özgeçmişleri (CV) ve ORCID CV bilgileri başlık sayfasında yer almalıdır.

Kör Okunmalı Yazı (yazar bilgileri olmayan): Makalenin ana metni (referanslar, şekiller, tablolar ve diğer teyitler de dâhil) yazarların isimleri veya bağlantılı olduğu kurumlar gibi herhangi bir tanımlayıcı bilgiyi içermemelidir.

Kelime işlem yazılımının kullanımı

- * Dosyanın, kullanılan kelime işlemcisinin ulusal dil formatında kaydedilmesi önemlidir.
- * Metinler tek sütun formatında olmalıdır.
- * Metnin düzeni mümkün olduğunca basit tutulmalıdır.
- * Tablo hazırlarken, bir tablo ızgarası kullanıyorsanız, her bir tablo için yalnızca tek bir tablo ızgarası kullanın, her satır için ayrı tablo ızgara formatı kullanmayın. Izgara kullanılmıyorsa, sütunları hizalamak için boşlukları değil, sekmeleri kullanın.
- * Tablolar ve şekiller, yazının ana gövdesinde başlıklarla birlikte gösterilebilir.
- * Gereksiz hatalardan kaçınmak için kelime işlemcinizin 'yazım denetimi' ve 'dilbilgisi denetimi' işlevlerini kullanmanız kesinlikle önerilir.

Ekler

Birden fazla ek varsa, A, B vb. şeklinde tanımlanmalıdır. Metin içindeki formül ve denklem ekleri için sonraki ayrı bölüme de ek halinde numaralandırma verilmelidir: Denk. (A.1), Denk. (A.2), vb. ; Denk. (B.1) vb. Benzer şekilde tablolar ve şekiller için de: Tablo A.1; Şekil A.1, vb.

Lütfen matematik denklemlerini görüntü olarak değil, düzenlenebilir metin (kelime işlemcisinin denklem düzenleyicisini kullanarak) şeklinde gönderin. Art arda, metinden ayrı olarak gösterilmesi gereken denklemleri (metinde açıkça belirtilmişse) numaralandırın.

Dipnotlar

Dipnotlar az ve uygun miktarda kullanılmalıdır. Makalenin tümü boyunca bunları sırayla numaralandırın. Birçok kelime işlemci metnin içine dipnotlar ekleyebilmektedir ve bu özellik de kullanılabilir. Aksi takdirde, lütfen dipnotların metindeki konumunu belirtiniz ve dipnotları makale sonunda ayrı olarak listeleyiniz. Referans listesine dipnot eklemeyiniz.

Renkli Resimler

Lütfen resimlerin kabul edilebilir bir formatta (TIFF veya JPEG), (EPS veya PDF) veya (MS Office dosyaları); ve doğru çözünürlükte olduğundan emin olun.

Şekiller

Her şeklin üstünde bir başlık olduğundan emin olun. Başlığı ayrı olarak verin, şeklin etrafına veya içine iliştilmiş olmamalıdır. Metin içindeki görünümüne göre art arda şekilleri numaralandırın ve şekil gövdesinin altına ilgili bir not yerleştirin.

Tablolar

Lütfen tabloları resim olarak değil, düzenlenebilir metin olarak sunun. Başlığı metnin üstüne koyun ve metin görünümüne uygun olarak tabloları art arda numaralandırın, ayrıca tablo notlarını tablo gövdesinin altına yerleştirin. Tablo boyutu, sayfa boyutuna göre ayarlanmalıdır. Tablolar dikey veya yatay olarak yerleştirilebilir, ancak sayfa portre formatında olmalıdır.

Özet

İlk sayfada yazının başlığı, anahtar kelimeler, Jel kodları ve özet metni (200 kelimeyi aşmamalıdır) hem Türkçe hem de İngilizce olarak yazılmış olmalıdır.

Ana Metin

1. Makale MS Word formatında ve A4 sayfa yapısına uyumlu hazırlanmalıdır. Metin içi yazım stili Times New Roman 10 punto olarak ayarlanmalıdır. Paragraflar arasında üstten ve alttan 6nk boşluk bırakılmalıdır. Ayrıca tüm Word sayfasında tek satır aralığı kullanılmalıdır ve sayfalar numaralandırılmalıdır.

2. Kenar boşlukları (cm)

Üst= 2 Alt =1.5

Sol =1.5 Sağ =1.5

3. Tüm başlıklar (makale başlık ve alt-başlıkları, tablo, şekil, vs.) Times New Roman 11 karakter tipi ile yazılmalı, hepsi koyu, tüm kelimelerin ilk harfi büyük olacak şekilde yazılmalıdır. Ana başlık 13 punto ile yazılmalıdır. Paragraf öncesi ve sonrasında 6nk boşluk verilmeli ve satır araları tek olmalıdır. Makalenin Türkçe ve İngilizce adı yatay olarak ortalanmalı, diğer tüm metinler iki yana yaslanmalıdır.

4. İngilizce ve Türkçe özet yazılırken Times New Roman 10 karakter tipi kullanılmalı; Anahtar Kelimeler ve Jel Kodları Times New Roman 10, yatık ve koyu karakter tipi olmalıdır.

5. Dipnotlar için Times New Roman 9 karakter tipi kullanılmalıdır.

6. Giriş ve Sonuç bölümleri dışında numaralandırma 1., 1.1., 1.1.a. ... 2. şeklinde olmalıdır.

7. Ana metin yazılırken Times New Roman 10 karakter tipi kullanılmalı ve her paragrafın ilk satırı soldan 0.5 cm içeriden başlamalıdır.

8. Tüm sayfalar dikey (portrait) olarak kullanılmalıdır.

9. Kaynakça yeni bir sayfadan başlamalıdır.

10. Makaleler 30 sayfayı geçmemelidir.

11. Atıflar metin içinde verilmeli, dipnot olarak verilmemelidir ve aşağıdaki örneklerde verildiği gibi olmalıdır (yazarın soyadı, yayın yılı, sayfa numarası sırası korunmalıdır).

Örnekler

“... these findings are encouraging (Giddens, 2007:119).”

“...(Harvey, 1989a:18-25; 1989b:78-79; 1989c:13-56).”

Birden fazla yazar varsa: “...(Savcı et al. 1972:21-27).”

Birden fazla yazara aynı anda atıf varsa: “...(Poulantzas, 1979:136-138; Althusser, 1961:34, Gramsci, 1945:132).”

Kaynakça

Kaynakça sadece makalede atıf verilen kaynaklardan oluşmalıdır. Dergimiz kaynak göstermede APA (American Psychological Association) Style 6th Edition stilini kullanmaktadır. Yazarlar, Amerikan Psikoloji Derneği'nin yayımladığı Amerikan Psikoloji Derneği Yayın Kılavuzu'nda belirtilen yazım kurallarını ve formatını takip etmelidir. Ayrıca dergimiz kaynak gösterilen makalelerin DOI bilgisinin kaynakçaya eklenmesini önermektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: <http://www.apastyle.org/learn/tutorials/basics-tutorial.aspx>.

Kitaplar

Harvey, D. (1989). *The Condition of Postmodernity*, Blackwell, Oxford.

Harvey, D. (1989a). *Urbanization of Capital*, Blackwell, Oxford.

Mitchell, T.R., & Larson, J.R. (1987). *People in Organizations*. McGraw-Hill, New York.

McAdam, D., Tarrow, S., & Tilly, C. (2001). *Dynamics of Contention*. Cambridge University Press, Cambridge.

Devlet Planlama Teşkilatı. (2005). *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2004)*. Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.

Özveren, E. (2003). Türkiye’de Yaygın İktisat: Nereden Nereye?. *İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar*. A. H. Köse, F. Şenses ve E. Yeldan (drl.). İletişim Yayınları, İstanbul.

Freire, P. (1991). *Ezilenlerin Pedagojisi*. (Çev. D. Hattatoğlu ve E. Özbek), Ayrıntı Yayınevi, İstanbul.

Bilimsel Dergilerde Makaleler

Ulucak, R. (2018). İktisatta Çevreci Dönüşüm: Ekolojik Makro İktisat. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (51), 127-149. <https://doi.org/10.18070/erciyesiibd.402928>

Fearon, J. D., & Laitin, D. D. (2003). Ethnicity, Insurgency, and Civil War. *American Political Science Review*, 97(01), 75. doi: 10.1017/S0003055403000534

Mert, M., Bölük, G., & Çağlar, A. E. (2019). Interrelationships among foreign direct investments, renewable energy, and CO 2 emissions for different European country groups: a panel ARDL approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 26(21), 21495-21510. <https://doi.org/10.1007/s11356-019-05415-4>.

Editöryal Kitaplarda Bölüm ve Makaleler

Kejanlıoğlu, B. (2005). Medya Çalışmalarında Kamusal Alan Kavramı. M. Özbek (Ed.), *Kamusal Alan*. Hill Yayınları, İstanbul, 689-713.

Yayınlanmamış Tezler

Özgül, S. (2009). *Türkiye’de Basın ve Demokrasi İlişkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Kongre Raporları

Baydar, G. (2013). Gençlerin gündelik yaşamında sosyal medya. *Yeni Medya Çalışmaları I. Ulusal Kongresi Kongre Kitabı*. 7-8 Mayıs 2013, Kocaeli, 132-142.

Deniz, S. (1997). Divan Şiirinde Güzelin Saç Şekli. *Türk Kültüründe Ayrıntılar: Saç Düzenlemesi Uluslararası Konferansı*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi. 8-9 Aralık 1997, İstanbul.

Gazete Makaleleri

“Arap ülkelerinden Yemen’e hava saldırısı”, X, 26.03.2015.

Ansiklopedi veya Sözlükler

Sadie, S. (Ed). (1980). *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*. Macmillan, London.

Türk Dil Kurumu. (2005). *Türkçe Sözlük*. (10. bs.). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Ersoy, O. Kağıt ve Kağıtçılık. *Türk Ansiklopedisi*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, XXI, 112-115.

Röportajlar

Güllü, A. (19 Aralık 2012). Ferruh Bozbeyli ile söyleşi. Ferruh Bozbeyli’nin Evi, Ankara.

İnternet Siteleri

Uyar, T., Bankanız sizi gözetliyor olabilir mi?. <http://www.tevfikuyar.com/2015/blog/gunluk/bankaniz-sizigozetliyor-olabilir-mi.html> (Erişim tarihi:20.01.2015).

Raporlar

Devlet Planlama Teşkilatı (2004). *Devlet Yardımlarını Değerlendirme Özel İhtisas Komisyonu Raporu (Rapor No: DPT: 2681)*. DPT. Ankara.

Seminerler

Lawrence, E. (24-25 Ekim 1983). “Gelişmiş Ülkelerde Sermaye Piyasası ve Bankaların Fonksiyonu”. *Uluslararası Sermaye Piyasası ve Bankalar Semineri*. Çeşme, 33-37.

Broşürler

Türk Psikologlar Derneği. (Yıl). Depremin Psikolojik Sonuçlarını Hafifletme. 4. Baskı [Broşür].

YAZILARIN DEĞERLENDİRİLME SÜRECİ

Makaleler

AKDENİZ İİBF Dergisi'ne gönderilen yazıların yazarları ve bu yazıları değerlendiren hakemlerin isimleri karşılıklı olarak gizli tutulur. Dergiye gönderilen ve Editör Kurul tarafından hakemlere gönderilmeye değer bulunan makale türündeki yazılar, Hakem Kurulunda yer alan en az iki hakem tarafından değerlendirilir. Editör ve Yayın Kurulu tarafından gerek duyulduğunda hakem sayısı artırılabilir. Hakemler, yazıları bilimsel katkı, çalışma sorunsalının ele alınış biçimi, ilgili literatürden yararlanma düzeyi, bilimsel makale hazırlama düzenine uygunluk, (varsa) alan araştırmasında kullanılan yöntem ve bulguları ile önemli buldukları diğer unsurlar açısından değerlendirerek yazılı görüşlerini Editör Kurula iletirler.

Editör Kurul, hakemlerin görüşlerinin birer kopyasını yazar(lar)a gönderir. Hakemler tarafından talep edilen düzeltmeler, yazar(lar) tarafından Editör Kurulun uygun gördüğü süre içinde tamamlandığında, yazı yeniden hakemlerin görüşüne sunulur. Hakemler açısından yayımlanabilir aşamasına gelen tüm yazılar için son değerlendirme, Yayın Kurulu tarafından yapılır. Yayımlanabilir kararı verildikten sonra yazı yayım sırasına alınır ve nihai aşama yazar(lar)a bildirilir. Yazısı yayım sırasına alındığı bilgisini alan yazar(lar)ın, Telif Formu'nu doldurup Dergi Editörlüğü'ne ulaştırması gereklidir. Aksi durumda ilgili yazı yayımlanamaz. Ardışık iki sayıda aynı yazara ait makalelere yer verilmez.

Kitap Tanıtım ve Eleştirileri, Örnek Olay İncelemeleri, Raporlar, Bilimsel etkinlikler hakkında Haberler vb.

Dergide, kitap tanıtım ve eleştirileri, yayım duyuru ve özetleri, önceden yazılmış bir makaleye getirilen ekler, eleştiri ve yorumlar, yanıtlar ve yanıtla yanıtlar da yer alabilir. Ayrıca konferans, kongre gibi toplantılar ve diğer bilimsel etkinlikler hakkında haberlerin yanısıra, örnek olay incelemeleri ve raporlar da yayımlanabilir. Bu tür yazıların dergide yayımlanması ile ilgili karar, Editör Kurulu önerisi ile Yayın Kurulu tarafından verilir.

Önemli Not: Dergiye gönderilen tüm yazılar önce Editör Kurulu tarafından ön değerlendirmeye alınır. Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi kapsamında yer alması öngörölmüş konular ile doğrudan ilişkili olmayan ya da bilimsel bir yazı formatına içerik ve şekil şartları açısından uymayan yazılar, Editör Kurulu veya Yayın Kurulu tarafından hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir ya da bu kurullar yazılarla ilgili değişiklik önerileri yapabilirler.

AUTHOR GUIDELINES

e-ISSN 2667-7229

Yıl/Year: Kasım 2020

Cilt/Volume: 20

Sayı/Number: 2

Introduction

The Journal gives place to writings on original empirical and non-empirical research, on specific review articles or literature surveys, special issue papers as well as on conference notes, case studies. Authors contributing to special issues should ensure that they select the special issue article type from this list.

Submission checklist

Ensure that the following items are present

- One author has been chosen as the corresponding author with contact details:
 - e-mail address
 - full postal address
- Manuscript:
 - include keywords
 - all figures (include relevant captions)
 - all tables (including titles, description, footnotes)
 - ensure all figure and table citations in the text match the files provided
 - indicate clearly if color should be used for any figures in print
- Further considerations:
 - manuscript has been 'spell checked' and 'grammar checked'
 - all references mentioned in the Reference List are cited in the text, and vice versa
 - permission has been obtained for use of copyrighted material from other sources (including the Internet)
 - a competing interests statement is provided, even if the authors have no competing interests to declare
 - referee suggestions and contact details provided, based on journal requirements

Before You Begin**Ethics in publishing***Authorship*

All authors listed on the manuscript should have contributed significantly to the experimental design, its implementation, or analysis and interpretation of the data. All authors should have been involved in the writing of the manuscript at draft and any revision stages, and have read and approved the final version. Anyone who made major contributions to the writing of the manuscript should be listed as an author (e.g. "ghost writing" is prohibited by the Journal). Any other individuals who made less substantive contributions to the experiment or the writing of the manuscript should be listed in the acknowledgement section. Any change in authorship (including author order) after the initial manuscript submission must be approved in writing by all authors.

Authorship and "Umbrella" groups

Many large collaborative studies are organized under a group name which represents all the participants. All articles must have at least one named individual as author. Authors who wish to acknowledge the umbrella group from which the data originate should first list the author(s) of the article and follow this with 'on behalf of the GROUP NAME'. If necessary the names of the participants may be listed in the Acknowledgements section.

Originality

By submitting your manuscript to the journal it is understood that this it is an original manuscript and is unpublished work and is not under consideration elsewhere. Plagiarism, including duplicate publication of the author's own work, in whole or in part without proper citation is not tolerated by the journal. Manuscripts submitted to the journal are checked for originality using anti-plagiarism software.

Conflicts of interest

At the point of submission, each author should reveal any financial interests or connections, direct or indirect, or other situations that might raise the question of bias in the work reported or the conclusions, implications, or opinions stated – including pertinent commercial or other sources of funding for the individual author(s) or for the associated department(s) or organization(s), personal relationships, or direct academic competition. When considering whether you should declare a conflicting interest or connection please consider the conflict of interest test: Is there any arrangement that would embarrass you or any of your co-authors if it was to emerge after publication and you had not declared it?

If the manuscript is published, relevant Conflict of Interest information will be communicated in a statement in the published paper.

Declaration of interest

All authors must disclose any financial and personal relationships with other people or organizations that could inappropriately influence (bias) their work. Examples of potential competing interests include employment, consultancies, stock ownership, honoraria, paid expert testimony, patent applications/registrations, and grants or other funding. Authors must disclose any interests in a summary declaration of interest statement in the title page file. If there are no interests to declare then please state this: 'Declarations of interest: none'. This summary statement will be ultimately published if the article is accepted.

Submission declaration and verification

Submission of an article implies that the work described has not been published previously (except in the form of an abstract, a published lecture or academic thesis), that it is not under consideration for publication elsewhere, that its publication is approved by all authors and tacitly or explicitly by the responsible authorities where the work was carried out, and that, if accepted, it will not be published elsewhere in the same form, in English or in any other language, including electronically without the written consent of the copyright holder. To verify originality, your article may be checked by the originality detection service Crossref Similarity Check and/or by using a software such as Turnitin.

The editorial board of Akdeniz İİBF journal complies with the following rules for plagiarism policy:

- Articles with a similarity rate of more than 15% are rejected.
- Only articles with a similarity rate $\leq 15\%$ are taken into the review process.
- The above mentioned rules are accepted by all authors who have uploaded articles to the Akdeniz İİBF journal.

Use of inclusive language

Inclusive language acknowledges diversity, conveys respect to all people, is sensitive to differences, and promotes equal opportunities. Articles should make no assumptions about the beliefs or commitments of any reader, should contain nothing which might imply that one individual is superior to another on the grounds of race, sex, culture or any other characteristic, and should use inclusive language throughout. Authors should ensure that writing is free from bias, for instance by using 'he or she', 'his/her' instead of 'he' or 'his', and by making use of job titles that are free of stereotyping (e.g. 'chairperson' instead of 'chairman' and 'flight attendant' instead of 'stewardess').

Changes to authorship

Authors are expected to consider carefully the list and order of authors before submitting their manuscript and provide the definitive list of authors at the time of the original submission. Any addition, deletion or rearrangement of author names in the authorship list should be made only before the manuscript has been accepted and only if approved by the Journal Editor. To request such a change, the Editor must receive the following from the corresponding author: (a) the reason for the change in author list and (b) written confirmation (e-mail, letter) from all authors that they agree with the addition, removal or rearrangement. In the case of addition or removal of authors, this includes confirmation from the author being added or removed. Only in exceptional circumstances will the Editor consider the addition, deletion or rearrangement of authors after the manuscript has been accepted. While the Editor considers the request, publication of the manuscript will be suspended. If the manuscript has already been published in an online issue, any requests approved by the Editor will result in a corrigendum.

Ethics Statement Form An "[Ethical Declaration Form](#)" must be signed by all authors during the article application and uploaded to the system after being scanned.

Copyright

Upon acceptance of an article, authors will be asked to complete a "[Copyright Transfer Form](#)"

Copyright Transfer Statement

The undersigned hereby assigns to the Akdeniz İİBF journal all rights under copyright that may exist in and to the above Work, and any revised or expanded derivative works submitted to the JEAS by the undersigned based on the Work. The undersigned hereby warrants that the Work is original and that he/she is the author of the Work; to the extent the Work incorporates text passages, figures, data or other material from the works of others, the undersigned has obtained any necessary permission.

The copyright to this article is transferred to the Akdeniz İİBF journal. The copyright transfer covers that the Akdeniz İİBF journal distributes its technical publications throughout the world and does so by various means such as hard copy, microfiche, microfilm, and electronic media. It also abstracts and may translate its publications, and articles contained therein, for inclusion in various compendiums, collective works, databases and similar publications.

The Akdeniz İİBF journal distributes its technical publications throughout the world and wants to ensure that the material submitted to its publications is properly available to the readership of those publications. Authors must ensure that their Work meets the requirements of the Akdeniz İİBF journal, including provisions covering originality, authorship, author responsibilities and author misconduct.

Privacy Statement

The names and email addresses entered in this journal site will be used exclusively for the stated purposes of this journal and will not be made available for any other purpose or to any other party.

Role of the funding source

You are requested to identify who provided financial support for the conduct of the research and/or preparation of the article and to briefly describe the role of the sponsor(s), if any, in study design; in the collection, analysis and interpretation of data; in the writing of the report; and in the decision to

submit the article for publication. If the funding source(s) had no such involvement then this should be stated.

Open access

Every peer-reviewed research article appearing in this journal will be published open access. This means that the article is universally and freely accessible via the internet in perpetuity, in an easily readable format immediately after publication but only for non-commercial purposes. The author does not have any publication charges for open access. Users may access, download, copy, translate, text and data the articles for non-commercial purposes provided that users:

- Cite the article using an appropriate bibliographic citation (i.e. author(s), journal, article title, volume, issue, page numbers, DOI and the link to the definitive published version on DergiPark).
- Maintain the integrity of the article.
- Retain copyright notices and links to these terms and conditions so it is clear to other users what can and cannot be done with the article.
- Ensure that, for any content in the article that is identified as belonging to a third party, any re-use complies with the copyright policies of that third party.

Authors should observe high standards with respect to publication ethics as set out by the [Committee on Publication Ethics \(COPE\)](#) and [International Committee of Medical Journal Editors \(ICMJE\)](#). Falsification or fabrication of data, plagiarism, including duplicate publication of the authors' own work without proper citation, and misappropriation of the work are all unacceptable practices. Any cases of ethical misconduct are treated very seriously and will be dealt with in accordance with the COPE guidelines.

Ethical Guidelines for Peer Reviewers

- The manuscript must be related to your area of expertise. Only accept if you can provide a high quality review.
- If you have a potential conflict of interest, you must inform the editor when you respond.
- Make sure you can allocate enough time since reviewing process can be a lot of work.
- Before you commit, make sure you will be able to meet the deadline.
- Invitations must be replied as soon as possible. Late invitation responses decelerate the review process.
- If you decline the invitation, suggest for alternative reviewers.
- The material you receive is confidential, which means that it is not to be shared with other parties without getting authorization from the editor.
- Any information regarding your review also cannot be shared with anyone without informing the editor and the author(s) as peer review is confidential.

Ethical Guidelines for Editors

- Editors are responsible for deciding which of the articles submitted to the journal should be published. The validation of the work in question and its importance to researchers and readers must always drive such decisions. Editors may reject manuscripts submitted to the journal without sending them to the reviewers if they think that the manuscripts are not in compliance with the journal policies due to the reasons of plagiarism, lack of academic originality. If Editors agree that the manuscripts submitted to the journal are in compliance with the journal policies and that their academic originality and quality are good enough for the publication, they may accept the manuscripts for publication without sending them to the reviewers. Furthermore, Editors can also send manuscripts to at least two reviewers who are experts in their field to make a decision for publication.
- Editors should evaluate manuscripts for their intellectual content without regard to the author's race, gender, sexual orientation, religious belief, ethnic origin, citizenship or political philosophy. Other institutions, other than the journal editor board, cannot influence the revision or publishing decision.

- The Editor-in-Chief and editorial staff must not disclose any information about a submitted manuscript to anyone other than the corresponding author, reviewers, potential reviewers, other editorial advisers or the publisher, as appropriate.
- Unpublished materials disclosed in a submitted manuscript must not be used in the editor's and editorial staff's own research without the expressed written consent of the author. Privileged information or ideas obtained through peer review must be kept confidential and not used for personal advantage.

Submission-Author Guidelines

Articles should be uploaded and submitted through <https://dergipark.org.tr/en/pub/aiiibfd> address of the Journal. The title page, main body, copyright transfer form (signed by each author) and receipt of payment should be uploaded in separate files.

In order for manuscripts to be considered for Akdeniz İİBF Journal, **50\$** (Dollar) should be wired to the following account: İş Bankası "I.I.B.F. Dergisi" IBAN: TR960006400000262020077060. Receipt of payment should be uploaded during the manuscript submission as additional file. Submission fee for rejected manuscripts is not refundable. Resubmission fee will be paid for resubmitted manuscripts that have been rejected in any way.

Manuscripts should be unpublished and not under consideration for publication elsewhere while it is under evaluation process of the Akdeniz İİBF journal.

Double-blind Peer review

This Journal uses double-blind review, which means the identities of the authors are concealed from the reviewers, and vice versa. All contributions are typically sent to a minimum of two independent expert reviewers to assess the scientific quality of the paper. The Editor is responsible for the final decision regarding acceptance or rejection of articles. The Editor's decision is final. To facilitate this, please include the following separately:

Title page (with author details): This should include the title, authors' names, affiliations, addresses, acknowledgements, information regarding funding bodies and any Declaration of Interest statement, and a complete address for the corresponding author including an e-mail address. In addition author/s' short cv.'s and ORCID ID's should be on the title page.

Blinded manuscript (no author details): The main body of the paper (including the references, figures, tables and any acknowledgements) should not include any identifying information, such as the authors' names or affiliations.

Use of word processing software

- *It is important that the file be saved in the native format of the word processor used.
- *The text should be in single-column format.
- *Keep the layout of the text as simple as possible.
- *When preparing tables, if you are using a table grid, use only one grid for each individual table and not a grid for each row. If no grid is used, use tabs, not spaces, to align columns.
- *Tables and figures may be presented with captions within the main body of the manuscript.
- *To avoid unnecessary errors you are strongly advised to use the 'spell-check' and 'grammar-check' functions of your word processor.

Appendices

If there is more than one appendix, they should be identified as A, B, etc. Formulae and equations in appendices should be given separate numbering: Eq. (A.1), Eq. (A.2), etc.; in a subsequent appendix, Eq. (B.1) and so on. Similarly for tables and figures: Table A.1; Fig. A.1, etc.

Please submit math equations as editable text (use equation editor of the word processor) and not as images. Number consecutively any equations that have to be displayed separately from the text (if referred to explicitly in the text).

Footnotes

Footnotes should be used sparingly. Number them consecutively throughout the article. Many word processors can build footnotes into the text, and this feature may be used. Otherwise, please indicate the position of footnotes in the text and list the footnotes themselves separately at the end of the article. Do not include footnotes in the Reference list.

Color artwork

Please make sure that artwork files are in an acceptable format (TIFF (or JPEG), EPS (or PDF), or MS Office files) and with the correct resolution.

Figures

Ensure that each figure has a title on top. Supply title separately, not attached to the figure or in the figure. Number figures consecutively in accordance with their appearance in the text and place any notes below the figure body.

Tables

Please submit tables as editable text and not as images. Put the title on top and number tables consecutively in accordance with their appearance in the text and place any table notes below the table body. Table size should be adjusted accordingly with the page size. Tables can be positioned vertical or horizontal but page should be in portrait format.

Abstract

In the first page, there should be the manuscript's title, key words, Jel codes and its abstract (not exceeding 200 words).

Main body

1. The article should be prepared in MS Word format and compatible with A4 page structure. The text style should be set to Times New Roman 10 points. There should be 6nk space between top and bottom between paragraphs. In addition, single line spacing should be used on the entire Word page and the pages should be numbered.
2. Page margins (cm)

Top= 2	Bottom = 1.5
Left = 1.5	Right = 1.5
3. In all titles (including article title, section main and sub-titles, tables, figures etc.) use Times New Roman (size 11) font, in bold, first letters are in capital, 6nk before and after paragraph, single space. The main title should be written in 13 font size. Article title in Turkish and in English should be centered, the rest should be justified.
4. Abstract in English and Turkish should use size 10 Times New Roman font, first line of the paragraph should use 0.5 cm indent from left. Keywords and Jel codes should be written in Times New Roman 10 in italics and bold.
5. Footnotes should be in Times New Roman size 9.
6. Except Introduction and Conclusion other sections, sub-sections should be numbered as in: 1., 1.1., 1.1.a. ... 2. etc.

7. Main text should be written in Garamond size 11 o) first line of the paragraph should use 0.5 cm indent from left.
8. All pages should be in portrait format.
9. References should start from a new page.
10. Articles should not exceed 30 pages.
11. Citations should be made through opening parentheses in the text, not through footnotes, and the following order should be used in the parentheses: Last name(s) of Author(s), year of publication, page number(s).

Examples

“... these findings are encouraging (Giddens, 2007:119).”

“...(Harvey, 1989a:18-25; 1989b:78-79; 1989c:13-56).”

in the case of more than two authors: “...(Savcı et al. 1972:21-27).”

If the references are made to more than one authors at the same time: “...(Poulantzas, 1979:136-138; Althusser, 1961:34, Gramsci, 1945:132).”

References

Bibliography should include only the works which are cited in the text. Our journal uses the APA 6 style to cite. Authors should follow the spelling rules and format specified in the American Psychological Society Publication Guide published by the American Psychological Association. In addition, our journal suggests that DOI information of the cited articles should be included in the bibliography. For detailed information, see: <http://www.apastyle.org/learn/tutorials/basics-tutorial.aspx>.

Books

Harvey, D. (1989). *The Condition of Postmodernity*, Blackwell, Oxford.

Harvey, D. (1989a). *Urbanization of Capital*, Blackwell, Oxford.

Mitchell, T.R., & Larson, J.R. (1987). *People in Organizations*. McGraw-Hill, New York.

McAdam, D., Tarrow, S., & Tilly, C. (2001). *Dynamics of Contention*. Cambridge University Press, Cambridge.

Devlet Planlama Teşkilatı. (2005). *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2004)*. Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.

Özveren, E. (2003). Türkiye’de Yaygın İktisat: Nereden Nereye?. *İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar*. A. H. Köse, F. Şenses ve E. Yeldan (drl.). İletişim Yayınları, İstanbul.

Freire, P. (1991). *Ezilenlerin Pedagojisi*. (Çev. D. Hattatoğlu ve E. Özbek), Ayrıntı Yayınevi, İstanbul.

Papers

Ulucak, R. (2018). İktisatta Çevreci Dönüşüm: Ekolojik Makro İktisat. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (51), 127-149. <https://doi.org/10.18070/erciyesiibd.402928>

Fearon, J. D., & Laitin, D. D. (2003). Ethnicity, Insurgency, and Civil War. *American Political Science Review*, 97(01), 75. doi: 10.1017/S0003055403000534

Mert, M., Bölük, G., & Çağlar, A. E. (2019). Interrelationships among foreign direct investments, renewable energy, and CO 2 emissions for different European country groups: a panel ARDL approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 26(21), 21495-21510. <https://doi.org/10.1007/s11356-019-05415-4>.

Book Chapters

Kejanlıoğlu, B. (2005). Medya alışmalarında Kamusal Alan Kavramı. M. Özbek (Ed.), *Kamusal Alan*. Hill Yayınları, İstanbul, 689-713.

Unpublished Thesis

Özgöl, S. (2009). *Türkiye’de Basın ve Demokrasi İlişkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Proceedings

Baydar, G. (2013). Gençlerin gündelik yaşamında sosyal medya. *Yeni Medya alışmaları I. Ulusal Kongresi Kongre Kitabı*. 7-8 Mayıs 2013, Kocaeli, 132-142.

Deniz, S. (1997). Divan Şiirinde Güzelin Sa Şekli. *Türk Kültüründe Ayrıntılar: Sa Düzenlemesi Uluslararası Konferansı*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi. 8-9 Aralık 1997, İstanbul.

EVALUATION PROCESS FOR MANUSCRIPTS

Articles

Akdeniz İİBF journal conducts ‘double blind review’ policy in which both the authors’ names of manuscripts sent to the journal and referees who evaluate these manuscripts are concealed. Manuscripts, which are sent to the journal, and are found worth passing on to the Editorial Board in the first month, are evaluated by at least two referees from the Referee Board in the next 6 weeks. If it is found necessary by the Editorial and the Publishing Board, the number of referees may be increased. Referees send their written remarks to the Editorial Board by assessing manuscripts according to scientific contribution, the way in which problematic of the topic is taken, citation of relevant literature, compatibility with the criteria of preparing a scientific article, (if possible) methods that are used in a field study and related data, and other criteria to which they attach importance.

The Editorial Board sends a copy of written remarks from referees to the author(s). Corrections suggested by referees are made by the author(s) within the next 6 weeks, and the manuscript is resent to referees to have referees’ opinion (following 2 weeks). The Publishing Board has the last word on all manuscripts which are considered for publication by referees. After being deemed publishable, manuscripts are put on the publication schedule of the journal; and the authors are notified of the final decision. Authors, which are notified that their manuscripts have been put on the publication schedule, are required to fill out the Copyright Transfer Form, and to sent it to the Journal Editorial Staff. Otherwise, manuscripts in question are not published.

Book Reviews and Evaluations, Case Studies, Reports, Stories about Scientific Activities etc.

Book reviews and evaluations, publication announcements and abstracts, post-scripts, evaluations, and remarks on an article written previously, relevant answers and replies to these answers may also take part in the Journal. In addition, along with case studies and reports, stories about scientific activities such as conferences and congresses may also be published. Manuscripts of this sort are published in the Journal by the consent of the Editorial Board.

Important Note: All manuscripts, which are sent to the Journal, are previewed by the Editorial Board. Manuscripts, which are irrelevant to the topic predetermined for Akdeniz İİBF Journal, or manuscripts, which fail to meet the scientific criteria for an article’s content and form, are refused by the desk before the referee review process begins, or else the Editorial Board may make recommendations for changes in manuscripts.